

Madách Könyvtár — Új folyam 77.

Madách Imre

A „nagy mű” árnyékában

Sorozatszerkesztő: Andor Csaba

Madách Imre művei IV.

Drámák 4.

A Madách összkiadás sorozatszerkesztője: Bene Kálmán

A sorozat eddig megjelent köteteit lásd az utolsó lapokon!

Madách Imre

A „nagy mű” árnyékában

A civilizátor

Mózes

Tündéralom

Madách Irodalmi Társaság
Szeged
2012

A könyv megjelenését támogatták:

Magnet Magyar Közösségi Bank Zrt.
Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Főiskolai Kar
Tanítóképző Intézete,
továbbá Czeller András

Sajtó alá rendezte, a szövegváltozatokat
és szövegmagyarázatokat összeállította:

BÁRDOS JÓZSEF és BENE KÁLMÁN
(Mózes)

BENE KÁLMÁN
(A civilizátor, Tündéralom)

Készült Budapesten, 2012-ben. Felelős kiadó,
műszaki szerkesztő, borító:
Andor Csaba

ISBN 978-963-9386-92-1
ISSN 1219-4042

BEVEZETÉS

Madách összes drámái IV. kötetének a *A „nagy mű” árnyékában* címet adtuk, mert ebben a kötetben közöljük azokat a drámai műveket és töredéket, melyek közvetlenül a *Tragédia* befejezése és Madách halála között keletkeztek. Ezek időrendben: *A civilizátor* c. komédia (1859), a *Mózes* c. dráma (1860–61) és a *Tündérialom* c. drámai költemény töredéke (1863–64). Vitatható, hogy egy másik 1863-ban létrejött dráma, a *József császár* Madách műve lehet-e? Ha igen, akkor a Karácsonyi Guido drámai jutalmon másodszer elbukó Madách-darabról van szó (az első a *Mózes* volt), ha nem: a legkitünőbb Madách-epigon darabja ez a tragédia. A kérdés eldöntését elősegítendő, kötetünk függelékében újraközöljük a pályaművet s röviden összefoglaljuk a szerzőség kérdésével kapcsolatos dilemmáinkat is.

I. A civilizátor, a Tündérialom és egy Madách-apokrif

A civilizátor a Madách-recepcióban – kissé méltatlanul – háttérbe szorult, jelentőségéhez, értékeihez képest kevés szó esett róla. Érvényes ez a teljes életművet tárgyaló Madách-monográfiákra¹ éppúgy, mint a

¹Igy pl. PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*, Athenaeum, Bp. 1900 – 197 I. (A műről: 98–102. l.), VOINOVICH Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája*. Franklin Társulat, Bp. 1914 – 594 I. (197–198. l.), RIEDL Frigyes: *Madách*. – Magyar irodalmi ritkaságok. Szerk. Vajthó László. Bp. 1933 – 127 I. (104–109. l.), HORVÁTH Károly: *Madách Imre*. Mikszáth Kiadó, Horpács, 1999 – 239 I. (109–114. l.), KERÉNYI Ferenc: *Madách Imre* (1823–1864) – Kaligramm, Pozsony, 2006 – 271 I. (165–168. l.)

a komédiát elemző egyes tanulmányokra² is. Ezek a szűkszavú, tömör (és gyakran igen hézagos) elemzések három kérdésre koncentrálnak: egyrészt a Bach által írt röpiratra és az arra reagáló Széchenyi-válaszra,³ másrészt a kiegészítés előtti korszak magyar társadalmának madáchi szatírjára, harmadrészt az arisztophaneszi komédia mintájára a műben. A komédia színpadi pályafutása is eléggé epigrammatikus, jellemző, hogy ősbemutatójára is több mint fél évszázadot kellett várni.⁴ Jelen kiadás szerkesztője további két kérdésben foglalt állást: az egyik a dráma szövegkiadásának „kényes” kérdéseiben, továbbá „Az ember komédiája” c. fantom-mű és *A civilizátor* c. komédia összefüggéseiről.⁵

²Néhány példa: KRISTÓF György: *Madách és Arisztophanész*. EPhK 1912. – 229–234., KRISTÓF György: *Széchenyi és Madách*. It 1913. 3. füzet, TOLNAI Vilmos: *Madách és Széchenyi*. ItK 1931. 1. füzet, PESTHY Pál: *A Bach-korszak jellemképe Madáchnál*. Híradó (Pozsony) 1923. 04. 08., SZABAD György: *Az újraolvasott Civilizátor*. In: *Madách Imre ma. (1823–1973)*. Szerk. Mezei J. Tankönyvkiadó, Bp. 1976., FEHÉR Bence: *Madách demokrácia-képe* MK 66, MÉSZÁROS Zoltán: *A Bach korszak kritikája* MK 42., HORVÁTH Zsuzsanna: *A szélahamos civilizáció* MK 53. [MK= Madách Könyvtár Új folyam.]

³Mayer BERNHARD: *Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns* (Alexander Bach által inspirált iromány), Bécs, 1857 valamint *Ein Blick auf den anonymen „Rückblick”, welcher für einen vertrauten Kreis, in verhältnismäßig wenigen Exemplaren im Monate October 1857, in Wien, erschien Von einem Ungarn = Egy pillantás a névtelen ‘Visszapillantásra’, mely 1857. október havában Bécsben bizalmas kör számára, aránylag kevés példányban jelent meg. Írta egy magyar ember = SZÉCHENYI István válogatott művei*, Bp., Szépirodalmi, 1991, II, 558.

⁴A darab először csak 1938. dec. 2-án került színre a Független Színpad műsorán a Zeneakadémia kamaratermében, Hont Ferenc rendezésében. A drámát Voinovich Géza előszavával meg is jelentette a *Magyar munkaközösség*. (Ld. franka-egom.ofm.hu/irattar/irasok_gondolatok/konyvismertetesek/konyvek_8/madach_imre/madach_civilizator/or/00_civilizator.htm !)

⁵Ld. BENE Kálmán: *A civilizátor: Az ember komédiája?* és *Szemérmes Gyulai Pál – szókimondó jelen*. MK 58. és MK 66.

A civilizátor és a Tündérelőadás szövegének kiadói gondozásáról

A civilizátor szövegének sajtó alá rendezése közben több filológiai jellegű, megoldatlan probléma került elő. Az egyik ilyen a komédia szövegváltozatainak kérdése: mit vegyünk figyelembe a kéziraton kívül, melyik kiadások szöveg-eltéréseit vegyük fel kiadásunk szövegváltozatai közé. Saját kiadásunk főszövegét két fontos forrásra alapoztuk: mindenek előtt a kéziratra,⁶ s emellett egy korszerű, modern kiadásra.⁷ Az új főszöveg ennek a legutóbbi szövegnek, a kézirat alapos átvizsgálása után újra ellenőrzött, több helyen javított, kiigazított változata lett. A legrégebb és legmodernebb forrás mellett még két fontos kiadást kellett figyelembe venni: az egyik a mű első kiadása 1880-ból,⁸ a másik az 1942-es Madách-összes⁹ kiadás.

A legtöbb gondot a Gyulai-féle első kiadás szöveggondozása okozta. Mint Gyulai Pál kiadásának előszavában kifejtette, nem túlzottan lelkesedett a Bérczytól kapott Madách-kéziratok sajtó alá rendezésének nehéz feladatáért. Ezt ugyan először a kéziratok rendezetlenségével, kuszaságával indokolta, de később önkéntelenül is elárulta: nem tartja a Madách teljes életművét kiadásra érdemesnek. Így ír: „*sokáig töprengtem, vajon nem lesz-e jobb azt tanácsolnom Madách Aladár úrnak, hogy hagyjunk fel az összes művek kiadásával, mert a közönség sokat vár az Ember tragédiája szerzőjétől és csalódnia fog; e művek nem állanak ama mű színvonalán s a legjobb esetben sem emelhetik nagy mértékben az elhunyt költő dicsőségét.*” Enyhén szólva hamis és állásos ez az érvelés, az olvasóközönségre háritva át saját idegenkedését a Madách-életműtől

⁶OSZK Kézirattára, Bp.

⁷Unikornis Kiadó *Madách Imre válogatott drámái* c. kötetéből (135–184. l., a szöveget a korábbi kiadásokat javítva, korszerűsítve sajtó alá rendezte Sirató Ildikó). A Magyar dráma gyöngyszemei sorozat 3. kötete, Bp. 1995.

⁸*Madách Imre Összes Művei* (I–III. k., Bp., Athenaeum 1880, új lenyomat 1895, sajtó alá rendezte: Gyulai Pál). A dráma a III. kötet 261–316. lapján található.

⁹*Madách Imre összes művei* (I–II. k., Bp. Révai, 1942, szerk. Halász Gábor), a mű az első kötetben található. (463–508. l.)

és különösen annak „illetlen” darabjától. Ezután az előszó folytatásában fordulat állt be: mégis vállalkozott a kiadásra, noha az „összes művek” helyett a „válogatott művek” címet kellett volna adnia végül elkészült kiadásának. Tanulságos, ahogyan indokolja a Madách-művek megrostálását: „*E művek, ha nem rendkívül becsesek is, de éppen nem becs nélküliek, teljes képét nyújtják a költő fejlődésének s egyszersmind kulcsot szolgáltatnak fő művéhez. Az irodalomtörténeti szempont kiadásukat nemcsak támogatja, hanem követeli is. Föl levén hatalmazva, hogy csak azt adjam ki belőlök, amit jónak látok, mellőztem mindazt, amit akár esztétikai, akár irodalomtörténeti tekintetben, akár a költő jellemzése szempontjából csekély becsűnek, vagy éppen érdektelennek ítéltem.*”

A továbbiakban Gyulai a válogatás szempontjairól ír: mi került bele kiadásába és mit ítélt elhagyhatónak. A komédia szerencsére fennakadt a rostán, mint írja: „*A Civilisator című paródiáját, melyben 1859-ben a Bach-korszakot gúnyolta ki, Bérczy kiadhatatlannak ítélte, én mindamellett néhány drasztikus sor kipontozásával kiadtam, mert jellemzőnek találtam mind a korra, mind a költőre nézve.*”

Készülő kiadásunk Szövegváltozatok c. fejezetéből kigyűjtöttük azokat a szövegektől, amelyek Gyulai Pál kiadásában jelen vannak a mi főszövegünkhöz képest. Csoportosítva ezeket a variánsokat kiderült, hogy nem csupán a „drasztikus helyek” megszelídítése volt az egyetlen eltérés-típus. Gyulai kiadása és készülő kiadásunk között 55 eltérés lett, a helyesírási javításokat és korszerűsítéseket (mint pl. civilizátor – civilizátor) nem számítva. Tehát erre a drámára is érvényes az, amit Gyulai egész szöveggondozási módszerével kapcsolatban írt a Madách-művek kiadásáról: a „*kiválasztott műveken itt-ott javítottam is, de a javítások nem lényegbe vágók, inkább csak egy pár nyelvhibát igazítottam ki, csak egy-egy tollba maradt szót igtattam be, csak egy-egy mondatnak adtam más fordulatot a mérték vagy rím kedvéért. Egy szóval csak azt tettem, sőt jóval kevesebbet, amit maga Madách is megtett volna, ha maga rendezte sajtó alá gyűjteményét.*”¹⁰ Az idézet utolsó mondata a kulcs: Gyulai szerint Madách jóváhagyta volna a beavatkozást,

¹⁰A hosszan idézett okfejtés Gyulai Pál összkiadásának (ld. idézett mű IV., VIII!) előszavából származik.

képp tette ezt Arany János *Tragédia*-kiadásánál. Csakhogy: azt tényleg jóváhagyta Madách – ezt nem tette, mert már nem is tehette Gyulai esetében.

Milyen fajta szövegeltérések vannak az első kiadás és készülő kiadásunk drámaszövege között? Az első három csoportba sorolt variánsok nem túlzottan fontosak. Négy sajtóhiba (ebből kettőt a kiadás 3. kötetének végén, az errata-lapon maga is javított), 17 változás esetében Madách tájnyelvi szóalakját módosította köznyelvre Gyulai. A Sirató-féle kiadás és mi is visszaállítjuk a kézirat szövegét, hitelesebb is ebben a komédiában pl. a *csizma*, mint a csizma szóalak. Itt is igyekeztünk következetesen lenni, tehát a csizmadia is a madáchi *csizmadiára* változik, ugyanígy a három sorban is előforduló *ótott* szóalakat is visszaállítottuk a kézirat nyomán, szemben az összes korábbi kiadás köznyelvi szóalakjával. A fordítottja is előfordul Gyulai szövegében az ilyen változtatásoknak: 4 sorban a *lány* helyét a népies *lyány* szó vette át.

Érdekesebb és tanulságosabb a szövegvariációk következő két csoportja. Talán a leginkább elfogadható a nyolc stiláris javítás: ha színházi előadás sűgökönyvét kellene készítenünk, a mai közönségnek sokkal érthetőbb volna a régies, nehézkes sorok helyén Gyulai gördülékenyebb szövege. Így pl. Madách korában a köznyelv még engedte az -e módosítószó kapcsolását az igekötőhöz vagy a tagadószóhoz (ld.: „nem-e volt”, Gyulai és Halász Gábor ezt *nem volt-e* kifejezésre változtatta), s három sor esetében kifejezetten Arany Jánosra emlékeztetően javította a kézirat nehézkes megfogalmazását (ld. az 55., 345. és 492. sort!).

Az ötödik csoport „egyéb eltérései” nagyrészt Gyulai téves olvasatából keletkeztek (mint pl. *a* és *e*, *mást* és *most* stb.), de itt is akad egy érdekes variáns: a *keresztény* szót 3 esetben is *keresztén*-nek kereszteli át Gyulai. Az ok abban keresendő, hogy Madách katolikus volt, vele szemben Gyulai református.

A befejező csoportba soroltuk azokat a szövegvariációkat, melyekkel a szemérmes 19. és kevésbé szemérmes, de még mindig eléggé állszent 20. századi kiadói gyakorlat nehezen – vagy csak felemásan tudott megbirkózni. A „szemérmes” Gyulai Pál, mint fentebb már idéztem, „*néhány drasztikus sor kipontozása*”-val törekedett arra, hogy Madách művét a magas ízlésű irodalmi körök számára elfogadható módon jele-

nítse meg. Ezek a változtatások csak két esetben jelentettek Gyulainál kipontozást, egy szónál (Zsófiából Zs... lett, Jano amulettjének négy-soros versikéjét pedig kihagyta és kipontozta). A szavak kezdőbetű utáni kipontozása a 20. században lett gyakorlat, a későbbi kiadásokban. Más esetekben viszont átírta a szöveget Gyulai, néha egészen nevetségesen.

Vegyük szemügyre ezeket a „drasztikus helyeket”! Kilenc esetben vulgáris, obszcén, frivol szóhasználatot igyekezik „fogyaszthatóvá” tenni a szöveggondozó, egy esetben politikai pikantéria áll a változtatás mögött: a magyaroknak szánt védőszent, Zsófia nevét azért mellőzte Gyulai, mert homályba akarta vonni a nyílt, sértő Habsburg-ellenes fricskát a császár édesanyját illetően. (Ld. szómagyarázatok 537. sor!)

A „vaskosabb” variációk közül a legenyhébb a nem kis mértékben közönséges kifejezések eufemizálása: mint tudjuk, a magyar nyelvben a csinál ige néha rendkívül vulgáris jelentéseket ölthet magára, gondolkunk csak a „gyereket csinál” és a „csinál rá” kifejezésekre. Ezek jelentését szelídíti meg a 426. és a 833. sorban. Hasonló eset még Stroom komikus udvarlásának talán leginkább kétértelmű, pajzán sora (ld. 732. sor!), amelyet egyszerűen kihagy a szövegből.

A 19. század olvasója a soknyelvű Magyarországon még nem jött zavarba, ha német, vagy szlovák szavak kerültek egy szövegbe, ezért az első kiadás igyekezett szalonképessé tenni ezeket a részeket is. Így nemes egyszerűséggel elhagyja Jano amulettjének versikéjét, amelynek záró sora meglehetősen goromba (670.) Megváltoztatta ezért a cselédek beszélő neveit is: Mürzl Zielarsch-ból Sachs (319.), Jano Rityitma-ból Brinza (332.) lesz nála. (Az eredeti nevek pontos jelentését ld. a szómagyarázatoknál. Itt jegyezném meg, hogy Jano nevének jelentését eddig kifejejtették a különböző kiadások szómagyarázatai.)

A legkényesebb azoknak a szavaknak a megváltoztatása, amelyekről még ma is sokan azt tartják: ezeket leírni nem szabad, kimondani is nagyon elítélendő, kulturálatlan magatartás. Pedig egy arisztophaneszi komédiának nem lehet jellemzője a finomkodás. Gyulai mindezt nem így gondolta, hiszen minden „drasztikus” kifejezést, szót kigyomlált. Sirató Ildikó egy kivétellel kiírta a kézirat kimondani sem ildomos szavait kiadásában, Halász Gábor a szókিপontozásos technikát alkalmazta a *p...t* esetében, Gyulai még visszaállította Madách eredeti, ám kihúzott sza-

vát: nála a *leányt* tenné lakatra Stroom (783.). Hasonló a helyzet Uros varázsigejének megfejtésével: az anagrammában a „vad rác” Halász Gábornál *sz...t* kap, Gyulainál *sárt*, Sirató Ildikónál és a mi főszövegünkben bizony azt, amire gondolt Madách – 656.). Igen érdekes, találékony megoldás Gyulai szövegváltozata: a 654. sorban a szerb szöveg *trazsimo* szavát átírja *trásimo*-ra, így a megfordítás valóban *ó, mi sárt* lesz. Csakhogy ennek így nincs szinte semmi sértő, goromba éle.

Végezetül egy olyan szövegrekonstrukcióval zárjuk, melyet még a legmodernebb 1995-ös kiadás sem vállalt fel. A 663. sorban Gyulai itt Mitrule amulettjének szövegét írja át – egy kis gyermekversikét fabrikál a vaskos, primitív gorombaságból. Az ő szövege: „*Ah, úgy szeretlek, / Hogy majd megeszlek.*” (662–663) Nehezen értelmezhető, hogy mért fortyan fel erre a kedves mondatra olyan indulattal a román cseléd (664–665). Miért akarna bosszút állni (a *cine mintye* bosszúállót jelent)? Talán azt gondolja: Stroom gúnyosan érthette a kedveskedő rigmust? Nem valószínű. Az idézett sorokban az eredeti, igen goromba, rímtelen két sorra, a nyers fenyegetésre reagált. Ezért is állítottuk vissza a brutálisan közönséges eredeti szövegváltozatot. S azért, mert Madách eredeti szövegét szeretnénk kiadásunkban közölni, lezárni és kiteljesíteni a kiadások folyamatos szövegrekonstrukcióját.

A *Tündérialom* c. drámatörödékek csak a teljes egészében elkészült, már Madách életében a *Koszorú*-ban megjelent első színének volt néhány újabb kiadása, a félbemaradt második szín Halász Gábor Madách összes-e mellett csak jelen kiadásunkban lát napvilágot.¹¹ Sikertült „ki-olvasnunk” a II. szín utolsóelőtti két sorának „olvashatatlan” szavait is (252–253. sor), így a Halász Gábor-féle kiadás szövege is némiképp bővült. Szintúgy újdonságok kiadásunkban a töredék szömagyarázatai.

¹¹Halász Gábor kiadásában (idézett mű 8.) az I. kötet 1053–1064. lapján szerepel a második színnel együtt a *Tündérialom*-töredék, minden egyéb helyen csak a *Koszorú*-ból ismert első szín.

Az ember komédiája – egy titokzatos fantom mű Madách utolsó éveiből

Az *ember komédiája* cím többször felvetődött a Madách-irodalomban – egyes újsághíresztelések szerint a főmű után (s persze a *Tragédiát* követően átírt *Csák végnapjai* és a közvetlenül a nagy mű lezárása után a Karácsonyi-pályázatra beadott *Mózes* elkészültével) is dolgozott Madách egy nagyobb drámai művön, a fenti címen. Az 1863. nov. 22-én Arany Koszorújában megjelent hírt két hónap múlva egy újabb híradás követi arról, hogy a Kisfaludy Társaság ülésén mutatványszámot adnak elő Madách Imre készülő művéből, a *Tündérialomból*. Ezt a hírt a Vasárnapi Újság, három nap múlva már úgy közli, hogy az adott közgyűlésen Madách készülő művéből, *Az ember komédiájából* mutatnak be részleteket. Andor Csaba,¹² több Madách-tanulmányhoz hasonlóan, ebből azt a következtetést vonja le, hogy a „*két információ egybevetése teszi kétségtelenné, hogy Az ember komédiája címen beharangozott készülő mű csakis a Tündérialom lehetett*”. A kétségtelen jelzőt vitatom: kétségeim merülnek fel az azonosítással kapcsolatban. A *Tündérialom* egy olyan drámai költeménynek készült, legalábbis a fennmaradt egyetlen szín és a tervezet alapján, melyet nehéz elképzelni komédiaként, különös tekintettel arra, hogy Madách tudta: mi a komédia, írt is más komédiát. Azok a híradások 1863-ból, mely szerint egy nagy művön dolgozik, sőt, Szász Károlynak már az év elején arról ír, hogy hamarosan elküldi hozzá művét, szerintem nem egy töredékben hagyott drámai költeményre, s nem *Az ember komédiájára* utalhattak... Lehetett ez egy újabb Karácsonyi-pályázatra beküldött, a *Mózes*hez hasonlóan sikertelenül pályázó dráma, a *József császár* is,¹³ s az egész cím, a *Tragédia* ellentétes párdarabja-

¹²Ld. RADÓ György–ANDOR Csaba: *Madách Imre életrajzi krónika*. Madách Irodalmi Társaság, Bp. 2006. 616.

¹³A kérdésről ld. BENE Kálmán: *Ki írta József császárt?* c. tanulmányát. In: *József császár. Madách Imre utolsó drámája?* Lazi Kiadó, Szeged, 2003. 139., illetve ennek a kérdésnek összefoglalóját kötetünk függelékében, *József császár: egy Madách apokrif?* címmel.

ként megnevezett *Ember komédiája* csupán kitaláció. Tehát ez a Madách-apokrif, amelynek esetében Madách esetleges szerzőségét még mind a mai napig nem cáfolta számomra senki, véleményem szerint lehetett az a dráma, amelyen Madách 1863-ban dolgozhatott, s erről a műről hihették, hogy ez az *Ember komédiája*. (A fantom mű címe még Madách nekrológjába is bekerült, ezután természetesen elveszett vagy tervezett alkotásnak, vagy a *Tündéralom* első címének hitték a Madách-szakirodalomban.) A Koszorú nekrológírójától tudjuk,¹⁴ hogy *folyvást dolgozott egy nagy művön, a „Tündéralom” címűn, melyet néhány pesti lap „Ember komédiájá”-nak nevezett el. Ezelőtt egy pár hónappal azt írta egyik barátjának, hogy ő is csak a lapokból tudja, hogy ily című művön dolgozik, az igaz, hogy ír valamit, de az nem az „Ember komédiája”*. Tehát maga Madách sem tartotta a *Tündéralom*-törédket *Az ember komédiája* valamilyen szövegváltozatának.

De akkor honnan a szellemes cím, a makacs híresztelés, hogy írt egy ilyen című művet? Csak az újdondászok szenzációhajhászásáról van szó? Hírlapi kacsa lenne az egész? Feltevésem szerint nem. Hipotézisem, hogy Madách megírta *Az ember komédiáját*, méghozzá a *Tragédiával* egyidőben, párhuzamosan, megalkotva a drámai költemény pendant-ját. Ez a párdarab *A civilizátor*, amelynek címe ugyanúgy a darab negatív hősét, az intrikust jelöli, mint a *Tragédia* első címe tette ezt. Lucifer komédiabeli alakváltozata Stroom, a civilizátor. Emellett a nyilvánvaló párhuzam mellett még számos érv, észrevétel, bizonyíték hozható fel e hipotézis megalapozottságára, arra tudniillik, hogy ez az arisztophaneszi komédia nem csupán a Bach-röpiratra felelet, hogy ez a darab a *Tragédia* travesztiája is egyúttal.

Mielőtt a párhuzamokat elemeznénk, érdemes az életrajz oldaláról megnéznünk a híresztelés lehetséges hátterét. Az információk torz terjedésének (az emberi emlékezet és szövegátadás tökéletlensége mellett) az egyik fő forrása az információhiány. Ha csak keveset tudunk valamiről, de az a kevés valamiért megmozgatja a fantáziánkat, akkor hajlamosak vagyunk (anélkül, hogy ennek a tudatában lennénk) az információhiányt a képzeletünkkel pótolni. *A civilizátor*ról születésének idején sem-

¹⁴Koszorú, 1864. okt. 16., – U jelzéssel.

mit sem lehetett tudni. Ez nem véletlen: az 1850-es évek végén a szerző még legjobb barátainak is csak titoktartási kötelezettség mellett adhatta oda a művét, vagy olvashatta fel azt. Ha csak annyi hír szivárgott volna ki, hogy a Bach-korszak gúnyrajzát írta meg, azzal legalábbis egy újabb házkutatást kockáztatott volna. Ugyanakkor legközelebbi barátai bizonyára ismerték a művet, annál is inkább, mivel az (terjedelménél fogva) sokkal alkalmasabb volt a felolvasásra, mint a *Tragédia*. De hallgattak róla, és még 1863-ban is csak annyit mertek kiszivároztatni, hogy *Az ember komédiája* c. darab készül. (Lehet, hogy a szerző, amikor felolvasta a barátainak, még nem tekintette véglegesnek a szöveget, és talán címe sem volt még, vagy – ami elvileg nem elképzelhetetlen – épp az volt a címe, ami aztán a sajtóban elterjedt! Ez utóbbi azonban mégsem valószínű, hiszen akkor Madách nyilván nem cáfolta volna a híresztelést. Cáfolata azt jelzi, hogy számára sem lehetett világos, melyik művére történt utalás a sajtóhírekben.)

Vizsgáljuk meg ezeket a párhuzamokat! A műfaj tekintetében a 15 részes, 4141 soros *Tragédia* ellentétele itt egyetlen „szín”, egy 916 soros *Komédia*. A *Tragédia* a teremtéstől a Föld pusztulásáig terjedő több ezer éves intervallumban játszódik, a komédia egyetlen nap alatt. (Ugyanakkor a *Tragédia* színei szintén végtelenül tömörek, időben egyik jelenet sem tart tovább egy napnál itt sem.) A *Tragédia* kerete transzcendens, másik világ, az álomszínek a történelmi múlt, jelen és egy elképzelt jövő valóságos világából építkeznek. *A civilizátor* egyetlen színe nagyon is kötődik Madách korához, a *Tragédiának* egyetlen konkrét utalása van csak Magyarországra (a nagy Hunyad), a komédia száz százalékig hazai történet. A *Tragédia* áttételesen vall Madách életéről, koráról, kapcsolatairól (ld. Kepler és Borbála, a kastélyában függő Hogarth-metszet és a londoni vásár figurái stb.), a *Komédia* helyszínét, István gazda udvarát és házát Sztregovára is helyezhetnénk. A *Tragédia* bukások sorozata, csak a vég marad nyitott. *A civilizátor*, miképp a komédia műfajhoz ez illik: feloldással zárul, Stroom felhagy István gazda házában „civilizálásával”, megjavul s visszatér eredeti meseterségéhez, a sípládához.

A *Tragédia* és a *Komédia* (*A civilizátor*) nemcsak műfajilag egészítik ki egymást – mint már említettem: a *Komédia* tulajdonképpen egy travesztált *Ember tragédiájának* is olvasható esetünkben. A két mű: ég

és föld, szellem és anyag, színe és fonákja – a *Tragédia* monumentális nagyvilágát a *Komédia* hétköznapi kisvilága egészíti ki, a nagy mű „homéroszi hősei” helyébe a *Komédia* kisszerű figurái lépnek. A mindig új-rakezdő, küzdő Ádámot itt egy a sorsával elégedett, a megpróbáltatásokat az utolsó pillanatig birka módra eltűrő figura, István gazda váltotta fel. A tagadás ősi szelleme helyén egy bizarr, groteszk bürokrata, Stroom próbálja „civilizálni” Istvánt és világát. A szívárványosan sokszínű, a szerelem eszményét oly sokoldalúan megjelenítő Évák helyébe egy nagyon is köznapi, a szerelmet a maga nyers testi valójában megélő sváb cselédlány, Mürzl kerül. Az angyalok kara helyett itt a svábbogarak kara zengi lírai kommentárjait. Athén, Bizánc, Párizs, London sokarcú tömegemberei helyére a *Komédia* soknemzetiségű cselédei állnak. A *Tragédia* hőseit tehát a *Komédia* antihősei váltják fel.

A *Tragédia* konfliktusai két szinten jelennek meg, egy transzcendens világban az Isten és az ördög között, a való világban, az emberiség történelmi küzdőterein a titáni hős és a „hitvány” tömegek, a nagyra törő szellem és a korlátokkal teli anyagi világ közt, végtelen nagy időintervallumban. A *Komédia* összecsapásai csak egy részecske-világot s egy adott helyzetet jelenítenek meg, itt és most, Madách jelenében: a főkonfliktus a gyarmati sorba került magyarság és az őt uraló Bach-kormányzat ellentéte.

Érdekes összehasonlítanunk a *Tragédia* és a *Komédia* drámai helyzeteit – itt is számos párhuzamra figyelhetünk fel. Olvassuk el egymás mellett az Úr első szavait és István gazda első mondatait:

Be van fejezve a nagy mű, igen.
A gép forog, az alkotó pihen. –

Becsülettel bevégzők a napot.
A baj miénk, az áldás Istené.

Vagy vessük össze Lucifer és Uros lázadását és büntetését (*A civilizátor* első 10 sora és a *Tragédia* 133–143. sora)!

Igen érdekes az is, ahogyan Lucifer és komikus megfelelője, Stroom ad történelmi leckét. (*A civilizátor* 816–821. és *Az ember tragédiája*

3888–3895. sor.) A legfrappánsabb párhuzam azonban az angyalok és a svábbogarak karának dicsőítő énekei között figyelhető meg (*A civilizátor* 229–234. és *Az ember tragédiája* első 4 sora).

A drámai helyzetek, jelenetek között olyanokkal is találkozunk, ahol a fent idézett szövegegyezéshez hasonló motívumátvétel ugyan nincs meg, de egymás mellett olvasva a jeleneteket ismételtén úgy érezzük: *Az ember tragédiája* magasztos romantikus emelkedettségét hangszerelte vaskos realitássá, a megrendítően tragikus vagy lírai mozzanatokot változtatta nyers, komikus, köznapi szituációkká *A civilizátor* hasonló témájú része. Olvassuk el pl. Tankréd és Izóra, vagy Danton és a márkinő dialógusát szerelmük reménytelenségéről, s tegyük mellé Stroom mulatságos, „tudós” udvarlását és Mürzl rokonszenvesen ordináré elutasító szavait. Vagy tegyük egymás mellé Danton buzdító szónoklatát és István gazda harcra biztató szójátékát!

A hősök, a műfaji párhuzamok és a drámai szituációk egymásra rímelve mellett igencsak bizonyító erejű a két mű összetartozását tekintve a nyelv, a stílus is. Ami az egyik oldalon fennkölt, magasztos, filozofikusan gondolatgazdag, az a másikon komikus, ostobán bölcselkedő, alantas, durva, sőt trágár kifejezéseket is felvonultató vulgaritás. (Hasonlítsuk csak össze Lucifer, illetve Stroom tanításait!) Mindkét mű sajátja a szójátékos, szentenciózus tömör vita a szereplők közt, olyan rövid párbeszédre gondolok, mint az eszkimó színnek ez az idézete:

AZ ESZKIMÓ
Nagyon haragszik társad, éhes ő is?
LUCIFER
Sőt, mert nem éhes, épp azért haragszik.

Illetve *A civilizátor*-ból a következő sorok:

STROOM
Annál veszélyesb a baj, ha nem érzük.
ISTVÁN
Ha orvost hívunk, a betegség eljő.

Hasonló nyelvi elemek is bőséggel találhatók, mint pl. az idegen nyelvű szöveg beépítése (a *Tragédiában* komoly és bölcs latin idézetek, a *Komédiában* ezzel szemben a nemzetiségek talizmánjában lévő tót, román, rác, olasz, német mondatok ostoba csúfolódásai). Mindkét helyen szerepelnek dalbetétek és kórusok – ám micsoda különbség van a római kurtizánok elégikus dalai és Stroom kuplé-szerű búcsúdala közt! Mindkét műre jellemzőek a hosszú felsorolások, halmozások (mint pl. a *Tragédiában* Rudolf császár vagy a Nyegle áltudományos szövege, vagy a másik műben Stroom komikus ismertetője a szükséges iratokról, bizonyítványokról, igazolásokról). Igazán érdekesek az azonos motívumok kétféle hangszerelésben. Csak egy példa:

Jaj néked, föld, kesergj, jajdulj fel,
Elesett Svábia, a szent vár.

Jaj neked, világ,
Az ős tagadás kísért.

Érdemes eltöprengeni azon is – tudván, hogy Madách drámáiba, igazi lírai tehetséghez méltón, saját életét, ismerőseit és családtagjait is beleírja –, hogy ki kicsoda *Az ember komédiájában*? Jano, a tót szolga valószínűleg ott élhetett Madách udvarában (Madách rajza alapján Tucek János urasági hajdúról van szó, aki valóban szlovák nemzetiségű volt), de ami ennél fontosabb: ez az István bácsi olyan önkarikatúra, mint amelyeket rajzain láthatunk a sztregovai udvartartás figuráiról, a Mürzliivel gyakorolt kellemes, praktikus szerelmi viszony felvázolásához talán Borka, talán egy korábbi hasonló szerelmi kapcsolat adhatott mintát.

A párhuzamok tovább bővíthetők,¹⁵ de azt hiszem, ennyi is elegendő annak a feltételezésnek az igazolására, hogy *A civilizátor* bizony lehetett *Az ember komédiája*. A *Tragédia* és a *Komédia* egybeolvasása erről győzött meg – természetesen ez ugyanúgy csak feltételezés, mint az, hogy a *Tündéralom* lett volna a kérdéses mű. Ha mégis sejtésem a hihetőbb feltételezés, akkor ez felülírja a dráma keletkezésének időpontjáról eddig vallott nézeteket is: valószínűbb, hogy az 1859-es év végére és nem az év első hónapjában készül el ez a komédia. Miért? Mert oly sokoldalúan felhasználja a nagy mű sémáit, annyira feltűnő a két dráma *ellentétes együttlévősége, madáchi bipolaritása*,¹⁶ hogy ez előttem a két alkotás párhuzamos, egy időben történő írását tünteti fel valószínűbbnek.

* * *

¹⁵Például a hasonló „esztétikai” fejtegetések:

STROOM	LUCIFER
E klasszikus pogány komédia,	Ládd, én fia vagy apja, hogyha tetszik
Látom, nem az én tettkörömbe vág, –	Mert szellemek közt ez nem nagy különbség –
Az államalkotás nem kenyerem.	Az új iránynak, a romantikának,
Eszmém dicső volt, büszke, nagyszerű:	Én éppen a torzban gyönyörködöm.
Az egységes erős monarchia,	Az emberarcra egy majomvonás;
De a prakszisban az enyv gyenge szer,	A nagyszerű után egy sárdobás;
Csunyául szétment, amint ráütöttél.	Ficamlott érzés, tisztos szőrruha;
Romantizmushoz térek vissza hát,	Kéjhölgytül a szemérem szózata;
Keresztyén művelődés tudományom,	Tömjénezése hitványnak, kicsinynek;
Kozmopolitizmus a mesterségem	Szerelmi élvre átka egy kiéltnek:...

¹⁶A kifejezések Máté Zsuzsanna *Tragédia*-elemzésének terminus technicusai. (Ld. MÁTÉ Zsuzsanna: *Madách Imre, a poeta philosophus*. Magyar Filozófiatörténeti Könyvtár, Biber Kiadó, Miskolc, 2004.)

II. A Mózes: A Tragédia eszmeiségének lezárása

A nagy ember kétféleképpen befolyásolja kortársait: egyéniségével és az eszmével, amelyet képvisel. Ez az eszme a tömegek egyik régi vágyát szóltatja meg, vagy talán egy új célt tűz vágyaik elé, vagy valami más módon befolyásolja a tömeget. ...Az egyes ember pszichológiájából megtudtuk, hogy honnan ered a tömegnek ez a vágya. Az apa utáni vágyakozás ez...

Sigmund Freud: Mózes

A Mózes a Madách-irodalomban a *Tragédiát* követően talán a legtöbbet méltatott, értékelt, elemzett dráma. Elmondható ez a teljes életművet tárgyaló Madách-monográfiákra¹⁷ is. Persze ez az értékelés is (természetes módon) eltöpreng a fő mű recepciójához képest: az egyetlen Mezei-monográfia kivételével mindenütt csak néhány oldal jut a *Mózesre*. Ugyanakkor örömdetesen nőtt az utóbbi években a „dramatizált eposzt” (ez volt a pályázat bírálóinak egyik kifogása) önmagában tárgyaló tanulmányok⁸ száma. A legtöbb elemző szerint a *Mózes* bizonyos

¹⁷Néhány monográfia s a benne található *Mózes*-fejezet terjedelme: PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete*. – össz.: 197 l., – a *Mózes*ről: 118–128. l.), VOINOVICH Géza: *Madách Imre és az ember tragédiája*. – 594 l. – 200–212. l., MEZEI József: *Madách. Az élet értelme*. Magvető, Bp. 1977. – 456 l. – 377–452. l., HORVÁTH Károly: *Madách Imre* – 239 l. – 191–204. l., KERÉNYI Ferenc: *Madách Imre* (1823–1864) – 271 l. – 227–230. l.

¹⁸A legrégebbi önálló *Mózes*-tanulmány HELLER Bernát: *Madách Mózes és az Ember Tragédiája*. Izraelita Magyar Irodalmi Társulat évkönyve 1896. 230–238., utána megemlítendő még WALDMANN Ernő: *Madách Mózes*, Bp. 1927., HORVÁTH Károly: *Madách „Mózes” drámája*. It 1950. – 91–100. l., MELCZER Tibor: *Madách Mózesének eszmei előzményei Kölcseynél és Petőfinél*. In: *Madách-tanulmányok*. Szerk. Horváth Károly, Akadémiai Kiadó, Bp. 1978, TOMSCHEY Ottó: *Madách – a moralista*. MK 35., és VARGA Emőke: „*Csak engedj, hogy tégy helyette*” *Madách Imre Mózes c. drámájáról*. MK 30. és *Madách és Kass Mózes*. MK 35. c. írásai.

szempontból a *Tragédia* felvetette kérdésekre is választ ad. A nagy történelmi személyiség ebben a műben nem bukik el: Mózes próféta és elvezeti népét a Kánaánba, miután érdemessé tette azt a szabadságra. Közismert és gyakori az a vélemény is, hogy a dráma bibliai esemény sorából megismerhető Madách értékelése a magyar történelem közelmúltjáról: 1848–49-ről és következményeiről.

A dráma bibliai háttéréről

A tragédia anyagát Madách a Bibliából, Mózes második könyvéből vette. Hatalmas anyaggal dolgozott.¹⁹ Írói nagyságát két dolog jelzi. Egyrészt kemény kézzel szerkesztette meg a drámát, nagyszerűen választva ki azokat a csomópontokat, amelyek ennek a hosszú történetnek a fordulópontjai, másfelől olyan izgalmas konfliktusokat teremtett, melyek végig feszültséget teremtenek. Ezek közül is kiemelhetők azok a belső konfliktusok, amelyek Mózes személyiségét formálják. Ilyen például mindjárt az első felvonásban szembesülése saját zsidóságával. Az első jelenetben előttünk áll a fáraó főemberévé előlépő, egyiptomi öntudatú Mózes, aki a következő jelenetben Jókhebedtől megtudja, valójában zsidó, és Áron, kit egy perccel előbb legfőbb ellenfelének lát, a saját testvére.

Ez az indítás annál nagyszerűbb lelemény, mivel a Biblia semmit nem mond erről. Azaz a bibliai szövegből nem derül ki, Mózes mikor és hogyan tudta meg, hogy zsidó.

Szintén kiváló érzékre vall később, a második felvonásban a Mózes előtt kibontakozó választási kényszer Cippora (a hétköznapi emberi boldogság) és az isteni küldetés között. Ez ráadásul tükörszerűen és felerősödve meg is ismétlődik a negyedik felvonásban, ahol a nép Mó-

¹⁹Arról, hogy miképp használta fel Madách a Bibliát műveiben, 1935 és 39 között ötrészes cikksorozatot közölt *Pollák Miksa* az Izraelita Magyar Irodalmi Társasulat évkönyvében, s ezt a a Madách Irodalmi Társaság önálló kötetként (*Madách Imre és a Biblia*. MK 65, 2009, 126 l.) is megjelentette. A *Mózes* és a Biblia összefüggéseiről a IV. rész szól a 83-120. lapon.

zes ellen fordul, és megjelenik Jethro és Cippora, hogy hazahívják Mózeset. A hős azonban itt is ellenáll a csábításnak, és képes folytatni nagy művét. A két rész tükörszerűségét csak fokozza, hogy Jehova is megszólal mindkét alkalommal.

További mesteri megoldás, hogy Mózes példáját a negyedik felvonás végén Józsué is követi, aki hasonló konfliktust él meg Amra iránti szerelme illetve a rárótt feladat (a nép vezetése) között. De az imént említett tükörszerű megoldást alkalmazza Madách a harmadik felvonás utolsó és a negyedik felvonás első jeleneténél: Józsué és Amra két beszélgetése is tükörszerű.

A bírálók tehát „dramatitált eposz”-nak ítélték a művet, valószínűleg igazságtalanul. Persze Madáchnak igaza volt, amikor így írt Nagy Ivánnak:

„Mózes megint olly nagyszerű tárgy, s olly nehézségekkel van össze kötve beléje drámai egységet hozni, mint maga nemében az Ember tragédiája volt. Ennél is érzem, hogy egy félre lépés nevetségessé teheti, egy helyes felfogás naggyá. Érzem, hogy e mű is másforma mint rendszeren színműveink, de hogy jobb-e nálok vagy végtelenül rosszabb nem bírom eldönteni. – A tárgy nehézségét az is mutatja, hogy lehetetlen miként már száz és száz költőnek meg ne fordult volna agyában ki dolgozása, – és tudtomra még sem írta eddig meg senki.”²⁰

Ennek ellenére (vagy ezzel együtt) a kortárs magyar drámatermés 90%-a mára feledésbe merült, a *Mózes* pedig újra és újra színpadra kívánkozik.

Nyilvánvaló áthallásai voltak a maga korában, hiszen az 1848-as generációk lassan előregedtek, és a helyükre lépők előtt (ha még távol is) ott volt a kiegyezés lehetősége. Nekik (is) szól Mózes végső üzenete:

S jövőben is az lesz közötted első,
Szívében a törvényt ki hűn megőrzi;
Ezrek felett, kik dús örökben élnek,
Bár nem lesz talpalatnyi földje is. –
Mert nem hitvány göröngy, melyet tapodsz,
De e sátor törvénye tesz zsidóvá.

²⁰Madách Imre levele Nagy Ivánhoz 1861. dec. 23-án. Ld. 8. sz jegyzet II. 931. l.

A „törvény” 1848 hagyatékára érthető. De a dráma új és új aktualitását nemcsak az 1888-as ősbemutató²¹ és az 1925-ös Hevesi Sándor-féle nemzeti színházi bemutató,²² valamint az azóta megjelent több kiadás mutatja,²³ hanem a hetvenes években készült Keresztury Dezső-átdolgozás és színpadra állítása is.²⁴

Kiadásunk Mózes-szövegéről

Noha a színpadi siker az átdolgozót és munkáját dicséri – filológiai szempontból azonban úgy látjuk: nem mérhető Keresztury beavatkozása Arany Jánosnak ahhoz a kiadói-szöveggondozói teljesítményéhez, amelyet a *Tragédia* esetében maga Madách is elfogadott. Az ő drámaszövegét tehát nem vettük figyelembe, miképp az (erősebben átformált, szinte újraírt) *Csák végnapjainál* sem tettük ezt.

Klasszikus

drá-

²¹E. Kovács Gyula kolozsvári 1888. febr. 20-ai *Mózes*-ősbemutatója nem tette a drámát sehol sem repertoire-darabbá.

²²Először 1923-ban, majd 1925-ben próbálkozott Hevesi Sándor régi magyar drámák felfedezésével. A közönség hűvösen fogadta a Madách-választék bővítésére tett kísérletét: a *Mózes* és a *Férfi és nő* részletének (1923. november 10.) előadása és az 1925-ös teljes *Mózes*-bemutató is kudarcot vallott. (A kudarc ellenére Jászai Mari *Mózes*-beli Jokhebed alakítását feljegyzésre érdemesnek ítélték a kritikusok. – ld. *Magyar Színház-történet 1920–1945.*)

²³A kiadások tekintetében a *Mózes* állandó darabja a Madách dráma-válogatásoknak. Önálló kötetként Keresztury átdolgozása óta (1966) szinte csak ezt a szöveget adják ki. Jellemző, hogy ebből az átdolgozásból készült a mű angol fordítása is. (*Tomschey Ottó* fordítása, MK 31.)

²⁴*Mózes. Madách Imre* drámai költeménye két részben. Élő színpadra alkalmazta és az előszót írta *Keresztury Dezső*. Kass János eredeti rézkarcaival. Bp. Magvető, 1966 – A kiadással egyidőben mutatják be az átdolgozást Veszprémben Turián György rendezésében. Ez a forma 1968-tól a Nemzeti kassza-darabja lesz, több száz sorozatban, úgy, hogy az 1971-es évad nyitó-műsorává válik, melyben Sinkovits majdnem meghaladhatatlan színészi csúcsteljesítményét ünnepelheti. (Ld. GYÖRFFY Miklós: *A „többi” Madách-dráma a deszkákon*, MK 27.!)

máink szövegének számos huszadik századi modernizálása, „átigazítása” nem irodalmi – inkább dramaturgiai, színházi szövegkönyveket eredményező tevékenység. (A témáról ld. Beke József szellemes tanulmányát, az „*Irodalmi kétszersült*”-eket a *Holmi*-ban!²⁵)

Kiadásunkban tehát az első, Gyulai Pál szerkesztette *Mózes*-kiadásra és a két kéziratra (az autográfra és a pályaműként beadott másolatra) támaszkodtunk, valamint néhány fontosabb egyéb edícióra (így pl. a Kerényi–Horváth 1989-es és Sirató Ildikó 1995-ös szövegének tanulságait is levontuk). A két kézirat közül minden esetben az elsőt (a K), Madách-autográf szövegét vettük figyelembe, a pályaműként beküldött idegen kézzel írt másolat (K₁) eltéréseit a szövegváltozatok közt találhatjuk. (A kiadások meglehetősen eklektikusak ebben a kérdésben: van pl., ahol a K *oroszlán* és van, ahol a K₁ *oroszlány* szóalakját írják a szövegbe.) Új kiadásunk szövegének kialakításában a lehető legpontosabban igyekeztünk rekonstruálni Madách szövegét, így pl. nem mindegy, hogy a személyeknél mekkora az összekapcsoló } írásjel, hiszen a személyek felsorolásában mind a kéziratban, mind egy külön kéziratlapon Mózeset nem kapcsolta Madách a zsidók csoportjához. Ezért főszövegünkben mi is így tettünk, (A változtatásokból levonható következtetések megfogalmazását az olvasóra bizzuk.)

Miként drámakiadásaink eddigi köteteiben mindenütt, itt is modernizáltuk a dráma helyesírását, természetesen csak azokon a helyeken, ahol a változtatás nem rontotta el a darab jambikus verselését. (A szövegközlés elveinek részletezését ld. a darab után a *Források* c. fejezetben!)

Mózes-kiadásunk szöveggondozását ketten készítették, így előfordult, hogy nyitott vitakérdések maradtak a szerkesztők között. A főszöveg tekintetében mindig eldöntöttük, melyik szövegvariáns kerül bele, de a szövegváltozatoknál egy helyen jeleztük is a véleményeltérést (ld. a 150. sor jegyzetét!) Kötetünk szövegének egyik szerkesztője, Bárdos József azt is felvetette, hogy a drámák kéziratának betűhív másolatát is tegyük közzé, s elkészítette a Mózes kéziratának betűhív

²⁵Ld. Beke József: *Irodalmi „kétszersültök” Holmi*, 2007. ápr.

másolatát. Mivel Madách-összkiadásunk eddigi köteteiben nem követjük ezt a gyakorlatot és a kéziratok betűhív közlése nagyon megnövelné a könyvek terjedelmét, ezért javaslatát a szerkesztőség másik két tagja (Andor Csaba és Bene Kálmán) leszavazta. Ugyanakkor itt hívjuk fel a figyelmet, hogy honlapunkra (www.madach.hu) feltesszük majd a kéziratot és annak Bárdos József által elkészített betűhív másolatát. Illusztrációként itt is közöljük a szöveg kéziratának 92. oldalát és annak nyomtatott másolatát.

A kézirat-oldal betűhív másolata:

2345 Mi végre volna ez? –

Józs

Hogy jelt tehessek

A sírra, mellyben el foglak temetni.

Móz

Gonosz fiú! – rabbá kívánod-e

A sirt is tenni, mellyért életemben

Küzdék, hogy csendes és szabad legyen? –

2350 Jelt kívánsz tenni rá, hogy majd utóbb

Álkönnyet s átkot hordjon a' bolond rá? –

Vagy össze szedje a' port a' pulya,

És vad futásban hordja el magával,

Hogy esküjét megtartsa, s életét

2355 Se kockáztassa. – Menyj, menyj, Józsué! –

Józs

Nem lesz-e' a' nép prófétája mellett,

Ki messze elható szemét befogja,

És nagy szivének kiseded ágyat ás? –

Móz

Ne félj, ne félj! – hidd el, készít az úr

2360 Szolgájának, ki napszámát betölté,

Pihenni ágyat is. –

Józs

S hogyan tudom meg,

Hogy indúlnom kell már az új hazába,

Mert Mózes nincsen többé? –

Móz

Látod e' fát,

Amott a' szirten, – melly magányosan,

2365 És büszke fővel néz a' völgyfenékre? –

Kilátszik az jól táborunkba is.

Nézd meg minden nap, – s amidőn ledül –

Józs

Akkor lehajtja Mózes is fejét.

Móz

Jól mondod, – és te Kánahánba indúlsz. –

2370 Kezet fiam. – Vezér! most táborodba. – (Józsué el)

Jehova szava

A CIVILIZÁTOR

KOMÉDIA ARISZTOPHANÉSZ MODORÁBAN

SZEMÉLYEK

STROOM, a civilizátor
ISTVÁN bácsi, falusi gazda
JANÓ, tót
UROS, rác
MITRULE, oláh
CARLO, olasz
MISKA, magyar
MÜRZL, német

} cselédei

A kart svábbogarak képezik.

A szín István bácsi udvara, háttérben a ház, oldalt kutyaól.

(István bácsi és cselédei mezei munkáról érkeznek.)

ISTVÁN

Becsülettel bevégezök a napot.

A baj miénk, az áldás Istené.

Mind helytállatok híven, gyermekim,

Csak Uros érdemelhet megrovást,

5 Ki jó szándéku intésemre se

Fogadt szót, sőt gorombán válaszolt.

Ti tudjátok, mi büntetést szabott

Ily tette rég megszentelt házirend.

JANÓ

Kizáratást közasztalunktól.

ISTVÁN

Úgy van.

10 Ím hallod, Uros, ez lesz büntetésed.

CSELÉDEK

Megérdemelte. Éljen jó urunk!

UROS

Kiszenvedem. Nem fog történni máskor.

ISTVÁN

Hiszen, fiam, nincs is harag közöttünk. –

Leány, teríts asztalt e hárs alatt,

15 Az egyszerű szűk estebédben amit

Hibát tett a szakácsné, helyrehozza

A jó kedv s jó gyomor.

CSELÉDEK

Igaz biz az.

ISTVÁN

De nézzetek csak, nézzetek, barátim,

Minő Isten csodája jó amott.

JANÓ

20 Komédiás talán, vagy köszörűs.

MITRULE

Garaboncás az, ördögcimbora,

Ha mint komédiás jövend közénk

Meglátjátok, hogy minket tesz bolonddá,

Ha köszörűsként – még meg is beretvál.

ISTVÁN

25 Ily babonától ment vagyok, de mégis

Akármi az, sajátos tünemény,

Szintúgy szégyellem, s bé kell vallanom:

Aggódva nézem, amint erre tart,

Nevetnem kéne őt a pukkanásig,

30 Ha valami nem borzongatna végig,

S elsápadnék a rettegés miatt,

Ha valami kacajra nem készítené.

MISKA

Akármi, nemsokára kiderül,

Mert mindjárt itt lesz.

MŰRZL *(ételt hozva)*

Tessék, emberek!

(Leülnek egy asztal körül, Uros oldalt eszik egy fa alatt.

Stroom két kutya által vont taligán roppant halom iromá-

nyon ülve megjelen, a színpad közepén megáll, s leszáll.)

STROOM

35 Ördögös utak e vad tartományban.

ISTVÁN

Lovakra számítottak, nem kutyákra.

De szólj, ki légy, és mondd el, merre útag.

STROOM

Én Stroom vagyok, a nagy civilizátor,

A végzet az, mely engem útagon visz.

ISTVÁN

40 Ebnek hívjuk mi azt a végzetet;

Tiéd lehet, de a miénk nem az.

STROOM

Tietek is lesz, ime, elhozám.

Keletre hordom áldását nyugotnak.

ISTVÁN

Ez a papiros áldás az talán.

STROOM
45 Igen, ez a nagy misztérium,
Mely megvált mindenféle régi lomtól.
ISTVÁN
Szokatlanabb terhével új lomoknak?
Hiába lom nélkül nincs régi ház,
Iparlovnak új csak mindene.
STROOM
50 Több tisztelet árumnak, hogyha tetszik,
Ez az egyetlen egy panácea,
Mely gyökeres gyógyítást eszközöl.
ISTVÁN
De hát ki itt közöttünk a beteg,
Magam s cselédim jó színben vagyunk.
STROOM
55 Annál veszélyesb a baj, ha nem érezzük.
ISTVÁN
Ha orvost hívunk, a betegség eljő.
De mondjad hát el, e szolgálatért
Minő díjat vársz?
STROOM
Óh, nem várok én.
ISTVÁN
Ugyé? Erővel véssz hát. Biztosabb.
STROOM
60 Csak a kellő adót fogadom el.
Ekként tesz az erődús öntudat,
Az alaposság elvem mindenütt.
ISTVÁN
Ah, Mürzl! Ez, mint látom, honfitársad.
MÜRZL
Volt, már nem az, mostan házad hazám,
65 Te lányodul fogadtál, így atyám vagy.

STROOM (*halkan a lányhoz*)
Csitt húgom, hisz ha engemet fiúl vesz,
Szintúgy hazám lesz, ahol jól lakom. (*Fennszóval.*)
Igen, a nagy német haza honom!
ISTVÁN
És hol van az, ha kérni merhetem.
STROOM
70 Mi bárgyuság. – A Rajna- és Dunánál.
ISTVÁN
Hát ama híres Katzenellenbogen,
A Bückeberg, Hechingen, Sigmaringen,
Schwerin, Strelitz, Reis-Schleis, s más számtalan
Hitványság mind kiment már Áfrikába?
75 Vagy mint a szoknya-, ujj-, korc- és derékból
Ruhát fércelt-e valami szabó;
Mert a korc, a ránc, s ujj még nem ruha. –
STROOM
A szellemegység fűzi mindezt össze.
ISTVÁN
Ah, úgy, tehát a németnek hazája
80 Az, ahol egykor puskaport csináltak,
S ma is mindenki büszkén azt hiszi,
Hogy ő vala az egyik munkatárs.
STROOM
Nagy hívatás van a német előtt.
ISTVÁN
Már azt betölté, a sört feltalálta,
85 Romantikát, nadrágot, ulmerkopfot.
De tessék kissé asztalomhoz ülni.
MÜRZL
Szivesen lát el, hidd meg, házigazdám,
Jól tartott ő már nem csak egy csavargót.
ISTVÁN
Te meg, szűz, szállásold be ízibe
90 Istállóinkba végzetes lovát.
(*Mürzl a fuvarral elmegy, Stroom helyet foglal.*)

STROOM
Alig vagyok még kissé e helyen
S pirulnom kell a durvaság felett,
Mely itt szokásos e barbár vidéken,
Csak az imént is nadrágról beszéltél,
95 Most meg szüzet nem átallsz mondani,
Mindkettő trágár eszmékhez vezet.
ISTVÁN
Mi nem vagyunk még úgy civilizálva.
STROOM
Majd lesztek, hogyha Isten megsegít.
De nem vesz-é el kincsem a szekérről?
ISTVÁN
100 Itt olyanon ki sem kap.
STROOM
Fájdalom!
ISTVÁN
Mi haszna hát azon rakás fojtásnak?
STROOM
Hagyj csak most békét, aki kettőt boncol,
Az alaposan egynek sem felel meg.
És innen jó a félszeg művelődés.
105 Aki csizsmát varr, az csiríz legyen
Utósó ízeig, mi gondja másra.
Ki a holdat kutatja, e világra
Ne légyen gondja, és aki tanít,
Őrizkedjék akármit is tanulni.
110 Csak egy van, mit mindennek tudni kell,
Adót fizetni engedelmesen.
Így készül a derék sok szaktudós.
ISTVÁN
Nem szaktudós, de tudós szag talán.
No, csak fejezzed hát be azt a sódart;
115 Látom, hogy értesz alapos dologhoz,
Aztán beszéljed el nagy terveid.

Az ily miszórú munkás, egyszerű nép,
Bár rá nem ér, hogy alapos legyen,
Mert mindenik percét száz gond igényli,
120 És jobbra-balra foltoz, tatarol,
Hol éppen feslik, ahol dőlni készül,
Elveszne éhen, hogyha mindig varrna,
Rongyokban járna, hogyha mindég főzne,
Elveszne lelke szellemtáp híjában,
125 Elnyomorodnék, hogyha nem mulatna,
S önemberségéből így csak megél.
De terveid, ha lelkesíteni nem,
Mulatni mégis okvetetlen fognak.
STROOM
Készen vagyok. S most mindenekelőtt
130 Szólj, jó barátom; ismered-e Hegelt?
ISTVÁN
Nem én.
STROOM
Hogy érted hát meg tervemet,
Csak azt a szubjektív- és objektívét,
A pozitív- és negatívot tudnád.
Teszem, ha az ember a pozitív,
135 Mi kívüle van negatív – nem ember.
Értetted-e?
ISTVÁN
Igen. – Ember vagyok,
Te kívülem – nem ember, vagy gazember.
STROOM
Szofizma volt, szofizma, Istenemre!
Hol a morális, a közérzet benned?
140 Ez nem germán-keresztény eszmelánc!
ISTVÁN
Hát hagyjuk abba.
STROOM
Másképp kísértjük meg
Argumentummal a posteriori.

ISTVÁN *(botot suhogtatva.)*
Ah, ebben már erősebb is vagyok. –
STROOM
Megint csak félreértesz, hagyjad el;
145 De mondd meg, ott távol miért eszik
Magányosan az az egyén?
ISTVÁN
Hibát tett
S ez büntetése.
STROOM
Mily törvény szerént?
ISTVÁN
Bevett szokás.
STROOM
Hallatlan! Zsarnoki!
Hogy volna így biztos személy s vagyom,
150 Hogy tudja meg: mi a szabad, mi nem?
ISTVÁN
Igen kevés van, ami nem szabad,
A többiben tesz, aki mint akar.
STROOM
Hamis, hamis tan, aztat kell megírni,
Hogy mit szabad, a többi tiltva van.
155 Ha én intézném e ház dolgait,
Kitárnám a törvényt, mely mint a nap
Világos s jóltevő, majd lenne rend.
UROS
Bölcsen beszél – tán mártir is vagyok.
STROOM
Hát itt a többi milly állásban él?
ISTVÁN
160 Ezek cselédim, munkálnak velem
A ház javára, és én díjazom,
Amint mindenki érdemelni tud.
Az tót, ez rác, amaz oláh, olasz,
E lányka német, én magyar vagyok.

STROOM
165 S e sok derék nemzet megtűri-e,
Hogy a magyar parancsol mindnyájoknak?
ISTVÁN
Nem a magyar, de a gazda parancsol.
STROOM
Ha én intézném e ház dolgait,
Majd másképp lenne mindez, minden nemzet
170 Egyenlően van jogosítva élni.
CSELÉDEK
Ez nem bolond – mondott ám valamit.
ISTVÁN
Hisz tőlem élhet, hogyha otthon él,
De házamban csak én parancsolok.
STROOM
Mindenkinek az háza, ahol él.
CSELÉDEK
175 Szépen beszélsz, az Isten tartson érte.
STROOM
S mért van csizmában az, bocskorban ez?
Ha én intézném e ház dolgait,
Egyenjogúság lenne mindenütt,
Ha meztelláb is kéne járnia.
CSELÉDEK
180 Miért is tűrjük, prófétánk, ne hagyj el!
ISTVÁN *(gyürekezve)*
Hálátlanok, – kitudtok-e lakomból?
Nem voltam-é mindég igaz apátok!
De hogyha úgy van, jöjön, aki mer,
Ököltre hát, házamból mind kihánylak.
Prófétáttokkal. – Nos, elő, legények.
STROOM *(közbelépve)*
Megálljatok – nem jöttem én ide,
Hogy nyílt erőszakkal kívánjak élni.
ISTVÁN
Csak mézes méreg-, gyáva cselszövénnyel.

STROOM
 Eszmét hoztam, civilizációt
 190 Rendezni jöttem. Paradicsomot
 Állítani, melyben nyer mindenik,
 És senki nem vesz.
 ISTVÁN
 Különös dolog.
 De mondhatom: paradicsomodról
 Nem nagy fogalmam. Hátha abban is
 195 Oly paradicsom-almák termenek,
 Melyektől a fog elvásul, s csodáljuk,
 Ádám apánk mért adta értök üdvét.
 De elmegyek, hogy mérgemet kifűjjam. *(El.)*
 UROS
 Most szólhatunk, hogy elment az öreg.
 200 Mondd, mit nyerünk mi, hogyha hozzád állunk?
 JANÓ
 De jól ígérj, másképp nem alkuszunk,
 Nem rossz dolgunk volt, azt elhiheted,
 A te kegyedre éppen nem szorultunk.
 STROOM
 Hagyjátok a ház gondjait reám,
 205 S várjátok békén a nagy dolgokat.
 Ím, mindeniknek hoztam egy ereklyét.
 Ez amulett az üdvnek záloga,
 Nyakon hordjátok, és megjő gyümölcse.
(Az amuletteket szétosztja.)
 CSELÉDEK
 Az alku áll.
 STROOM
 Fogjunk tehát dologhoz.
 210 Jerünk a házba, nézzük a leltárat.
(Mind a házba mennek. István visszatér.)
 ISTVÁN
 Folytassuk most az értekezletet. –

Itt senki sincs, jerünk tehát utánok.
 Mi az, bezárva? Hej! Eresszetek be!
 STROOM *(az ablakon)*
 Ki háborít házunkban?
 ISTVÁN
 Hát a gazda.
 215 Alkudni jöttem.
 CSELÉDEK
 Későn, megvagyon már.
 ISTVÁN
 Hirem nélkül. – Felgyújtom ezt a házat,
 Ördög, pokol – ki itt az úr kivülem?
 CSELÉDEK
 Add meg magad. Hisz minden jókat ígér.
 Magadnak téssz kárt, s minket is megölsz,
 220 Várj türelemmel.
 STROOM
 És bízzál szavamban,
 Te léssz az úr ezentúl is, barátom,
 Csak azt ne bánd, hogy én parancsolok.
 ISTVÁN
 Ha úgy van, lássuk hát, mit tudsz mutatni.
 Sokat ígérsz civilizációddal,
 225 Meglátjuk, jóllakunk-e mind belőle,
 Avagy csak úgy, miként a kóceví. –
 Légy hát intézőnk, Istenem segítsen,
 Ha jól megy, én csak gondomról tevék le.
(Svábbogarak jönnek hosszú menetben úti málhával, poronyokkal, s ablakon, ajtón a házba mennek.)
 KAR
 Strófa
 Dicsérünk, mester, aki nekünk
 230 Ma ismét új házat szereztél!
 Hiven járunk el ügyeidben,

Befurakodva minden zugba,
Mi, a civilizációnak
Ellentállhatlan hordozói.

Antistrófa

235 Mi csak erény a házi körben,
Mind a mi művünk. Éberségre
Szoktatjuk a hanyag gazdasszonyt,
És tisztaságra kényszerítjük,
240 Nem hagyjuk, hogy megavasodjék
A készlet, híven felfaljuk mind.

Második strófa

Hiába üldöz, pusztít a sors,
Százegzen kelnek fel utánunk,
A végzet szentelt eszközéül,
Napszámunkat betöltve híven.
245 Dicsérünk, mester, aki nekünk
Ma ismét új házat szereztél.

Második antistrófa

Óh, háládatlan az emberfaj!
Pusztít és utál, ahová csak
A civilizációt vittük.
250 De mi, hajh, szent szemtelenséggel
Megyünk, mert tudjuk, új világrészt
Csak féreg alkot, nem oroszlány.

ISTVÁN

Mi fajzat ez? – Gonosz lelkek talán,
De nem, a lélek bár elkárhozott,
255 Nemességének hordja bélyegét.
Csatázhatunk vele, s ha elbukunk,
Csak szenvedés érhet, gyalázat nem.
E hitvány fajjal, mely sárból terem,

Utálatosan hemzseg, s oly bűdös,
260 Mely küzdni gyöngeségében nem ért,
S csak a tömegnek szemtelenségével
Foglal tért, s hint cudar dögleletet,
Csatázni sem lehet. Mi lesz mindebből?
CSELÉDEK *(az ablakon)*
Ez már nekünk is kezd nem tetszeni.
(Stroom és a cselédek kijőnek a házból.)
STROOM
265 A leltár megvan. Most aktáimat
Hozzátok. Aztán mindenek előtt
Itélek Urosnak nevezetes
És bonyolult ügyében, hogy lássátok,
Mi az igazság, mit nem ismerétek.
*(Az aktákat hozzák s az asztalra halmozzák: Stroom elibek
ül és ír. A többiek körüle állnak.)*
UROS
270 Az én ügyem se nem nevezetes,
Se bonyolult, s már régtől vége is van.
STROOM
Addig nincs vége, míg nem akarom.
ISTVÁN
Hisz büntetését is kiállta már.
STROOM
Azon barbár eljárás mit se számít. –
275 De oly sok a teendőm, hogy ezúttal
Szóbelileg végzek csak, röviden.
Imé, készen van a protokoll is,
Még csak néhány csekélyebb pont hibázik,
Mit most kipótlunk. Az egész csekélyesség,
280 Tizenhat ív – meg is van bélyegezve.
ISTVÁN
Mebélyegezve – mint gonosztevők!
STROOM
A kétféjű sas van mindenik íven,
Uros fizet tizenhat jó huszast.

UROS
Nincsen szükségem a képes papírra.
STROOM
285 De nékem a huszasra annál több van.
KAR (*az ablakon*)
De nekünk a huszasra annál több van.
UROS
De hát miért sas, és mért kétfejű?
Hol dög van, a sas, mondják, ott gyülekszik
S nem tetszik nékem az olyan igazság,
290 Mely mind előre, mind hátra tekint.
STROOM
Haszontalan okoskodol, fizess! –
UROS
Ha már éppen kell.
STROOM
Nem kell, de muszáj.
Lám mily hiányos nyelv az a magyar –
Hogy lenne képes kulturális nyelvnek,
295 Muszája sincs. – Kell – mintha kérdené,
Kell-é? Ki kérdi, ha mondom: muszáj.
E szót: muszáj, jól meg kell ám tanulni.
S úgy értsétek, ha mindjárt kérdem is,
Kell-é? Az is mindig muszájt jelent,
300 Konkrét példája az önkényes kölcsön.
ISTVÁN
Mi ördög az?
STROOM
Az a jövő zenéje,
Prelodiumából egy kis akkord.
De visszatérve barbár nyelvetekre,
Hogy értené meg Hegelt az a nép
305 Mely így beszél: Embernek és nem Nek-ember.
Hisz annak észjárása mind hibás.
Előbb való a birtok, mint az ember,

Ezért nem lesz, lám, semmi a magyarból.
De hát dologra. Halljuk a tanúkat.
310 Az első Mürzl.
MÜRZL
Én mit sem tudok.
STROOM
Azt akkor mondjad, hogyha kérdezem.
Hogyan hívnak hát?
MÜRZL
Most mondtad magad.
STROOM
Ha mondtam is, mindegy, most kérdezem.
Így rendeli a törvény tizedik
315 Könyvének hatvanhatodik cikkében
A hatvanharmadik paragrafus.
KAR
Mi óriási törvénytudomány!
STROOM
Hogyan hívnak hát?
MÜRZL
Mürzl.
STROOM
Más neven?
MÜRZL
Zielarsch.
STROOM
Ah, régi jó család, örülök.
320 Kaptál-e már vagy huszonöt botot?
MÜRZL
Uram, mit gondolsz, nálunk hölgyeket
Nem szoktak verni.
STROOM
Ez előítélet.
Legjobb sikerrel én régtől gyakorlom.
Hát nem kaptál? – Voltál-e katona?

325 MÜRZL
Mit gondolsz, ah, mi kérdés!
STROOM
 Voltál vagy nem?
MÜRZL
Leány vagyok.
STROOM
 Sackerment, voltál, vagy nem?
Itt a rovat, azt bé kell tölteni.
MÜRZL
Nem voltam.
STROOM
 Így, most kérdem, hogy miket tudsz.
MÜRZL
Semmit sem.
STROOM
 Ez gyanús válasz nagyon.
330 Meglátjuk később, cinkos nem vagy-é.
Janó, te lépj elő most, hogy neveznek?
JANÓ
Rityitma.
STROOM
 Jó hangzású név ez is.
Hát tégedet?
ISTVÁN
 Magyar.
STROOM
 Mi parvenü név!
Vad származás, no mindegy, megjavítjuk.
335 Máder leszsz. Így – még csak ez hibázott,
Most már kimondom az ítéletet. (*Könyveket forgat.*)
A nyolcadik kötet harmincadik
Cikkében harmadik paragrafus
Az engedetlenség bünéről szól,
340 S akasztófát mond a gonosztevőre.

KAR
Halált rá – annál több marad nekünk.
STROOM
Igaz, hogy azt a hatvanhatodik
Cikk ipszilon pontjában korlátozza,
S csak a felségsértési bünre szól.
345 Valóban vagy szerencse gyermeke,
E pont dicsőn megvédi életed.
De rád recscent már a következő könyv,
Im, itt van a cselédség viszonya
Urához, mely nyíltan hivatkozik
350 Az első könyv pótutasítására,
Hol is tisztán szabott a büntetés;
Tíz évi fogságtól hat botcsapásig.
KAR
Lám mily megnyugtató precízió.
Mily tiszta, csakhogy megtalálni baj.
STROOM
355 De itt könnyítő körülmények vannak,
Például: nem vélem ellenkezél,
Csak gazdáddal. Húsz botot fogsz kapni,
E lánynak meg amnesztiát adok. (*Félre.*)
Köszönd, galambom, ragyogó szemednek.
MÜRZL
360 Ezért szememnek kár is volt ragyogni,
Gazdám másképpen tudta azt felszítani.
UROS
No mondhatom én szép ternót csináltam.
De nem jött ingyen – megfizettem érte.
MITRULE
Eben gubát cseréltünk, úgy hiszem.
STROOM
365 Máder, neked még fennmarad jogod
A kártérítést rajta követelni,
De ez külön polgári pört igényel,
Ha díjait előre leteszed.

ISTVÁN

Elálllok tőle.

STROOM

Szép nagylelkűség!

ISTVÁN

370 Nem volt nagy károm.

STROOM

Hát a napmulasztás,

A fáradság, a járás és kelés,

A vádbeszéd, viszonzbeszéd, ellátás

Szép összegecskét tenne, mondhatom.

ISTVÁN

Ingyenbe megy. Ha a pört nem gyülném,

375 Inkább keresném a szomszédomat,

Kukoricámat aki megrabolta.

STROOM

Te Urossal tehát kiegyezél,

Pöregyeséged díja tíz huszas.

Tessék letenni. A kukoricát

380 Mi illeti – *(Könyvekben keres.)*

csodálatos dolog,

Ez egy eset még nincs a törvénykönyvben,

No majd csinállok róla egy fapátenst. –

Tehát, uram, előbb is kérdezem –

Hogy alaposan járjak el e tárgyban,

385 Nem hebehurgyán, mint itten szokás volt –

Csak a gyümölcs, vagy a szár is szenvedt kárt?

ISTVÁN

Természetes, csak a kukorica.

STROOM

No látod-e, még ez nem nagy dolog,

Mert itten mondja a paragrafus,

390 Hogy ültetvényben tett hibát könyíti,

Ha csak gyümölcse sértetett, nem a törzs.

ISTVÁN

Mennykő üssön meg – hagyjuk ezt, uram.

Nem szóltam semmit, itt van a tíz huszas.

Isten velünk.

STROOM

Nem úgy, fel van már adva

395 Az ügy, s kell folytania, ha valamennyi

Papírgyár készítménye elfogy is.

Ha az utósó inged megy bélyegre,

Ha a hámból kidőlök, mint számár,

S székemre tízedik utódom ül,

400 Ki mostan még csak hallgatni tanul,

De néked igazat kell kapnod és

Testálhatsz e pörről, mint vagyondról,

Ha közbe nem jó a végső ítélet

Amnesztiája.

ISTVÁN

Rettentő öröm!

KAR

Strófa

405 Óh, mester! Kérlek mindenekre,

Mi szent előtted, sérthetetlen:

A császárnak fogadására

És az oktrojált alkotmányra,

A német egység jóvoltára,

410 Spenátra és sárgarépára.

Antistrófa

Ne kezdj, ne kezdj polgári pört el,

Tudod az a pedáns görög kor,

Pogányos klasszicitásával,

Időt s tért mi szűkre szabott ki,

415 Melyben komédiája játszik,

S milyen nagyot helyez a szépben.

Második strófa

Hogy fér belé két emberélet,
Hogy járjuk Ponciust, Pilátust,
Midőn még fel sem is találtuk
420 A civilrechtet, romantizmust,
A puskaport és az ásitást,
Népünk későbbi hívatását.

Második antistrófa

Kérünk hát, mester, hadd el, hadd el,
Ki jőne komédiát nézni,
425 Hogy végét unokája lássa,
Kit még otthon nem is csinált meg,
Vagy hogy csináljon a darab közt,
Butára sülné el, óh, félek. –

STROOM

Legyen buta, csak jó polgár legyen.
430 Ki mondja azt, hogy a lángész szükséges?
Az államban eszünk nekünk elég van,
S gondoskodunk eléggé a tömegről.
Annak nem is kell a fej, csak azért,
Hogy sógorom, a kalapos megéljen.
435 Aztán ne hidd, hogy úgy lesz csak buta,
Ha a színházban készül. Gondoskodtunk
Már oly rendszerről és oly eszközökről,
Hogy készüljön bár a Sion hegyén,
Butává nemesül. Hidd el nekem. –

KAR

440 Hát a jó ízlés, a klasszicitás
Nevében kérlek, hadd el azt a pört.

STROOM

Fitymálom a jó ízlést, klasszicizmust.
Török-szakad, a pörnek folyni kell.

KAR

445 Jaj nekünk, ám de néktek még jajabb.

STROOM

Fogjunk munkához. Mindenek előtt
Hozzuk tisztába a bevezetést.
Hol passzusod?
ISTVÁN

Nincs.

STROOM

Vajh mi szörnyűség.
De legalább, reményilem, el vagy látva
Tartózkodási jeggyel.
ISTVÁN

Nem vagyok.

STROOM

450 Nem utazol hát, s nem tartózkodol.
Mi vagy te hát? – Hol a keresztlevél?
ISTVÁN

Nincs.

STROOM

Úgy tehát még tán születve sem vagy,
S szomszédaiddal már pörölni mersz,
A rendetlenség itten végtelen,
455 Szörnyű rossz a politikus kormányzat,
Pedig mindennél ez elébb való.
De jótállok, hogy talpra állítom. –
Hallgasson addig a magánpanasz
És sérelem, számára nincs fülem:
460 Az egyes veszhet, hogyha nyér a köz.

ISTVÁN

S ki az a köz, ha mind veszünk miatta?

STROOM

A köz azon nagy eszme és kapocs,
Mely egyesít, s mit én képviselek.

KAR

S mi véled, mester. Nélkülünk mi sem vagy.

STROOM
 465 Szerencse, hogy gyanítva e hiányt,
 Hoztam magammal mindenik egyénre
 Vagy ötven ív rubrikázott papirost,
 Előlegesen, úgy hiszem, elég lesz.
 Itt néktek az igazolási jegy,
 470 A marhapasszus, fegyverengedély. –
 Névösszeírás, birtokív, adókönyv,
 Keresztlevél, oltási bizonyítvány.
 ISTVÁN
 De nem vagyunk beoltva.
 STROOM
 Mit se tesz,
 Csak a rubrika jól legyen betöltve.
 475 De halljátok tovább, s örvendjete:
 Katonáságtól felmentő levél,
 Pótlék-adó, dohányra engedély
 És borboléta. Ím, itt a cselédkönyv,
 Községi bizonyítvány, később jönnek
 480 Tájékoztásul a kormánylapok,
 Hetenként egy szekérrel. –
 KAR
 Óh, pihenj meg!
 Elég áldás ez egy lélegzetedre,
 Megfűlsz belé. –
 CSELÉDEK
 Félek, hogy mink fulunk meg.
 ISTVÁN
 Hová teendjük e tenger papírost?
 STROOM
 485 Egy részét mindenik magával hordja,
 S elég nagy e ház hivatalszobának.
 ISTVÁN
 S mi hol lakunk?

STROOM
 E kis kedélyes ólban.
 De folytassuk csak. E póttusítás
 Szükséges mindeniknek; nélküle
 490 Létezni sem lehet.
 ISTVÁN
 S mi azt hívők,
 Hogy létezőnk. Szép herézésben voltunk.
 STROOM
 Kegyelmesen megengedi új adónem:
 Személykereset. Mindenekre szóló.
 MŰRZL
 Bomolj meg, rám ugyancsak mit se szól,
 495 Hazádba tán való ily kereset,
 Itt a személy nem hoz be.
 STROOM
 Hát ingyen megy?
 Tessék elhinni, még jobb kedvelem. –
 De most a taksákat fizessétek le,
 Aztán a többit.
 ISTVÁN
 Honnan győzzük ezt?
 500 Szegénységünktől ennyi nem telik.
 Inkább kérnénk kevesb kormányzatot,
 Hogy nekünk is maradjon az, ami. –
 STROOM
 Nincs ám, mivel henyék vagytok nagyon,
 Csak úgy dolgoztok, hogy megéljete;
 505 De én mindenre jó adót vetek,
 Mentől nagyobb, s hogy megéljete
 Még orrotokkal is kell túmotok
 A földet. Így virul fel az ipar.
 ISTVÁN
 S mi hasznunk, hogyha többünk nem marad,
 510 A munka nem nagyon kedves multság.

STROOM

Nekem lesz hasznom, s néktek károtok nem,
Önzsírotokban fuldokoltok úgyis,
De én hoztam civilizációt,
S egy érvágás egészséges leend.

515 Imé, minek e fityegő ruha?

(Leveszi a mentét.)

Esernyő is tesz ily szolgálatot.

Mi haszna e szárnyaknak itt, le vélek!

(Levágja az atilla végeit.)

E paszománt, – pénzül fog kamatozni.

Lám mennyi van csak itt meggazdálkodva.

520 Minek sarkantyú?

ISTVÁN

Nem járunk kutyán.

STROOM

Gyalog jár, aki bír, ki nem bír, fekszik.

Vagy mért a csizma is? Nagy fényüzés.

Im, a civilizáció nevében

Megajándékozlak e fapapuccsal,

525 Ez olcsó és örök időkre tart.

Meg, amint hallom, tik gatyát is hordtok,

Mire való az, – én nélkülözöm,

S mi úr vagyok mégis – le a gatyával.

JANÓ

Úgy látszik, a paradicsom kezdődik,

530 Mezítelen fogunk maradni benne.

ISTVÁN

Jaj nekem, holnap István napja van,

Házunknak ünnepe, így menjek-e

Templomba?

STROOM

István? Hát mi ember az?

ISTVÁN

Ő alkotá e házat s rendezé

535 A konstitúciót.

STROOM

Ah, el vele!

E dekrétummal, ím, kasszírozom.

Ezentúl Zsófia lesz ünnepünk,

Kendervetések védőszente ez,

S a kender minden rendnek talpköve.

540 Kormányoz, mert papírt szolgáltat nekünk,

Igazságot tesz a kötél képében,

S pénzül forog, ha bankóvá silányul.

ISTVÁN

Mi az a bankó? Vagy mankó talán,

Olyannak támasz, aki járni nem tud.

545 De nekünk jó ám konstitúciónk.

STROOM

Megint a lázongó szót mondod el?

Miért nem mondod, jó az octroink?

Többé ne halljam. Íme, itt a bankó.

Jobb pénz, mint amit eddig bírtatok.

550 A húszas mától kezdve mit sem ér,

Csak én veendem még el kegyelemből

Adóba, s tikteket ezzel fizetlek.

ISTVÁN

Csodálatos – de mégis pénz, ha mondja.

MITRULE

Ki tudja, mit rejt, ámde pénznek látszik.

UROS

555 Talán csak pénzünk párticédulája.

CARLO

Beszélhet nekem, a rongy rongy marad.

STROOM

No lássátok, mi sok dicső reform,

De még koránt sincs vége.

CSELEDEK

Jaj nekünk!

STROOM
Mi célra e fehér buzakenyér,
560 Midőn haszontalan dobjátok el
Szemétre a kukorica csutakját?
Én gépet hoztam azt megőrleni,
Jóllaktok véle, s a buzát adóba
Adjátok. Lám, mi egyszerű eszközlés.
ISTVÁN
565 Hát hogyha a csutak menne adóba?
KAR
Jaj, el ne vállald!
STROOM
Szörnyű butaság.
Hisz abbul áll éppen finánciális
Munkám előnye, hogy értéktelen
Lomot értékesítsz, ha megeszed,
570 S az értékes tárgy nékem megmarad.
De ezt oly könnyen fel nem foghatod,
Olvasd el e tárgyról a szakművet,
Ámbár rövid, de jól ki van merítve.
(*Egy fóliánst ad át.*)
ISTVÁN
Inkább csak elhiszem, hisz jól tudom,
575 Zsebemből, milyen jól ki tudsz meríteni. –
De engedelmet kérek elvonulni,
Szégyenlek még tovább e lány előtt
Ugy állni, mint zilált madárijesztő.
(*Elvonul a kutyaólbá.*)
MITRULE
Hát a bankó igazán pénz, uram?
STROOM
580 Pénz, hogyha mondom, s jaj, ki kétkedik.
JANÓ
S hát az adó kinek zsebébe megy?
UROS
Mondd, mit kapunk belőle?

STROOM
Nyugtatót.
UROS
S a pénzt?
STROOM
Segédeim a kormányzatban.
MITRULE
Leszünk segédeid.
STROOM
És ki dolgozik?
585 Tán én? Nekem hivatásom nagyobb,
Te szánts, te vess, vannak nekem segédim.
Elő – elő! (*Nehányan a karból lejőnek.*)
Ezek bírák leendnek,
Méltóságos, megfontolt férfiak,
Büdösek bár, de még ez mit se tesz,
590 E fürge nép lesz a políciá,
Mely befuródik száz rekesz dacára
S kevéssel több piszkot hagy hátra, mint
Ételt. – Finánc meg e szemérmes
Piaci légy lesz. Ez a kis bogár,
595 Melynek hátulja fénylik, fogja a
Pátenseket kiadni s magyarázni.
Im, a tanítók itt: ez éji had,
Sötétséget keresve, meg penészt.
E nagybajúsú, nagyszájú gyerek,
600 Ki úgy csörtet, hogy szinte félelem,
Ez lesz házamnak véde, támasza.
Mindnyájatoknak itt a pápaszem,
A gravitást megadja néktek az
S ki dolgotokba fúrakodni mer,
605 Közös boszúnk választott célja lesz.
UROS
Nézzétek ott a hidról most esett
A sárba egy ökör – jerünk kihúzni.

STROOM

Avagy te lettél-é políciá?

Ki engedé meg az avatkozást?

610 Mikor fog egyszer a rend már bejöni?
Maradj. – Barátaim menjetek oda,
A protokollt vigyétek magatokkal,
Rendesen járjatok el ügyetekben,
Hogy lássa e nép, hogy mi a kormányzat. *(A kar el.)*

JANÓ

615 S mi lesz az ígéretből, szép uram:
Hogy sorsunkat javítani fogod,
Hogy egyiránt urak leszünk mindnyájan?

STROOM

S nem vagytok-é? Ki több a többenél?

Tán pénze van, ide vele, nem tudtam.

JANÓ

620 Amint látom, csizsmadiát fogánk.

UROS

Pogányt fogánk, és most visz a pogány.

STROOM

Csitt, lázadó, vagy egy paragrafust

Rád olvasok, hogy meg nem köszönöd.

Tartsátok a szent amuletteket

625 Hiven őrizve, s várjatok nyugodtan,
Nagy terveim már érni kezdenek. *(A kar jó az ökörbőrrel.)*

JANÓ

Lám itt is hoznak egy érett gyümölcsöt.

STROOM

Amint látom, már későn jöttetek.

No, semmi sem. Csakhogy a protokoll

630 Rendben van és aztán elég csinos:
Nyolc ív. Hiába, megnyugvást szerezhetsz,
Hogy rendes eljárás mellett döglött el.
Most el, nyugodni ennyi fáradságra!
(Bemegy a házba a karral.)

UROS

Hogyan tetszik, barátim, e dolog?

MITRULE

635 Maradtunk volna bár a réginél,
Sajnálni kezdem régi uramat.

JANÓ

Vizsgáljuk át ez amuletteket,

Nincsen bizalmam már most semmihez,

Hát hogyha lóvá lettünk ebben is.

MÜRZL

640 Nézzük meg, rég kíváncsin forgatom,
Im, itt az olló, fejtsd fel Carlo, te.

CARLO

Egy lap papír beírva, olvassuk meg *(Olvas.)*

„Óh, macskaevő,

A te szép rendeltetésed

645 Őrizni a civilizációt,

S a civilizáció én vagyok:”

Corpo di Bacco, ez ajándokod hát?

Maledetto tedesco, no, megállj!

Jó, hogy kitudtam idejekorán.

650 Búcsút veszek, im, a kapufélfától,
Velem csak német többé nem beszél. *(El.)*

UROS

Enyémben meg mily rejtélyes felírás,

Ebben talán mégis csak van erő. *(Olvas.)*

„Cár dava, mi pak trzsimo.”

MÜRZL *(nevetve)*

655 Ah, szép erő, olvasd csak megfordítva.

UROS

Ó, mi szart kap, im, a vadrác.

Akasztófát kiszolgált vakmerő,

Kerékbe törni régtől érdemes!

Ez-é, miért gazdámat elhagyám?

660 Megállj, ha élek, jóvá is teszem.

Hej, gazda, gazda!

MITRULE

Hát nekem mit írt? *(Olvas.)*

„Ah, úgy szeretlek,
Hogy majd megbaszlak.”

Megállj, farodra forrjon ez a mondat.

665 Tudod-e mit tesz az, hogy cinye mintye!

Hej, gazda, gazda!

JANÓ

Lássuk most enyémet: *(Olvas.)*

„Cso zse szi bol dotyat Jano?

Mizer szlovák vecser, rano.

Teraz bugyes, szlavni Rakuz.

670 Do rityi mi zakúz.” –

Zatraceni szvinyár, ördög, pokol,

Uhor szom, és az is leszek, míg élek.

Hej, gazda, gazda, nincsen-é füled?

MISKA

Hát ez: *(Olvas.)*

„Segíts magad ten sorsodon,

675 Mert el van hagyva, aki másra vár.

Erőm nem bennem, – marhaságtokban van.” –

No jó, segíték, csak te meg ne bánd.

Hej, gazda, gazda, jőj ki az odúból!

MÜRZL

Lássuk már az enyémet is. Im, itt van: *(Olvas.)*

680 „Willst du dich gut unterhalten,

Werde ich gut aufgelegt sein.”

Jőj, kérlek, gazdám, végünk van különben.

UROS

Hogy is tűrhettük e földönfutót

Idáig is. Hogy félheténk egymástól,

685 De érdemeltük ezt a bűnhődést.

ISTVÁN *(félleg kibújva)*

Mi zajt csináltok? Majd is ad a sógor,

Ha meg találja hallani.

JANÓ

Mi hívunk.

Megbántuk, amit véténk ellened,

Óh, jaj, bocsásd meg, és fogadj kegyedbe!

ISTVÁN

690 Ez ólba? Jőjön, aki belefér.

Csak halkan, halkan, nem leszek oka,

Ha rátok olvas egy paragrafust.

UROS

Paragrafussal mink verjük agyon,

Mit az udvarnak árnyain szedünk fel.

MISKA

695 Vezess te, és kiverjük a világból.

ISTVÁN

Az Istenért, mi lázadó beszéd!

Látjátok, hisz ki tudja, mit akar még;

Csak nem lehet feltenni, hogyha ember

Istennek mása, jót ne is akarjon,

700 Eddig még semmi jót nem leltünk benne,

Bizonnyal hát a jó mind hátra van még.

UROS

Ki még tovább vár, gyáva vagy bolond.

ISTVÁN

Az Istenért, csak türelem, barátim,

Fohászkodjunk inkább a szent Istenhez,

705 Hogy a szívét világosítsa meg;

S végezzük így, mondjátok el utánam:

Isten, ne nézzed benne, hogy ő sváb,

Igaz, hogy az nem szép, de mégse bűn;

Aztán meg ő is a te teremtésed,

710 Mivégből – azt te legjobban tudod. –

Jó éjszakát – nem hallok semmit is,

Éppen most álmodom, hogy jóra fordult. *(Behúzódik.)*

JANÓ

Te vagy közöttünk első, légy vezér.

Hiszen már horkol. Óh, mit is tegyünk!

MISKA
715 Segítsünk hát magunkon, mint maga
Tanított a sógor. Fel, jöjtek,
Rejtekekben fontoljuk meg a hogyan,
Aztán cselekszünk fényes napvilágnál.
(*Mind el, kivéve Mürzlt.*)
MÜRZL
720 Szegény gazdám! Mondhatlan fáj, hogy így
Ellágyult minden férfiereje. –
Estende itt szoktunk volt összejönni
Néhány édes szó- s még édesebb csókra,
S most ahelyett a kutyalyukba bújt. (*Sír.*)
Kihívom őt és addig biztatom,
725 Míg végre tán még megkeményedik.
STROOM (*sompolyogva kijő*)
Óh, hölgy! Örülök, hogy találkozánk,
Epedtem néhány édes szó után.
A sok fáradtság és sok gond miatt,
Mint megterhelt villámtelep vagyok,
730 Melynek pozitív pólusán a láng ég.
Öledben lennék negatív helyet,
Hol átürülve megnyugodnék keblem.
MÜRZL
Kikérem én, az ily trágár beszédet.
Ott szólj így, hol személykereseti
735 Adót fizetnek.
STROOM
Óh, te félreértesz,
Pedig reményem abban pontosult,
Hogy engem, aki Hegelt megtanultam,
E barbár házban, a nem én-világból,
Te, eszméim konkrét szubjektuma,
740 Ki vágyam kézzelfoghatóvá tetted,
Te egyedül fogsz engemet felfogni.
Óh, hagyjad lelkem átolvadni benned,

Ne tarts el egy merő negációval,
S én véled az üdv minden mélyeit
745 Kifürkészendem.
MÜRZL
Menj el a pokolba,
Egy szót se értek e handabandából.
STROOM
Nem értsz? Meg fogsz majd később érteni,
Fogom használni az indukciót,
És úgy hiszem, hamar kapacitállak.
MÜRZL
750 Kapacitáld, tudod, a lovatat,
Engem csak nem fogsz. Lássá meg az ember! (*El.*)
STROOM
E lány goromba, s rám sem hederít.
Bizonytalán tett már szeretőre szert,
Másképp magától nem taszítna így el.
755 No, semmi, majd segítek én azon,
Kihirdetek egy pátenst már ma még.
Rövid lesz, vagy kétszáz paragrafus:
Lakatra jó minden lány országszerte,
A kulcsok nálam lesznek őrizetben,
760 S csak taksa mellett adjuk ki naponta. –
Felséges gondolat! – Hogy ily késő jött!
Mi szép adó és mennyi hivatal,
Hát még a sok mellékes sportula!
No lány, meglágyulsz majd egy hét alatt.
(*Bemegy a házba, István dühösen előbúj.*)
ISTVÁN
765 Mit hallok? Hát még e kis jótul is
Eltiltaná! No, sógor, úgy akartad;
Hát rajtad töltöm mérgemet ezentúl.
Megállj! Lakolsz, ha villámhárítómat
Már nem birom, kétségbeesve vívok.
770 Fel, fel, cselédim! Harcra, jöjtek:

Veszedelembe jött a hon s szabadság,
(*A cselédek jönnek szaladva.*)
Fel! Mürzl, zászlóul szoknyádat add,
Hozz piszkafát, te villát, légycsapót
És békanyúzót. Fogjon mindenik
775 Isten nevében, amit kapni tud.
JANÓ
Szívből megyünk. Vezess a győzelemre!
Nincs oly vitéz több, mint a hős magyar,
Ha egy kicsit későcskén ébred is.
ISTVÁN
No hát, utánam, jó barátaim,
780 Fegyverre minden, harcra, győzelemre.
STROOM (*az ablakon*)
Mi ez, mi zajgás kint a csendes éjben?
ISTVÁN
Még kérded-é, csufos honáruló?
STROOM
Honáruló? Miért, hogy a pinát
Lakatra tettem? Vajh mi különös.
ISTVÁN
785 Sokat túrtünk, tovább már nem lehet.
JANÓ
Bolondul-e vagy gúnyol a vén kópé?
Mi balgaságot mond?
ISTVÁN
Ne bánd, Janó!
Az az én dolgom, fogjad fegyvered;
E vén gazembert mogyoróbotokkal
790 Mángoljátok meg, míg a többire
A légycsapó legalkalmasb eszköz lesz.
(*A házat ostromolják s védik.*)
STROOM
De mit vétettem hát mást, szóljatok.
JANÓ
Elmondjam-é ótott gázságaid?

STROOM
Az ótott gázság már politika,
795 Mint ótott vackoralma. Érted-é?
Politikát választok, amilyen kell,
Van nagyszerű, van síma, kétszinű,
De olyan nincs, mely nem volna szabad.
KAR
Strófa
Óh mester, látod, milyen hitvány
800 Mi nyomorult a büszke ember,
Ki kebelében az egeknek
Elorzott lángjával dicsekszik.
Lenyúzhatod hátáról a bőrt
És nyugton fogja elviselni,
805 Csak gyermekjátékát ne sértsd meg,
Mert mint titán zúdúl az égre.
Antistrófa
Fel társak, új csatára bátran,
Írjunk zászlónkra minden szépet,
Hazát, erényt és szabadságot,
810 S harcoljunk bőrünkért s a koncert.
Hivatkozzunk igaz ügyünkre,
S készítsük az akasztófákat.
A nyertes igazságot is nyer,
Igy az igazság mindég nyertes.
ISTVÁN
815 Fel, fel, mellettünk az Isten s igazság!
STROOM (*a házban*)
Ne féljete, barátim, hát nem-e volt
Mindég multságunk a katonásdi?
Nem tudjuk-e Atilla, Scípió,
Napóleon minden stratégiáját?

820 Még azt is tudjuk, hol győztek hibából:
Aratni fogjuk a dicső babért.
KAR
Babért mi is szeretjük becsináltban,
Bizunk stratégiádban, csak vezess.
ISTVÁN
Ki hátrál, gyáva, társaim, előre.
STROOM

825 Csak az ajtókhöz mind, hogy bé ne törjék,
Így rendeli ezt a stratégia.
ISTVÁN
Hagyjátok az ajtót – az ablakokra.
(*István s cselédei bemennek az ablakokon, Stroom és a kar
kifut az ajtón.*)
STROOM
Gyalázat – óh, hisz a stratégiáról
Ezeknek nincs még csak fogalmuk is:
830 Az ablakon jönnek s az ajtón várjuk.
Kivertek, ám de a stratégia
Szép tudománya ellen nem hibáztunk.
KAR
Csinálunk mi a te stratégiádra!
Ments meg, vagy kamra, pince odavan.
(*István s cselédei is kijönek.*)
ISTVÁN

835 Csak forgassátok azt a légyecsapókat.
STROOM
E fegyver nincsen a traktátusokban.
ISTVÁN
E fajzat sincsen, mit nyakunkra hoztál.

KAR
Strófa
Jaj néked, föld, kesergj, jajdulj fel,
Elesett Svábia, a szent vár

840 És Európa, melyet mink oly
Szépen germán-keresztényeztünk,
Ismét csak vad pogánnyá süllyed.
Ledobja válláról az ökröt,
Amelyet szépen ráültettünk,
845 S megint ő ül fel az ökörre.

Antistrófa

Erdő nő a szép síma állon,
Mint elhagyott kultúrán a gaz
S csak erről ismer rá az ember,
Hogy a földön most más világ van.
850 A gazság, szenvedés, szegénység
Örökké megmarad a régi.

Befejezés

Jaj néked, szép halványra éhült,
Aszkétikus képed leöltöd,
Le azt az ékes salavárit,
855 S nadrágtalan pozsgás pogány léssz.
Mi lesz ebből a sok szép cikkből,
Szépen felosztva paragrafra?
Mi abból a szép társas rendből,
Mely testhez illet, mint a járom,
860 És mint a katona-kravátli,
Hogy szinte a szem dülledt tőle?
Tudom, eszményed mentől több zaj
És annál kevesebb kormányzás!
Óh, tisztviselők szent Mekkája,
865 Szerencsétlen flótások vágya,
Arany gallérok Kanaánja,
Szent Svábia, ledülsz örökre!
Miért tartád a sok tanácsost,
Ha most tanácsot mégsem adnak!

STROOM
870 No, gyermekim, stratégikus szempontból
Mindenki fusson, aki merre tud.
ISTVÁN
Itt vagytok mégis?
KAR
Nem vagyunk, uram. *(Elfut.)*
STROOM
Kössünk hát békét. Én önkénytesen
Lemondok minden címem- és jogomról,
875 Csak hagyjatok, hogy kenyerem keressem.
ISTVÁN
Legyen, tegyük le, gyermekim, a fegyvert,
Nagylelkűség a győztest illeti.
STROOM
Igaz. *(Félre.)*
Jó, hogy még nem civilizáltam,
Másképp most drága lenne a kötél.
ISTVÁN
880 Mit fogsz tehát már most elkezdni?
STROOM
E klasszikus pogány komédia,
Látom, nem az én tettkörömbe vág,
Az államalkotás nem kenyerem.
Eszmém dicső volt, büszke, nagyszerű:
885 Az egységes erős monarchia,
De a prakszisban az enyv gyenge szer,
Csunyául szétment, amint ráütöttél.
Romantizmushoz térek vissza hát,
Keresztény művelődés tudományom,
890 Kozmopolitizmus a mesterségem.
Jó, hogy megőrzém aktáim között
A sípládát. Elő, te régi társ!
ISTVÁN
Ez jól van, húzz hát egyet rajta, sógor,

Bukfencet is hányatsz, mi mulatunk,
895 S gondunk lesz rá, hogy úgy-ahogy megélj.
Mert kettőt nyertünk mégis általad:
Egy szót, mi eddig nyelvünkől hiányzott,
A huncutot neked köszönjük, és
A drágább vívmány egy szakadhatlan pánt:
900 Az egyetértés, mely most összefűz.
Nem úgy, barátim?
CSELEDEK
Óh, igen, örökre.
Mi benned élünk, és te meg erős
Bennünk vagy.
ISTVÁN
Most e második szerződést
Pecseteljük meg, nem miként az elsőt,
905 Vérrel, de borral. Mürzl, hozz kupákat
Te meg játsszál romantikus danát.
STROOM *(kintorna mellett énekel)*
Mikor én katona főt,
Oh, her Jézisz majd meghót;
Nem folt nékem egy tál kása,
910 Csak egész nap íres hása.
Nincs van nékem jó leni!
Itt hagyom én Mátyarorszak,
Elmenem én Némedorszak.
Oh, én szegény némedi,
915 Nincs van nékem szeredi.
916 Ott lesz nékem jobb leni!

JEGYZETEK

Rövidítések:

K	kézirat. OSZK kézirtára.
GYP	Gyulai Pál kiadásának szövege
HG	Halász Gábor kiadásának szövege
SI	Sirató Ildikó kiadásának szövege (bibliográfiát ld. Források-nál, köv. oldal.)
fsz	főszöveg (a dráma általunk gondozott, a kézirat alapján létrehozott új szövege).
<i>szöveg</i>	Olyan szövegváltozat, amely nincs áthúzva, de nem került be a főszövegbe sem.
< <i>nem</i> >	Ha a kéziratban áthúzott, vagy átírt szöveg olvasható, a szavakat dőlt betűvel, ékzárójelben közöljük.
[]	A szövegváltozatok gondozójának [Bene Kálmán] megjegyzése.
5, 25 stb.	A sorok számozása, a példa tehát az 5. és a 25. sorra vonatkozik.
M jav.	Madách javítása a kéziraton.
sh	sajtóhiba

Források

A civilizátor kézirata az OSZK kézirattárában található, jelzete: Quart. Hung. 2069. 20 levél. Címlapján az 1859-es évszám.

A civilizátor első kiadása a *Madách Imre Összes Művei* (I–III. k., Bp., Athenaeum 1880, új lenyomat 1895, sajtó alá rendezte: Gyulai Pál) III. kötetének 261–316. lapján található. Ennek alapján került a Halász Gábor szerkesztette *Madách Imre összes művei* (I–II. k., Bp. Révai, 1942) első kötetébe (463–508. l.), s végül egy korszerű, modern kiadásban, az Unikornis Kiadó 1995. évi *Madách Imre válogatott drámái* c. kötetében (*A civilizátor*: 135–184. l., a szöveget a korábbi kiadásokat javítva, korszerűsítve sajtó alá rendezte Sirató Ildikó). Jelenlegi szövegünk ennek a legutóbbi szövegnek újra ellenőrzött, több helyen javított, kiigazított változata. Itt közöljük – némileg javított, kiegészített változatban – Sirató Ildikó szövegmagyarázatait is. E mintául vett kiadás sorszámozása szerint a darab terjedelme 916 sor.

Jelen kiadásunkban modernizáltuk a dráma helyesírását, természetesen csak azokon a helyeken, ahol a változtatás nem rontotta el a darab jambikus verselését. Tehát nem változtattuk meg a ma helytelen rövid vagy hosszú mássalhangzós (pl. *léssz, pöregyeség*), vagy a gyakori, a ma helyestől eltérő hosszúságú magánhangzós (pl. *tanúl, zúdúl, számit, kívülem* stb.) szóalakok hibás helyesírását, ha a verselési helyzet úgy kívánta. Nem változtattunk természetesen Madách régies szavain, egyéni szóalkotásain (mint pl. *rekesz, mángol* = *rekeszték, mángorol* stb.), a régies ragozáson (mint pl. *jövend, veendjük, tevék, jőj, leszesz, ízeig* stb.) és a ma már nem használt szóalakok tekintetében (*alkalmasb, veszélyesb, utósó, tatarol, sportula* stb.). Nem írtuk át köznyelvire a nyelvjárási szavakat, sőt, a kiadásokkal ellentétben az *ótott* szó esetében visszaállítottuk az eredeti nyelvjárási szóalakot. Mivel „arisztophanészi” komédiáról van szó, nem pontoztuk ki (néhány régi kiadás mintájára) a trágár, vagy durva kifejezéseket, a szókimondásban követtük a legutolsó kiadás elveit, még ott is, ahol Gyulai átiratát közölték eddig a kiadások (663. sor).

A szövegváltozatoknál nem vettük figyelembe Madách kéziratainak helyesírási típushibáit, a vesszők gyakori elhagyását, az összetett szavak szinte következetes különírását, ugyanígy nem számítjuk szövegváltozatnak a régi c-t (cz), vagy az idegen szavak régies írását (pl. *civilisator* = *civilizátor*).

Szövegváltozatok

Címlap

- K: Madách <Madách [?]>
A Civilisator [Aláhúзва.]
Comoedia Aristophanes modorában [Alcím.]
1859
HG, SI: A civilizátor
GYP, fsz: Komédia Arisztophanész modorában
[Visszaállítottuk az alcímet.]
- 15 GYP: estebédben *a mi*
K, HG, SI, fsz: estebédben amit
- 25 K: ment vagyok <bár> de
HG, SI, fsz: ment vagyok, de
- 37 K: De szólj <on ön> ki légy <en> és merre út <ja>
[majd] M jav.: ... és *mond* el merre útag
HG, SI, fsz: De szólj, ki légy, és mondd el, merre útag.
[A K tanúsítja, hogy *A civilizátor* első szövegváltozatában István és Stroom eredetileg önzte egymást, később azonban a szöveget tegező formájúvá alakította a szerző. A szövegváltozatok jelentős része ezt a változtatást tükrözi. Ld. pl. 41., 57., 58., 87., 94., 95., 114., 115., 116., 137., 139., 144. stb. sorokat!]
- 38 GYP: Én *Stromm* vagyok
K, HG, SI, fsz: Én Stroom vagyok
- 41 K: <Öné> Tiéd [M jav.]
- 44 K, HG, fsz: áldás az
SI: áldás *ez*
- 52 K: Melly gyökeres <en meg> gyógyít <.....>ást <.....>
eszközöl.
HG, SI, fsz: Mely gyökeres gyógyítást eszközöl.
- 55 GYP: *A baj veszélyesebb, ha meg nem érzed.*
K, HG: Annál veszélyesb a baj, ha nem *érzük.*
SI, fsz: nem *érezzük.*
- 57 K: De *mondja* hát *ön*, <jó> szolgálatáért
M jav. [átírva]: De *mondjad* hát el, e szolgálatért [Ez a fsz is.]

71

- 58 K: *vár ön?*
M jav. [átírva]: *vársz?*
- 60 K: <el> fogadom el. [M jav.]
- 64 K: <most> már [M jav.]
- 71–78 K: [István gúnyos tirádája a német fejedelemségekről és Stroom egymondatos válasza M későbbi betoldása, a nyolc sornyi szöveget ráragasztotta (?) a K-ban az előző szövegre. Ebből a szövegből csak a bal lapszélen maradt fenn két töredék szó: a 72. sor mellett *lan*, a 74. mellett *derékből*, illetve alatta *rczből*. Ez azt bizonyítja, hogy a beragasztott szöveg előzménye hasonló lehetett a végleges megfogalmazáshoz.]
- 82 K: Hogy <a *találmány ő is volt*> ő vala [M jav.]
- 87 K: Szívesen lát <ja> el <higyje> hidd meg [M jav.]
- 94 K: <Ön> az imént is nadrágról *beszélt*
M jav.: Csak az imént is nadrágról *beszéltél*,
- 95 K: *átal*
majd M jav.: *átalsz*
fsz: *átallsz*
- 102 K: Hagyj <on> csak
- 105 GYP, HG: *csizmát*
K, SI, fsz: *csizsmát*
- 109 K: Őrizkedjék <neveltjétől> akármit is [M jav.]
- 112 K: Így <lesz> készül [M jav.]
- 114 K: <De> No csak *fejezze* <ön> be
M jav.: No csak *fejezzed* hát be
- 115 K: *ért* <ön>
M jav.: *ertesz*
- 116 K: *beszélje* el nagy terveit.
M jav.: *beszéljed* el nagy terveid.
- 124 K, GYP, HG: szellemtáp *hiában*,
SI, fsz: *hijában*,
- 136 K: Értette <ön így>
M jav.: Értetted-é?
- 137 K: <Ön> Te [M jav.]
- 139 K: <önben> benned? [M jav.]

72

- 140 GYP, HG: germán-keresztény
K, SI, fsz: germán-keresztény
- 144 K: *félre ért <ön>* hagyjad el [A d M javító betoldása.]
M jav.: *félre értesz*
HG, SI, fsz: félreértesz
- 145 K: De mond<ja> meg, <amott>
M jav.: *mond* meg, ott távol
HG, SI, fsz: mondd meg, ott távol
- 175 K: *beszél <ön>*. Isten tartsa érte.
M jav.: beszélsz, az Isten tartson érte. [Ez a fsz is.]
- 176 K, SI, fsz: csizmában
GYP, HG: csizmában
- 179 K: mesztelláb
GYP, HG: meztelláb
SI, fsz: meztelláb
180. sor után utasítás: K, GYP, SI, fsz: (gyürekezve)
HG: (gyürekedve)
- 181 K, GYP, HG, SI: *ki tudtok-e* lakomból?
fsz: kitudtok-e lakomból?
- 188 K: <győzni> élni. [Mjav.]
- 191 K: Állít<ok>ani mellyben nyer <csak> mindenik, [Mjav.]
- 193 K, GYP, HG, SI: *De mondhatom paradicsomodról*
fsz: De mondhatom: paradicsomodról [Helyesírási javítás.]
- 210 K: <Gy>Jerünk [Mjav.]
- 220 K: bízz<on>ál [Mjav.]
- 221 K: <Ön> lesz az úr <István> ezentúl is barátom
M jav.: Te léssz az úr ezentúl is barátom
fsz: léssz
- 222 K. ne bán<ja>d, hogy <ha> én [Mjav.]
- 227 K: *Legy<en>*
M jav.: Légy
- 252 K, SI, fsz: oroszlánny.
GYP, HG: oroszlán.
260. sor alatt K: <Minden csapás alatt ezrével vész el>.
[M által kihúzott sor.]

269. sor után utasítás: K, HG, SI, fsz: *elibe k ül*
GYP: *elejőkbe ül*
- 276 GYP: *szó elileg*
[sh., helyesen: szóbelileg. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
- 278 K: SI, fsz: hibázik,
GYP, HG: *hiányzik*,
- 291 K: okoskod<ik>ol, fizess<en>. [Mjav.]
- 292 K: *muszaj 'n*. [A német *müssen* miatt.]
GYP: *musszáj*
HG, SI, fsz: muszáj.
- 295 K: *Muszajja* sincs.
GYP: *Muszájja* sincs.
HG, SI, fsz: Muszája sincs.
- 296 K: *muszaj 'n*,
GYP: *musszáj*
HG, SI, fsz: muszáj,
- 297 K: E szót *muszaj 'n* jól
GYP: E szót: *musszáj* jól
HG, SI, fsz: E szót: muszáj, jól
- 299 K: *muszajt* jelent
GYP: *musszájt* jelent,
HG, SI, fsz: muszájt jelent,
- 310 K: <Ön>Az [Mjav.]
- 311 K: *mondja*
M jav.: mondjad
- 312 K: hív<ják>nak <önt>hát?<ön>magad. [Mjav.]
- 313 K: kérd<em önt>
M jav.: kérdezem.
- 318 K: hív<ják>nak <önt>hát? [Mjav.]
- 319 K, HG, SI, fsz: Zielarsch.
GYP: *Sachsnak*.
- 320 K: Kap<ott>tál-e már <ön>vagy [Mjav.]
- 321 K: *gondol*,
M jav.: gondolsz,

- 324 K: kap<ott> <még> <va>. – Volt-e
M jav.: kaptál. – Voltál-e
- 325 K: Mit *gondol* <ön>, mi kérdés. *Volt* vagy nem <volt>.
M jav.: Mit gondolsz, ah mi kérdés. Voltál vagy nem.
- 326 K: *Volt* vagy nem <volt>.
M jav.: Voltál vagy nem.
- 327 K, HG, SI, fsz: azt bé kell
GYP: azt *be* kell
- 328 K: kérdem <mit tud ön.>
M jav.: kérdem hogy miket tudsz.
- 330 K: később, <hogyan> cinkos<-é?>
M jav.: később, cinkos nem vagy-é?
- 331 GYP: lépj *ele* most [sh, helyesen: lépj elő most.]
- 332 GYP: *Brinzának*. [GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, az általa adott név helyesen: *Brinzának*.]
K, HG, SI, fsz: Rityitma.
- 333 K: Hát <vajh> tégedet? [M jav.]
- 335 K: lesz <ön>
M jav.: leszesz.
- 345 GYP: Valóban *te*, szerencse gyermeke,
K, HG, SI, fsz: Valóban vagy szerencse gyermeke
- 347 K: <De a következő könyv önre szólnak>
M jav.: De rád reccsent már a következő könyv.
- 356 K: ellenkez<ett>él [M jav.]
- 357 K: Csak gazdá<jával>.
M jav.: Csak a gazdáddal.
- 358 GYP: E *lánynak*
K, HG, SI, fsz: E lánynak
- 360 K: *volt* <jo> ragyogni
- 365 K: Máder <még önnek> fennmarad jog<a>
M jav.: Máder neked még fennmarad jogod
- 377 K: <Ön> Tekiegyez<ett>él [M jav.]
- 378 K: Pöregyeség<re>
M jav.: Pöregyeséged
- 385 GYP: itten szokás –
K, HG, SI, fsz: szokás volt –

- 388 K: lát<ja ön>
M jav.: látod-e
- 390 K, SI, fsz: könyíti,
GYP, HG: könnyíti,
- 401 K: <De önnek ez úgy avagy majd unokájának>
[M áthúzta majd újra fogalmazta a sort:] <De önnek> De néked igazat kell kapn<ia>od
- 402 K: Testálhat e pör<é>ről
M jav.: Testálhatsz e pörről
- 406 [A K-ban e sorról M lapalji jegyzete: Ne olvasd: *s érthetetlen*.]
- 407 [A K-ban e sorról M lapalji jegyzete: Az ünnepélyes fogadás nemcsak mint *Empfang*, de mint *Gelübde* is értendő a fejedelmekről.]
- 425 K: unokája <néze> lássa [M jav.]
- 426 K, HG, SI, fsz: Kit még otthon nem is csinált meg,
GYP: *Ki még otthon nem született meg*,
- 427 K: <szerepe> csináljon [M jav.]
- 428 K: ... félek. <hadd el> [M jav., kivakart szöveg.]
- 437 K: olly<an tanárol>
M jav.: eszközökről
- 448 K: Hol <önnek> passzus<a>od? [M jav.]
- 450 K: <Ön hát n>em útaz<ik>, nem tartózkod<ik>
M jav.: Nem utazol hát, s nem tartózkodol.
- 451 K: Mi <.....> vagy te hát? – Hol <van> a keresztlevel<e>?
M jav.:..... – Hol a keresztlevél?
- 452 K: Úgy <ön> tehát még tán születve <sincs>.
M jav.: Úgy tehát még tán születve sem vagy.
- 453 K: S szomszéd<aival> már <ön> pörölni *mer*
M jav.: S szomszédaiddal már pörölni mersz,
- 461 K: veszünk <mellette> miatta? [M jav.]
- 470 K: <Keresztlevél, oltási bizonyítvány,>
M jav.: A marhapasszus, fegyverengedély,
- 472 K: <A marhapasszus, fegyverengedély>
M jav.: Keresztlevél, oltási bizonyítvány.
[M felcserélte a 470. és a 472. sort.]

- 489 K, SI, fsz: mindenknek
GYP, HG: *mindeneknek*
- 492 K: Kegyelmesen *megenged* <ismét egy> adónem
M jav.: megengedi új adónem
GYP: *Létezni enged im ez* új adónem:
- 493 K: Személy kereset. Mindenekre szóló.
HG: Személykereset, *mindenekre* szóló
SI, fsz: Személykereset. Mindenekre szóló. –
- 498 K: <Ez> De [M jav.]
- 502 K, SI, fsz: maradjon az, ami.
GYP, HG: maradjon *valami*.
- 509 K: *több* <mégs>em marad
M jav.: többünk nem marad
- 511 GYP, HG: *nektek*
K, SI, fsz: néktek
- 512 K, HG: *Ön zsírotokban*
SI, fsz: Önzsírotokban
- 522 GYP, HG: csizma is? nagy fényűzés.
K, SI, fsz: csizma is? Nagy fényűzés.
- 529 [A sor előtti szereplőnév K:] <ISTVÁN> JANÓ [M jav.]
- 537 GYP: Ezentúl Z.... lesz [A K-ban az első sajtó alá rendező,
Gyulai Pál a Zsófia nevet bekeretezte és x-szel áthúzta, utána +
jelet tett, s a lap szélére írta: Zs...]
K, HG, SI, fsz: Ezentúl Zsófia lesz
- 546 K: mond<ja ön>
M jav.: mondod el
- 547 K: mond<ja>od [M jav.]
- 556 K, SI, fsz: a rongy
GYP, HG: *e* rongy
- 575 K: Zsebemből *milly* <..... ön tud ki> meríteni
M jav.: milyen jól ki <vegyen [?]> tudsz meríteni
HG: *milyen*
SI, fsz: Zsebemből, milyen jól tudsz kimeríteni. –
- 577 K, HG, SI, fsz: e lány előtt
GYP: *e lány* előtt

- 578 K: madár *iesztő*.
K, GYP, HG, SI, fsz: madárijesztő.
- 593 K: Finánc <.....> meg e [M jav.]
- 597 K: Im a tanítók itt ez éji had
GYP, HG: Im a tanítónk itt *az* éji had
SI: Im, a tanítónk itt ez éji had
fsz: Im, a tanítók itt: ez éji had
- 605 K: választott <gyermeke> célja lesz. [M jav.]
- 608 K, SI, fsz: lettél-é
GYP, HG: lettél-*e*
- 617 K, HG, SI, fsz: egyiránt
GYP: egyaránt
- 620 K, fsz: csizsmadiát
GYP, HG, SI: csizmadiát
- 643–
- 646 [Carlo szövege valószínűleg egy utólagos, ceruzával írt betoldás
lehet a kihagyott helyre, mint ezt a K tanúsítja.]
- 647 K: Corpo di Bacco, <maladetto tedesco> ez <hát> ajándokod
hát? [M jav.]
- 648 K: <Evvel kívánsz hát nekem ártani?>
Maladetto tedesco no megállj! [M jav.]
fsz: Maladetto tedesco, no, megállj!
- 654 GYP: *trásimo*.
HG, SI, fsz: trazsimo.
- 656 K: [A sor első három szava – Ó mi szart – bekeretezve, hullámos
vonallal és kék ceruzával aláhúzva. Ismét Gyulai jelezte így ag-
gályait. A kiadásban ez így jelent meg:]
GYP: O mi *sárt* kap
HG: Ó, mi *sz...t*
SI, fsz: Ó, mi szart
- 663 K: Hogy majd meg<basztrak> *eszlek*.
[A javítás a K-ban *nem* Madáché, ismét csak Gyulai Pál tette a
kor kívánalmainak megfelelően szalonképessé M szövegét. Ez a
változat maradt minden kiadásban, a mi főszövegünk visszaállí-
totta a nagyon vulgáris eredeti szövegváltozatot.]

GYP, HG, SI: majd *megeszlek*.

fsz: majd megbasztlak.

666–

670 [A K-ban Jano szlovák szövege M későbbi betoldása, a 4 és fél sornyi szöveget valószínűleg ráragasztotta az előző szövegre. Gyulai Pál kiadása nem közölte ezt a 4 sort. A kihagyásnak két oka lehetett: a betoldott szöveg nem volt meg a nála lévő K-ban, vagy ezt a szlovák rigmust is túlzottan szabadszójának ítélve hagyta ki a kiadásból.]

676 K: <Enyém> Eröm [M jav.]

705 K: Hogy <megvilágosítá-e a szivét>

M jav.: Hogy a szivét világosítsa meg:

706 K: S <így végezzvén>, mondjátok utánam: <ah>

M jav.: S végezzük így, mondjátok el utánam:

707 K: Isten, ne nézzed hogy sváb <benne azt>

M jav.: Isten, ne nézzed benne, hogy ő sváb,

708 K: <Hisz ő> nem szép, <talán> [majd] <igaz>, de

M jav.: Igaz, hogy az nem szép, de

709 K: Aztán meg <ő> is <csak magad> teremted

M jav.: Aztán meg ő is a te teremted

716 K: <Jöjön velem> Fel, jöjtek, [M jav.]

730–

732 [A K-ban Gyulai bejelölte e három sort, valószínűleg túlságosan sikamlósnak, szabadosnak vélte a szöveget. A harmadik sor (732.) esett áldozatul cenzúrájának, ezt kihagyta kiadásából.]

734 K: Ott szóllj<on így> így [M jav.]

735 K: Óh <ön> félre ért.

M jav.: Óh, Te félre értesz

fsz: Óh, te félreértesz,

739 K: <Őn> Te [M jav.]

742 K: Óh hagyja lelkem át olvadni <önbe>

M jav.: Óh, hagyjad lelkem átolvadni benned,

743 K: Ne tarcs<ad> így

M jav.: Ne tarcs el így

fsz: Ne tarts el így

79

744 K: S én <Önnel> véled [M jav.]

749 K: *capacital<om>*

M jav.: *capacitallak*.

fsz: kapacitállak.

750 K: *Capacitál<ja> tud<ja> a <kutyát>*

M jav.: *Capacitáld tudod a lovadat*

fsz: *Kapacitáld, tudod, a lovadat,*

751 K: *nem fog.*

M jav.: *nem fogsz.*

752 K: *S<zavamra nem> S rám sem* [M jav.]

GYP: *E lány*

K, HG, SI, fsz: *E lány*

758 GYP: *minden lány*

K, HG, SI, fsz: *minden lány*

760 K: S csak <napon>taksa [M jav.]

GYP: *naponként.*

K, HG, SI, fsz: *naponta.*

764 K: *meg lágyul<t [?]>sz* [M jav]

GYP: *No, lány*

K, HG, SI, fsz: *No, lány*

A sor utáni utasítás K: *dühösen <ki>búj.*

M jav.: *előbúj.*

766 K: *No sógor <ha te meg ad [?]>*

M jav.: *No sógor úgy akartad*

fsz: *No, sógor, úgy akartad;*

767 K: <Én> rajtad töltöm <meg> mérget <ki hát>

M jav.: *Hát rajtad töltöm mérget ezentúl*

768 K: *ha <búmat el temetni> villámhárítómat*

HG: *villámhárítómat*

SI, fsz: *villámhárítómat*

783 K: *hogy a <leányt> pinát* [M jav.]

[Gyulai Pál kék ceruzával aláhúzta, ill. függőlegesen kétszer át-húzta az eredeti szót, majd a sor fölé írta a M által kihúzott *leányt* szót. Ez került az első kiadásba.]

HG: *p...t* [Ez a legtöbb új kiadás megoldása.]

SI, fsz: *pinát*

80

- 792–
798 K: [Ez a 7 sor M későbbi, függőlegesen írt betoldása a margón. Helyét a folyó szövegben egy x-szel jelölte.]
792 K, HG, SI, fsz: vétettem mást
 GYP: vétettem most
793,
794,
795 K, fsz: ótott
 [Visszaállítottuk az eredeti, tájnyelvi szövegváltozatot.]
 GYP, HG, SI: *oltott*
816 K: nem-e vólt
 GYP, HG: nem *volt-e*
 SI, fsz: nem-e volt
818 K: *Atilla Scípió*
 GYP, HG, SI, fsz: Atilla, Scípió, [A két tulajdonnév Madách régies helyesírásával maradt a kiadásokban, már csak a jambus miatt is.]
822 K: *becsinátban*
 GYP, HG, SI, fsz: becsináltban,
833 GYP: *A mennykő üsse a stratégiádat!*
 K, HG, SI, fsz: Csinálunk mi a stratégiádra.
841 GYP, HG: germán-kereszténye~~zt~~*ünk*
 K, SI, fsz: germán-kereszténye~~zt~~*ünk*
842 K: pogánnyá *silled*.
 HG, SI, fsz: süllyed.
848 GYP, HG: erről *ismer*
 K, SI, fsz: erről ösmer
889 GYP, HG: Keresztýén
 K, SI, fsz: Keresztény
906 K: Te meg *játsz <egy>*
 M jav.: Te meg játszál
 HG, SI, fsz: Te meg játsszál
909 K: Nem <v>falt [M jav.]
 GYP: Nem *fő* [sh, GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]

- HG, SI: Nem *fólt*
 fsz: Nem falt
912 K: Má<gy>tyar orszak [M jav.]
 fsz: Mátyarország,
913 K: *némed orsz<ág>ak* [M jav.]
 fsz: Némedország
911 GYP: jó *lenni*.
 K, HG, SI, fsz: jó leni.
916 GYP: jobb *lenni*.
 K, HG, SI, fsz: jobb leni.
916. sor után K, HG: (Vége.)
 SI: (*Függöny.*)
 GYP, fsz: [Egyik záró szó sincs.]

Szó- és szövegmagyarázatok

- Stroom* [Személyek]: a név jelentése: folyó, folyam, áradat. Utalás Alexander Bach belügyminiszter rokon jelentésű nevére (patak; német).
- iparlovag* [49]: az az ember, aki minden határozott foglalkozás nélkül, csupán mások rászédéséből él és a világot magas rangú állásával, hangzatos címekkel, v. előkelő származással ámitja. (Pallas Nagylexikon)
- panácea* [51]: varázsszer, mindent gyógyító, minden bajban segítő csodaszer (görög).
- Katzenellenbogen*, / *A Bückeberg, Hechingen, Sigmaringen*, / *Schwerin, Strelitz, Reis-Schleis* [71-73]: valódi vagy kitalált, eltorzított német hely- és tartománynevek. Katzenellenbogen, azaz Macskakönyök, a német köznyelv „Rátót”-ja; Bückeberg, azaz Püpvár: Schaumburg-Lipppe hercegség székvárosa; Hechingen: járási székhely és a Hohenzollern grófok városa Sigmaringen poroszországi kerületben; Schwerin: Mecklenburg-Schwerin fejedelemség egyik fele; Strelitz: az előbbi tartomány egy másik részterülete; Reis-Schleis, vagyis Rizskorpa: Reuss-Schleiz kisfejedelemség nevének eltorzítása.
- ulmerkopf* [85]: a híres ulmi kalaposcéh termékének átvitt értelmű említése, a német vaskalaposság kigúnyolása.
- félszeg művelődés* [85]: féloldalas, aránytalan.
- Hegel* [130]: Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831), a klasszikus német filozófia, a dialektikus logika nagy alakja.
- szofizma* [138]: ál- vagy hibás következtetés, melyet szándékosan használunk (Pallas Nagylexikon, görög).
- Argumentum a posteriori* [142]: tapasztalaton alapuló érveléssel (latin).
- (gyüirekezve)* [181]: nekigyürkőzve.
- kóceví* [216]: csepürágó, nincstelen vándorkomédiás.
- protokol* [277]: jegyzőkönyv; helyesen: protokoll (görög-latin).

- Preludiumából egy kis akkord* [302]: előjátékából (latin zenei műszó).
Akkord: hangzat, több különböző magasságú zenei hang együtt-hangzása (francia).
- Zielarsch* [319]: Célség; durva (német).
- Sackermert* [326]: A szentségét! (német).
- Rityitma* [332]: sötétség a seggben (szlovák, pontosan: v rityi tma). A durva sílusú „beszélő név” jelentése kb.: buta, mint a segg, vagy sötét, mint az éjszaka.
- parvenű* [333]: előkelősködő (francia).
- precízió* [353]: pontosság, szabatoság (francia).
- ternó* [363]: hármas találat a számsorsjátékon (olasz).
- fapátens* [383]: pátens: törvényerejű rendelet, latin.
- testálhatsz* [402]: végrendelkezhetsz (latin).
- Mi szent előtted, sérthetetlen* [406]: Ne olvasd: *s érthetetlen*. [Madách jegyzete!]
- A császárnak fogadására* [407]: Az ünnepélyes fogadás nemcsak mint *Empfang*, de mint *Gelübde* is értendő a fejedelmekről. [Madách jegyzete.] *Empfang*: fogadás, fogadtatás; *Gelübde*: fogadalom (német).
- És az oktrojált alkotmányra* [408]: erőszakolt, rákényszerített alkotmányra (latin). Utalás az 1849. márc. 4-i alkotmányra.
- Ponciust, Pilátust* [418]: Poncius Pilátus Júdea római helytartója, aki, mivel ártatlannak tartotta Jézust, Heródeshez küldte, az visszaöhozzá, majd Pilátus, engedve a nyomásnak, kivégeztette.
- spenátra* [410]: spenótra. (A német Spinat szóból.)
- civilrechtet* [420]: polgári jogot (német).
- Sion hegyén* [438]: Sion hegye a leghíresebb és a legszentebb a Biblia hegyei között. A Szentírás szerint Isten ezt a hegyet választotta ki magának, hogy állandó lakhelye legyen a Földön.
- passzus* [448]: útlevel (latin). Utalás a belföldi útlevelekre.
- borboléta* [478]: cselédkönyv.
- herézisben* [491]: eretnkségben, tévhitben (görög).
- konstitúció* [535]: alkotmányt (latin). Az előző sor utalás az államalapítóra, Szent Istvánra.
- Zsófia lesz ünnepünk* [537]: utalás Zsófia főhercegnőre, Ferenc József császár anyjára.

nékünk jó ám konstitúciónk [545]: jelentése itt kettős: testfelépítésünk és alkotmányunk (latin).
octroink [547]: kényszerünk (francia).
párticédulája [555]: gyászjelentése (francia).
főliánst [573]: régi, ívrét alakú, vastag könyvet (latin).
Nyugtatót. [582]: nyugtát.
rekesz [591]: rekeszték, fal.
Ez a kis bogár, / Melynek hátulja fénylik [596]: szentjánosbogár.
grpavitást [603]: méltóságot (latin).
Corpo di Bacco [647]: A mindenségit! Teringettét! (olasz)
Maledetto tedesco [648]: Átkozott németje (olasz).
„Cár dava, mi pak trazsimo.” [654]: Jelentése kb.: a cár [császár] ad, mi követelünk tőle. Szerb nyelvből torzítva.
cinye mintye [665]: bosszúálló (román).
„Cso zse szí bol dotyat, Jano? / Mizer szlovák vecser, rano. / Teraz bugyges, szlavni Rakuz. / Do rityi mi zakúz.” [667–670]: Mi voltál eddig, szegény Janó? / Nyomorult szlovák este, reggel. / Most majd híres leszel. / Harapj a seggembe. (szlovák)
Zatraceni szvinyár [671]: piszkos disznó (szlovák).
Uhor szom. [672]: Magyar vagyok (szlovák).
„Willst du dich gut unterhalten, / Werde ich gut aufgelegt sein.” [681-682]: Ha jól akarsz szórakozni, / Rád fekszem és felvidítlak (német).
indukciót [748]: A szó egyaránt jelent logikai módszert, következtetést az egyesből az általánosra; illetve gerjesztést, izgatást (latin).
kapacitállak [749]: ráveszlek, megnyerlek (latin).
sportula [763]: mellékjövedelem (latin).
Mángorljátok meg [790]: mángoroljátok, verjétek.
Atilla, Scípió [818]: Attila (406–453) az európai hunok utolsó nagy fejedelme. Publius Cornelius Scipio Africanus (Kr. e. 235–Kr. e. 183 Róma) az egyik legjelentősebb köztársaságkori római politikus és hadvezér.
becsináltban [822]: becsinált levesben.
traktátusokban [836]: értekezésekben, tanulmányokban (latin).
kultúrán [847]: itt: haszonnövény-ültetvényeken (latin).

salavárit [854]: bő, buggyos keleti nadrágot (perzsa).
katona-kravátli [860]: nyakkendő, nyakravaló (német).
Kozmopolitizmus [890]: világpolgárság (görög-latin).
huncut [898]: a szó forrása a német Hundsfott, azaz kutyaütő, csibész, gazember.
második szerződés [903]: utalás a honfoglaló törzsek vérszerződésére.

MÓZES

TRAGÉDIA ÖT FELVONÁSBAN

SZEMÉLYEK

JEHOVA

MÓZES

ÁRON

HÚR

KÁLEB

JÓZSUÉ

ABIRAM

DÁTÁN

GERZÓN, Mózes fiacskája

NÉP

} zsidók

FÁRAÓ

FŐPAP

ORSZÁGLÁR

TISZTTARTÓ

RENDŐRFŐ

HÍRNÖK

POROSZLÓK

} egyiptombeliek

JETHRO, midianita főpap

JÓKHEBÉD, Mózes dajkája, Áron anyja

MÁRIA, leánya, Húr jegyese

CIPPORA, Jethro leánya, Mózes neje

AMRA, moabita leány

KOZBI, Mária szolgálója

NEHÁNY SZOLGÁLÓ

ELSŐ FELVONÁS

(Trónterem fáraó palotájában. Fáraó trónon ül, mögötte toll-legyezős szolgák. Körülré fényes kíséret, a főpap, az országlár, Mózes, Jókhebed sat.)

A FŐPAP (*Mózeset a trón elé vezetve*)
Nagy fáraó! Az ifju itten áll,
Kit gondjainkra bízta egykoron,
Hogy a tudásnak szentélyét kitarjuk
Vágyó szemének, s a magas egek
5 Kristályboltjától a tengerfenék
Borzalmaig le semmi se maradjon,
Mi őt tudatlan bámulatra hozza. –
Vedd, íme, vissza talpig fegyverezve
Könyvtárainknak minden készletével,
10 Tanácsod dísz, trónod fénye lesz.
Ezt vallanám, ha védened helyett
Kegyvesztett szolgád sarja lenne is.
JÓKHEBÉD (*a háttérben*)
Ah, nézzétek csak, mily nemes alak.
Mi lelkes arc! – Vajh mily boldog leendne
15 A nő, ki őtet mondhatná fiának.
FÁRAÓ
Hálám müvedhez mérendem bizonynal,
S ebből beláthatod, mi nagy lesz az.
FŐPAP
Ne művemhez mérd hálád, fáraó,
Hozzád nem illő semmivé lesz úgy,
20 Kezedből készen jött a drágakő,
Csiszolnom kelle azt nekem csupán;
Szivedhez mérd hálád, hogy nagy legyen.
FÁRAÓ
Ifjú! E sok dísz el ne tántorítson,

25 Ha egy fejjel nagyobb vagy a tömegnél,
Még mindég nem teszesz rendkívülit,
Ha két közember napszámát betöltöd. –
MÓZES
Az ösztönzés csak lomha állatot,
Csökönös szolgát illet, fáraó,
Ki zúgolódva hordja láncait,
30 S terhét lerázni alkalmat keres.
De én, ki azzá, ami most vagyok,
Csak általad lettem, s világra is
Csak úgy jövök, mint eltépett virág,
Mint zúgó szélvész pusztaságba hajt,
35 Nem ismervén anyának csókjait –
JÓKHEBÉD (*magában*).
Szegény fiú, s még sajnósabb anya. –
MÓZES
Nem az apának áldásos nevét,
Csak a kezét, mely védve felfogott. –
Mi bennem érez, gondol és lehel,
40 Magad vagy, fáraó! – Sugárod az,
Mely napjához hűtlen nem is lehet. –
FÁRAÓ
Kelj fel, fiam, s fogj mellettem helyet.
Feldíszesítlek a tanács mezével,
S te a tanácsot elméddel díszítsd. –
45 Első ügyünk már próbaköre tesz,
Sok edzett férfi fáradt benne meg,
S kibonyolítani nem bírja bajunk.
Vérző seb az, hatalmam szíverén,
Melyet gyógyítani amint nem bíránk,
50 Kicsinyleni kezdtünk és nevetni.
De nem használ, mert amint rejtegetjük,
A seb mindegyre mérgesebb leszen,
Szorongó aggályt költ népem között,
A megnyugodt biztonság helyében,

55 Mi jólétünknek egyedüli földje.
S lankadni érzem fegyveres karom,
Mely a szomszédot tiszteletre készte,
Hogy nemsokára megvető mosollyal
Említ, ki eddig félt – az idegen. –
MÓZES
60 Értem miről szólsz, fáraó! – Sebünk
Az Izraelnek népe, ügyebár,
Mely Gózen földén őrzi nyájait?
JÓKHEBÉD (*magában*)
E sebnek én is érzem kínjait.
FÁRAÓ
Találtad, ifju. – E nép, mely makacs
65 Előítélettel függ ősei
Szokásain, nyelvén és istenén,
Utálva mindent, ami a mienk.
Melyet sem jó szó, fényes biztatás,
Nem tántorít el. Sem korbács, bilincs
70 Nem tör meg. És műveltségünk malasztja
Durvult kebléről nyom nélkül lepattan.
Mert mint olaj a víz közül kiválik,
Úgy fél ő minden összeolvadást
Egy nagy s hatalmas nemzetté velünk.
MÓZES
75 Fonák eljárás, félszeg rendszabály
Okozta, e baj hogy megsúlyosult,
Szilárd határozat még jóváteszi. –
JÓKHEBÉD (*magában*)
Isten megáldjon bölcs, kedves fiú,
Te második József, megáldjon Isten! –
ORSZÁGLÁR
80 Nagy fáraó! Már harminc éve, hogy
E tárgynak szánok éjet és napot.
Mit szolgahűség, emberi erő
Csak tenni képes, mindent megkísértem,

Tán isteneknek rendelése volt,
85 A munka hogy sikertelen maradjon. –
Ez ifju most, ki még az iskolák
Porát sem rázta le sarúiról,
Engem leckéztet, rám hárítva mindent.
Mondd néki, kérlek: én is ismerem
90 A csillogó elméletek világát,
Mik oly simán peregnek könyveinkben.
De hátra van még a tapasztalás,
Mely minden lapnak kérlelhetlenül
Egy-egy legfényesebb ábrándját kitörli.
95 Azért, habár ezüst legyen beszéde,
Ily ifjunak még most a hallgatás
Arany leendne, e gyülekezetben.
MÓZES
Parancsra szóltam, nem tolakodásból.
De hogyha egyszer szólnom kellett,
100 Nincsen kegyelet, ősz haj nincs előttem.
Csak kettő: fáraó – meg az igazság. –
Lássuk hát, harminc évig mit cselekvél?
Midőn már úgy megnőtt volt Izrael,
Hogy rettegéd, s megnyerni nem bírád,
105 Mért nem cselekvél nyíltan? – Mért buvál
Vénasszonyok mögé, bábákra bízva,
Hogy fojtsanak meg minden kisdedet? –
S maradtál volna aztán e szabálynál,
Most már nem volna, aki bajt okoz.
110 De elhivéd a bábaasszonyoknak,
Hogy a zsidó nő nem szorul segélyre,
Különb, erősebb más hölgyek felett.
És megmaradt volt a bűn lelkesed,
A gyűlölet nőtt Izrael között,
115 S a bűn gyümölcse elveszett nekünk.
JÓKHEBÉD (*magában*)
Jól kezdte el – mit von ki majd belőle? –

MÓZES
Majd vízbe fojtál egy szak gyermeket,
S elhagytad újra az anyák jajára.
Veszélyesebbek voltak-e azok,
120 Kiket megfojtál, mint azok leendnek,
Kiket meghagytál, értök bosszút állni? –
Sarcolni küldél ismét földüket.
A tisztartók még mostan is rabolnak,
Hizottan tér ez és az nyugalomra,
125 Mint jóllakott nadály – de mondd, mi jő
A drága vérből a közjó érébe? –
A botrány megvan, s újra nincs eredmény. –
Mint vérbő testet a nadály marása
Még vidorabb növekedésre hozza,
130 Nem lesz koldussá Izrael maig.
S a várműveknek építése közt
Csak teste edződik fegyverfogáshoz,
Nem hajlik lelke törpe szolgaságba.
S a rejtett bosszu nő – erősödik. –
135 Hogy megbékéljen, túl kemény valál,
S túl engedékeny arra, hogy kivesszen.
JÓKHEBÉD (*magában*).
Igaz, igaz, csak bátran mondd ki, hogy
Kiveszni nem fog – s így engedni kell.
MÓZES
Kint állnak ismét e nép nagyjai,
140 Óh, fáraó, kihallgatást keresve,
S kihallgatásuk biztosítva van. –
Mi végre ez? – Nem tudjuk-é bajuk?
Nem értjük-é, hogy nekik *az* igazság,
Mit nekünk tenni mérhetlen hiba? –
145 S mégis biztassuk csillogó szavakkal,
Ígérjünk mindent, bé nem töltve semmit? –
Nem, fáraó! – Ez trónodhoz nem illő.
Küldd őket el, rideg, szilárd paranccsal.

Ne tükkel szurkáld – karddal vágd agyon.
150 S mondd nékiek, hogy ezt javad kívánja. –
A férfiasságban, hidd, bűverő van,
Mely megdőbbsz és tiszteletre kész.
Ki a sakállal küzd élethalálra,
Lemondással fogadja az oroszlánt.
JÓKHEBÉD (*magában*)
155 Ah, ah, mi szépen megtanult beszélni,
Épp, mint a kígyó – épp, mint a kígyó! –
ORSZÁGLÁR
Ha fáraónak tetszik e tanács,
Ám lépj helyembe. – Én sosem bírák
Levetni az embert, e díszruhát
160 Magamra öltve. Tán erősb leszesz. –
Az szentigaz, hogy így már törni fog,
Mit én csak ingaték, a büszke fa,
De az ég tudja, hogy kire esik. –
FÁRAÓ
Nekem tetszett ez ifjunak tanácsa.
165 Jöjön hát Izrael – beszélj velök,
Mózes, s intézd el, amiként javalltad. (*Egy szolga el.*)
ORSZÁGLÁR (*a főpaphoz*)
Mit mondasz e fellépéshez, barátom?
Növeltet, félek, gazdádá leend.
FŐPAP
Bizony, bizony, a szellem, tartok én is,
170 Melyet felhíttam, most szómnak nem enged.
De hogy hatalmas s nagy lesz, az való. –
ORSZÁGLÁR
Csak adja az ég, hogy se fáraó,
Se mi ne álljunk ott, hol ő keres
Helyet magának – mert hidd el, legázol.
(*Áron, Húr s még néhány zsidó elöljáró belép, s a trón elé járul.*)

MÓZES
 175 Mit jöttök újra a trónnak nyugalmát
 Haszontalan panasztokkal zavarni,
 Fontosb tárgyaktól lopva az időt? –
 ÁRON
 Ki vagy te – ily fennen hogy szólni mersz?
 Téged nem ismerünk. – Nagy fáraó!
 180 Ne hagyd e felhőt, hogy napod borítsa,
 Mely ránk mindenkor kegymosolyt lövell. –
 Nem élünk-é mi is, nem-é születünk
 Szolgáidul mi is, vért és vagyont
 Nem áldozunk-e trónod zsámolyán? –
 185 Kevésbé szép-e Izrael leánya,
 Kit háremednek díszeül veszesz,
 Kevésbé izmos-e munkás karunk,
 Mely Pithomot és Rahamsest emelte,
 Fejedelmi díszben fénylő váraid –,
 190 Mint más szolgáidé? – Hogy csak nekünk
 Ne volna, fáraó, jogunk panaszra? –
 MÓZES
 Áron jöhet, Húr is, vagy bárki más
 Egyes panaszra – Izrael soha.
 Nem ismerjük, mi az? –
 ÁRON
 Megmondom én hát.
 195 Egy nép az, mellyet büntelen rabol,
 Pórgóggal néz le, vérig ostoroz
 A leghitványabb szolga. Ámde ő
 Csak hallgat és tűr, tesz, mint rendelik,
 S panasz-szót is csak kénytelen emel.
 MÓZES
 200 Igen, de titkon alkalmat keres,
 Vágyó imával külveszélyt ohajt,
 Hogy ellenségink zászlajához álljon.

ÁRON
 Ki mondta azt neked – Isten vagy-é,
 Hogy a veséknak titkait kitárod? –
 205 Vagy élünk is bűn – ahhoz sincs jogunk? –
 MÓZES
 Óh, élni van, de elzárkózni nincs,
 A megvetés nem tőlünk – töletek jó,
 Kik pornak férgeként fetrengetek bár,
 Koldusgóggal mindég lenézitek
 210 A népet, melly uratokká leve,
 Gunyolva törvényét, oltárait.
 ÁRON
 Ez nem lenezés, ez csupán önérzet,
 Hogy Istennél választott nép vagyunk,
 Nagy céljait kivinni a világon.
 MÓZES
 215 Maroknyi nép! Nagy célt vágyol kivinni?
 Tedd félre hát hiú ábrándjaid –
 Hisz Istened, látod mi gyöngye Isten,
 Nem bírja láncod megtágítani.
 Hagyd abba. – Fáraó nagy nemzetébe
 220 Olvadj bele, s velünk nagygyá lehetsz,
 Mig így, ha a jó szót be nem veszed,
 Elég hatalmas a nagy fáraó
 E pártos, büszke fajt, mely gátul áll
 Kitüzött útján, hogy megsemmisítse.
 ÁRON
 225 Mit állna gátul e maroknyi nép? –
 Mi dísz nyerhetne a szörnyű oroslán,
 Ha egy egérkét eltapodna is? –
 Kivált, midőn ez hűn szolgálta sokszor.
 Vagy nem menté-e meg Egyiptomot
 230 József, bár hű maradt is Istenéhez?
 S nem zárta-é kebléhez őt ura,
 Nemtőjeként, dacára, hogy zsidó volt,

MÓZES

Régmúlt idő az, melyet felmelengetsz.

ÁRON

Hiú álom, melyért te lelkesülsz. –

235 Látom, viaszba vésik a nagyok
Az érdemet – szeszélyöket acélba. –

Óh, fáraó! Mig itt állunk előtted,

Kint ádáz szolga rémjátékot üz,

És Izrael mégis, kétes reménnyel

240 Átok helyett imát küld Istenéhez,

S pillantásodtól vár életet – halált.

Ne lökd el a szűt, mely hálára tárul,

Hogy bécsukódjék a kétség'esséssel.

FÁRAÓ

Már eddig is sért a feleselés.

245 Menj békén, Izrael, fogadd be a szót,

Vagy jó erős napod.

(Fáraó kíséretével el. Csak Mózes, Jókhebed s a zsidó küldöttség marad.)

ÁRON

Erősb az Isten. –

Jöjön tehát, minek még jöni kell,

Az Úr végezze, mit mi nem bíránk.

Térjünk, barátim, kunyhóink közé. *(Indul.)*

JÓKHEBÉD *(elibe lépve)*

250 Áron, fiam, megállj! –

ÁRON

Anyám – bocsáss! –

JÓKHEBÉD

Nem – így távoznod nem szabad, fiam.

Baljóslatú harag villog szemedben –

S e másik férfi, amint elmereng,

Látom, nagyot forral szintén agyában.

255 Óh, Mózes! Hallgasd dajkádnak szavát.

MÓZES

Mit kívánsz, Jókhebed!

JÓKHEBÉD

Ím! Nézd, ez Áron.

Kiről oly sokszor hallottál beszélni.

Ez ő, kitől számodra elvonám

Fél szívemet és gondjaim felét,

260 Hogy karjaiban lágyan ringatálak. –

Kivel egy emlő táplált, egy kebel

Melengetett, midőn a boldogult

Hercegnő, Mózes, mint megdermedett,

Mint ellökött kicsinyt reám bizott.

265 Nem tön-e testvérré az a közös tej,

Az a megosztott, édes anyagond,

Hogy így akartok mostan megszakadni? –

MÓZES

Rajongsz, jó asszony, útunk távolabb

Esik egymástól, minthogy illyenokről

270 Közöttünk szó lehetne.

ÁRON

Úgy van, úgy.

Nem elég-é, ha kebleden nevelted

Néped hóhérát. Mostan meg fiad

Fogadja őt szívébe.

JÓKHEBÉD

Halljatok csak!

Ha én nem bírlak már testvéresíteni,

275 Úgy nézzetek körül e nagy hazán,

Van-é több olyan férfi, mint ti vagytok? –

Két pálmaszál, vállvetve az eget

Hordozni termett, míg ha zsörtölődtek,

Egymást fogjátok hitványan letörni,

280 Nagy öröme a középszerűnek. –

Ha már értem nem, óh, ezért, ezért –

Szorítsatok testvéries kezet. –

ÁRON

Anyám, ne kívánd népem ellenével. *(El társaival.)*

MÓZES

Sajnálom, nő – de fiad pártütő. –

JÓKHEBÉD

285 Óh, milyen büszke mindkettő! – Sötét szirt,
Mely egymást méri szülemlő viharban.
Én gyöngé hab, mely köztük hányatik
És jajgat. – Áron! – Lám, már elhagyott. – –
Mózes! – Csak teste van még a teremben,
290 Vajh hol csapong a lélek? –
MÓZES (*magában*)

Úgy van, úgy.

Megnyílt előttem a legfényesebb út,

A trónig – és mért a trónig csupán?

Ah – ah – bátorság! –

JÓKHEBÉD (*kézen fogja*)

Mózes! Rám figyelj.

MÓZES

Jó asszony, mit kívánsz? –

JÓKHEBÉD

Előbb, midőn

295 Egy fényes udvar hódolt érdemednek,
A dajka, a zsidó nő messziről
És elvonulva mert csak rád tekintni.
De óh, ne hidd, hogy nem vert volna szíve
Erősebben, mint egykor életében.

MÓZES

300 Hiszem, vén Jókhebed, s hálás vagyok.
Te mindég olyan hű valál irántam.

JÓKHEBÉD

Ugyé? Ugyé? – Nem ótt-e meg karom

Virgonc fiút a testi sérelemtől?

Illik, hogy most megmentsem lelkedet,

305 Rajtam leendne Ábrahámnak átka,
Hiúságból, ha bűnbe vesztenélek. –

MÓZES

Mi lesz mindebből?

JÓKHEBÉD

Azt még nem tudom,

Áldás vagy átok, mint az ég akarja.

Amint emlőmön függve hordozálak,

310 Egy titkot is dajkáltam még veled.

S el voltam szánva, hogy míg karjaimból

Fényes pályára hagylak majd szökellni,

Zordon testvéred, a fájó titok,

Sötét síromba költözend velem. –

315 De óh, Mózes, hogy távol szögletemből

A tisztességet néztem, mely reád hullt:

Bú és öröm közt hánykodott szívem.

Sírtam, nevettem, s hogy megértsd, miért,

E szörnyű titkot kell neked kitárnom.

MÓZES

320 Csak addig rettent, míg titok. – Ki véle!

JÓKHEBÉD

Mózes, te is zsidó vagy.

MÓZES

Hah! Ne mondd –

Rettentő e szó tréfaképpen is. –

Negédből mondod ezt csak, Jókhebed,

Mivel zsidó nő volt, ki felnevelt.

325 Ne többet e szót, fényes útamon

Még rém gyanánt állhatna az élém.

A feltünőt sok irigy környezi,

S ilyen termekben les még a fal is.

JÓKHEBÉD

Nem könnyelmű szó, Mózes, mit kimondtam.

MÓZES

330 Makacszkodol? – Ah, értem az egészet,

Ez ismét néped egy újabb fogása,

Megvesztegettek, ügye, téged is,

Hogy semmivé tedd, akit ők remegnek.

JÓKHEBÉD

Egy anyaszút ki vesztegetne meg?
335 S anyának szíve, mely hozzád beszél.
Mózes, fiam! Ki meg bírja tagadni
Száz édességét a szülő-örömmek,
Ki hallgatott, midőn dicsérni hallá
Fiát, mi szép, mi jó, minő okos,
340 S fel nem kiáltott büszke mámorában:
Ez a dicséret, e fiú enyém; –
Titkát akkor sem mondta volna el,
Midőn szégyent s átkot hoz csak reá. –
De az erős Úr, népem Istene
345 Nem hagyja azt, hogy öntudatlanul
Engedjem testvérgyilkos kardodat
Apáid Istene ellen kivonni.
Tudd hát zsidó vagy – Lévi sátorából.
MÓZES
Halkabban e szót. Tán meg is figyeltek.
350 Hadd lám, beszélhetünk-e biztosan.
Hej, örök! Senkit sem kell bébocsájtani. –
Óh, Jókhebed – anyám –, ha nem hazudsz.
Ha e létet neked köszönhetem;
Ne tedd, hogy a lét átkomul legyen,
355 Ne mondd ki többé szörnyű titkodat. –
Ígérd meg nekem – ígérd meg nekem. –
Ládd most, midőn egy bátor szárnycsapással
Fejdelmi kegy verőfényébe jöttem,
Ifjú lelkemben teljes öntudattal,
360 Hogy még erőm csak útja kezdetén van:
Most lépjek-é irigyek gúnya közt
A megvetett rabszolganép közé,
S pórmunka közt törjön meg szellemem,
Mely a tömeg felett ragyogni lett. –
JÓKHEBÉD
365 Az én fiam már, jaj – nagyobbra nézi
A trón fényét – mint testvér-könnyeket!

Mindegy, meg kelle mondanom: zsidó vagy.
Most már tehetsz, mit jobbnak látsz – fiam! –
Lelked megmentém, mint boldog szülő,
370 Vagy sírba hajtom ez öreg fejet,
A mondhatatlan átoksúly alatt,
Hogy én szülém a szörnyet, mely jöve,
Hogy Isten népét a földről kiirtsa.

MÓZES

Hisz, hogyha e nép olyan lenne még,
375 Mely tenni képes, élni érdemes,
Melyet felrázni álmából remény van,
Azon szellemmel, mely szűmben lakik.
De szolgaságnak gyáva bélyege
Lelkébe mélyen ette bé magát.
380 Vele csak halni – élni nem lehet,
S még a sír is, mely várja – dísztelen. –
JÓKHEBÉD
És honnan ismered te népedet –
Mondd, vakmerőn, hogy pálcát törsz felette?
Jártál-e közte, meghallgattad-é
385 A szívnek rejtett és szent dobbanását?
Figyeltél-é a szókra, mellyeket
Baráti fülbe sűg meghitt barát? –
Te, elfogulva termek fényitől
Csak alkalmatlan kérőt láthatál,
390 Ki csúful elveretve annyiszor,
Ismét és ismét csúszva visszatért, –
És gyávaságnak mondad e kitartást,
Mely Istenéért szívét vértetzi.
Dacnak hívéd a szent ragaszkodást
395 Múltjához, hogy megóvja a jövőt.
És mártírsága örült képzelet
Előtted, kit hite nem lelkesít. –
De menj csak egyszer kunyhóik közé,
S ha meghat a szellem, mely ott lebeg;

400 Aranyzománc fog rengni minden
Körüled és rég sejtett képeket fest.
Megértesz mindent.
MÓZES
Jó. – Megyek, anyám!
S ha úgy találok, amint mondod azt,
Legjobb erőm, hiúságom, reményem,
405 Mindent, mindent feláldozok apáim
Szent Istenének. – Ah, mint elragad
A perc hatalma. – Millyen gyöngye lelkem! –
S ki biztosított, hogy szód nem mese,
Hogy indokod nem az, mit felhozék? –
JÓKHEBÉD
410 Ki biztosítna más? E szív, fiam! –
Nélkülözél-e anyagondokat?
S ne hidd, hogy azt is tán pénzen veszik. –
Azon szörnyű napokban, amidőn
A gyil lakott Nilus sötét vizében,
415 Halál várt minden újszülött zsidóra,
És számtalan piros kicsiny fiú
Anyjának édes csókjától letépve,
Kékült ajakkal érzé a hideg
Elemnek csókját. – Számtalan fiú
420 Általhevülve anyja kebelén,
Ajkával az életforrást kereste,
És csak halált nyelt a piszkos habokból.
S midőn heverték – kányák martaléka –
Iszapba gyűrött szöke hajzatukkal,
425 Nem ismeré fel az anya fiát,
Kiért kesergni is vétek vala. –
MÓZES
Ne izgass, asszony, csak rólam beszélj. –
JÓKHEBÉD
Akkor szülelek búra és örömré.
Eltitkolák három hónapig,

430 De éles a zsarnokságnak szeme,
Befürakszik legszentebb rejtekünkbe,
Hogy a mindég éh szörnyet, a gyanút,
Ujabb szívveréssel bírja elcsitítani.
Nem rejtheték többé keblemen,
435 S mesterséggel készítették kis tobozt,
Ágyat veték ürébe, bétevélek,
S a nád közé helyezélek gondosan,
Hová fürödni járt a hercegasszony –
Ott leskelődtem, hogy bajod ne essék,
440 Hogy kígyó vagy más szörnyeteg ne bántson,
S midőn megleltek, és dajkát kerestek,
Ott voltam én – hogy akit mint anya
Nem csókolhattam, dajkaként öleljek.
MÓZES (*ellágyulva megöleli*)
Óh, jó anyám! – Ne többet már – ne többet. –
445 Fellázad a vér minden ereimben,
S tán még korán van. – Hátha nemzetem
Nem érdemel mást, mint hogy vízbe fojtsák! –
Gózen földére most. Az ég veled –
Még egyszer mondom: titkod a halál. – (*El.*)
JÓKHEBÉD (*térdre esve*)
450 Jehova! Izraelnek Istene
Önts rá malasztot, hogy szeme kinyíljk! –

VÁLTOZÁS

*(Gózen földén. Kicsiny faluban, fás tér Áron háza előtt.
Mária jó Kozbi s néhány más szolgálóval.)*

MÁRIA

Ah, mily sokára tér meg Áron ismét!

Miért is járnak mindég fáraóhoz?

Tudhatnák már, kérelmük hasztalan.

455 S csak minket hagynak kettes félelemben,

Saját magunkért és sorsunk felett.

KOZBI

Ne elegyedjünk férfiak ügyébe.

Nekem úgy látszik, lelköknek kevés

Édes felizgatottságot szerez

460 A házi gond, ez ártatlan gyönyör,

Mi hölgszívünknek egy egész világ.

MÁRIA

Igaz, igaz. S azért keresnek aztán

Rejtélyes eszmét, melyet meg sem értünk,

Azért keresnek kardot oldaluknál,

465 Midőn ölelve környékezzük őket. –

De már ezen nem változtathatunk,

Adjuk tehát a sorsnak meg magunkat. –

Menj, Kozbi, menj csak, ott a dombtetőre;

Nézd, nem jön-é még Áron. – Nos, siess.

KOZBI

470 Hiszen már három ört is állítal.

MÁRIA

Tán elszunyadtak, menj csak. *(Kozbi el.)*

Mink meg addig

Terítsünk asztalt e pálmák alatt.

Ily hús hely jólesik a vándoroknak. –

Itt mellettem fog ülni jegyesem,

475 Húr, a szelíd, a kedves, jó fiú. –

Idább a sajtot – többet a gyümölcsből –

Siessetek hát hozni a tejet! –

Ha nem találunk készen, azt hiszik,

Hogy tán nem is várók elég epedve. –

480 Hát Józsué, hú szolgálóm merre van,

Ki úgy függ rajtam, mint testén az árny,

Hogyan nélkülöz épp most ily soká?

Csalódnám, hogyha ő nem volna első,

Ki jó hírrel jő.

JÓZSUÉ *(szaladva jő)*

Asszonyom! Gonosz hír.

MÁRIA

485 Mit mondasz, Nún fia, minő gonosz hír?

Ijesztess ügye, hogy örüljek aztán.

Vendégink jönnek? –

JÓZSUÉ

Jönek, Mária.

De nem kívántuk őket.

MÁRIA

Menj gonosz!

Ha férfi volnál, megbüntetne Húr,

490 Ha gyermek volnál, e kéz tépne meg;

Sem egy, sem más – ezúttal megmenekszel,

Csak híredet javítsd meg. – Mondd: jönek. –

JÓZSUÉ

Ha gyermek volnék, jöttem volna sírva,

Ha férfi volnék, úgy tegezt ragadnék;

495 Sem egy, sem más – ezúttal kérve kérlek,

Rejtőzzél házad legtitkosb zugába,

Mert fáraónak tisztartója jő. –

MÁRIA

Ah, mit beszélsz! – Szörnyű, és senki itthon.

Mutasd meg, Józsué, hogy gyors futó vagy,

500 Siess eléjük. – Mégis vesztegelsz? –

JÓZSUÉ
 Ha vágyamat lábam félig beéri,
 Úgy visszatérek, mint a gondolat. *(El.)*
(Zsidó nép nőekkel, gyermekekkel, szaladva jő.)
 NÉP
 A sarcolók, a sarcolók! – Nagy Isten. –
 Ki a pusztára nőekkel, gyermekekkel –
 505 Ah, Istenem, hol késel Áron! – Áron!
 Haszontalan kegyet hozasz, ha késel. –
 MÁRIA
 Ki várja inkább szívszakadva, mint én,
 Nem késhetik soká. – Óh, várjatok csak! –
 Ne hagyjatok magamra, gyöngye lányt.
 NÉP
 510 Hiszen falunk végében rablanak már! –
 De fuss velünk te is, jó Mária.
 MÁRIA
 Jaj, nem lehet, jaj, el nem futhatok,
 Megesküvém, és itt nem hagyhatom
 A házat, mely népem szentségeit
 515 S oltárát rejtí. – Jaj – óh, jaj nekem.
 NÉP
 Mért gyűlöléd meg, Isten, népedet? –
 Im, itt jönnek már! El, ki merre tud. *(Szétfutnak.)*
 MÁRIA
 Lányok, lányok! Miért hagytok magamra,
 Nincs-é velünk az Úr? – Mind elfutott! –
 520 Ah, óvj tehát te meg, kis ősi ház. *(Bemegy a házba.)*
(A tisztartó poroszlókkal jő.)
 TISZTTARTÓ
 Sehol egy ember! – Átkozott makacs nép.
 Hah! Itt suhant be egy karcsú alak,
 Ezt megtekintjük. – Sokszor kincseink
 Javát feledjük el bódult zavarban. –
 525 Hajtsátok a marhát tovább, fiúk!

És a zsákmánnyal megterhelt tevéket,
 Mig én e rejtélyt kissé megvigyázom. *(A poroszlók el.)*
 Az ajtó zárva. – Senki nem felel.
 Majd enged a bárd megpróbált fokának.
 530 Mit jó szó nem tesz, az erő kivívja,
 S ha megvan, mindegy – szentel a siker.
*(Az ajtót betöri s bemegy. Kisvártatva Áron s társai Mózes-
 sel, ki vándorul van öltözve, jőnek.)*
 ÁRON
 Csak erre, vándor! – Ládd, csendes falunk,
 Üldött népemnek egyik menhelye.
 Itt megpihenhetsz. – És mit a szegénység
 535 Jóindulattal fűszerezni bír,
 Üdítésül számodra készen áll. –
 Ki értené meg jobban a nyomort,
 Mint az, ki szintén járja iskoláját. –
 MÓZES
 Valóban, amit rajzolál előttem,
 540 Úgy megdermesztett – néped szenvedése. –
 Saját bajom hogy megtörpült előttem,
 És szégyellnék panaszt emelni én is.
 ÁRON
 Ez házam – a zsidó nép temploma.
 Körüle gyűlög, rejtve, titkosan,
 545 Száz leskedő kaján szemet kijátszva,
 Hogy kétszeres buzgósággal megóvja
 Elhunyt apáknak Istenét, hitét. –
 Ládd, ott a pálmák árnyában terített
 Gondos nővérem már számunkra asztalt.
 550 Mi az, hogy nyugtalan szerelme nem
 Üzé előnkbe? – Olyan néma minden. –
 A nép sem jó, mint máskor, híremért,
 Hogy megkönnyítse bánatterhemet.
 HÚR
 A rendes úton vártak ők bizonynal,

555 Az itatóknál, míg mi felkerültünk
 A szirtösvényen, a csürok mögött.
 JÓZSUÉ *(szaladva)*
 Uram! Meglelted-é már Máriát?
 ÁRON
 Megleltem-é, mi kérdés ez, fiú?
 Rémuló arcád, elfúlt lélegzeted,
 560 Félek, rettentő szóknak hírnöke.
 JÓZSUÉ
 A sarcoló tisztartó itt vagy.
(Az ajtó felpattan, Mária lengő hajjal kirohan, utána a tisztartó jő.)
 MÁRIA
 Kigyó! Kigyó! – Óh, mért hagyál el, Isten. –
 TISZTTARTÓ
 Mi végre e zajgás, kis vadgalamb,
 Nincs itten senki. – Vagy van? – Lám-e, lám-e!
 565 Annál jobb. – Hej! Nagy fáraó nevében:
 Hozzátok vissza e leányt nekem.
 E perctől fogva háremem sajátja. –
 MÁRIA
 Óh, Áron! – Óh, Húr! Mit bámultok így –
 Tán Máriát keresi szemetek? – –
 570 Késő – késő, nem fogjátok találni. –
 TISZTTARTÓ
 Nem mozdul senki? – Majd lakoltok érte.
 MÁRIA
 Ne csókot, Húr – vasat – vasat szívembe.
 Nem bírod-é becsületed megóvni,
 Ha mátkádat nem bírtad?
 TISZTTARTÓ
 Már unakszom.
 575 Jőj, Mária. – Hallod, parancsolom.
 MÓZES
 Ember! Ne illesd.

TISZTTARTÓ

Félre! –

ÁRON

Irgalom! –

Uram, ne fossz meg minket e leánytól.

MÓZES

El innen, Áron! Nem szégyellsz könyörgni,

Hol a fellázadt érzés vért kiált? – –

580 Ember, csitulj le, mert meghalsz azonnal,

S ily felforrt vérrel, ilyen állatul

Apáidhoz nem illik vándorolnod. –

TISZTTARTÓ

Mi lázadó ez! Üssétek le őt –

Habár testvérték, fáraó nevében.

MÓZES

585 Isten nevében vessz te el, gonosz. – *(Leszúrja.)*

ÁRON

Ah, idegen, mit tettél! Elveszítsz

Egész házammal, s meg nem óvod a lányt.

MÓZES

Ah, ah, következményeit vigyázod

A tettnek, melyet perc hatalma súg,

590 Midőn lelkedben mennydörögni kéne. –

Kárt és haszont latolgatsz kisszerűen. –

Ezért nem lesz, ládd, semmi Izraelből.

Jaj a népnek, ha nincs költészete,

Lelkét elfojtja a körültekintés,

595 S csak lelkesülés szült mindég nagyot. –

Ismerjetek meg – én Mózes vagyok,

Zsidó miként ti – testvérték – barátok.

Igen Áron – testvéred. – Nos, ölelj meg. –

Ma tudtam csak meg e titkot, s jövők,

600 Saját szememmel, hogy lássam, saját

Szívemmel, hogy megértsem sorsotok;

S ha érdemesnek látom népemet,

Hogy véle éljek, véle vesszek el. –
Kegyetlenül bánt a végzet velem:
605 Növért találtam, hogy gyalázatot
Leljek vele. – És óh, fivért találtam,
Hogy lássam, e nép élni érdemetlen.
HÚR
Sógort találtál, aki kész veled
A történetbe egy lapot beírni. –
JÓZSUÉ
610 S egy ifjat, aki vért ad e betűkhöz.
ÁRON
Ah, Istenem, mi lesz még mindezekből.
MÁRIA
Mit késtek még a szalmakoszorúval?
Fejemre véle, aztán öljetek meg. –
HÚR
Nyugodtan, Mária!
MÁRIA
Mit Mária!
615 Volt egyszer egy lány, akit így neveztek –
Szerette Húr – de vége – vége – vége –
HÚR
Most is szeret, s meg fog szentelni lány,
Kiomló vérrel – Isten zsámolyánál.
Jőj, Mária, jőj! Én leszek papod. –
MÓZES
620 Ne nyúlj hozzá, Húr! Látod, hogy megőrült,
Istennek lelke felszentelte őt.
Belőle fog tüzes nyelvvvel beszélni,
Fel fogja rázni egykor Izraelt
Álmából. – Most vigyétek e gonoszt,
625 S hogy meg ne sejtsék, ássátok homokba.
(Józsué és Húr a tisztartót elviszik. Abiram és Káleb jő néhányad magával.)

ABIRAM
Haszontalan szó, mért szenvedjek én,
Ha a véletlen nékem kedvezett.
KÁLEB
Én adjam-é a sarcot érted is?
Miért pusztítná Kálebet magát
630 A tisztartó, véték-e ellene?
ABIRAM
Itéljen a bíró.
KÁLEB
Igen, ítéljen.
ÁRON
Mi rút felelés ez, emberek?
KÁLEB
Hallgass meg, kérlek. Amint itt valának
A sarcolók, marhákat meglepék
635 Az itatónál, s egy részt elszakasztva,
Elhajtották magukkal mindenestül;
Míg a másik rész sértetlen maradt.
Esetleg Abiram marhája mind
Egy szőrig megmaradt, míg az enyém
640 Utolsó kis gödölyémig kipusztult.
Kértem, segítsen meg néhány darabbal,
S gúnyos kacajjal elkerget magától.
ABIRAM
Én loptam-é el Káleb barmait?
Ki ő, hogy néki én sarcot fizessek? –
KÁLEB
645 Nem Izraelt sarcolják-é talán?
A tisztartó Kálebre volt-e küldve?
ABIRAM
Mondd néki, Áron, hogy mit sem nyerend.
KÁLEB
Igaz bíró légy, adj kármentesítést.
MÓZES
Ne hagyjad, Abiram, itélni Áront,

650 Adj jószántodból, amit adni bírsz.
Te gazdag vagy, s jól szolgált a szerencse,
Míg a szegény elvész, ha nem segíted.
ABIRAM
Elöljáróul, mondd, ki küldte hozzánk,
Ki tett sáfáruul téged birtokomba,
655 Hogy ily fennen szólsz? – Itt nem ismerünk.
MÓZES
Barátul vedd csak tőlem e tanácsot.
ABIRAM
Tanácsodat fizessed meg magad.
Itéljen Áron a törvény szerint.
MÓZES
Jól mondod, Abiram, törvény szerént. –
660 Van-e más törvény, mint hogy Izrael
Testvér legyen. Egy bú és egy öröm
Lakozzék minden férfiúi szívben,
S egy szellem álljon őrt minden tanyán. –
Nem kínozz-e még, nem ront-e eléggé
665 Az idegen, hogy gyermek gyermek ellen
Ármányt sző, verseng és hivalkodik?
Nem forrasztott-e még a köznyomor
Oly élő testté, melly eloszthatatlan,
Mely végig érzi és végig sajong,
670 Ha egy kisujját éri fájdalom? –
Óh, hogyha nagy idők nagy tanjait
Nem akarod szükkeblüen megértni;
Hitványan véssz el, élni érdemetlen. –
A kár közös lesz. Ami megmaradt,
675 Arányosan fog kárpótlásra menni.
ABIRAM
Lám, lám, mi kész vagy a bölcs ítélettel,
Csak lenne aztán, aki megfogadja.
De gondoskodhatol inkább magadról,
Hogyan felelsz a tisztartó felől.

ÁRON
680 Szerencsétlen! Mi szót merél kiejtini.
ABIRAM
A dombtetőről láttuk, amidőn
E jómadár...
ÁRON
Nem láttál semmit is.
Szemed káprázott. Fel vagy ingerelve.
Menj, menj haza.
ABIRAM
De láttam.
ÁRON
Óh, hazudsz.
MÓZES
685 Hagyd őt, hagyd őt, jól látta, én ölém meg.
Én, Mózes, fáraónak volt kegyence.
Ki megborzadva a vérbűn miatt,
Mit egy egész nagy népen elkövetnek;
Megölte a tisztartót. – Én valék.
690 Menj, gyáva szolga, menj, siess feladni.
Nem írgyellek és nem is remeglek. –
El a szememből. (*Abiram, Káleb s társaik el.*)
Áron, nincs időnk,
Hogy vesztegeljünk. Óh, én megcsalódtam.
E nép nem érett még, nem szenvedett még
695 Eléggé, hogy jobb sorsot érdemeljen. –
Üldözni fognak, futnom kell tehát.
Kibujdosom. – Testvér, az ég veled! –
Ha jó idő sok szenvedés után,
Melyben körül néz majd Izrael,
700 S embert keres: akkor jőj, s hívj haza.
ÁRON
S hol lellek, Mózes, az időt, ha érem,
Bár félek, addig a sírban leszek.
MÓZES
Kicsinyhitű! – Megéred azt bizonytal. –

Mint esti árny, olyan gyorsan növekszik,
705 Mi nemzeteknek éltében megindul.
Majd Mídiában várja azt be Mózes.
Hol Mária, e szentelt áldozat? –
Őrizzed őt, belőle Jehova szól,
Mutasd a népnek, amidőn mulat,
710 Mutasd a népnek, amidőn feled.
S kígyómarás lesz tévtekintete
A sorsában megnyúgató pulyának. –
Kezet, Húr – Áron! Még egyszer kezet.
JÓZSUÉ
Még én is itt vagyok.
MÓZES
Látom, fiam.
715 Mi ketten még, tudom, találkozunk.
JÓZSUÉ
Nem úgy, Mózes, mert most megyek veled.
Nézd, meg bírom feszíteni a nyilat,
Ember vagyok már.
MÓZES
Várj még egy kicsinyt.
Mit mondana, ha megtudná anyád?
JÓZSUÉ
720 Mit is vezérel ifjat nő – anya,
Ki azt vigyázza csak, mind megvan-é
Fészkében a fiú, hogy ép-e mind,
S kéz vagy láb nélkül retteg látni őket.
MÓZES
Viszontlátásra. (El.)
JÓZSUÉ
Jó. – Korhely leszek,
725 Hogy elkergessen jó anyám keresni
Más hont magamnak. – Szó nélkül megyek.
A pusztá ház beszéljen honn helyettem,
728 Míg majd hirem hozand vigasztalást. –

MÁSODIK FELVONÁS

(Mídiában. A Hóreb hegye tövénél forrás-kút, Mózes juhnyáját őriz.)

MÓZES

Egy nap megint örök sírjába dült,
730 Egy lépést tettem ismét sír felé,
És nyertem-é csak egy hajszálnyit tért
A cél felé, mely lelkesít – emel? –
Örök várás az élet, s véghatárán
Nem megnyugvás, de fáradt únalom
735 Oldatja meg velünk vándorsarunkat. –
Epedve nézek a távol hazára,
Esengve várok egy üdvözlőre,
Míg ott talán már régen elfeledtek;
És úgy vagyok, mint aki hön szeretve,
740 A kedvest várni éjeket viraszt,
Míg az, vetélytársának karjain
Mindent feledve csókban kéjeleg. –
De mit panaszkok, mért ábrándozom?
Nem díszlik-é, nincs-é jól tartva a nyáj?
745 Nem mosolyog szerelmes nő felém,
Piros fiúval vágyó karjain? –
Mit kérjen ember többet? – Óh, hányan
Mondják irigyen: nézzétek, mi boldog! –
Igen, igen – de a szellem hatalma,
750 Az éji kürt, mely felver álmainkból,
E rossz barát; ki hozzánk bélopózik,
S szegénységünk hiányait kilesve,
Gúnnyal figyelmeztet sorban reájuk;
Nem hágy élveznem. – Láng az, melly emészt,
755 Átok nekem, csak másnak volna áldás,
Ha volna, akihez világa érne. –

Ha más csillagzat áll bölcsóm felett,
Talán milliók közt, tán trónon világol,
Körülragyogva, majdnem istenítve;
760 Mig így – a pusztában leég magában,
Én ismeretlen – barmokat fejek,
S a pásztor sírjánál ki is gyanítná,
Hogy itt is hamvad egy oly égi tűz. – –
Ah, lám-e, nőm, a kedves Cippora!
765 Mi jót hozasz, mi fűszert ételemhez?
CIPPORA (*estebédet hozva*).
Csókot s mosolyt, mint szoktam, Mózesem.
Mit is hoznék mást, legkivált e helyre,
Melyet szerelmünk serdülő korából
Oly boldogító képek népesítnek.
MÓZES
770 Óh, kedvesem!
CIPPORA
A forrásnál ülünk le,
Ott tálalom fel a szűk estebédet.
MÓZES
Hát a kis Gerzón hogy van?
CIPPORA
Tégedet kérd.
Egészen apja – csakhogy szebb fiú.
MÓZES
Egészen anyja, csakhogy jobb szeret.
CIPPORA
775 Ne mondjad, vagy még megneheztelek.
Ki adta szívét, amily hirtelen,
Éppoly lángolva egy bús száműzöttnek?
S azóta mindég: mondd, ki őrzi meg
A nőhüségét, hálátlan – neked?
MÓZES
780 Egy nő, ki nálam szebbet még nem ismert.

CIPPORA
Hallgass gonosz. – Épp e kúthoz jövök
Leánytestvérimmel, korsókkal fejünkön,
Midőn a puszták vad juhászai
Szidalmas szóval, durva bántalommal
785 Üzőbe vettek, s már-már elveszénk,
Hogy ím, egy bátor, büszke hontalan
Mint ég küldöttje jó – pártunkra áll,
Ércskarja megvéd – és szeme igéz.
Testvéreim bámulták – én szerettem.
MÓZES
790 Elkísérélek a szülői házba,
Atyád, Jethró, az áldott, jó öreg,
Ki bárha főpapul nem volna is,
Isten szolgája lenne tiszteletben,
Gazdag jutalmat nyújtja tettemért;
795 Hont adva a bujdokló hontalannak,
És mennyet adva benned a pokol
Helyett, mit keblem pusztasága zárt.
CIPPORA
Ah, Mózes! Régi dolgokról fecsegve,
Az újságot már szinte elfeledtem.
800 Idegen férfiak szálltak be hozzánk,
Téged keresnek, Mózes, nem tudom, mért.
MÓZES
Minők e férfiak? Mondd, Cippora.
CIPPORA
Arcok sötét – fösvénykedők szavakkal –
Egy-egy pillantást lopva váltanak,
805 Hogy fél az ember, mert titkuk nem érti,
S még jobban félne titkukat kilesni. –
De messze földről kelle jöniök,
Mezők viselt – s midőn lábukra öntém
A hűsítő vizet, láttam, mi kéreg
810 Van talpukon – mit a pusztán nyérének.

MÓZES
 Ha ők volnának! – Istenem, ha ők!
 S ki volna más – ki kérдне engemet? –
 Nem, nem, szebb az, hogysen való legyen.
 Az ily sejtések, ilyen kósza képek
 815 Csak hogyha rosszak, vesznek húst magukra. –
 Hát hogyha ellenségim feltaláltak,
 S orgyilkost küldenek tán ellenem.
 Mondd, Cippora, nem nézed ilyeneknek?
 CIPPORA
 Nem, Mózesem, és mégis rettegek,
 820 Hogy gyászt hozandnak boldog kis körömbe.
 MÓZES
 Úgy mégis ők. Az Isten hozta őket.
 CIPPORA
 Kiről beszélsz?
 MÓZES
 Kiről? Kiről beszélnék,
 Mint akiket már évektől lesek.
 És vágyaim eléjük vándoroltak
 825 A pusztaságba – eddig hasztalan.
 CIPPORA
 Mit mondasz, Mózes! És mindezt nekem.
 Ah, Cippora – te elmehetsz aludni.
 MÓZES
 Ne nyugtalankodjál, én kedvesem.
 Hisz ládd, a férfi nem csupán szeretni
 830 Vagyon teremtve. Lelkében nemesb
 Érzés kel.
 CIPPORA
 Óh, s mi volna hát nemesb? –
 MÓZES
 Mi a rózsától a vadonba üzi. –
 Megérted mindezt – most siess, siess –
 S vezesd hozzám az idegeneket. –

CIPPORA
 835 Nehéz sejtéssel bár – de megteszem. *(El.)*
 MÓZES
 Kínzó kétség, derülj fel, óh, derülj fel!
 Örömré, búra, mindegy – csak hamar.
 Hisz addig fáj csak a vérző seb is,
 Mig élet és halál csatáz felette,
 840 Aztán beáll a fásult nyugalom. –
 Óh, szív! Ki érti rejtélyes valód?
 Ki évekig nem untál várva várni,
 E néhány percet, a végcél előtt,
 A végtelen kínjával népesíted. –
 845 S ha ők is végre, s jó hírt hoznak is,
 Fognék-e még szívből örülni tudni –
 Ki idegen égalj növényeként
 Soká fájlalva a szülőházát,
 Új állásomban végre megszokám,
 850 Virág s gyümölcs fejlődtek ágimon,
 S csak új seb ér, ha újlag kitépnek? – –
 De, hah, mi ez? – Egy csipkető kigyúlt –
 Lobogva ég és mégis ép marad. –
 Lelkem reszket rejtélyes borzalomtól. –
 855 Le a sarukkal! – Itt szent hely vagyon. *(Mennydörög.)*
 Jehova! Ábrahám nagy Istene,
 Hahogy te vagy, ki e lángmezt vevéd fel,
 Megengedvén, hogy szolgád rád tekintszen,
 Engedd, hogy értsem is parancsodat,
 860 S szerinte tennem aztán adj erőt. – –
 JEHOVA SZAVA.
 Mózes kelj fel, s kövesd testvéredet.
 Szabadítóját várja Izrael –
 S bilincseit letörni vagy hivatva.
 MÓZES
 S hogy bírom én ez óriási művet? –
 865 Karom lelankad, és gyarló szavamnak

Ki ád hitelt, ha mondom, hogy te küldtél? –
Válassz magadnak, népem Istene
Erősebb eszközt – és hagyj engemet
Őrizni nyájamat, neved dicsérni,
870 S hű nő ölében távolról örülni
A nép javának – melyhez tartozom. –
JEHOVA SZAVA.
Karod erős lesz, és nyelved hatalmas,
Ha én leszek veled, meg az igazság.
Te győzni fogsz ármány- s erőszakon,
875 Ha a hit nem hagy el, meg a kitartás,
A szellem az csak, ami győzhetetlen.
Előtte minden más a porba dül. –
Fel hát! – Kit az Úr választ eszközévé,
Az megszűnt lenni többé önmagáé,
880 S a nép szívében ver csak élete.
(A láng jelensége eltűnik.)
MÓZES
Uram, legyen, amint parancsolod.
Megyek, megyek; hová szavad vezet.
Széttépek minden drága kötelet,
Mi éltemhez vonz, gyöngévé tehet.
885 Ne érintsen már többé női ajk,
Ne kéjelegtesen gyermekmosoly –
Nincs nőm – nincs gyermekem – nincs otthonom –
Te egyedül csak harcok Istene,
Te egyedül nép – ameddig szabad léssz. –
(Áron, Húr, Józsué jönnek.)
890 Üdvöz légy, testvér – üdvöz légy, barát!
Te is, kit még mint gyermeket hagyék el,
S kettős örömmel látlak férfiúnak! –
ÁRON
Sokáig hagyunk várni, ügyebár?
MÓZES
A nép türelme hosszú, jól tudom,
895 De csak hogy végre mégis eljövtek. –

Hát jó anyám, hogyan van, él-e még?
Óh, jaj, hogy ily kérdés is még helyén van.
ÁRON
Él még szegény, mivel meghalni nem bír,
Míg mentőképpen téged visszavár.
900 Mint jó családfő, nem lel enyhe álmot,
Amíg övéit nyugalomba helyezi.
MÓZES
Hát Mária?
HÚR
Megroncsolt teste még
Mindég tanyául szolgál a hatalmas
Szellemnek, mely megszállta.
MÓZES
Szóljatok:
905 Hogy kezdjük el az óriás művet.
S én, kit halálra üldöz fáraó,
Hogyan lépek közétek?
ÁRON
Légy nyugodt,
A fáraó, ki üldött, sírba szállt,
Bűnöd emlékét elvivé magával.
MÓZES
910 És kész-e a nép áldozatra, mondd,
Szabadságáért s Ábrahám uráért? –
Lemond-e a trónnak hiú kegyéről,
És a jólétről férfiöntudattal?
Mert az nagyon olcsó hazafiság.
915 Mely, hogyha nagy szavat hall, tapsra csapja
A szolgaságtól durva tenyerét. –
ÁRON
Mindenre kész, ha ép testét veszem.
Egyes önző, kislelkű mindenütt van,
Mint legnemesb fán is van száradó gally,
920 Fenésedett kéreg – mely majd lehámlik.

MÓZES
Mit is teszünk. – Ha kérünk, nem bocsájt el
Ily tenger szolgát – más hazát keresni. –
JÓZSUÉ
Ásót, kapát fogunk, Mózes, reájuk,
A szolgaságnak minden eszközét,
925 S szabadságunkat nyerjük meg vele,
Ki ép érzésű, az hozzánk siet.
MÓZES
Tüzed nemes, de nem jó a tanács.
Népem megromlott hosszú szolgaságban,
Lassan kell azt sok szenvedésen át
930 Szabadságára tenni érdemessé.
Merészebb lépés elriasztana
Sokat, ki hogyha lassudan beléjő,
Bár fél is – kénytelen megyen velünk,
S ezer baj közt megedződik, kitisztul. –
935 Csel ellen cselt. Kérünk három napot,
Hogy a pusztán imádjuk Istenünket.
Ha kint leszünk, könnyen továbbszökünk.
JÓZSUÉ
S nem-é lesz ez gyalázat?
MÓZES
Ők teszik,
Kik kényszerítnek. Ők szégyeneljék. –
940 De induljunk barátim. Jőjtek
Csak egyenest a pusztaság felé. –
ÁRON
Hogyan, bucsú nélkül hagynád-e el
A hú fedélt, mely itten befogadt,
Mint hontalant?
MÓZES
Mindent, mindent, barátim!
945 Nőt, gyermeket, az áldott, vén apát.
Szöknöm kell a boldogság hú öléből,

Mint a gyilkosnak, aki érzi, hogy
Előtte küzdés és utána bűn van.
Hogy méltatlant tesz, ámde önművét,
950 A vérző üdvöt mégsem bírja látni. –
(*Jethro, Cippora, Gerzón jőnek.*)
CIPPORA
Mózes! Még mindég itt, e férfiakkal?
S mi elmerülve, milyen zordonan. –
Hogyan! Kerülsz – rejtőzöl-é előttem,
Mint hogyha félnéd nődek csókjait? –
955 Milyen halvány vagy, óh, beszélj, mi baj? –
MÓZES
Nincs semmi, Cippora.
CIPPORA
Annál nagyobb baj,
Mert a sötét arc úgy csak engem illet,
Én voltam a betegség, mely okozta.
MÓZES
Te a nap vagy, mely felderíti azt. –
960 Egyről-másról szoltam vendégeimmel;
Ah, nő, az élet nem mindig mosolygó.
CIPPORA
Az volt, vendégeink míg nem jövének.
Óh, szóljatok, szokás-e nálatok,
Hogy a vendég a háznak asszonyát
965 Megfossa férje szívetől – kegyétől.
ÁRON
Az ég óvjon meg minket ily hibától,
Sőt érted tenni bármit is örülnénk.
CIPPORA
Csak egy szolgálatot kérek tehát;
Távozzatok és hagyjatok magunkra.
970 Előbb is sokszor sejtém, hogy szívében
Más dolgok is laknak még, mint szerelmem.
El-elmerengett, mormogott magában,

És oldalamtól éjjel felriadt,
 Kardot keresve, harctól izgatottan.
 975 De akkor ez mind ábránd volt csupán,
 S valóvá fejle, ahogy eljövéték. –
 Óh, Mózesem! Térj újra Cipporádhoz.
 MÓZES
 S eltértem-é hát tőled? – Nem, soha.
 Szivem tiéd, bár menni kész is a sors.
 980 De hosszú búcsu, hosszú küzdelem. –
 Isten megáldjon – át kell rajta esni.
 CIPPORA
 S elhagynád-é berkünknek illatát,
 E lány eget, egy hú nőt s gyermeket,
 Hogy messze földön, szürke ég alatt,
 985 Véres mezőkön éjeket virassz? –
 Elhervadandnak fáid – kedvesed –
 S mit nyersz helyettök? –
 HÚR
 Mindég zöld füzért.
 CIPPORA
 Hideg, hideg díj – csak sirokra jó.
 JÓZSUÉ
 A hon háláját.
 CIPPORA
 A nép háládatlan.
 990 Rabságra termett.
 MÓZES
 Győztél, Cippora.
 Karod között rémálomból üdülök.
 ÁRON
 Egyet feledtél még – az öntudat.
 MÓZES
 Az öntudat! –
 CIPPORA
 Óh, jaj! Ne halld, ne halld!
 Ne hagyd el, kedvesem, e bájgyűrűt.

995 Ne nézz fel e szivetlen férfiakra.
 Szemök megigéz, mint a baziliszk. –
 Távozzatok, távozzatok örökre. –
 ÁRON
 Jó, távozunk. Csalódva, mert nemesnek,
 Vitéznek tartja Mózeset nemzete.
 MÓZES
 1000 S ki állíthatja az ellenkezőt? –
 CIPPORA
 Ha annak tartják, bépróbalta azt.
 Próbáljon más is, ő már megpihenhet.
 ÁRON
 Bocsánatot mind e sok bánatért,
 Mit akaratlan hoztunk rád, nemes hölgy.
 1005 Nem hittük, férjednek, hogy ily gyűlölt
 Vendége lesz, ki tartozásra inti,
 Mit a becsület s egy anya kíván.
 MÓZES
 Anyám! –
 ÁRON
 Hiába vár.
 JETHRO
 Nem vár hiába,
 A végzet választotta is csak ember,
 1010 S ha gyöngeségét mint ilyen, lerója,
 Jobb, hogyha itten a pusztán teszi,
 S midőn a térre mint vezér kilép,
 Lefoszlott róla már minden salak. –
 Fiam! Esmélj fel! –
 MÓZES
 Cippora, bocsáss!
 1015 A végzet int – a végzet int – megyek;
 Karod fel nem tarthatja kerekét.
 CIPPORA
 Atyám, te is? – Úgy hát jőj, kisfiam,
 Látod, nem kellünk már többé atyádnak. –

1020 Atyám, te is! – Legalább jőj te hát,
Vezesd az árvát és az özvegyet,
Leroskadok különben.
MÓZES
Cippora! –
JETHRO
Fiam, siess – én már mindent tudok,
Áldásom véled – ismét látlak egykor. *(Mind el.)*

VÁLTOZÁS

(Köztér. Középen fáraó palotája erkéllyel. Összecsoportosult zsidóság. Húr, Káleb, Abiram, Dátán, Józsué, Jókhebed. A rendőrfő.)

KÁLEB
1025 Óh, fáraó! Hallgasd meg népedet,
Mely a nyomorból hozzád felkiált.
NÉP
Hallgass meg, fáraó! –
RENDŐRFŐ
Csitt, nyugalom.
Elvégzik azt ott fent az okosabbak,
Nincsen miért rekedtre bögd magad.
JÓZSUÉ
1030 Kiált az is, kit a gyil elkapott,
Pedig szintén szó nélkül végzene
Felette a vad.
RENDŐRFŐ
Ej, merész fiú vagy.
A házsártos faj, látom, hogy ki nem vész,
S addig szükség lesz ilyenekre is,
Mint jó magam. Így mindnyájan megélünk.
KÁLEB
1035 Nyisd meg, nagy Isten, fáraó szívét,
S úgy halljad őt, mint ő minket kihallgat.
NÉP
Igen, nagy Isten, állj pártunkra, állj.
RENDŐRFŐ
Mi rendbontás ez, félre, ronda nép! –
JÓKHEBÉD
1040 Ne üzd el, ember, fáraó elül,
Ki esdekelve jő – mert úgy lehet,
Hogy visszatér még, s nem tudod elűzni.

RENDÓRFŐ
Hallgass, banya – hallgass, te vén szipirtyó.
Tán azt hiszed, hogy dühbe hozsz? – No, várj –
Utálkodom majd véled, hogy kacagion
1045 E söpredék – ez a rongy gyűjtemény! –
NÉP
Választ, óh, fáraó!
RENDÓRFŐ
Mi szemtelenség!
NÉP
Elúnunk várni.
RENDÓRFŐ
Még szebb. – Nos, megállj!
Majd én hozok választ, ha visszatérek. *(El.)*
HÚR
Már négy órája vannak odabenn
1050 Mózes, meg Áron, fáraó előtt;
S még semmi hír! –
ABIRAM
Valóban rettegek.
Mi lesz mindebből. Régen mondom én:
Ne húzzon ujjat, aki térdre termett.
JÓZSUÉ
Csak nem tűrhettük a gyalázatot,
1055 Hogy nem hagyják imádni Istenünket? –
ABIRAM
Igaz, igaz, de hogyha Istenünk
Csak áldozatot kíván szüntelen,
S kenyeret a nagyok adnak nekünk. –
JÓZSUÉ
Óh, törpe lélek!
ABIRAM
Törpe? Hadd legyen.
1060 Ismérem én ezt. – Majd rájössz te is,
Ha amit, azt szerezni fogsz magadnak.

JÓKHEBÉD
Imádkozunk, imádkozunk, barátim,
Hogy megmutassa népem Istene,
Miként elannyi ármány s bűn dacára
1065 Ő az erős, más Istenek felett.
NÉP
Imádkozunk.
JÓKHEBÉD
Tedd, hogy megnyerjük a
Három napot, mit oly epedve kérünk,
Hogy a pusztán imádjunk háborítlan.
KÁLEB
Zsibongást hallok, jönnek, úgy hiszem.
HÚR
1070 Jönnek, de arcuk nem mutat sikert.
(Mózes és Áron jönnek a palotából. Moraj, zsibongás.)
JÓZSUÉ
Halljunk szót! – Tán jobb lesz, mint arcaik.
ÁRON
Ismét hiába jártunk.
NÉP
Óh, nagy ég!
ABIRAM
Tehát mindennek vége! –
MÓZES
Kishitű!
Nincs vége semminek. – Ki küldte engem?
1075 Nem-é népem hatalmas Istene? –
S ki volt, ki úgy megedzé fáraó
Szívét, hogy kérés, indok, égi szó,
Mint durva szirtről, nyom nélkül lepattant?
Ugyé, megint csak ő volt, a nagy Isten? –
1080 Csapás csapásra jó, rémülve jajgat
A nép – és pusztul számban és vagyonban.
Mindenki érzi Istennek kezét,

Csak fáraó dacol. – Ki tudja, hátha
Nem voltunk még elég tiszták előtte,
1085 Lángokba kell, hogy vessen, mint az ércet,
S kiválják a haszontalan salak.
Vagy fáraónak nem volt még betelve
Bűnmérlege, hogy az örök igazság
Kimondja: száraz e fa, tűzre véle.
DÁTÁN
1090 Adná az ég, hogy úgy legyen.
MÓZES
Az úgy lesz.
Nincs-é megírva, hogy eszét veszi
Az Isten annak, akit veszni szánt.
ABIRAM
Hej, csakhogy az úr ész nélkül is úr,
S mi dupla ésszel addig elveszünk.
JÓZSUE
1095 Miért is várunk – elfoly az idő –
Régen mondom már: döntsön fegyverünk.
(Az erkélyen egy hírnök jelen meg)
HÍRNÖK
Nagy fáraó nevében halljatok,
Parancsolatja a következő:
Mivel még oly kevés a szolgamunka,
1100 Mely Izrael népére vettetett,
Hogy Istenének is három napot
Henyélve kíván a pusztán ajánlni;
Ezentul kettes munkát végezend. –
S mivel még oly csekély, mely nyomja őt
1105 A sarc, hogy kincset gyűjt haszontalan
Oltárain, meg lesz kettőzve sarca. (El.)
NÉP
Óh, jaj nekünk – végünk van – elveszénk.

ABIRAM
Lám, lám, hogy ízlik első kóstolóra
Fanyar gyümölcsre éretlen tanácsnak?–
1110 Nem mondtam-é, túrjuk, mit ránk vet a sors.
Ritkán nem jó még rosszabb rossz után.
MÓZES
Szörnyű igaz – de szűnk nyugodt lehet,
Mit a becsület kívánt, megkisértük.
DÁTÁN
Becsület? Ah, hát mit tesz ez üres szó?
1115 Van-é zsidónak még becsülete?
Gyógyít-e, táplál-e, mit adnak érte?
Hagyj békét, Mózes, hát becsületeddel.
ABIRAM
Látjátok-é prófétátok hová vitt?
Nem mondtam-é mindig, ne ingereljük
1120 Magunk ellen, szegény, rabszolga nép,
Ádáz haragját a hatalmasoknak? –
Mit is bírnánk mi tenni ellenök,
Lehelletök, mint polyvát, szertehord.
DÁTÁN
Most már kifosztanak vég filléreinkből,
1125 Miken véres verejtékünk tapad.
Lemondhatunk most a husosfazékról,
S éhezve, rongyos koldusok gyanánt
Dicsérhetjük, ha tetszik – Istenünket.
ABIRAM
Miért is túrjuk e gonosztevőt –
1130 Nem ő volt-é, ki egykor fáraónál
Népünk vesztére tört gonosz tanáccsal.
S most is, ki tudja, nem jött-é azért,
Hogy elveszítsen. – Óh, üssük le őt. –
NÉP
Kövezzük őt meg.

ABIRAM

Aztán térden állva

1135 Kérjük meg fáraót, hogy megbocsásson.

MÓZES

Ím, itt vagyok, kitárom keblemet! –

Követ belém, követ – de megjegyezd,

Hogy az a kő Jehovát is találja. –

Ha jobban tetszik a húsfazék,

1140 A trón csilláma, melly egy-egy sugárt

Alamizsnául a szolgára vét;

Válaszd az állat nyugodt jászolát,

Mely gondtalan bizalmat biztosít. –

S engem kacagj, vagy dobj belém követ.

1145 De hogyha jobban tetszik a szegény

Szabadság és a véres harc – lemondás

Apáid Istenéért – összetarts!

És rám figyelj, kit Isten küldé hozzád.

Ne aggódjál, csak tégy. Én gondolok

1150 Helyetted. Nálad majd meg az erő lesz. –

Ha én mondom, hogy most éhezni kell,

Az éhezés divat legyen közötted.

Ha mondom, a koldusság tisztelet,

Koldus kívánjon lenni minden ember.

1155 S nincs messze a megváltásnak határa,

Mert az erős lesz polyva, és nem a nép,

Melynek türelmét ismeré csak eddig,

Mint jármos állatét – de nem hatalmát.

(Húr Máriaát elővezeti.)

MÁRIA

Óh, Mózes, vedd koszorúmnak felét,

1160 Jutalmul küldi néked nemzedet.

HÚR

E hölgyben Isten ítél tikteket,

Kik Mózes ellen még gyanút emeltek.

MÁRIA

Soká késik nászommal fáraó.

Elhervad a virág – boszú – boszú –

MÓZES

1165 Óh, népem! E kép szolgaságodé.

NÉP

Igaz. – Boszú. – Vezess, Mózes – megyünk.

A RENDŐRFŐ *(jő poroszlókkal)*

Szét, gyáva nép – el fáraó lakától,

Rekedt lármátok nyugalmit zavarja. – *(A tért kiüríti.)*

MÁSODIK VÁLTOZÁS

*(Mózes lakában szoba. Jókhebedet Mózes és Áron bevezetik.
Mária, Húr, Józsué, Káleb s még néhány zsidó követi őket.)*

JÓKHEBÉD

Fiam! Sokáig kell-e még virasztnom,
1170 Míg nyugalomra hajthatom fejem.
Mert nem szeretnék messze tőletek
A szolgaság földében megmaradni.
MÓZES
Nem vársz sokáig – csak tűrj, jó anyám.
MÁRIA
Nem fogsz maradni. – Ott kint az uratlan
1175 Puszták homokján vet számunkra ágyat
A síró szél – a síró szél – anyám! –
MÓZES
Ez éjjel még eljő Aszasziel,
A rém-angyal, s e földön átrepülve
Megfojt mindent, mi csak elsősülött.
1180 E végcsapásra fáraó megindul,
És elbocsájtja Izraelt, hogy a
Pusztán kérlelje meg ura haragját,
Mely országán oly súlyosan feküdt. –
Barátim! Jól figyeljete azért:
1185 Mind menjetek szét a zsidók közé,
És minden háznál békopogjatok,
Hogy útra készen álljon a család,
Pakolva a szekér – a marha készen.
KÁLEB
Úgy lesz, mint mondod.
MÓZES
Hallj Káleb tovább:
1190 Egy-egy bárányt öljön minden családfő,
S annak vérével minden oly küszöb

Be légyen festve, hol zsidó lakik.
Az lesz jeléül a megismerésnek.
Magát a bárányt minden hű család
1195 Elköltse estebédül – ámde állva –
Vándorbottal kezében – ágyba senki,
Még székre is csak a beteg pihenjen;
Hogy amidőn kopognak ajtaján,
S a kürt megszólal – indulhasson útra. –

1200 El most, barátim, az idő halad.

KÁLEB

Minden meglesz.

MÓZES

Még egyet – várjatok. –

Kinek Egyiptom átkos fajzatából
Szomszédja van, gazdája, ismerője,
Arany s ezüst eszközt, edényeket

1205 Kölsönzzön attól ünnepünkre, melyet
Megülni készülünk.

JÓKHEBÉD

Hogyan, fiam!

Ha szabadulsz, menj. – Hátra se tekints.

És még te vissza készülsz?

MÓZES

Nem, soha!

De hátha visszanyerhetjük kicsiny

1210 Részét bár annak, ami a miénk volt,
Amért megnyúztak – amért megraboltak;
Ne éljünk-é fortéllyal, mondd, mi is,
Erőszak ellen? – Tapsol a világ
Tettünknek, jól tudom. S elnézi Isten. –

1215 De itt vagytok még? – Nincs mit vesztegelni.
(Káleb többekkel el.)

ÁRON

Óh, Mózes! Elkábít e nagyszerű terv.

Úgy látszik, mintha órjásokhoz illő

Fegyverzettel terhelnéd vállainkat,
Mely a gyöngét nem védi, de lenyomja.
MÓZES
1220 Majd megszokod. Sokat megbír az ember,
Ha van elég bizalma önmagában. –
Szabadság érlel csak nagy eszközökre,
Rajtad még a rabságnak bűne van.
Félsz mint fogoly, szédülsz a végtelentől,
1225 Midőn először mégy ki börtönödből.
ÁRON
De hátha meglesett az áruló –
Hol biztos illyentől a szolganép? –
S titkunkat fáraó elébe hordja;
Mi lesz belőlünk? – Börtön és halál
1230 Vár mindnyájunkra, akik tenni tudnánk,
Ha a cselekvés napja megjövend.
MÓZES
Az árulót az félheti csupán,
Ki orvul érlel tervet, összeség,
S eszmét, mi néhány agyvelőben él,
1235 Egy nép dacára vágyik létesíteni. –
De a mi titkunk nyilvános titok,
A légben él, az utcákon mozog,
Társunk egész nép – védőnk a nagy Isten! –
Kit árul itt el, aki leskelődik? –
1240 Elveszhet ez, elveszhet az talán,
De az, ki meg van híva Istenétől,
És a népet meg fogja menteni;
Az el nem veszhet, azt az Isten óvja.
Én el nem veszhetek, s a nép szabad lesz. –
1245 De bésötétült, mennem kell megint,
Még egyszer, és utószor fáraóhoz.
Úgy várjatok rám, amint rendelém. –
Anyám, csókolj meg! Hogy legyen szerencsém.

JÓKHEBÉD
Áldásom véled. Mózes, légy erős! –
MÓZES
1250 Csókolj meg, Mária, s erős leszek.
MÁRIA
Igen, igen, csókom nem méz, de méreg.
HÚR
Óh, bárha jó hírt hoznál vissza nekünk.
MÓZES
Nem hozhat rosszat, aki úgy megyen
Könyörgeni, hogy mostan jár utószor. *(El.)*
ÁRON
1255 Imádkozunk! – Nagy perc köszön reánk. *(Csendes imád-
ság.)*
JÓKHEBÉD
Már ott lehet.
MÁRIA
Én szinte szólni hallom.
Szerény beszéde, de határozott.
Majd arca égni kezd – szeme tüzel –
Beszéde, mint hatalmas áradat
1260 Emelkedik – kitör – mindent sodor.
Csak fáraó – inog bár – még nem enged. –
Óh, jaj, fejem, fejem – tovább nem értem.
ÁRON
Készen van-é minden, mint rendelé?
Be van-e festve vérrel a küszöb?
HÚR
1265 Itt hozzák már az estebédet is.
*(Szolgálók behozzák a vacsorát. Mind körülállják, csak
Jókhebed ül.)*
JÓKHEBÉD
Még semmi nesz. Mi kínos várva várni,
Kivált ha már nem várhatunk soká. –

ÁRON

Hah, nem kopognak?

JÓZSUÉ

A szél zúg csupán.

JÓKHEBÉD

Már itt lehetne. – Óh, ha így időz,

1270 Megszégyenítem, és megyek előre.

Áron, fiam, jőj, tartsd fel agg fejem.

ÁRON

Anyám, ne lankadj, toldd meg egy negyeddel

A várás hosszu, hosszu éveit. –

JÓKHEBÉD

De ez már mégiscsak kopogtatás.

ÁRON

1275 Nem az, nem az még – várj csak, jó anyám! –

MÁRIA *(hirtelen fellelkesülve)*

Megvan tehát! – Hálistennek, megyünk!

Látom, amint jő, égő arculattal.

(Mindenfelől kopogás hallik, rá zaj ébred.)

NÉP *(kívül)*

Menjünk, menjünk. – Hol vagy Mózes! Vezess.

(Mózes egy csapat néppel jő.)

NÉP

Hála neked, dicső, nagy fáraó,

1280 Hogy meghallgattad esdő népedet,

MÓZES

Nem fáraóé itten a dicsőség,

De Izrael örök nagy Istenéé,

Kinek engedni mindég kénytelen

A jókedvében nem hajló erő. –

1285 Fel hát, barátim! Útazunk. –

NÉP

Jerünk. *(Kürtszó.)*

JÓKHEBÉD

Riadj, riadj, kürt! Ébressz másokat,

Nekem jelented, hogy már alhatom. –

Áron fiam – Mózes fiam – idább.

E két kezet, mit haldokló anyátok

1290 Most egyesít, ne tépje semmi szét.

Erőt Mózes – tanácsot Áron ad,

S Jehova áldást küld a szent dologra.

Vigyétek testemet e rabházából

Ki a pusztára. *(Meghal.)*

MÁRIA

Én fáklyát veszek,

1295 S dobot pergetve fennlobogtatom,

Míg messze elzeng a győzelmi ének.

MÓZES

Emeljétek fel az átszenderültet.

Hagyják e lányt – hadd vezesse lelke –

S utánam. – Óh, egy örült s egy halott

1300 Kísér. – Ki merné állni útamát. *(Mind el.)*

HARMADIK FELVONÁS

*(A pusztában. A Sinai hegye alatt, a zsidók táborán kívül.
Áron, Abiram, Dátán, Józsué és sokan a zsidók közül jönnek.)*

ABIRAM

Ne tarts tovább, Áron, hiú szavakkal,
Mindég kértél, várjunk negyven napot;
Elmúlt az is, s Mózes még nincs elő.
Vagy itt hagyott vesztünkre, s megszökött,
1305 Vagy széjjeltépték a fenevadak.

ÁRON

Hogy mersz ilyet még csak gondolni is!
Nem félsz-e, hogy hátad megett terem?
Mert hidd el nékem, ő még visszatér.

DÁTÁN

Nem az többé.

ÁRON

Nem többé? – Sőt igen.

1310 Ki átvezette fáraó előtt,
Száráz lábbal népét a tengeren;
Forrást nyitott a sziklán; és kiégett
Pusztára tápláló mannát könyörg;
Védő paizst tart mindnyájunk felett;
1315 Nem tűnik el ily gyáván, kisszerűen.

DÁTÁN

Hová lett hát szemem, hová fülem?
Vagy, hogyha nem vagyok vak és süket;
Mégiscsak eltűnt. –

ÁRON

Hát nem mondta-é,

Hogy Ábrahám hatalmas Istenének
1320 Hozandja el írott törvényeit? –
De aki addig, amíg megjövend

Más Istenhez tér, vagy bálványt imád
Az a halál halálával vesz el.

S mindannyian meg is esküdtetek

1325 Jehovának s Mózesnek.

DÁTÁN

Szent igaz.

De hát nem-é ők lettek hűtlenek,
Levették rólunk a védő kezét,
Elhagyjuk mink is.

ABIRAM

Téged állított

Közénk főpappá Mózes – hát mutass

1330 Istent, ki e puszták közül kiment.

DÁTÁN

Már összehordta a nép kincseit
Boglár, perec, serleg, lánc, tű, kapocs,
Mind összegyűlt önkényt ajándokul

Készíts arany tulkot belőle Áron,

1335 Egyiptom Istenét, mely visszavisz.

ÁRON

Nem, nem, mondtam már, inkább meghalok.

Mért is zaklattok folyvást, úgy vagyok,
Mint felverett vad, s nincs már nyughelyem
Saját népemnek táborában is. –

NÉP

1340 Ládd, kérünk, Áron!

ABIRAM

Halld a nép szavát.

ÁRON

Nem hallok semmit.

ABIRAM

Hátha kényszerítünk.

ÁRON

Ki kényszerítené a főpapot.

ABIRAM
 Hol van tehát a főpap Istene –
 Vagy, hogyha nincs, minek főpap nekünk? –
 1345 Nem látod-é, már a nép lázadoz.
 S ha egyszer fölkel a hatalmas úr,
 A főpap fogja-e lenyomni bírni? –
 ÁRON
 Óh, Mózes! Mért hagyád e súlyt reám?
 Nem bírja vállam, érzem, roskadok.
 ABIRAM
 1350 Ha nem segítsz – segítünk mink magunkon.
 S ha aztán szétszakadva, népedet
 Veszély emészti fel, mondd, hogy felelsz
 Te hűtlen ör a nyájról? –
 ÁRON
 Mit tegyek
 Nagy Isten! – Mit tegyek? –
 ABIRAM
 Halld szent szavát,
 1355 A nép ajkáról.
 ÁRON
 Úgy. – De hátha baj lesz,
 Majd fogtok-e akkor felelni értem?
 ABIRAM
 A nép nem számol másnak, csak magának.
 ÁRON
 Így mertek-é majd szólni, hogyha Mózes
 Előttetek lesz – és rátok tekint. –
 NÉP
 1360 Mind így beszélünk.
 ÁRON
 Hát, isten neki.
 NÉP
 Köszönjük Áron! – Győzelem! – Jerünk.
 (Mind el, kivéven Józsuét.)

JÓZSUÉ
 Óh, törpe faj! Te nyegle, ősz hajaddal –
 S a bölcseségben kontár – azt hiszed
 Hivatva vagy már nemzetet vezetni,
 1365 Mert csontjaidból a velő kiszáradt,
 És véle az erély. – Hát azt hiszed,
 Mert minden rókával megalkuszol;
 Nyájad hű öre vagy? – El, el veled!
 Csak tégy önhitten, fontos arculattal,
 1370 De én ne lássam. – Részes nem leszek,
 A bűnös alku lelkemet ne nyomja.
 Az én napom Mózessel kel fel újra,
 Akkor majd számolunk – majd számolunk. –
 MÓZES (a két frigytablát hozva)
 Kezemben van hát végre a szövetség,
 1375 Jehova melyet népével kötött –
 Saját ujjával e táblákra írva.
 Kezemben e szent törvény, mely paizs
 Gyanánt védendi mindég népemet,
 Míg hozzá hittel s hűn ragaszkodik.
 1380 És Isten jóvoltából én vagyok
 A megválasztott, akinek kezéből
 Ez áldás a népnek fejére hull. –
 JÓZSUÉ (elébe lép)
 Mózes! Bár megtiltád, elédbe jöttem.
 MÓZES
 Erős okod lehet – mert nem szokád
 1385 Kicsinyleni parancsom. Mondd, mi baj.
 Kigyúlt orcád böszült harag jele,
 S a könny szemedben bánatot mutat. –
 JÓZSUÉ
 Valóban nem tudom kettő közül
 Melyik került felül a másikon.
 (Örömszaj, trombitaszó a táborból.)

MÓZES
1390 A győzteset te győzzed meg, fiam. –
Féltem, hogy népem érte veszteség,
De hálistennek a tábor felől
Örömhang jó üdvözlésül élém. –
Személyed érte hát csak bántalom.
1395 Az ifjúság ingerlékeny nagyon,
Még szűz kedélye minden gáncsot érez;
Nézd el, fiam. Ha túrsz, új dísz reád.
S majd helyre ütjük, meglátod, ha élünk.
JÓZSUÉ
Ah, Mózes! Istent sérték meg – nem engem.
MÓZES
1400 Ne tréfálg gyermek, most kivált, velem,
Midőn kezemben szent törvénye van.
Ki merné Ábrahámnak Istenét
Megsérteni. –
JÓZSUÉ
Ki? Egy eszeveszett nép,
Mely számüzé, s más Istent tett helyébe.
MÓZES
1405 Lázban beszélsz.
JÓZSUÉ
Óh, ládd hát, ládd magad.
*(A zsidók zenekísérettel, zászlókkal az arany tulkot díszme-
netben hozzák. Előtte Áron főpapi díszben megy. Mária s
más nők táncolva dobogókat vernek. Mózes egy ideig ámulva
nézi, aztán elibek lép.)*
MÓZES
Megállj örült nép, hó! – Lépést se többet! –
(A díszmenet megáll, a zene elnémul.)
Ki alkotá e bálványt? – Nos, ki volt
Elég merész felkelni Isten ellen? –
Siket vagy-é nép, hogy felelni nem tudsz? –
1410 Bár lenne szóm döngő, mint a vihar,

Mint Istené lesz, számon hogyha kéri
Kegyét, melyet hiába rád pazarlott. –
Minek neked törvény is – el vele –
Vessz el magadban, bálványoddal egyben.
*(A kőtáblákkal az aranytulokhoz sújt, mindkettő összetörik.
A nép elsompolyog, csak Mózes, Áron, Józsué, Húr és Má-
ria maradnak.)*
ÁRON
1415 Bocsáss meg Mózes, a nép kényszerített.
HÚR
Bocsáss meg, nem tudom, mi szédület,
Gonosz szellem fogá el táborunkat.
MÁRIA
S ragadt – ragadt. Ki állhat annak ellen,
Mi egy népben forr? – Én nem, azt tudom.
1420 Örült szavam a népnek szívverése.
Ah, ah – oly szép az ilyen tünde mámor. –
MÓZES
Hogy elsompolygtak, mint a vert kutya.
Ki legmerészebb volt hátam megett,
Talán első, ki mossa most kezét. –
1425 No, Áron! Mondd hát, mondd, érdemli-é
Ily nép, hogy érte Istent megtagadd? –
ÁRON
Nincsen más védelmem, mint csupán kegyelme.
MÓZES
Hej, Józsué! – E tenger nép között
Nem állt-e meg hiven, mondd, senki is?
JÓZSUÉ
1430 Igen, de tíz közül csak egy, uram,
A Lévi nemzetsége. Óh, mi kár
E csepp nemes bort szétmosódva látni,
Egy rothadó posványban.
MÓZES
Rossz hasonlat.
Maroknyi szem van véka polyva közt,

1435 Bálvány-göröngyben egy szemer arany;
Azt hordja szél, ezt a hab kapja el,
Kiválasztjuk belőle a becsést. – –
Köss kardot Józsué, és vedd magadhoz
A lévitákat, menj a táboron
1440 Végig s ölj, pusztíts, mindent útagon,
Mi hűtelen volt, nőt és gyermeket.
Ne kérdezd, mennyi, azt nézd csak, minő.
(*Józsué el, kisvártatva Mária és Húr szintén.*)
ÁRON
Gondold meg, Mózes, kérlek, mit teszesz.
Ha a jog melletted beszélne is,
1445 Nagyon merev kard az – könnyen törik,
S biztosan vág hajlékonyabb acél. –
Hidd, mást javallna most is az eszély. (*Kürtszó.*)
MÓZES
A bálványalkotást is az javallta.
ÁRON
Hát hogyha, Mózes! A halálra szánt
1450 Nép nem hagyandja, mint buta barom,
Hogy mészárszékre hurcolják? Tudod,
Tíz áll egy ellen – s a kétségbeesés! –
MÓZES
Hát a szégyen, s bűnének érzete,
Mely ellankasztja karja izmait,
1455 Öldöklő angyalul nincs-é velem? – (*Jajgatás, zaj.*)
ÁRON
Rettentő hangok!
MÓZES
Vágd csak, öld, ne félj! –
ÁRON
Csontomban dermed a velő!
MÓZES
Előre!
Ha néked fáj, jól dugd be a füled,

Ez áruló könnyen szövetkezik
1460 Ellenségeddel. (*Ismét jajszó.*)
ÁRON
Mózes! Irgalom.
MÓZES
Fáj a kigyónak is, ha rátapodsz.
Kelevézzel szügyében a sakál is
Keservesen sír – s nem hiszsz neki.
Ne higgy, ne higgy! – Pusztítsad – hadd sziszegni.
(*Káleb és Húr szaladva jönnek.*)
KÁLEB
1465 Parancsold vissza, kérlek, hüvelyébe
Már a boszúnak kardját!
MÓZES
Úgy? – Parancsold
A felvonult vést vissza, hogyha bírod,
Míg a mezőt elverte.
ÁRON
Óh, te bírod,
Csak egy szavadtól függ.
MÓZES
Majd visszatér
1470 Magától is, hidd el, ha jóllakott.
HÚR
Elég volt, Mózes.
MÓZES
Már nem él-e pártos?
(*Abiram, Dátán zsidókkal jönnek.*)
ABIRAM
Irgalmazz nekünk.
DÁTÁN
Istenünkre kérünk.
MÓZES
Mért is nevezted! – Ah, fel, Józsué!
Talán lankadsz már? Istenünkre kérlek
1475 Én is – szolgálatában el ne fáradj.

DÁTÁN

Hajthatlanabb vagy, mint maga az Úr!–

MÓZES

Hah, mellyik Úr! – Az-é, kit elhagyál,

Vagy az, kiért sajnálsz vért ontani? –

ABIRAM

Ne hidd, Mózes, hogy gyávaság vezet –

1480 Meghalni ma, vagy holnap, egy nekem.

De hogyha Ábrahámnak Istene

Azért adott kezébe, hogy hazát

Szerezz nekünk; mit mond, ha így fecsérled

Vérünket. És mi lesz belőled is,

1485 Ha nép nélkül állsz néhányad magaddal? –

MÓZES

Lám mily hiú vagy – hogy még azt hiszed,

Uradnak az lehet feladata,

Egy gyáva, rossz népnek hazát szerezni! –

Ne hidd, ne hidd. – A nép csak dőre eszköz,

1490 Egyes nagyok kezében, akik a

Világtörténetet vérével írják. –

Uradnak célja hont teremteni

Egész világra fénylő templomának,

A nép az eszköz, én a végrehajtó. *(Jajgatás.)*

ÁRON

1495 Hogy mondhatsz ily hideg szót ily zenéhez. –

MÓZES

Nem hallok semmit. – El szemem elől! –

MÁRIA *(sebesen jó)*

Ah, Mózes, engem nem bocsájtanak

A torhoz, félre löknek, mint bolondot –

Mint hogyha már nem is érdemlenék

1500 Egy karddöfést! – Óh, óh, minő gyalázat. –

MÓZES

Menj, menj, ne bosszants! –

MÁRIA

Hát testvéredet

Így bírod-é csak, mondd, feltartani

A tiszteletben? – Hisz mit más csinált,

Azt tettem én is. Sírtam és örültem

1505 Mindég a néppel; s mégis most, midőn

Csendes sátrakra ádáz martalóc tör,

S békés lakóik vérező kebellet

De még ölelve egymást esnek össze;

Engem kirúgnak, mint hitvány kutyát. –

1510 Rendén van-é ez Mózes? – Jaj nekem! –

MÓZES

Örjögysz, leány! –

MÁRIA

Örjönge néped is. –

Fogd, Mózes, e tört – kérlek, szúrj agyon,

S Áront se kíméld, egy vér véled ő is. –

Ne hagyj bennünket közgyalázatul meg.

1515 Kigúnyol, aki nem dob ránk követ. –

MÓZES

Menj, Káleb! Húr, te is menj másfelől,

Bocsássa le a kardot Józsué. –

KÁLEB

Köszönöm, Mózes.

HÚR

Lány, tiéd az érdem.

MÓZES

Köszönje Ábrahám nagy Istenének,

1520 Ki megmaradt.

MÁRIA

Ki megmaradt – s minek? –

Ah, érted-é, Abiram? Én nem értem. – –

Lám, lám, mi boldog a boldogtalan,

Nem retteg a haláltól. – Míg a boldog

Boldogtalan, szünetlen rettegésben. –

HÚR
1525 Légy áldva, Mózes! –
MÓZES
Mégis itt fecsegték? – *(Húr és Káleb
el.)*
Ti, Áron s Mária, száműzve vagytok
A táborból, mindaddig, míg az ég
Meg nem sokallja büntetéseket,
S én azt nem mondom: jőjtek, elég volt.
(Áron s Mária elmennek.)
1530 Most el, mindnyájan! Hagyjatok magamra.
Szükségem van rá, hogy magam legyek.
A nép kegyelmet nyert, s törvénye itt
Hever porondban, összevissza-törve.
Isten nem írja újra – hadd szedem fel
1535 Hát én, ki láttam – szent darabjait.
Hisz törvény nélkül a nép is minek. –
(Józsué többekkel jó, köztük Káleb és Húr is.)
JÓZSUÉ
Új baj megint! Lelketlenül, ijedve
Szaladnak vissza öreink, hogy a
Moabiták erős haddal közelgnek,
1540 Ránkütni készen.
MÓZES
Hát aztán? – Ha jönnek,
Hát itt lesznek.
ABIRAM
Ah, azt tudjuk mi is.
De nem vendégeskedni jönnek ám.
Prédára les vadon forgó szemök,
Vérét ohajtják bátor férfiaknak,
1545 S rabszíjra fűznek nőt és gyermeket.
MÓZES
Ne engedjétek, büszke, hős fiak.

KÁLEB
Nem is engedjük, Mózes, csak vezess,
Ezért jövének épp.
MÓZES
Már azt nem teszem.
Jehovával pörölni nem fogok.
1550 Kevesli az elfolyt tisztátalan vért,
S ő küldi rátok e pogány hadat;
Hogy az végezze el, mit végzeni
Én gyöngé voltam.
ABIRAM
Sőt talán erősebb,
Mint célszerű volt. Gondtalan metélted
1555 Le sarjainkat, s most gúnyolva mondd
A száraz törzsnek: nos, mért nem virulsz. –
Ki vetted a mankót az agg kezéből,
S mostan kacagva sarkalod szaladni.
MÓZES
S mi e hosszú beszédből a tanúság?
1560 Tán míg bevégzed, ég már táborunk.
ABIRAM
Az a tanúság, hogyha ifjainkat
Le nem mészárlod, védjük mink magunkat.
De most segíts, ha a bajt ránk hozád.
MÓZES
Én Isten nem vagyok, történeteket
1565 Nem történetké tenni nem tudok,
S felelni értök nem neked fogok. –
De azt nyugodt lélekkel mondhatom,
Hogy mindazt, aki általam veszett el,
Ha eddig él vala, ellen vasával
1570 Isten most rontja el.
KÁLEB
Jőj hát, s vezess.
NÉP
Vezess – vezess.

MÓZES
Mondtam már, nem teszem.
Próbáljátok meg önerőtöket.
Áldás nélkül lássuk, mit bír meg a kar.
Hisz azt mondjátok, én is egy vagyok
1575 Csak a tömegben, mint akárki más;
S egy nélkül bármi is megeshetik. *(Kürtszó.)*
NÉP
Nyakunkon az ellenség.
MÓZES
Fel tehát! –
KÁLEB
Ki fog vezetni?
ABIRAM
Nincs-e férfi köztünk?
NÉP
Vezért, vezért! –
ABIRAM
Isten nem küld az égből.
JÓZSUÉ
1580 Nincs senki nálam jobb? No, szent nevében
Hát majd vezetlek én! –
NÉP
Utána csak! –
(Mind el, Mózes-, Káleb-, Abiram- és Dátánon kívül.)
MÓZES
Káleb! Hágy ott a dombtetőre – nézz
Népünk után. Mondd, mit láatsz? – Óh, fog-é
Isten kegyelme harcra szállni véle,
1585 Vagy elhatározá érdemlett bukását? –
KÁLEB
Már összecsaptak. – Mintha két vihar
Vonul fel egymás ellen s összezördül,
A völgyet éj takarja, összevissza
Cikázik a villám, s a zúr között

1590 Nem látja a szem, melyik lett erősebb,
Csak bömbölésük olvad együvé,
És a letarlott pusztaság mutatja,
Amint karöltve szórják a halált.
MÓZES
Nyiss jól szemet, Káleb. Kettészakadt
1595 A porfátyol, mit láatsz? –
KÁLEB
Ah, Józsuet. – –
Mint böszült tigris törtet ő előre,
Utána széles vérnyom lesz szabad.
Már a vezér előtt áll. Összecsapnak.
Kardjok szikrát vet, s nem látszik maga.
MÓZES
1600 Vágd, vágd, fiam!
KÁLEB
Ím, a hegyek felől
Mint áradat, új nép rohan elő.
Körülveszik. – Zászlónk inog – inog.
Népünk hátrálni kezd – a rend bomol. –
Mindjárt végünk van!
DÁTÁN
Óh, Mózes, segíts!
MÓZES *(karjait felemeli s a harc felé terjeszti)*
1605 Jehova! Sergeinknek Istene
Harcolj velünk – ne hagyd elveszni néped.
KÁLEB
Meghallgatott az ég. – Csodálatos! –
Falként megálltak a bomló sorok.
Zászlónk megint leng – hátrál ellenünk.
DÁTÁN
1610 Áldott légy, Mózes. Nagy jelet cselekvél
Megint közöttünk.
ABIRAM
Mit? – Hogy jól kileste
A kellő percet? – Óh, te vén gyerek!

Hiszékenységed csak mosolyra kész.

DÁTÁN

Ne káromolj, Abiram.

ABIRAM

És te ne

1615 Rajongj! – Mit is kínlódik oly soká? –

Eressze csak le bátran a kezét,

Csatáraink a többit majd bevégzik.

MÓZES *(kezét lebocsájtva)*

Végezzék hát be – lássuk, dőre ember.

KÁLEB

Óh, jaj nekem! – A felvillant siker

1620 Új sarkantyú volt csak Moáb dühének.

Futó villáma sűrűbb éjt hagyott. –

Hátban került egy elrejtett csapat,

S már táborunknak mássza sáncait.

Sívít a gyermek – hölgyeink üvöltnek.

1625 Tüzes barázda nyargal versenyezve

Az ellenséggel, végig táborunkon.

DÁTÁN

Mózes, csak egyszer még bocsáss nekünk meg,

S ne hagy elveszni néped egy bolondért.

MÓZES *(karjait újra kiterjesztve)*

Igen, te nagy vagy, Ábrahám ura!

1630 Kicsínyességünk korlátot nem írand

Neked, melyért nagy tervedet elejtsd.

KÁLEB

Jól mondod, Mózes! – Megdöbbenve állok,

Szövetségest küldött nekünk az ég.

A szél megfordult, és körülszaladja

1635 Kigyónyelvekkel a láng üldözőink.

Bőg a gyilkos had – futna szívesen –

De nincs menekvés – ottan ég egészen. –

Hadunk bizalmat nyer – győzelmi ének

Emelkedik itt-ott – csak hellyel áll még

1640 Az ellenség.

155

MÓZES

Hála neked, Uram!

Te, aki adtál gyöngé karjaimba

Oly áldásdús erőt, véd meg tovább is

Én népemet. Mert szolgád izmai

Csak emberizmok. – Nem birom tovább. *(Kezeit lebocsátja.)*

KÁLEB

1645 Mi az, mi az! – Sárkányfaj-é Moáb,

Hogy egyenként leüssük bár fejét,

Más tíz nőjön ki mindenik helyett?

ABIRAM

Fáradt vagy, Mózes? Jőj, Dátán, siess –

Miért nem támogatjuk karjait?

1650 Pihenj ránk, Mózes. Így. Te csak emeld

Az égbe lelked – tested a mi gondunk. –

(Mózes karjait gyámolítják.)

MÓZES

Győzelmed kettes, sergek Istene –

Erődnek az ellenség meghajol.

Hatalmas szellemed meg a hitetlent

1655 Dicsőségedben hinni kényszeríti. *(Győzelmi zaj.)*

KÁLEB

Győztünk, győztünk! Moáb vadon szalad.

Csak vágni kell, s nem restek harcosink.

A lámpa végső lobbanása volt,

Mi az imént megdöbbenett vala.

(Józsué jő Húrral s harcosokkal. Hadifoglyokat vezetnek, köztök Amrát is, és zsákmányt hoznak.)

MÓZES

1660 Hozott az ég – keblemre, jó fiam!

JÓZSUÉ

Gazdag zsákmánnyal tértünk vissza, Mózes.

DÁTÁN

Barátim! Itt nagy jel történt azóta.

Köszönjétek Mózesnek a győzelmet. –

156

MÓZES

Jehováé csupán minden dicsőség,

1665 Ki megbocsájtá népe bűneit. –
S most fel, barátim – jőjtek utánam. –
Kinek csak egy batkát érője van,
Mi élelmén s ruházatán felül van,
Az e zsákmányhoz fogja toldani.

1670 S állítunk sátort rajta Jehovának,
Fényest, méltóat győzelmes nevéhez.
(Mind el, kivéven Józsuét és Amrát.)

JÓZSUÉ

Nos, szép húgom, még mindég oly komor vagy?

AMRA

S miért mosolygjak – tán reád, pimasz? –

JÓZSUÉ

És nem inkább rám-e, mint azon esetlen

1675 Harcosra, akitől kinyertelek.

AMRA

Verjen meg érte népem Istene.

JÓZSUÉ

Ah, ah, erősb enyém, majd az megóv.

AMRA

Úgy nincs előtte törvény és igazság.

JÓZSUÉ

Mindig csak duzzogsz. Mondsza, illik-é

1680 Galamb szemeknek ily vadul forogni?

Lágy ajkaidnak jobban illik-é

Így biggyeszkedni, mint csókolni szépen? –

Bizony kár, hogy megvonta tőled Isten

Mindaztat tudni, ami csak valódi

1685 Kecse a nőnek.

AMRA

Óh, ne hidd – ne hidd!

Tudom én mindazt, hogyha van kinek.

JÓZSUÉ

Hát nincs-e most is? Hisz láttad magad,
Hogy kardom élesebb, gyorsabb kezem,
Mint hőödé volt. Szívem is talán

1690 Felér övével. Kísértsd csak meg, Amra.

AMRA

Veszejtsen el az ég, ha megkísértem.

JÓZSUÉ

Térj észhez, Amra. Ládd, urad vagyok,

S mégsem szolgálóul bánok véled.

AMRA

Bánj úgy velem hát. Inkább hordozom

1695 Vízcsöbrödet, mint hallom mézszavad. –

JÓZSUÉ

Megbánhatod még s késő lesz talán,

Hogy ily hideg valál. Óh, Amra, kérlek.

AMRA

Ne kérj – parancsolj.

JÓZSUÉ

Nem parancsolok.

Majd jobbra fordulsz, bízom Istenemben.

AMRA

1700 Rosszabbra válsz te – bízom Istenemben.

JÓZSUÉ

1701 Ne zsörtölj folyvást, Amra! – Jój, kövess. (El.)

NEGYEDIK FELVONÁS

(Éj. Mózes sátorának belseje a zsidók táborában Kánaán határán. – Józsué, Amra.)

JÓZSUÉ

Hát ennyi oktatásra, kedves Amra,
Még sem tanulsz meg egy kissé szeretni?
Nem lázad-é fel ajkad ellened,

1705 Hogy a hő csókot tőle elvonod?
S az engedelmességet szép szemed
Nem mondja-é fel, napsugár helyett
Ha villámot kell mindég szórnia? –

AMRA

Nem a tanítvány – mestere ügyetlen.

JÓZSUÉ

1710 Légy hát te mester, s mondd meg, mit tegyek,
Hogy leljem kedvedet.

AMRA

Hagyj már aludnom.

JÓZSUÉ

Itt van. – Megint a régi.

AMRA

S hát te új vagy?

Százszor hallám már azt a jónapot,
S mindég más-más adjistent mondjak-é rá?

JÓZSUÉ

1715 Jó, jó, csak gúnyolj. – Bár, megérdemelném,
Hogy végre nékem is kedvem keresd,
Ki vágyaid szempilládról lesem. –

AMRA

S mit kívánhatsz még tőlem voltaképp? –
Mondod, hogy üdvöd – a szemembe nézni.

1720 Hogy boldogságod – hangom hallani.
S nem nézész-é, nem hallasz-é egész nap?

JÓZSUÉ

Látlak haragban – hallak zsörtölődni. –
Valóban nagylelkű ajándok annak,
Ki érted, mint én – mindenekre kész.

AMRA

1725 Mire, mire – tán kedvesem levágni? –
S harcolni népem ősi istenével?

JÓZSUÉ

Enyém erősb volt, azt felejtjük el.

AMRA

Azt nem feledjük. – Próbát küldö csak rám;
Térj hozzá Józsué – s a vért felejtem.

JÓZSUÉ

1730 Csitt, csitt – ne többet, meg ne hallja Mózes.

AMRA

Csitt, csitt – ne többet, meg ne hallja Amra. (El.)

MÓZES (belépve)

Hej, Józsué. –

JÓZSUÉ

Parancsolj.

MÓZES

Mondd, hogyan

Van az idő? –

JÓZSUÉ

A pusztát és eget

Mostan választja ketté szürke sík,

1735 A reg hűvös szellője ébredsz,
S a tábortűz a csillaggal kialszik. –
Viradni fog.

MÓZES

Óh, bár viradna már!

Milyen hosszú az éj, mely a cselekvés
Napját előzi! – Végre itt vagyok,

1740 Az ígért földnek szent határain.
Még egy merész lépés – s a célt elértem. –

Mi álmom hímezé, erőmet edzte,
 Mi homlokomra zöld babért ígért –
 Megtestesül. – Egy új hont alkoték,
 1745 Örök oltárt állíték Istenemnek,
 S minő gyarló, mi hitvány eszközökkel! –
 Maroknyi, aljas, csőcselék csoporttal.
 Ha egykor az utókor dalnoka,
 Elzengi majd e megrázót, nagyot;
 1750 Elámul a nép pusztá hallatán is,
 S fényt és gyönyört meritend még magának
 Abból, mi már költészet csak neki;
 S én élve láttam – én végigcselekvém. –
 De kémeim mit késnek oly soká?
 1755 Nem hallál-é felőlük Józsue? –
 JÓZSUÉ
 Még semmit eddig.
 MÓZES
 Áronnal szeretnék
 Beszélni, de még ő alszik, tudom.
 S a reggel messze. – Fogjad, Józsue,
 A hárfát, verj egy szép dalt rajta nékem;
 1760 Hadd kísértem meg hangjánál pihenni.

 JÓZSUÉ (*hárfakisérettel*)
 Hajnal ébred, rózsafelhők
 Közt pacsirta énekel. – –
 Pilleszárnyú álmaid közt
 Látsz-e óh, én kedvesem.
 1765 Kel majd az aranyhajú nap,
 Lánykám is felkél vele. – –
 Az mindenre életet hoz,
 Ez nekem – csókot hoz-e? –

MÓZES
 Ne ilyen édes dalt zengj, Józsue.
 1770 Gyöngéd virág a pusztaság közé,
 Szerelmi kéj a táborhoz nem illik.
 JÓZSUÉ
 Mást kezdek hát el.
 MÓZES
 Várj csak. – Mondd, ki volt
 A hölgy, kivel csak az imént enyelgtél? –
 JÓZSUÉ
 Ah, Amra! – Harci zsákmányul nyerém.
 MÓZES
 1775 Vigyázz! – Te véred kockáztattad érte,
 S ő néhány szemsugárral tett fogollyá. –
 Szereted őt, valld meg. – Nos, nem felelsz? –
 Sokat megtennél érte, ügyebár?
 JÓZSUÉ
 Azt nem tudom.
 MÓZES
 De mégis.
 JÓZSUÉ
 Meglehet.
 MÓZES
 1780 Fiam, fiam – a nő bűvös virág.
 Illatja édes – ámde illatával
 Méreg lopózik szűnkbe – mely megöl.
 JÓZSUÉ
 Danoljak-é tovább?
 MÓZES
 Ki volna bárgyú,
 Ellenséget vezetni sátorába? –
 1785 Hát még szívébe? – Hidd nekem, fiam:
 Nem az erőszak rontja a vitézt,
 A jót, de a szeretet. –

JÓZSUÉ

Óh! Mi szörnyű

Néppé leszünk hát, Mózes, hogyha köztünk
Szeretni senkinek nem lesz szabad. –

MÓZES

1790 Ki jobbat nem tud, Józsué – szeressen.

De ládd, népünk küzdelme hosszú lesz,
S az emberélet oly szörnyű rövid. –

Ha én kidülök, és Áron kidül –

Egymás után mind, kik mostan vezérek,

1795 Te léssz hivatva nyomdokunkba lépni,

Érzem – tudom. – S egy nő – egy dőre báb –

Egy hulló csillag állja-é utad? – –

Kit a végzetnek érintett keze,

Annak szeretni nem szabad, fiam.

1800 A csillag is hideg, mely a hajóst

Vezérli. – Nos, danolj – kapj húrjaidba.

JÓZSUÉ *(hárfakisérettel)*

Hol leljek, sergek Istene

Dicsedre méltó éneket? – –

Kinek mennydörgés szózatod,

1805 S tábort ver egy lehelleded!

Halálhörgés kéjérezete,

Piros vér, mely szívből fakad

Győzelmes zászlónál – lehet

Neked csak méltó áldozat. – –

MÓZES

1810 Elég, elég – nem bírok megnyugodni. –

Óh, messze még a győzedelmi ének! –

Mi tán nem is halljuk meg azt soha,

Csak a halálhörgést, a harci zajt. – –

Mindegy, meghallják gyermekink helyettünk. –

1815 De mi szokatlan zaj keletkezik,

Mely véges-végig futja táborunkat,

Mint tompa mennydörgés a felleget? –

Ilyenkor a nép máskor még pihen,

Tekintsd meg, Józsué. – Ah, már maradhatsz.

(Áron, Káleb és Húr jőnek.)

1820 Itt kémeim! – Káleb, mi jót hozasz?

Nos, Húr mi újság? – Áron, már te is

Fel vagy, mi üzte úgy el álmodat?

ÁRON

A gond, a gond. – Mózes! Rosszul vagyunk. –

MÓZES

Kietlen puszta lett-é Kánahán,

1825 És benne a nép nem bír majd megélni?

KÁLEB

Sőt inkább – mézzel, tejjel foly vize,

Szőlőgerezdje óriási nagy,

S ágat tör a dús termésű olaj.

MÓZES

No hát – no hát! – Sárkányok őrzik-é?

HÚR

1830 Az sem. De népe órjas termetű,

Ádáz szemében bátorság lakik,

Karizma vas, vadlóé gyorsasága.

MÓZES

Asszonynépet megverni nem öröm.

HÚR

De ily népet meg nem lehet legyőzni.

1835 Törpék hozzájuk képest jobbjaink. –

Fegyverzetök nyilunk nem járja át,

Melynek húrját csak lágy karunk feszíté.

Kopjájok árbo, a mienk fűszál.

Mind elveszünk, ha ellenök vezetsz.

MÓZES

1840 S felejtéd-é a sergek Istenét,

Ki mellettünk van. – Ah, de bárhogyan

Legyen, titkolni kell a nagy tömegtől. –
 Egy ellopózott szócska ajkatokról,
 Egy bús sóhajtás, rejtélyes mosoly,
 1845 Szemhúnyorítás áruló lehet. –
 S a vész, amelyet még a jövő takar,
 Órjás arányokat veszen magára,
 Előre elzsibbasztva a kezét,
 Mely a bajoknak hogyha közepette
 1850 Leli magát, azokból új erélyt nyer.
 ÁRON
 Késő már, Mózes! – Minden tudva van.
 Azért zajong, azért csoportosul,
 S felkelni készen a nép itt terem. –
 MÓZES
 Jöjön. – Szavamra a tenger figyelt;
 1855 Meglátom, Isten népe hogy vadabb-é. *(Leül.)*
(Egy csapat zsidó a bejáráshoz tolakodik.)
 NÉP
 Tovább nem tűrjük. – Mért is túrtuk eddig. –
 A földre véle. – Meg kell őt kövezni. –
 Menj hát előre. – Én csak nem megyek. –
 Ne toljatok, az elsőség nem illet. –
 ABIRAM *(belépve, utána Dátán és nép.)*
 1860 Megyek hát én. – Mózes! – Köszöntelek. –
 MÓZES
 Mi kell? –
 ABIRAM
 Mi kell? – S ha nem kell semmi is,
 Abiram Mózeshez nem is jöhet? *(Le akar ülni.)*
 MÓZES
 Ki lesz elég merész, leülni a
 Nemzet birájának színe előtt? –
 1865 Fel! Hogyha mondom. –

ABIRAM
 Már csak azt hívém
 Hogy mink is ülhetünk, ahol te ülsz.
 Tudtomra nincsen szolga s úr közöttünk.
 NÉP
 Ő a bíró. – Abiram, tedd parancsát.
 ABIRAM
 Nem lesz közöttünk emiatt harag.
(Ezalatt Jethro, Cippora és Gerzón bejönnek s a háttérben tartózkodva közelednek.)
 JETHRO
 1870 Csak erre, lányom – látod ottan ül.
 CIPPORA
 Ah, mint dobog szívem – vezess atyám!
 Mit mond, ha meglát. – Vajh fog-é örülni?
 MÓZES
 Rég várom már, mért jöttök voltaképp.
 CIPPORA
 Ah, erre nézett – jól tudom, megismert –
 1875 S elfordult! – Óh, atyám. –
 JETHRO
 Várj csak sorodra.
 ABIRAM
 Azt jöttünk, Mózes, tőled kérdeni,
 Hogy mit szándékszol tenni, most, midőn
 Hallottad kémeinket?
 MÓZES
 Azt, mit az Úr
 Rendelni fog.
 ABIRAM
 Jó válasz gyermekeknek.
 1880 De elmúlt a kor, dölyfös egyesek,
 Hogy a népet barom gyanánt vezessék.
 Mi itt egyenkint mind gondolkozunk;
 Akarjuk tudni, vérünk hogy miért foly,

Verejtékes kincsünk hová leszen.
1885 Más eszközévé lenni nem fogunk,
DÁTÁN
Te vélünk semmi tervet nem közölsz.
Tanácsunkat gunyolva csak lenézed,
S amit kifőzesz, azt vakon kívánod,
Hogy mink kövessük.
MÓZES
Ily nehéz időben,
1890 Nincsen helye a meddő szóvitának.
CIPPORA
Soká fogok-e még soromra várni
Óh, jó atyám? – Rég elmúlt már sorom!
Egy kurta csókkal sem jött még élém! –
Próbáltál volna engemet lekötöni
1895 Helyére. –
JETHRO
Dőre nő! Ez végzete
A próféták nejjének.
CIPPORA
S mért lön az?
Nem kértem-é, hogy csak pásztor maradjon?
ABIRAM
Midőn Egyiptom földéről kihoztál,
Szabadsággal biztattál; és mi mind,
1900 E csábos szóért hagytuk el csupán
A nyugalmas jólétet, melyben éltünk,
A húsos bögrét, házat, földeket.
Cserébe vettük a vad rengetegnek
Ezer inségét, s a remélt szabadság
1905 Helyett új rabság toldja sérveink.
NÉP
Igaz biz az.
MÓZES
Óh, óh! Hitvány tömeg.

S boldogságodhoz nem hiányza más,
Mint a szabadság, e fényes, hiú szó? –
DÁTÁN
S mi más hiányzott volna? Megfizettük,
1910 Mít ránk vetettek, hű alattvalókul,
Védelmet lelt a hű s alázatos,
Csak a házsártos zúgolódott ott is.
MÓZES
Derék, derék! Hogy lenne hát szabad
Ily nép, melynek még hátán ott vagyon
1915 A kék pecsét, véres csík, s elfeledte
Már a korbácsot, a rugást, pofont. –
Miért is lenne ilyen nép szabad,
Mely napról napra sülyyed szégyenében;
Mely mint a ringyó, amiért pirult
1920 Még tegnap, már ma mint természetest
Tekinti, és csókolja szívesen,
Amit még tegnap rettegett, utált;
Mely mostan is hiányt érez talán,
Hogy hátánál nem áll őrt a poroszló
1925 Hosszú botjával, mint midőn sarat gyúrt.
DÁTÁN
Itt meg te állsz félistenül felettünk.
Zaklatsz, gyilkoltatsz, nem tudjuk, miért.
Minden sebünk egy vádoló torok,
Sáfarkodásodról mely számadást kér.
MÓZES
1930 Én mentegetni nem fogom magam,
Lealjasodnám védelemre szállva.
ABIRAM
Ah, oly magasan állsz-e már felettünk
Hogy szónk is elhal, míg hozzád felér.
Ki tett fölünkbe, Mózes? Mondd, ki vagy? –
1935 Jól ismerélek, mint lelencfiút,
S mint száműzöttet, gyilkosság miatt.

MÓZES

A számolás nyilván áll tetteimben,
A frigszekrénynek fényes sátora
Közöttünk áll, szemkábitó díszében.

1940 És nem-e tanyázunk Kánahán határain? –

ABIRAM

Ép e ponthoz kívántam jöni én is.
Beláttad-é, hogy amit szenvedénk
Áldoztunk eddig, mind haszontalan,–
Mert ott nem győzhetünk.

NÉP

Igaz, igaz. –

ABIRAM

1945 Vezess hát vissza – s mindent elfelejtünk.

A nép nagylelkü.

NÉP

Úgy van, úgy, vezess.

MÓZES

Ah, ah, nagylelkü nép!

NÉP

Mi nem csatázunk

Többé haszontalan.

MÓZES

Derék, derék! –

Választott népe Ábrahám Urának. –

ABIRAM

1950 Dologra csak. – Hiú, nagyhangu szóval

Már jóllakánk. Kurtán, mi válaszod?

NÉP

Mi válaszod?

MÓZES

Hát e vén térdeket

Ha meggörcbíteném előtted, óh, nép!

És szószólója lennék Istenednek – – –

NÉP

1955 Hiába lenne.

169

MÓZES

Kérlek! –

NÉP

Mindhiába.

MÓZES

Meggondolád-e jól?

NÉP

Meggondolók.

MÓZES

Nekem kell engednem, ha már nem engedsz.

De kérve kérlek, nézd el, nép, nekem,

Ha meglep, elkábít ily nagy dolog.

1960 A vén kebelnek úgy megrögzenek

Ábrándjai, hogy fáj, midőn kilökjük;

Hisz a fény is fáj éjt szokott szemünknek.

Engedjetez tehát időt nekem.

Egyenként elbucszúzni holtjaimtól. –

1965 Reggelre készen várlak.

NÉP

Jó. Mi is

Tudunk becsületet. – Jerünk, barátim.

Viszontlátásig reggel.

(Abiram, Dátán, a nép el.)

MÓZES

Nem hiszem! –

Nehéz egy óra volt. – Én kedvesem!

Atyám, fiam!

CIPPORA

Óh, Mózes! Már remegtem,

1970 Hogy tán nem is akarsz ismerni többé. –

Mind azt panaszolják, hogy oly hideg vagy.

MÓZES

Csak a vezér, nem az ember, galambom. –

Ah, mily kevés kell, hogy boldog legyen

Szivünk. Im üdvömet körülfogom. –

170

CIPPORA
 1975 Ki hitte volna még csak az imént,
 Hogy ily jól tudsz ölelni. –
 MÓZES
 Kedvesem!
 Ah, látod, a sors ily szörnyű szeszélyes;
 Minden kéjt és kint összegyűjt külön,
 S felváltva önti elkábult fejünkre.
 CIPPORA
 1980 No, csakhoggy visszatérünk! –
 MÓZES
 Nő! Bocsáss! –
 Jó, hogy felköltél dőre mámoromból,
 Hej, Józsué!
 JÓZSUÉ
 Parancsolj!
 MÓZES
 Hogyha reggel
 A felkelő nap, Istennek szeme
 Pártost találna népe táborában,
 1985 Elvesztne táborostól. – Érted-é? –
 Abiram, Dátán, s cinkos társaik
 Holt emberek. – Rosszabbak a halottnál.
 Mert sírjokat utód nem látja meg,
 Nevök többé nem jó élő ajakra. –
 1990 El fogja nyelni a föld mindenestől. –
 S ha a tömeg, mely nyűgözött vadállat
 Gyanánt lázadni alkalmat keres,
 De gyáva hitványsága érzetében
 A szemtelennek hátához kíván
 1995 Vonulni, majd vezéreket keres:
 Üres helyök dőbbentse vissza őt. –
 Menj Józsué – a léviták barátink. – *(Józsué el.)*
 No, Cipporám, most már enyelghetünk
 Megint. – De mondd, mért sápadsz, mit remegsz? –

CIPPORA
 2000 Ah, Mózes! Félek tőled.
 MÓZES
 Kis bohó. –
 JETHRO
 Te túl kemény is vagy, fiam.
 MÓZES
 Hogyan?
 JETHRO
 Jó szóval többre menni, mint erővel.
 Miért nem kérded, hallgatod meg őket? –
 Hidd meg, nem bánják azt az emberek,
 2005 Ha nem követjük is tanácsukat,
 Csak elmondhassák, ami szívökön van.
 MÓZES
 De hogyha érzem, mindnyájok között
 Én értem legjobban, hogy mit tegyek. –
 Óh, Jethro! Jól tudod, sosem kerestem
 2010 A népvezér helyét, felsőbb határozat
 Rendelt oda. S most már, mondd, hagyjak-é
 Minden fondorkodót, s hiú pimaszt,
 Tervembe nyúlni? – Aki népeket
 Vezet, felbőszült szellemek felett
 2015 Uralkodik. Ha elszunnyad, vagy enged,
 Széttépik ök, vagy menten elragadják.
 JETHRO
 Igen, igen, de száz kicsiny hiúság
 Ha nem kiméled, szinte gátadul lész.
 Ott állatád a népet, míg te ültél
 2020 Hány agg szívében gyúlt ezért harag.
 Aztán nem is ez volt az ős szokás.
 MÓZES
 Óh, jaj, ne hozz fel nékem ős szokást,
 Ne régi törvényt. Minden léptem új.
 Nem a múltnak fejleszttem én virágát,

2025 De újat kell a semmiből teremtnem.
S nem korlátozhat törvény vagy szokás. –
JETHRO
Elismerem. De ládd, ez elkülönzés,
Minden léptedre oly szint kölcsönöz,
Hogy az egész ügy és személyed – egy,
2030 Melyhez senkit mást érdek nem csatol.
MÓZES
Bár lenne másképp. – Óh, bár lenne másképp! –
De hogyha én lelépek, elvesz az ügy.
Ki gondol azzal? – Hisz hallád magad. –
JEHTRO
Ha így van, hasztalan erőlködöl.
2035 A nép nélkül népet nem boldogítasz;
Megtettél mindent, nem nyom szemrehányás,
Hagyj fel mindennel – jőj hozzánk pihenni.
CIPPORA
Ugyé, ugyé? Én már rég sejtem ezt.
Hívd vissza Józsuét, és jőj velünk.
MÓZES
2040 Ah, Cippora!
CIPPORA
Ne kétkedjél soká. –
JETHRO
Itélj magad. E nép érdemli-é
Szabaddá lenni?
MÓZES
Jaj, hogy nem.
JETHRO
No, ládd!
CIPPORA
S érdemlem-é én, hogy hervadjak érted?
MÓZES
Kegyetlenek! Galambul jöttetek,
2045 Hogy mint sasok tépjétek keblemet! –

Kimondjam-é magamra, hogy bolond
Ábráddal lettem vénné? – Újra kezdjek,
Megtört kebellem, egy új életet?
Óh, – óh, – (*Gondolkodik.*)
MÁRIA (*merengve lassan jő*)
Mi kedves szöke nő ez itt? –
2050 Hát e piros fiúcska? – Hogy mosolyg. –
Mosolygj csak gyermek! – Egykor majd szeretsz –
Lelsz szép menyasszonyt – mások elrabolják. –
Majd sírhatsz akkor.
CIPPORA
Óh, Mózes! Ki-e
Roncsolt alak?
MÓZES
Prófétaasszony.
MÁRIA
Az.
2055 Kit Isten megszállt, mint meg szokta szállni
A keblet, melyből kín s próbáltatás
Kiúze minden földi szenvedélyt. –
De mondd, ki vagy te, gyermekarcu nő?
Hol voltál elrejtőzve a világtól,
2060 Hogy ennyit éltél már s nem ismered
A szenvedés szentelt vonásait? – –
Nem úzték-é férjed hatalmasok
A háztűzétől messze pusztaságba?
Nem hajtották-e testvéred rabul,
2065 Kifosztva házad szent emlékeit?
Ah, úgy boldog vagy. És mégis remegj! –
Mert kétszeres lesz a kín, mely reád les.
CIPPORA
Megdermed e beszédre csontvelőm.
JETHRO
Utat neki! – Mi ábrándos jelenség.
(*Mária átmegy a színpadon s el.*)

MÓZES
 2070 E percben Isten küldé őt előmbé! – –
 Nézzétek csak! Nézzétek! –
 JETHRO
 Mit, fiam?
(A sátor egyik szögletében ködoszlop emelkedik.)
 MÓZES
 Nem-é látjátok e ködoszlopot!
 ÁRON
 Nem látunk semmit.
 MÓZES
 Óh, vakok, vakok!
 JEHOVA SZAVA
 Mózes! Figyelj. –
 MÓZES
 De most csak hallotok? –
 2075 Uram! Parancsolj. – *(Leborul.)*
 JETHRO
 Mózes, képzelődöl.
 JEHOVA SZAVA
 Látom, hogy e nép rám nem érdemes,
 Kiirtom egyig a földnek színéről. –
 Ki Ábrahámot nemzetté növeltem,
 S termékeny lett Sára egy szavamra,
 2080 Ki szélüzött magból erdőt keleszték;
 Növelhetek népet belőled is. –
 Erőset, újat, könnyebben bizonynal,
 Mint elfajult szivéből Izraelnek
 A bünt kiirtsam. –
 MÓZES
 Óh, ne tedd Uram! –
 2085 E népben élni, halni megtanultam.
 Igaz, gonosz. Sújtsd őt, sújtsd és ne kíméld.
 Küldj rá csapást csapásra, véle együtt
 Eltűröm én is. – Óh, csak élni hagyd. –

JEHOVA SZAVA
 Megútálám végképp e gyáva fajt.
 MÓZES
 2090 Ha áldozat kell, végy el engemet
 Vérdíjzul népemért inkább, Uram! –
 JEHOVA SZAVA
 Beléje ette már a szolgaság
 S álművelődés mérge úgy magát
 Népembe, hogy korcsot fog szülni is
 2095 A korcs szülő.
 MÓZES
 E pusztá megtanítja
 Szabad emberhez illőbb felfogásra. –
 Igaz, a nemzedék, mely mostan él,
 Nem érdemes, hogy kíméld. Ám veszítsd el.
 Itt a határról holnap visszatérek,
 2100 S mindaddig járom a pusztát vele,
 Mig az utolsó embert eltemettem
 Egyiptomnak csodáit, aki látta,
 S mérget szivott jólétéből magába.
 JEHOVA SZAVA
 Legyen, Mózes, mint mondád. Ámde tudd,
 2105 Meghalsz népeddel a pusztán te is.
 Csak Józsué megyen be Kánahánba
 Azok közül, kik most lélegzenek.
(A ködoszlop eltűnik.)
 MÓZES
 Hála legyen ezért is, Istenem!
 Óh, nép! Ha tudnád, hogy neked kegyelmet
 2110 Szívvéremen vevék. – Áron, siess,
 Írd össze a népet mind egytül-egyig;
 S ha megvirradt, fuvasd a kürtöket,
 Indulunk.
 ÁRON
 Meglesz, amint rendeled. *(El.)*

JÓZSUÉ *(jó)*
 Uram!
 MÓZES
 Nos, teljesült-e a parancs? –
 JÓZSUÉ
 2115 A lázadókat a föld elnyelé. –
 MÓZES
 Jethro, atyám! S te, kedves Cippora!
 Láttátok, hogy mi történik körülöm.
 Tudjátok, Isten végzetes kezében
 Eszközzé lettem. – Élő és halott. –
 2120 Élő neki – halott saját magamnak;
 E pusztában temetkezésre ítélt. –
 Mit zárjalak síromba téged is? –
 E csók is, melyet ajkidről veszek,
 Talán lopás – de mindegy, az utolsó. – –
 2125 Én szültem egy egész kort; és ezen kor
 Tán szégyenelné, ember hogy szülé.
 Én indítám el, mit, hahogy bevégezek,
 Félisten lennék. – Látod-é, ezért
 Kell nékem vesznem. Ám legyen – legyen,
 2130 Isten megáldjon! – Őrizd meg fiam.
 CIPPORA
 Óh, Mózes!
 MÓZES
 Csitt, csitt, ily gyöngéd beszéd
 Mint éles nyíl szalad a vért közé,
 Melyet hiába dönget sorscsapás. –
 JETHRO
 Jőj, lányom! – Mózes, istenem megáldjon!
 MÓZES
 2135 Fiam! Nőm! –
 CIPPORA
 Jaj nekem. –

JETHRO
 Jőj, jőj, siessünk. –
(El Cipporával és Gerzónnal; kürtszó.)
 MÓZES
 Hah! Már a nap kél! Hogy fut az idő. – *(El.)*
 JÓZSUÉ
 Hej, Amra!
 AMRA *(jó)*
 Nos?
 JÓZSUÉ *(mindég elfordulva)*
 Szabad vagy – menj leányom.
 AMRA
 Szabad, szabad! – Hisz azt ugyis tudom,
 Sosem tartottál láncon, mint ebet
 JÓZSUÉ
 2140 Nem úgy, de visszatérhetsz véreidhez.
 AMRA
 Csak tréfálsz, Józsue.
 JÓZSUÉ
 Nem én, leány.
 AMRA
 S mit tennék én már otthon véreimnél?
 Elszoktam tőlük.
 JÓZSUÉ
 Újra megszokod.
 AMRA
 Megyek, megyek – s hát a sok karperec,
 2144 Fülönfüggőt, a tarka piperét
 Mit rám aggattál, számon sem veszed? –
 JÓZSUÉ
 Mind tartsd meg, Amra – menj csak Istenemmel.
 AMRA
 Mért fordulsz hát el tőlem? Nézz szemembe.
 No, nézz még jobban. – Mostan már beszélj,
 2140 Hogy mégis menjek-é.

JÓZSUÉ

Menj, Amra, menj,

Ha gyöngé lennék is, s könyörgenék,

Hogy csak maradj. –

AMRA

Ah, lelkem, Józsué!

Ne hidd, ha hetvenkedném is, ne hidd,

Hogy tőled válni kívánnék.

JÓZSUÉ

Hiába! –

2144 Kint felpakolva vár már a teve.

Amrá! Az Isten véled! – Elkisérlek. *(Vezeti.)*

AMRA

Elüzesz hát, megúntál, Józsué!

Csalárd – gonosz – kegyetlen – csábító! –

Verjen meg érte népem Istene! –

2160 Vidd, vidd ez ékeket! – Átok reád! –

2161 Ne hidd, hogy Amrát vélek megfizetted. – *(El.)*

ÖTÖDIK FELVONÁS

(A zsidók táborában, az Abarim hegye alatt, a Jordánnál. Középen a frigszekevény sátora nyitva áll. A hegy egyik meredek szikláján a háttérben terebélyes fa látszik. Mózes, Áron, Mária, Józsué a sátor előtt. Hátrább félkörben az előjárók. Mögöttük nép.)

MÓZES

Hát itten állunk, Áron, újlag,

Hol negyven év előtt – a szent küszöbnél.

Előttünk egy lépésre Kánahán.

ÁRON

2165 Csakhogy még akkor kebleink feszültek

A tetterőtől – most pihenni vágnak.

MÓZES

Igaz, igaz. – No, nem vágnak soká. –

Felolvasád-e a népösszeírást? –

ÁRON

Felolvasám, és senki nem felelt rá. –

2170 Mind némán fekszik a nép sírfenéken,

Mely akkor élt. Csak én, te, Mária,

És Józsué maradtunk meg tanúkul

A volt világból – mellyet eltemettünk. –

MÓZES

Ah, Józsuét ne számítsd, ő bemegey

2175 Az ígért földre. Szemből szembe látja

A sok csodát, mivel Jehova ott

Népére vár. Ah, ő nincsen felírva

Rettentő lajstromában a halálnak.

De mink igen, bátyám – öreg barátom.

2180 Azért készüljünk – s Mária, te is.

MÁRIA

Nem látod-é, hogy én készen vagyok. –

Az a hatalmas szellem elhagyott,

Mely roncsolt testemet birá tanyául.
 És én halott maradtam, mely mozog,
 2185 Mely fű ugyan még, ámde már nem érez;
 És várva várja a szót – hogy szabad
 Feküdni menni. – Húr előre ment már
 Helyet csinálni. –
 MÓZES

Jól van, Mária. –

Sok szenvedéssel nyertél rá jogot,
 2190 Feletted a föld, hogy könnyű legyen. –
 Áron! Te meg – csak tedd le e palástot.
 Rakd ékeid mind a frigy sátorába.
 Az oltártól búcsúzzál, mert felette
 Szent áldozatot többé nem mutatsz be.
 2195 A főpap tisztétől felmentelek! –
 Fiad, Eleazár lépend helyedbe. –
 ÁRON

Im, itt van minden. – Tisztán nyújtom át
 Istennek, népnek – mint főpaphoz illik –
 Emelt fővel – nyugalmas lelkiülettel.
 2200 Nehéz napokban hordtam. Adja Isten,
 Fényét ismerjék csak, ne terheit
 Késő utódok.
 MÁRIA

Áron! Jőj – megyünk.

ÁRON
 Meghalni, Mária?
 MÁRIA

Igen, igen. –

MÓZES
 Ne búcsúzzunk. Követlek nemsokára.
 ÁRON

2205 Ki a hegyekbe! – Haljunk meg szabadban. –
 MÓZES
 Két kőkoporsó áll ott számotokra.

MÁRIA
 Hát, Mózes, a tiéd – a harmadik? –
 Testvérnél illik testvérnek pihenni. –
 MÓZES
 Szúm véletek megy sírba. Ah, de lelkem
 2210 Isten szolgája – tőle várja most is,
 Hogy elbocsátja majd – utánatok.
 ÁRON
 Jó béketűrést. – *(El Máriával.)*
 MÓZES

Nektek meg nyugalmat. –

Óh, jaj! Mi kín, utolsó emberül
 Maradni a világból, mely miénk volt. –
 2215 Kisértetül fetrengni unokák közt,
 Kik alig értenek már, amidőn
 Múltunkról szólunk; és amit szerettünk,
 Alig nevérol, hogy még ösmerik. – –
 Hej, Józsué, fiam, fogd kardomat;
 2220 Te vagy utánam a vezér, tudod.
 Majd bemutatlak a népség előtt.
 JÓZSUÉ
 Mi végre mindez Mózes – nem vagy-é,
 Hálá Istennek, még ép és erős? –
 Te népedet soká fogod vezetni. –
 MÓZES

2225 Ne hidd – ne hidd. Mi bennem még erő van,
 Nem izmaim-, nem véremnek sajátja,
 Csak Isten adta, hogy rendet tegyek.
 De mint a nyíl lehull, ha célhoz ért,
 S a mag letolja a hervadt virágot;
 2230 Kitérek én is, hogyha állsz helyembe. –
 Fel, Izraelnek népe! Üdvözöld
 Az új vezért. –
 NÉP

Üdvözlünk, Józsué. –

MÓZES
ÖrüljeteK – mert ő a férfú,
Kit Ábrahám nagy Istene kinézett,
2235 Hogy Kánahánba végre bévezessen.
Ki véget vet keserveink korának,
S megnyitja a boldogságnak korát. –
Óh, mostohább volt, mely nekem jutott,
A sors. Rabszolga-népet bíza rám.
2240 Keresztül kelle száz vészen vezetnem.
Keresztül a tűz s vér keresztelésén,
Hogy szolgálása bűnjegyét lemossa. –
Csak zúgolódás s átok volt jutalmam;
És mégis hálát mondok Istenemnek,
2245 Mert e dicső napot meg hagyta érnem;
Melyben kifáradt a sors üldözése,
S csak győzelem vár a javult utódra. –
Ne nyomja lelkem semmiféle vád,
Hiven megoszték bánatot, nyomort,
2250 Mindég én nemzetemmel. – Szóljatok!
Nem úgy van-é?
NÉP

De úgy van, szentigaz. –

MÓZES
S most nyugton hajthatom le agg fejem,
Azokhoz – akik vélem szenvedének. –
Itt Józsué, vezértek. –
NÉP

Éljen, éljen! –

MÓZES
2255 Most jól hallgassátok meg végszavam,
Tudjátok, sír széléről intelek. –
Előttünk áll a frigynek sátora,
Melyben törvényünk s Istenünk lakik.
Ha e törvényt, melyért egy nemzedék
2260 Hanyatlott sírba órjás szenvedés közt,

Melyet nem múló, szent okmány gyanánt
Ezreknek hulló vére megpecsételt,
Elhagyná a nép, mely Isten kegyéből
Olyannyi nép közül megnyerte azt;
2265 Ha alkuvásnak dobná tárgyaul,
S idegen isteneknek kedveért,
Egy szent sorában megcsonkítaná:
Átkoknak átkát én kérném fejére.
És annyi nép közt ő lesz az utolsó,
2270 Hajkált és üldött, mint veszett kutya;
Mert nem tudá kegyelmét megbecsülni. –
NÉP
Legyen, mint mondod.
MÓZES

Hallod Istenem! – –

Aztán, ha majd jó dolgok lesznek,
S bőségnek örvendeztek Kánaánban;
2275 Népem, ne hidd, hogy amely egyesít,
Az a szent eszme, amely összetart,
Mely nemzeté tesz, a föld – a haza;
Mert dús kalászat néked rengeti. –
Nem, nem – hisz táplált a kietlen is,
2280 Egyiptom is táplálta őseid,
S azért nem voltál-é egy mindenütt,
Nem-é maradtál Isten ősi népe? –
S jövőben is az lesz közötted első,
Szívében a törvényt ki hűn megőrzi;
2285 Ezrek felett, kik dús örökben élnek,
Bár nem lesz talpalatnyi föld is. –
Mert nem hitvány göröngy, melyet tapodsz,
De e sátor törvénye tesz zsidóvá.
S ezért e sátor egy, maga legyen,
2290 Páratlan közted, óh, én nemzetem,
Egységednek szentelt tanújele.
Zarándokolva oltárára hordjon

Ajándokot, panaszt, örömet és bút,
 Világvégéről is minden – ki hü. –
 NÉP
 2295 Legyen, mint mondod.
 MÓZES
 Megnyugszom szavadban. –
 Most hozzád szólok, hallgass, Józsué.
 Ha meghalok, s bemégy majd Kánaánba,
 Egy templomot, egy oltárt meg ne hagyj,
 Egy szobrot, egy betűt, vagy síri jelt. –
 2300 Pusztíts ki mindent, élet és nem élet,
 Miből csak egy emléksugára kelhet
 A vad pogánynak, melyet ott legyőzesz. –
 Ne higgy, ha kér, szolgál el ne vállald,
 Urad kívánna lenni majd idővel.
 2305 Ne ülted asztalodhoz, hogy megoszd
 Ebéded véle, mert áldást, ha mond,
 Átkot kíván reád minden falattal,
 Keménykedjék meg könnyétől szived,
 S ha bájosan mosolyg rád asszonya,
 2310 Tudd, hogy szívében bosszú les reád. –
 Maroknyi nép vagyunk, fiam. Körülünk
 Tengernyi az ellenség. Gyűlölet
 Tarthatja csak fenn népét Izraelnek,
 Szeretet csúfosan olvasztaná el. –
 JÓZSUÉ
 2315 Nagy dolgokat bizol rám – mondd, hogyan
 Állok meg én – közember erejével,
 Az óriástól elhagyott helyen?
 MÓZES
 E tisztas férfiak – e népvezérek
 Fognak tanáccsal gyámolítani. –
 2320 Megkértem Istent, és a szellemet,
 Mely eddig az én keblemet laká,
 Reájok önti. – Óvjátok híven.

Áldás reátok – álljatok helyemben. –
 Te Józsué meg, csak bízzál magadban.
 JÓZSUÉ
 2325 Láttad, hogy mit bírok.
 MÓZES
 Láttam, fiam.
 S méltattalak. – Most népem, még csak egyet! –
 Ha meghalok – porom földdel vegyül,
 Ne hagyjátok, hogy ellenség tapodja
 Sírhintomat – hogy bírja idegen.
 2330 Igérjétek meg ezt szent esküvéssel,
 Késő utódok ártatlan fejére,
 Hogy áldás, átok, úgy szálljon reája...
 S könnyebben dülök Ábrahám ölébe.
 NÉP
 Igérjük, íme!
 MÓZES
 Köszönöm, barátim. –
 2335 Még egyszer – a nagy Isten véletek,
 Térjen mindenki nyugton sátorába,
 És Józsuétól várja a parancsszót;
 Mert Mózes a néphez most szólt utólszor –
 És halni megy.
(El, a hegyek felé. A nép mindenfelé oszlik.)
 JÓZSUÉ
 De ilyen szökve nem.
 2340 Én a sirig kísérek – megfogadtam. – *(El Mózes után.)*

VÁLTOZÁS

(A táboron kívül, a hegyekben. A terebélyes fa a meredek kősziklán innen is látszik. – Mózes jó, utána Józsué.)

MÓZES

Mondtam, fiam, térj vissza, szent hely ez,
Jehova várja végső számadásra
Szolgáját itten. – Menj, és hagyj magamra.
JÓZSUÉ

2345 Türd kérlek el, Mózes, hogy nem teszem.
Inkább majd lopva járok nyomdokodban,
Bokrok mögött bujkálok szüntelen;
Nem is fogsz látni – én látlak csupán.

MÓZES

Gyermekkivánság! – Mondd csak, Józsué,
Mivégre volna ez? –
JÓZSUÉ

Hogy jelt tehessek

2350 A sírra, melyben el foglak temetni.

MÓZES

Gonosz fiú! – Rabbá kívánod-e
A sírt is tenni, mellyért életemben
Küzdék, hogy csendes és szabad legyen? –
Jelt kívánsz tenni rá, hogy majd utóbb

2355 Álkönnyet és átkot hordjon a bolond rá? –
Vagy összeszedje a port a pulya,
És vad futásban hordja el magával,
Hogy esküjét megtartsa, s életét
Se kockáztassa. – Menj, menj, Józsué! –
JÓZSUÉ

2360 Nem lesz-e a nép prófétája mellett,
Ki messze elható szemét befogja,
És nagy szívének kisdéd ágyat ás? –

MÓZES

Ne félj, ne félj! – Hidd el, készít az Úr
Szolgájának, ki napszámát betölté,

2365 Pihenni ágyat is. –
JÓZSUÉ

S hogyan tudom meg,

Hogy indulnom kell már az új hazába,
Mert Mózes nincsen többé? –

MÓZES

Látod e fát,

Amott a szirten – mely magányosan,
És büszke fővel néz a völgyfenékre? –

2370 Kilátszik az jól táborunkba is.
Nézd meg minden nap – s amidőn ledül...

JÓZSUÉ

Akkor lehajtja Mózes is fejét.

MÓZES

Jól mondd – és te Kánaánba indulsz. –
Kezet, fiam. – Vezér! Most táborodba. – *(Józsué el.)*

JEHOVA SZAVA

2375 Mózes! Készen vagy-é?

MÓZES

Készen vagyok.

Csak egy kegyért esdeklek még előtted:
Többször méltattál, hogy velem beszélj,
Szegény szolgálóddal. Nem láthattam arcod,
Mert tudtam, aki színről színre lát

2380 Az a halálé. – Most mutasd magad meg.

JEHOVA *(megjelenik)*

Láss hát, de meg ne rettenj. –

MÓZES *(leborul)*

Óh, Uram!

A napba vágytam nézni – s megvakít. –
Most már szólíts el – mit várok tovább? –

JEHOVA

Csak kelj fel, szolgám, mért e nagy sietség?

2385 Ki oly soká nem-zúgolódva túrtél,
Még várhatsz egy kicsinyt. Fel! Jőj utánam.
Még egy örömmel tartozom neked. –
MÓZES
Ha láttalak – min tudnék még örülni? –
JEHOVA
Csak jőj tovább – lépj itten e magasra –
2390 Feljebb még, Mózes – így – most nézz elődbe: –
Imé, kitarva látod Kánaánt! – –
MÓZES
Halkabban, szív! Vagy keblem szétveted. –
E percért vívtam teljes életemben,
E képet rajzoló ki képzetem
2395 Legcsillogóbb festékivel, midőn
Már majdnem elnyelt tomboló vihar,
Vagy álnok szemmel száz inség lesett;
S ujult erőt hozott mindannyiszor. –
Pedig mi volt az mind! Ködalkotás –
2400 Hogy most, midőn megtestesülve látom;
Megdöbbsent a nem álmodott való. – –
Mi gazdag síkság, és mi zöld hegyek –
Száz fényes város kúpjai ragyognak
Közöttük. Hízott nyájuk mindenütt,
2405 S ezüst szalagként kígyózó folyó. –
Lelkemben látom máris népemet,
Amint betör, s táborát jár e vidéken.
Mindég előre. S e szellő talán,
Mely most köszöntve csókol homlokon,
2410 Már holnap győztes zászlóm lengeti. –
Amott középen, a Sion fokán,
Ragyogni látom a frigy sátorát.
Nem vándorútban többé, mint az űzött,
Ki egy éjt megpihen, s odább siet,
2415 Ujabb nyugalmat puszták közt keresve;
De oly szilárdan, mint a szirtalap,

Irányaul szolgálva fél világnak,
Amint dicsében messze földre néz. –
JEHOVA
Csak kéjelegj, csak kéjelegj, fiam,
2420 E látásban. – Nagyon megérdemelted.
MÓZES
Megérdemelted? – Mondd, uram, mivel?
Szenvedtem-é, küzdék-e, nem tudom.
Ki van törülve minden kínos év,
Mely áll Egyiptom s Kánaán között.
2425 E két napot oly könnyű összekötni,
Mint hogyha egy éj volna csak közöttük,
És minden baj, csak ez egy éjnek álma. –
Ha érdemem volt, azt is elvevéd,
Mert eltörpítéd a jutalmazással. – –
2430 Szent föld! E csókkal, íme, eljegyezlek! –
(Leborul, hogy a bokrok s sziklák eltakarják. Jehova eltűnik.)

MÁSODIK VÁLTOZÁS

(Ismét a zsidók tábora, mint a felvonás elején. Józsué jó, utána a nép, a szövetség sátoránál félkört képezve megállnak.)

JÓZSUÉ

Előre csak. – Itt a frigy sátoránál
Álljunk meg ismét, mint naponta szoktuk,
És kezdjünk újra zengni szent imát,
Egyszerre gyászost s hitre buzdítót.
2435 Gyászost, mert Izrael árván maradt,
Már harminc napja, amint elhagyott
Mózes s nem tudjuk, hogy mi érte őt.
Megtér-e még – elhangzik-é, ki tudja? –
De buzdító dalt is, mert új csatákra
2440 És győzelemre teljes bízalom kell.

NÉP *(ének)*

Szirt ő... Amit teszen, hibátlan az,
És minden úta szent, igaz, dicső.
Egyetlen Isten ő, ki nem hazud,
Hű és igaz; nem áltató csalárd.

JÓZSUÉ

2445 Meddig fogunk még harcra készen állni?
Keblünket a kinos bizonytalanság,
E véres rém, erőltetett mosoly,
S rejtett könyűvel csak szaggatja – tépi –
S még semmi jel. – Óh, népem Istene,
2450 Jőj, jőj segélyül, vagy zord elhagyottság
Hideg lehétől keblem összeroskad.

NÉP *(ének)*

Lássátok! Én – csak én vagyok,
És nincsen Isten kívülem, velem.

Én ölhetek, s viszontag – éltetek;

2455 Sebez, de ám gyógyíthat is karom,
S tőlem ki mentne, óvna – senki nincs.
(Nehéz fejszevágások hallatszanak a hegyek felől.)

JÓZSUÉ

Csitt – csitt – mi volt ez? Vagy csak képzelem?
Nem – nem – megint! – Megint! – Mi végzetes hang!
Mint óriás kar döngető verése.
2460 Visszhangot ébreszt kősziklákban is,
S az emberszív megdöbben hallatára. –
(A meredek szirt tetején állott terebélyes fa nagy robajjal a mélybe zuhan.)
Mózes meghalt! – Le térdre, nemzetem!
Prófétád sirba szállott, és vele
A kétes küzdés fájdalmas kora. –
2465 De óh, ne hidd, hogy meddő volt azért
E gyász kor. – Nem, nem, az szülé ez újat,
Melynek csak kínja volt övé – virága
Miénk lesz, hogyha az új nemzedék –
Bátran, s győzelmi hittel lép belé. – –
2470 Fújjátok a harckürtöket. – Előre!
Jeriko kapujához. – Hogyha Isten
Lesz keblünk vérté – kürtjeink szavára
2473 Erős fala előttünk porba dül.

(Függöny.)

JEGYZETEK

Rövidítések:

K	kézirat, Madách autográf tisztázata. OSZK kéziratára.
K-lap	Az autográf kézirat mellett két fekvő oldalon található vázlatlap.
K ₁	kézirat, a pályázatra beadott, idegen kézírású másolat. MTA kéziratára.
GYP	Gyulai Pál kiadásának szövege. (Atheneum, Budapest, 1880. III. kötet – 1–142. l.)
HG	Halász Gábor kiadásának szövege (<i>Madách Imre Összes Művei. I–II.</i> Szerk: HALASZ Gábor. Bp. Révai 1942. I. kötet – 701–815. l.)
KF	<i>Madách Imre válogatott művei</i> c. „kritikai igényű” kiadásának Mózes-szövege. A szöveget gondozta, a jegyzeteket összeállította KERÉNYI Ferenc és HORVÁTH Károly. – Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989. – 187–288. l.
SI	Sirató Ildikó kiadásának szövege (Unikornis Kiadó <i>Madách Imre válogatott drámái</i> c. kötetében. (A szöveget a korábbi kiadásokat javítva, korszerűsítve sajtó alá rendezte SIRATO Ildikó.) – 383–500. l.
fsz	főszöveg (a dráma általunk gondozott, a kézirat alapján létrehozott új szövege)
M	Madách.
jav.	javított, javítva.
M jav.	Madách javítása.
szöveg	Olyan szövegváltozat, amely nincs áthúzva, de nem került be a főszövegbe sem.
<nem>	Ha a kéziratban áthúzott, vagy átírt szöveg olvasható, a szavakat dőlt betűvel, ékzárójelben közöljük.
sh	sajtóhiba
[]	a szöveg gondozóinak [Bárdos József és Bene Kálmán] megjegyzései.
5, 25 stb.	A sorok számozása, a példa tehát az 5. és a 25. sorra vonatkozik.

Források

A *Mózes* kézírata az OSZK kézirtárában található, jelzete: Quart. Hung. 2068 48 levél. Másik kézírata idegen kéz másolata, az Akadémia kézirtárában, a pályaművek között. Címlapján az 1860-as évszám. A címlapon belül egy ívlapon még egyszer ismétlődik, a személyek névsorával. Erre rávezetve: *Kezdett 1860 jun 9 végzett 1861 nov 16*. Ugyanitt a sorok összegezve:

1 ^ő Felv –	727
2 ^{ik} Felv –	570
3 ^{ik} Felv –	401
4 ^{ik} Felv –	460
5 ^{ik} Felv –	312
össz.	2470

(A mintául vett kiadás sorszámozása szerint 2473 sor.)

Madách a drámával az Akadémia Karácsonyi-jutalmára pályázott (1861. dec.). Bérczy Károly írta meg a bírálóbizottság (Arany, Bérczy, Jókai, Kemény, Pompéry) jelentését, amely kedvezőtlen volt. „Dramatizált eposz”, állapították meg a darab legfőbb hibáját.

A *Mózes* első kiadása a *Madách Imre Összes Művei* (I–III. k., Bp., Athenaeum 1880, új lenyomat 1895, sajtó alá rendezte: Gyulai Pál) III. kötetének 1–142. lapján található. Ennek alapján került a Halász Gábor szerkesztette *Madách Imre összes művei* (I–II. k., Bp. Révai, 1942) első kötetébe (701–815. l.), amelynek nyomán az 1989-es, kritikai igényű kiadás a Szépirodalmi Könyvkiadónál (*Madách Imre válogatott művei*, sajtó alá rendezte Kerényi Ferenc és Horváth Károly) létrejött, s amelynek alapján készítette az Unikornis Kiadó is *Madách Imre válogatott drámái* c. kötetét 1995-ben (Mózes: 383–500. l., a kötetet az 1989-es kiadást javítva, korszerűsítve sajtó alá rendezte Sirató Ildikó). Jelenlegi szövegünk ennek a legutóbbi szövegnek újra ellenőrzött, több helyen javított, kiigazított változata. Itt közöljük – némileg javított, kiegészített változatban – Sirató Ildikó szövegmagyarázatait is.

Jelen kiadásunkban modernizáltuk a dráma helyesírását, természetesen csak azokon a helyeken, ahol a változtatás nem rontotta el a darab jambikus verselését. Tehát nem változtattuk meg a rövid mássalhangzós (pl. *boszú, könyű, virad*), vagy a gyakori, a ma helyestől eltérő hosszúságú magánhangzós (pl. *indúl, testesül, kábitó* stb.) szóalakok hibás helyesírását, ha a verselési helyzet úgy kívánta. Nem változtattunk természetesen Madách régies, vagy nyelvjárási szavain, egyéni szóalkotásain (mint pl. *hajkál, üld, sérveink = hajszol, üldöz, sérelmeink* stb.), a régies ragozáson (mint pl. *elhervadand, hozand, állíték, jőj, teszsz* stb.) és a ma már nem használt szóalakok tekintetében (*erősb, fényesb, könyörg, mosolyg, sergek, eszély* stb.).

Szövegváltozatok

[A következőkben a Gyulai Pál (GYP) kiadta Madách Imre *Összes műveiben*, a Halász Gábor (HG) által kiadott Madách Imre *Összes műveiben*, továbbá a Kerényi Ferenc és Horváth Károly szerkesztette *Madách Imre válogatott műveiben*, valamint a Sirató Ildikó (SI) által gondozott *Madách Imre válogatott drámáiban* megjelent szövegeknek a kéziratoktól (illetve szövegkiadásunktól) eltérő szövegváltozatait soronként közöljük.]

* * *

Címlap

K: [A kézirat első lapjának rektóján idegen kéz ceruzás feljegyzése]: *2068 Qu. Hung*

[Alatta kék ceruzával nagy betűvel, más kéztől]: *IV.*

[Utána egy 5-ös számjegy törölve.]

[A cím fölött az első kéztől]: *Madách*

[Mellette idegen kézírással:] *Mű bőr*

[A cím Madách írásával, aláhúzva]: *Mózes*

[Alatta Madách írásával]: *Tragoedia 5 felvonásban*

[Alatta a második kéztől kék ceruzával]: *1860*

[Az első lap versóján a rektóra halványan átlátszó szereposztás.]

K-lap-1

[A kéziratához hozzátartozik *Az ember tragédiája Vázlatlapjához* hasonló (félbehajtott) *Vázlatlap*, amely rektóján a következőket tartalmazza:]

Mózes

Tragoedia öt felvonásban

Kezdett 1860 Jun 9 – végzett 1861 nov 16

1° Felv – 72<7>9

2^{ik} Felv – 57<4>0

3^{ik} Felv – 40<2>1

4^{ik} Felv – 4<57>60

5^{ik} Felv – 31<6?>2

össz 247<6?>0

[Az utolsó számok átírva, előzményük kivakarva a lapon, olvasatuk bizonytalan.]

A Mózes *Vázlatlapján* ezután a szereposztás egy része olvasható.

K-lap-2

Személyek:

Jehova

Mózes

Áron

Húr

Káleb

Józsué

Abiram

Dátán

Gerzón, Mózes fiacskája

} *Zsidók*

Nép

Fáraó

Főpap

Országglár [A legutolsó szereplőnévénél az eltépett kéziratlap csak a betűk felső részét engedi látni.]

[A szereplők közül a zsidók csoportjához nem kapcsolja hozzá Mózeset.]

Címlap

K: *Mózes*, [alatta] *Tragoedia 5 felvonásban*, [alatta] *1860*.

Címlap

K₁: *III. sz.*, [alatta] 299. c.) Mózes, [alatta] Tragoedia 5 felvonásban, [alatta a jelige:]

*És minden hatalmas tseleke
detben és minden nagy ret
tenetességben, mellyeket tse
lekedett Mózes az egész Iz
raelnek szemei előtt.*

Moz V könyv. 34. r. 12. v.

GYP: Mózes. [alatta] Tragédia öt felvonásban. [alatta] 1860.

SI: Mózes, [alatta] Tragédia öt felvonásban, [alatta] (1860–1861)

HG, KF, fsz: Mózes, [alatta] Tragédia öt felvonásban

Személyek

K, GYP, HG: Gerzó ... *Pháraó*

K₁: Gerzón [utólagos jav.]

KF, SI, fsz: Gerzón ... Fáraó [Modernebb kiadásokban a *Ph* mindenütt *F*-re lett átjavítva, továbbiakban nem közöljük a szövegváltozatok közt.]

K: [A szereplők közül a zsidók csoportjához nem kapcsolja hozzá Mózeszt Madách.]

K₁: [A szereplők közül itt és aztán a kiadásokban ezt követve a zsidók csoportjához sorolják Mózeszt.]

K, K₁, GYP: Czippora

HG, KF, SI, fsz: Cippora [Modernebb kiadásokban a *cz* mindenütt *c*-re lett átjavítva, továbbiakban nem közöljük a szövegváltozatok közt.]

K, K₁, GYP, HG: Egyiptombeliek [A későbbi kiadásokban az országnév mindenütt mai helyesírással: Egyiptom.] [Így van pl. még az 1202, 1898, 2102, 2280, 2424 sorban is.]

ELSŐ FELVONÁS

Szerzői utasításban

GYP: *Trónterem Pháraó trónon ül* [Az 1. és 2. szó között itt kimarad: *Pháraó palotájában.*]

13 K: mily

K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: mily [A 14, 452, 1486 és 1973 sorban is.]

14 K: bődlog

K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: boldog [A 369, 820, 1522, 1523 és 1973 sorban is.]

16 GYP: Hálám művedhez...

K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Hálám müvedhez...

22. sor után K: [A szereplő neve *Pháraó*-ról *Phá*-ra rövidítve. A szereplők második megnevezésétől kezdve a rövidítés az egész K-n végigvonul, tehát *Móz*, *Főp* (=Főpap), *Jók*, *Ár*, *Már*, *Czip*, *Józs*, *Abi*, *Dát*, *Tisz* (=Tisztartó) stb. szerepel a K-on. Ezeket nem közöljük többé a szövegváltozatok közt.]

23 K, K₁, HG, KF: Ifjú! *e* sok dísz...

SI, fsz: Ifjú! E sok dísz... [Az ilyen jellegű helyesírási korszerűsítéseket nem közöljük többé a szövegváltozatok közt.]

26 GYP, HG: Ha két közember napszámát betöltöd.

K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...betöltöd. – [M gondolati egységeket lezáró sorvégi gondolatjelei közül nagyon sok hiányzik GYP és HG kiadásaiban, olykor a modernebb kiadásokban, pl. KF-nél is.]

[Így van pl. a 28, 47, 77, 79, 126, 144, 177, 243, 246, 248, 292, 306, 366, 367, 409, 410, 422, 426, 506, 574, 582, 607, 644, 818, 880, 896, 981, 993, 1055, 1058, 1061, 1193, 1200, 1255, 1267, 1268, 1275, 1305, 1340, 1371, 1403, 1460, 1466, 1475, 1478, 1485, 1494, 1496, 1566, 1585, 1595, 1600, 1660, 1663, 1695, 1708, 1717, 1729, 1733, 1747, 1755, 1760, 1764, 1768, 1782, 1787, 1789, 1794, 1801, 1805, 1809, 1853, 1859, 1872, 1885, 1895, 1906, 1908, 1941, 1944, 1949, 1951, 1955, 1964, 1976, 1982, 2000, 2003, 2026, 2033, 2040, 2053, 2054, 2072, 2081, 2084, 2088, 2115, 2122, 2133, 2134, 2135, 2152, 2164, 2168, 2188, 2196, 2199, 2203, 2205, 2208, 2214, 2221, 2224, 2232, 2242, 2251, 2254, 2258, 2272, 2288, 2299, 2314, 2317, 2334, 2349, 2362, 2365, 2367, 2380, 2381, 2383, 2387, 2388, 2391, 2398, 2402, 2418 sorban is.]

- 28 GYP, HG: ...szolgát, illet *Pháraó*,
K, K₁, KF: ...szolgát illet, *Pháraó!* –
SI, fsz: ...szolgát illet, *fáraó!* –
- 31 K: [Az *ami* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható. A vonatkozó névmásokat M kézírataiban következetesen külön írta: *a ki*, *a mi* stb. A kiadások helyesírási modernizációját többet nem jelöljük a szövegváltozatok közt. *Nem szerepelnek ezért önálló szövegváltozatként* a M kézírataiban gyakran különírt igeekötős és összetett szavak, továbbá a központozás, főként a vesszők hiánya sem, pl. az *óh* és *ah* indulatszavak után.]
- 32 K: Csak *benned* lettem, s *még* világra is
[A sor előtt piros ceruzás csillag, a *benned* szó pirossal aláhúzva, a *még* szó fekete ceruzával zárójelbe téve. A sor mellett M ceruzairásos változtatási javaslata: *általad*.]
GYP, fsz: Csak *általad* lettem, s világra is
K, K₁, HG, KF, SI: Csak *benned* lettem, s *még* világra is
[A kiadások nem GYP sorát fogadták el, mi úgy gondoljuk, a jav. logikus.]
- 34 K₁, GYP: Mit *zugó*...
K, HG, KF, fsz: Mit *zúgó*
SI: Mint *zúgó*... (sh.)
- 38 K: *me/ly*
K₁, HG, KF, SI, fsz: *mely*
[Továbbá a 41, 57, 62, 64, 93, 152, 181, 223, 242, 286, 287, 316, 335, 364, 372, 375, 377, 381, 393, 399, 514, 732, 750, 904, 915, 920, 943, 959, 1025, 1100, 1104, 1144, 1183, 1219, 1377, 1404, 1454, 1738, 1816, 1849, 1918, 1929, 2067, 2171, 2184, 2214, 2238, 2277, 2321, 2409, 2424 sorban is.]
- 49 K: *me/lyet*
K₁, HG, KF, SI, fsz: *melyet* [Valamint a 68, 170, 195, 376, 1412, 1846, 2133, 2261, 2287 sor is.]
- 50 K: Kicsínyleni kez<.>de/ly<n>k... [A *d*-t vastagon átírta, az *n*-
t kihúzta Madách.]
GYP, HG, KF: Kicsínyleni
SI, fsz: Kicsinyleni
- 54 GYP: A megnyugodt biztonságnak *helyébe*,
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...helyében,
- 67 K: [Az *ami* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható.]
- 68 K: [A *jószó* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható.]
- 71 GYP: ...*le pattan*. [GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
fsz: ...lepattan.
- 73 K, GYP, HG: Úgy fél ő minden összeolvadástól
K₁: ...összeolvadást<ól> [M jav.]
KF, SI, fsz: Úgy fél ő minden összeolvadást
- 74 K: [A sor után piros ceruzás csillag, a *velünk* szó pirossal aláhúzva, majd mind a csillag, mind az aláhúzás fekete ceruzával] átírkálva, kihúzva.]
- 78 K: Isten megáldjon <*joy*> bölcs, kedves fiú, [A *jo* szótöredéket M kihúzta.]
- 79 K, GYP: ...megáldjon isten!
K₁, HG, KF, SI, fsz: ...megáldjon Isten!
- 84 GYP: Tán Isteneknek rendelése...
K₁, HG, KF, SI, fsz: Tán isteneknek rendelése volt,
K: ...rendelése volt, [Ugyanígy a 113, 311, 1076, 1727, 2173, 2214, 2243, 2457. sorban is.]
- 86 K₁, GYP: Ez ifjú...
K, HG, KF, SI, fsz: Ez ifju...
- 89 K, K₁, GYP: *Mond* néki kérlek: *Én*...
K₁: *Mond* néki *kérlek*. *Én*...
HG: *Mondd* néki *kérlek*: *Én*...
KF, SI, fsz: *Mondd* néki *kérlek*: *én*...
[Lásd még 125, 137, 150, 321, 355, 383, 647, 653, 778, 802, 818, 910, 1212, 1385, 1425, 1429, 1502, 1583, 1732, 1772, 1934, 1999, 2011, 2348 is!]
- 91 K: *o/ly* [Lásd még a 257, 763, 1067, 1099, 1183, 1191, 1421, 1615, 1642, 1672, 1754, 1792, 1932, 1971, 2028, 2416, 2425 sort!]
K₁, HG, KF, SI, fsz: *oly*

- 93 HG, SI: Mely minden lapnak kérlelhetetlenül
K, K₁, GYP, KF, fsz: ...kérlelhetetlenül
- 94 K: [Az *egy egy* szókapcsolat között fekete ceruzás kötőjel látható.]
K₁: *Egy egy*
GYP, HG, KF, SI, fsz: Egy-egy
- 100 K, K₁, GYP, HG: Nincsen kegyelet, *őszhaj*...
KF, SI, fsz: ősz haj
- 103 K: *vólt*
K₁: volt [Hosszú még az *ó*: 232, 324, 686, 962, 975, 1079, 1084, 1087, 1130, 1407, 1423, 1441, 1529, 1772, 1988, 2214, 2238, 2428, 2465, 2467 is!]
- 108 K: S maradtál *vólna e'* szabálynál, [Az aposztrófokat a kiadások elhagyták.]
[Hosszú az *ó* még a 109, 191, 298, 342, 483, 493, 755, 756, 792, 812, 831, 1783, 1894, 1909, 1975, 2349 és a 2426 sorban is.]
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: volna
- 112 K: *Külömb*, [A sor után piros ceruzás csillag, a *felett* szó pirossal aláhúzva.]
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Külömb,
- 115 **sor után** GYP: [A sorban a szereplő neve: *Jókhebid*. Sh. Ugyanígy a 154. sor után is. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt az utóbbi hibát jelzi.]
- 119 K: *vóltak*
K₁: voltak
- 123 K, K₁, GYP: *A tisztartók*...
HG, KF, SI, fsz: A tisztartók...
- 127 GYP: A botrány megvan, *s újre*... [Sh]
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: újra
- 130 K: *kóldussá*
K₁, HG, KF, SI, fsz: koldussá
- 141 GYP: S kihallgatások...[sh]
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: S kihallgatásuk...

- 143 K: [A *nékik* szó pirossal aláhúzva. A következő *az* szót feketével, jelezvén a nyomatékot. GYP ezért kurziválta a szót kiadásában, mi is követjük főszövegünkben.]
K, GYP, fsz: *nékik az*
K₁: *nekik az*
HG, KF, SI: *nékik az*
- 148 K, K₁, GYP: *Küld* őket el...
HG, KF, SI, fsz: *Küldd*...
- 150 K: [A sor előtt ceruzával jelölve, hogy a *mond* alakhoz még egy *d* írandó, a *nékiek* szóban az *e* ceruzával át van húzva. (*Bárdos J.*) A *d*-nek látszó ceruzával írt jelzés szerintem nem a helyesírásra vonatkozik, hanem a lapszélre mutat, ahol ugyanúgy ceruzával áll: *eg*. A lapszélén a *meg* szó beszúrására utalhatott valószínűleg a sajtó alá r. Gyulai, a nehézkes *nékiek*-et javította *meg nekik*-re. Ebben az esetben az *ő* változatát is el lehetne fogadnunk főszövegnek. (*Bene K.*)]
GYP: S mondd *meg nekik*,...
HG, KF, SI, fsz: S mondd *nékiek*,
- 153 GYP: *élet-halálra*
K, K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: élethalálra,
- 154 K: *orozlán*<y>t. [GYP jav. *s* betoldásával és az *y* kihúzásával.]
K₁, SI: *oroszlányt*.
GYP, HG, KF, fsz: oroszlánt.
- 154 **után** GYP: *Jókhebid* [Jókhebid helyett, sh]
- 156 K, K₁, GYP: *Ép* ' mint a kígyó – *ép* ' mint a kígyó! –
HG, KF, SI, fsz: *Épp*, mint a kígyó – *épp*, mint a kígyó! –
[Az *ép* helyesírási javítása *épp*-re a Gyulai utáni kiadásokban még: 482, 777, 781, 1548, 1941 sorban!]
- 158 K, HG, KF, SI, fsz: *Én sosem*
K₁: *Én sohsem*
GYP: *Én soh'sem*...
- 159 GYP: Levetni az embert, *a* díszruhát
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ... e díszruhát
- 161 K: [A *szentigaz* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható.]

- K, K₁, GYP, HG: *szent igaz*
 KF, SI, fsz: *szentigaz*
- 165** K, KF, SI, fsz: Jöjön hát Izrael, – beszélj velök
 K₁, HG: *Jöjjön* [1854. sorban is!]
 GYP: Jöjön hát Izrael, – beszélj velök. [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
- 174 után az utasításban** GYP: ...*a' trón elé járúl.*)
 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...*járul.*)
- 178** K: *ily*
 K₁: *ily* [Még a 473, 482, 581, 655, 814, 897, 922, 966, 1005, 1315, 1426, 1495, 1680, 1834, 1889, 1914, 1959, 1976, 1977, 2131 is!]
- 183** K, K₁, GYP, HG, KF: Szolgáidül mi is
 SI, fsz: Szolgáidul...
- 185** K, K₁, GYP, HG: Kevésbbé
 KF, SI, fsz: Kevésbé
- 191** K: Ne volna *Phárao!* Jogunk panaszra? –
 K₁: Ne volna *Phárao panaszra jogunk?* – [A kéziratban a szórend változtatását a két utolsó szó fölé írt 2-es és 1-es jelzi.]
 GYP, HG: Ne volna, *Phárao!* jogunk panaszra? –
 KF: Ne volna, *Fáraó!* jogunk panaszra? –
 SI, fsz: Ne volna, *fáraó,* jogunk panaszra? –
- 192** GYP: Áron jöhet, Húr is, vagy *ki más*
 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...*vagy bárki más*
- 193** K: *paszra* [Tollhiba. Ceruzás javítás, a *na* betoldás a lapszélen.]
 K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: *panaszra*
- 195** K, GYP, fsz: Egy nép az, mellyet...
 K₁, HG, KF, SI: Egy nép az, *melyet*...
- 201** GYP: ... *külveszélyt óhajt,*
 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...*ohajt,*
- 205** K, K₁, KF, SI, fsz: *Vagy élnünk is bün...*
 GYP, HG: *Vagy élnünk is bün...*
- 209** K, GYP: *Koldúsgöggel...*
 HG: *Koldúsgöggel...*
 K₁, KF, SI, fsz: *Koldusgöggel*
- 211** GYP: *Gúnyolva...*
 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: *Gunnyolva...*
- 226** K: *orozlán<y>*, [Az *orozlán* szó *z*-je előtt ceruzás vonal jelzi az *s* hiányát, az *ny* betű *y*-ja ceruzával át van húzva.]
 K₁, SI: *oroszlány*
 GYP, HG, KF, fsz: *oroszlán*
- 233** K, GYP, KF, SI, fsz: Régmúlt idő az, mellyet...
 K₁, HG: Régmúlt idő az, *melyet*...
- 234** K, GYP: *mellyért*
 K₁, HG, KF, SI, fsz: *melyért* [1631, 2259 is.]
- 236** GYP: Az érdemet, – szeszélyöket *a célba.* –
 HG: ...*a célba.* –
 K, K₁: ...*acélba.*
 KF, SI, fsz: ...*acélba.*
- 245** K: *Menyj* békén...
 K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: *Menj* békén...
 [398, 468, 471, 488, 684, 690, 1439, 2343 is.]
- 248** GYP, HG, KF, SI, fsz: Az Úr...
 K: *Az úr...*
 K₁: *Az ur...*
- 249** K: <g>*kunyhóink* [A *gunyhóink* szó *g*-je ceruzával *k*-ra van átjavítva.]
 K₁: *gunyhóink*
 GYP, HG, KF, SI: *gunyhóink*
- 249 után** GYP, HG: *JÓKHEBÉD (elébe lépve)*
 K, K₁, KF, SI, fsz: (*elibe lépve*)
- 252** K: *S e másik férfi, a mint...* [Az *amint* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható.]
 K₁, GYP: *a mint*
 HG, KF, SI, fsz: *S e másik férfi, amint*
 GYP: *S a másik...*
- 262** K: *bóldogúlt*
 K₁, GYP, HG, KF: *boldogúlt*
 SI, fsz: *boldogult*

- 264 HG: Mint ellökött kicsinyét... [sh]
K, KF: kicsinyt
K₁, GYP, HG, SI, fsz: kicsinyt
- 271 K: *Nem-é elég* [A *Nem-é elég* szavakon kék ceruzával a szófelcserélés hullámjele van ráírva.] K1, GYP: Nem elég-*e*, ha
HG, KF, SI, fsz: Nem elég-*é*, ha...
- 274 K₁, GYP: Ha én nem bírlak...
K, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...bírlak
- 275 GYP, HG: Úgy nézzetek körül *a* nagy...
K, K₁, KF, SI, fsz: ...*e* nagy
- 277 K, GYP: *válvetve*
K₁, HG, KF, SI, fsz: vállvetve
- 278 GYP: még ha zsörtölődtek,
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: míg ha zsörtölődtek,
- 283 K: [Az *anyám* szó után kék ceruzával vessző van bejegyezve.]
- 284 K: [A *pártütő fiad* kifejezés piros ceruzával meg van számozva, a *pártütő* fölött egy 2, a *fiad* fölött egy 1 szám látható.]
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Sajnálom nő – de fiad pártütő. –
- 287 GYP: Én gyöngye hab... [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Én gyöngye hab...
- 289 GYP, HG: Mózes! – csak teste van még *a* teremben,
K, K₁, KF, SI, fsz: ...*e* teremben,
- 290 GYP: MÓZES (*mágában*) [sh]
- 300 K₁: ...hálás <*leszek*> vagyok.
- 312 K: <*szökelni*> *kiszállni*
[M ceruzás javítása, KF szerint. Ha ez így van, a kiadás főszövegében is a *kiszállni* alakot kellene használnunk. Szerintünk ez GYP javítása lehetett, ezért maradt a többi kiadásban a *szökellni* szóalak.]
GYP: *kiszállni*
K₁, HG, KF, SI, fsz: szökellni
- 318 K: *megtudd*
K₁: meg<*tudd*>értsd
GYP, HG: *megtudd*
KF, SI, fsz: megértsd
- 321 K: *mond.* [M – vagy GYP? – ceruzás javaslata: *mondd.*]
K1: *mond.*
GYP, HG, KF, SI, fsz: *mondd.*
- 328 K: *ilyen*
K₁: *ilyen* [1010 is.]
- 329 K: [A *Mózes* szó előtt és után fekete ceruzával vessző van bejelölve.]
- 331 HG: Ez ismét néped egy *újabb*...
K, K₁, GYP, KF, SI, fsz: ...*újabb*
- 334 K: Egy anyaszút [Az *Egy* szót bekarikázták és a *szűt* szó fölé a *szivet* szót írták, fekete ceruzával. Feltehetőleg GYP jav.]
GYP: *Anyaszívet* ki vesztegetne meg?
K1, HG, KF, SI, fsz: Egy anyaszút
- 334–
- 348 K: [A sorok mellett, a baloldali margón függőlegesen piros ceruzavonal, mellette függőlegesen felfelé haladva van beírva: *igen jó fénypont.* Majd fekete ceruzával mindez át van húzva.]
- 336 K: *Mózes*...
K, K₁: Mózes, fiam! *ki megbirá*... [A *megbirá* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható.]
GYP, HG, KF: fiam! *ki meg birá*...
SI, fsz: fiam! *Ki meg birá*...
- 344 K: De az erős *úr*,...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: De az erős *Úr*,...
- 351 K, K₁, HG: Hej örök! senkit sem kell bébocsájtani. –
GYP: *Hejh örök!* senkit sem kell bébocsájtani. – [GYP kiadásában minden *Hej* indulatszó *Hejh* hangszóval jelölve. Ld. még az 1428, 1982 és a 2219 sort!]
KF: Hej, örök! senkit...
SI, fsz: Hej, örök! Senkit...
- 356 K, GYP, HG, KF, SI, fsz: Igérd meg nékem, – igérd meg nekem. – K₁: Igérd meg nekem, –
- 358 GYP: Fejedelmi kegy...
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Fejedelmi kegy

- 360 GYP: Hogy még erőm csak útja kezdetén *van*:
K₁: *útja...*
K, HG, KF, SI, fsz: ...útja kezdetén van.
- 377 K: Azon szellemmel, mely szűmben lakik [A *szűmben* szó ce-
ruzával zárójelbe téve. Feltehetőleg GYP változtatási javaslata,
amelyet saját kiadásán kívül senki nem fogadott el.]
GYP: Azon szellemmel, mely *bennem...*
- 396 K, GYP: És mártýrsága...
K₁: És *martyrsága...*
K: ...*örült*
HG, KF, SI, fsz: És mártýrsága...
- 398 K: <g>kunyhóik [M ceruzás javítása a g áthúzásával.]
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: kunyhóik
- 400 K: Arany zománc<ot> fog... [M jav.]
- 420 K₁: Á<l>tal hevűlve...
K, GYP: Által hevűlve
HG, KF, SI, fsz: Általhevűlve
- 423 GYP: – kányák martalékai –
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...martaléka –
- 425 K: Nem ismer<ve>vén fel... [Az *ismervén* szó utolsó szótagját
M utólag javította a *ve* határozórag átírásával.]
GYP, HG: Nem ismeré...
K₁, KF, SI, fsz: Nem ismervén fel
- 429 K: *hólnapig*
K₁: *holnapig*
GYP, HG, KF, SI, fsz: hónapig
- 432 K, K₁, fsz: Hogy a mindég éh szörnyet, a gyanút,
GYP, HG, KF, SI: Hogy a mindég *éhszörnyet*, a gyanút,
[A kiadások téves értelmezését a K alapján javítottuk: nem
összetett szó – *éhszörny* –, hanem jelzős szerkezet! (*Éhes
szörny.*)]
- 437 K, K₁, KF, SI, fsz: S a nád közé helyezélek...
GYP, HG: S a nád közé helyezélek...
- 451 K: ...szeme *ki nyíljon!* –
[Az *on* szöveg ceruzával bekarikázva és fölé írva: *ék*. Ez a latt

- ceruzával írt szám: 451, valószínűleg az eddig leírt sorok szá-
mát jelzi.]
K₁, GYP, HG: szeme kinyíljék! –
KF, SI, fsz: ...szeme kinyíljon! –
- 453 K₁, GYP: Miért is járnak mindig...
K, HG, KF, SI, fsz: ...mindég
- 454 GYP, HG: Tudhatnák már, kérelmök...
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...kérelmük
- 455 GYP, HG: S csak minket hagynak kettős...
K, K₁, KF, SI, fsz: S csak minket hagynak kettes...]
- 456 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Saját magunkért és sorsuk felett.
GYP: Saját magunkért *is* sorsuk...
- 464 K: ...kardot oldaluknál,
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...oldaluknál,
- 468 K: *Menj* Kozbi men<y>j csak... [A második *menj* szóban az
y fekete ceruzával ki van húzva.]
GYP: *Menj* Kozbi *menj*
K₁, HG, KF, SI, fsz: *Menj*, Kozbi, *menj* csak,
- 483 K: ...hogya ő nem *volna* első,
K₁: ...<volna> lenne első, [M jav.]
GYP, HG: ...*volna* első,
KF, SI, fsz: ...*lenne* első,
- 486 K: Ijesztess ügye, hogy örüljek aztán.
GYP: ...ügye, örüljek aztán. [A *hogya* szó kimaradt.]
KF: ...*örüljek*...
K₁, HG, SI, fsz: ...*örüljek*...
- 487 K, K₁, KF, SI, fsz: Vendégink jönnek? –...
GYP, HG: Vendégeink jönnek? –...
- 493 K: *volnék*
K₁: *volnék* [494 is.]
- 496 K: legtitkosb
K₁: legti<tkosabb>tkosb
- 497 K, K₁: tisztartója
GYP, HG, KF, SI, fsz: tisztartója
[Betűkihagyás az 561, 630, 646, 679, 689 sorban is.]

- 509 GYP: Ne hagyjatok magamra gyöngé *lyányt*.
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...gyöngé lányt.
[GYP szöveggondozásában rendszeresen kijavítja (*A civilizátorban* is) a *lány* szó *lyányra*. Ld. még az 518, 587, 614, 616, 782, 1518, 1870 sort is!]
- 513 K, GYP, HG, KF, SI, fsz: Megesküvém,
K₁: Megeskü<d>vén,
- 515 K: óltárát
K₁: oltárát
- 519 K: ...az úr.
K₁: ...az *Ur*.
GYP: ...az *Úr*.
HG, KF, SI, fsz: az *Úr*?
- 529 K, GYP, HG: ...a bárd... K1: ...<a>e bárd [M jav.]
KF, SI, fsz: ...e bárd...
- 531 K: s<ü>iker [M ceruzás javítása.]
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: siker
- 539 K: Valóban, amit rajzolál... [Az *amit* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható.]
- 557 után K₁: [A szereplőnevet így korigálta a másoló: <Józsue.> Aron.]
- 559–
- 560 K₁: [A két sort véletlenül Józsue előző megszólalásához írta a pályamű másolója, majd kihúzta:] <Rémült arczád, elfúlt lélegzeted, / Félek, rettentő szóknak hírnöke.>
- 559 K, K₁: Rémült arczád, elfúlt lélegzeted,
GYP: Rémült arczod, elfúlt lélegzeted,
HG, KF, SI, fsz: Rémült arcád, elfúlt lélegzeted,
- 564 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Nincs itten senki. – Vagy van? –
GYP: Nincs itten senki. – *Úgy* van?...
- 575 K: Jőj Mária. –
K₁: Jőj Mária. –
GYP: Jőj Mária. –
HG, KF, SI, fsz: Jőj Mária. – [700, 1570, 2037, 2039, 2134 is.]
- 580 K, K₁: Ember, csitülj le, ...
GYP, HG, KF, SI, fsz: Ember, csitulj le, ...

- 586 K: Ah, idegen, mit tettél! elveszítsz... [A sor utolsó szavának utolsó két betűje (*tsz*) piros ceruzával aláhúzva, a sor vége mellett piros ceruzás csillag.]
- 590 K: Midőn lelkedben meñdörögni... [A *mennydörögni* szóban a hosszú mássalhangzót Madách az *n* fölé húzott vízszintes vonallal jelölte.]
- 591 K₁: Kárt és haszont latolgatsz kisszerűen. [A sor M autográf betoldása a pályamű kéziratán, a K-on, valamint GYP és HG kiadásában ezért hiányzik. KF, SI és főszövegünk közli.]
- 594 K₁: Lelkét elfo<g>ja... [Jav.] ...elfojtja
- 604 GYP, HG: ...végzet *velem*:
K, K₁, KF, SI, fsz: ...velem.
- 607 GYP: Hogy *lássam*,...
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Hogy *lássam*:
- 619 K: *Jőj* K₁: Jőj
[1017, 1019, 1271, 1648, 1701, 2135, 2202, 23896, 2450 is.]
- 625 után GYP, HG: (...*Káleb jő néhányad*...)
K, K₁, KF, SI, fsz: (...és *Káleb jő néhányad*...)
- 628 K: [A sor mellett, a bal oldalon kék ceruzás csillagszerű jelzés.]
GYP, HG: Én adjam-*e*...
K, K₁, KF, SI, fsz: Én adjam-*é*...
- 632 K: ...ez, emberek?... [A sor végén az *emberek* szó egy kikapart *férf* szótöredékre írta vastagon rá Madách.]
- 636 K, K₁, KF, SI, fsz: ...magukkal...
GYP, HG: ...magokkal...
- 640 K: Utolsó kis gödölemig kipusztúlt.
GYP: Utolsó ... kipusztúlt.
K1: Utolsó kis gödölemig kipusztult.
HG, KF, SI, fsz: Utolsó kis gödölyémig kipusztult.
[*Utólsó* – Utolsó: 2124, 2450 is.]
- 648 GYP: Igaz bíró légy, adj *nekem* kármentesítést. [A szó GYP betoldása, máshol nem szerepel.]
- 650 K: Adj <in>jószántodból a *mit*... [A *jószántodból* szót egy megkezdett (talán *in(kább)* szó elejére írta vastagon rá M. A vonatkozó névmásnál elválasztó jel, ceruzával.]

- 659 K, K₁, GYP, KF, SI, fsz: ...törvény szerént. –
HG: ...törvény szerint.
- 662 után K₁: <Nem kínoz-e még> [A 662. sor után a pályamű kéziratában kihúzott felsor.]
- 664 K₁: Nem kínoz-e...
GYP: Nem kínoz-é...
K, HG, KF, SI, fsz: Nem kínoz-é...
- 670 K, GYP, HG: Ha egy kisújját...
K₁: Ha egy kisújját...
KF, SI, fsz: Ha egy kisújját...
- 673 K, K₁, KF, SI, fsz: Hitványul...
GYP, HG: Hitványan...
- 677 K: Csak lenne aztán, aki... [A *aki* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható.]
- 699 K: Melyben...
K₁: Melyben
[Ld. még az 1901, 2246, 2258, 2350 sort is!]
- 704 K: olyan
K1: olyan
- 709 K: [Az *amidőn* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható.]
K₁: [A sor apróbetűs betoldás a pályamű kéziratán.]
- 713 után K: [A *Józs* (szereplőnév) után egy fekete ceruzás *u* látható.]
- 727 K, K₁: hon
GYP, HG, KF, SI, fsz: honn

MÁSODIK FELVONÁS

- 740 K, K₁, KF, SI, fsz: ...éjeket viraszt,
GYP, HG: ...éjeket virraszt,
- 745 K: Nem-é *mosolyg* ... [A *nem-é* szóalakban az *é* ceruzával át van firkálva, a *mosolyg* szó fölé az *ly* után egy ceruzás *o* van írva.]
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Nem mosolyog...

- 747 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: – Óh, hyan
GYP: *Oh hányan*
- 750 K: ...felver álmai<*m*>nkból ... [Az *álmainkból* szót *álmainból*-ből javította M, vastagon átírva az *m* betűt.]
K₁, HG, KF, SI, fsz: ...felver álmainkból
- 751 K: E *rossz* barát; <*melly*> ki hozzánk belopózik. [M jav.]
K₁: E *rossz* barát; ki hozzánk *belopózik*.
GYP, HG: E rossz barát; ki hozzánk *belopózik*,
KF, SI, fsz: E rossz barát; ki hozzánk *belopózik*,
- 756 K: Ha volna, a *kihez* világa... [Az *akihez* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható. A vonatkozó névmásokat a kiadások a mai helyesírással közlik.]
- 765 K, K₁: Mi jót hozasz. *Mi* fűszert ételemhez?
GYP, HG: Mi jót hozasz, mi fűszert *életemhez*?
KF, SI, fsz: Mi jót hozasz, mi fűszert étel emhez?
- 769 K: *Olly* boldogító...
GYP: *Oly* boldogító... [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K₁, HG, KF, SI, fsz: *Oly* boldogító...
- 772 K: *Móz* Hát a kis Gerzon hogy van. / *Czip* Téged<*et*> kérd... [A *tégedet* szóban az *et* végződést Madách áthúzta, de a K₁ és a kiadások a *tégedet* szó mellett maradtak.]
- 774 K: Egészen anyja, csakhogy jobb szeret. [A *jobb* szó két *b*-je piros ceruzával alá van húzva.]
GYP: Egészen anyja, csakhogy *jobb*' szeret.
- 776 K: *ami*ly
K₁, HG, KF, SI, fsz: *am*ily
- 777 K: *Ép* *olly*
K1, GYP, HG: *Ép* *oly*
KF, SI, fsz: *Éppoly*
- 782 K, HG, KF, SI, fsz: Lánytestvérimmel
K₁: L<*e*>ánytestvér<*e*>immel
GYP: *Ly*ánytestvéreimmell... [Ld.még az 509. sor jegyzetét!]
- 785 K, KF, SI, fsz: *Üzőbe*...
GYP, HG: *Űzőbe*...

- 787 K, K₁: Mint ég küldöttje... [Bár a jelzős szerkezet a K-ban értelmezhető egybeírottak is – a két szó nincs összehúzáva, de kicsi a szóköz – ezért:]
GYP, HG: Mint *é*küldöttje...
- 790 K, K₁, KF, SI, fsz: Elkísérélek...
GYP, HG: Elkísérélek...
- 793 K, GYP, HG, KF, SI, fsz: Isten szolgálja lenne...
K₁: Isten szolgálja <lenne> volna...
- 802 K: [A *mond* alak végére fekete ceruzával egy második *d* van odaírva.]
- 803 GYP, HG: Arcok...
K, K₁, KF, SI, fsz: Arcuk...
- 807 GYP, HG, KF, SI, fsz: De messze földről kelle jöniök,
K: ...jöniek, K₁: jöni<e>ök [Jav. a betű átírásával.]
- 811 K: ...vólnának!
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...volnának!
- 814 K: Az *ily* sejtések, ilyen
HG: Az *ily* sejtések, *ilyen*...
K₁, GYP, KF, SI, fsz: Az *ily* sejtések, *ilyen*...
- 817 K, K₁: S *orgyilkost*... GYP, HG, KF, SI, fsz: S *orgyilkost*...
- 818 K₁, HG: ...nem nézed *ilyenek*nek,
K, GYP, KF, SI, fsz: ...*ilyenek*nek?
- 820 K: ...bóldog kis *körömbe*.
K₁: boldog kis *kör*<*öm*>ünkbe.
GYP, HG: ...boldog kis *körömbe*.
KF, SI, fsz: ...boldog kis *körünkbe*.
- 821 K, K₁, HG, SI, fsz: ...hozta őket.
GYP: ...hozta *öket*. [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
- 822 K: *Ki*<*k*>ről beszélés?... [A *Kikről* szóban a második *k*-t M a K-ban kihúzta.]
- 836 K, K₁, GYP: ...*derülj* fel, oh, *derülj* fel!
[Minden további kiadásban mai helyesírással: *derülj*.]
- 844 K, K₁: A végtelen *kinjával*...
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...*kinjával*...

- 848 K₁: ...a szülő <*anyát*> hazát, [M jav.]
- 859 K₁: Engedd<*d*> [M jav.]
- 866 K, K₁, GYP, KF, SI, fsz: ...te küldél? –
HG: ...te küldél? –
- 871 K: A *népjavának*, *mellyhez*... – [A szóalak belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható a K-on, de minden szövegváltozat különírva, rövid mássalhangzóval /ly/ jelent meg.]
- 873 K: Ha én leszek veled, meg az igazság... [A *meg az igazság* kifejezés piros ceruzával alá van húzva, a sor mellett, a jobb oldalon piros ceruzás csillag.]
- 876 K: A szellem az csak, ami... [Az *ami* szó belsejében a különírás fekete ceruzás jele látható.]
- 878 K: ...kit az *úr*...
K₁: ...kit az *ur*...
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...kit az *Úr*...
- 880 GYP, HG: S a nép *szívében*...
K, K₁, KF, SI, fsz: S a nép *szívében*...
- 881 K: Uram, legyen, amint... [Az *amint* szó fölött a különírás fekete ceruzás jele látható.]
- 884 K, GYP, HG: Mi *éltemhez vonz*,
K₁: ...von<*z*>, [M jav.]
KF, SI, fsz: ...von,
- 887 K, K₁: Nincs nőm, – nincs gyermekem, – nincs otthonom, –
GYP: Nincs nőm, – nincs gyermekem, nincs...
HG: Nincs nőm, nincs gyermekem, nincs...
KF, SI, fsz: Nincs nőm – nincs gyermekem – nincs otthonom –
- 889 K, K₁: ...szabad *lész*. –
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...szabad *léssz*. –
- 890 K, K₁: *Üdvözlég*y testvér, – *üdvözlég*y...
GYP, HG, KF, SI, fsz: *Üdvöz légy* testvér, – *üdvöz légy*...
- 901 K₁, GYP: *A mig* övéit...
K, HG, KF, SI, fsz: Amíg övéit...
- 903 K: Mindig *tanyául*...
K₁, GYP: Mindig *tanyául*...
HG: Mindég *tanyául*...
KF, SI, fsz: Mindig *tanyául*...

- 916 K: ... tenyerét. – [A *tenyerét* szó első *t*-jét Madách feltehetően egy megkezdett *k(ezét)* szó első betűjéből javította.]
- 921 GYP: ...nem bocsát el.
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...nem bocsájt el.
- 930 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Szabadságára tenni...
GYP: *Szabadságra* tenni... [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
- 936 K: ...imádjuk istenünket. [A sor mellett, a bal oldalon kék ceruzás, csillagszerű jelzés.]
K₁: ... istenünket.
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...Istenünket.
- 938 K, HG, KF, SI, fsz: S nem-é lesz ez gyalázat?
K₁: S *nem-e* lesz ez...
GYP: S *nem lesz-e* ez gyalázat?
- 939 K: Kik kényszerítenek. [A *kényszerítenek* szót valószínűleg egy megkezdett *kényszerítthe(tnek)*-ből javította vastag átírással M.]
KF, SI, fsz: Kik kényszerítenek.
K₁: Kik kényszerítenek.
GYP: Kik kényszerítnek.
HG: Kik kényszerítnek.
- 942 K, GYP: Hogyan, bucsú *nélkül*...
K₁, HG, KF, SI, fsz: Hogyan, bucsú nélkül...
- 943 K, KF, SI, fsz: A hű fedélt, mely itten befogadt,
K₁, GYP, HG: ...mely itten *befogadt*,
- 946 K: Szöknöm kell a boldogság hű öléből, [A *hű* szót Madách a *szent* szó átírásával hozta létre M.]
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Szöknöm kell a boldogság...
- 948 K, K₁, KF, SI, fsz: ...bűn van,
GYP, HG: ...utána bűn *van*.
- 952 K, KF: S mi elmerülve, millyen...
K₁, HG: S mi elmerülve, *milyen*...
GYP: S mi elmerülve, *milyen*...
SI, fsz: S mi elmerülve, millyen...
- 953 K, GYP, KF: Hogyan! *kerülsz*,
K₁, HG: Hogyan! *kerülsz*,
SI, fsz: Hogyan! Kerülsz –

- 955 K: Milyen halvány vagy, óh...
GYP: Milyen halvány vagy, *oh*...
K₁, HG, KF, SI, fsz: Milyen halvány vagy, óh...
- 958 K, K₁, GYP, KF, SI, fsz: Én voltam a betegség, mely...
HG: ...betegség, *mely*...
- 962 K: Az *vólt*, vendégeink míg *<el>* nem... [Az *el* szót M kihúzta.]
- 973–
- 974 K, GYP, HG: [E két sor M kéziratában nem szerepel, de saját kezével jegyezte be a dráma pályázatra beküldött változatába.]
K₁, KF, SI, fsz: És oldalamtól éjjel felriadt,
Kardot keresve, harctól izgatottan.
- 976 K: S valová fejle<tt>, ahogy... [A múlt idő *tt* jelét M áthúzta. Az *ahogy* szóban a különírás fekete ceruzás jele látható.]
- 980 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: De hosszú búcsú, hosszú küzdelem, –
GYP: De *hosszú*...
- 987 K: S mit nyersz helyettük?
Húr Mindég zöld *<füzért>* *koszorút* [A *füzért* szó fekete ceruzával megjelölve, hogy kicserélendő a fekete ceruzával fölé írt *koszorút* szóra. KF szerint M jav. Szerintünk az írás Gyulaié is lehet. M javítása ellen szól, hogy GYP-n kívül egy kiadás sem veszi fel a ritmust megtörő *koszorút* szót.]
K₁: S mit nyersz helyett<ün>ök? [Jav., betűk átírva.]
GYP: S mit nyersz helyettök?
– Húr. Mindég zöld *koszorút*.
HG, KF, SI, fsz: S mit nyersz helyettök? –
HÚR Mindég zöld *füzért*.
- 989 GYP, HG: A nép háládatlan.
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: A nép háládatlan.
- 992 K, K₁, GYP, KF, SI, fsz: – az öntudat.
HG: – az öntudatot.
- 996 K₁, GYP: Szemök megigéz...
K, HG, KF, SI, fsz: Szemök megigéz...
- 998 GYP: Jó, *távozunk*, *csalódva*, mert nemesnek,
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Jó, *távozunk*. *Csalódva*...

- 1002 K, K₁: Próbáljon más *is*, – ő már megpihenhet.
GYP, HG: Próbáljon *más is*, ő...
KF, SI, fsz: Próbáljon más is – ő...
- 1007 GYP: [Az 1007. sor teljes egészében hiányzik a Gyulai-féle kiadásból.]
- 1010 K: S ha gyöngeség<i>ét... [Az *i* átírással jav.]
- 1011 K: Jobb, hogy ha itten a pusztán <*maradnak*> teszi.
[A *maradnak* szót M áthúzta, és fölé írta a *teszi* szót.]
- 1016 K, K₁, KF, SI, fsz: ...tarthatja kerekét.
GYP, HG: ...tarthatja *kerekét* [Mondatzáró pont hiányzik.]
- 1017 K: Atyám, te is? – úgy hát jőj, *kis fiam*,
[A *jőj* után fekete ceruzás vessző látható.]
K₁: *Atyám te is?* – úgy hát jőj *kis fiam*,
GYP: *Atyám te is?* – úgy hát jőj, *kis fiam*,
HG: *Atyám te is?* – úgy hát jőj *kis fiam*,
KF, SI, fsz: Atyám, te is? – Úgy hát jőj, *kisfiam*,
- 1019 K: *Atyám te is!* – *Legalab jőj tehát*,
K₁: *Atyam te is!* – *Legalább jőj tehát*,
GYP: *Atyám te is!* – *Legalább jőj tehát*,
HG: *Atyám te is!* – *Legalább jőj tehát*,
KF, SI: *Atyám, te is!* – *Legalább jőj tehát*,
fsz: ... jőj te hát, [Valamennyi kiadásban, K-ban félrevezető értelmezés: a *tehát* kötőszó helyén a személyes névmás (*te*) és a *hát* szókapcsolat következik a szövegkörnyezetből, ezért emendáltuk a sort.]
- 1021 K: *Le roskadok különben*.
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: *Leroskadok különben*.
- 1023 után K: [A jobb oldali margón fekete ceruzás szám: 294. A színpadi utasítás szövegében Jókhebed neve után M valószínűleg a *sat* rövidítést húzta át, majd a kis *a* betűt nagyra javította: A rendőrfő.]
- 1030 K: Pedig szintén *szónélkül* végzene... [A *szónélkül* szóalak belsőjében a különírás fekete ceruzás jele látható.]
K₁: ... *szónélkül*...
GYP, HG: ...szó *nélkül*...
KF, SI, fsz: ...szó *nélkül*...

- 1033 K₁, GYP, HG: S addig szükség lesz *ilyenekre is*,
K, KF, SI, fsz: ...*ilyenekre is*,
- 1035 K: Nyisd meg nagy *isten Pháraó* szivét,
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...*Isten* ...
[Az *Isten* tulajdonnevet a K mindenütt kis betűvel írja, a továbbiakban nem jelezzük szövegváltozatként.]
- 1043 K₁: Tán azt <*hiszed*> *lesed*, hogy dühbe hozsz? [M jav., melyet nem követtek a kiadások.]
K, GYP, HG, KF, SI, fsz: Tán azt *hiszed*...
- 1057 K, GYP, HG, KF, SI, fsz: Csak áldozatot kíván...
K₁: ...*kíván*...
- 1060 K, K₁, GYP, HG: Majd *rá jössz* te is,
KF, SI, fsz: Majd *rájössz* te is,
- 1061 K: Ha amit azt, szerezni ... [Az *amit* szóban a különírás fekete ceruzás jele látható.]
- 1072 GYP, HG: *Oh nagy ég!*
K, K₁, KF, SI, fsz: *Óh, nagy ég!*
- 1076 K, K₁, GYP: ...*ki úgy megedze*...
HG, KF, SI, fsz: ...*ki úgy megedzé*...
- 1077 GYP: *Szívét*,...
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: *Szívét*
- 1078 K: Mint durva szírtől, nyom *nélkül*... [A *nélkül* szót M egy megkezdett *nek(ül)* alak vastag átírással nyerte.]
HG, KF: ...*nélkül*...
K₁, SI, fsz: ...*nélkül*...
- 1081 K, GYP, KF: ...és *pusztúl* számban...
K₁, HG, SI, fsz: ...és *pusztul*...
- 1094 K: S mi dupla ésszel... [A sor bal széle mellett piros ceruzás csillag, alatta a *kettős* szó. A sorban a *dupla* szó piros ceruzával alá van húzva.]
GYP: S mi *kettős* ésszel...
K₁, HG, KF, SI, fsz: S mi *dupla*...
- 1103 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Ezentúl *kettes* munkát...
GYP: Ezentúl *kettős* munkát...

- 1112 K: ...de szűnk nyugodt... [A *szűnk* szó fölé fekete ceruzával a *szívünk* szó van írva.]
GYP: ...de *szívünk* nyugodt lehet,
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...de szűnk nyugodt lehet,
- 1113 K: Mit a becsület kívánt megkisértük.
K₁: Mit a becsület kívánt, megkisértük.
GYP: Mit a becsület kívánt megkisértük.
HG, KF, SI, fsz: Mit a becsület kívánt, megkisértük.
- 1114 K₁, GYP: Becsület? ...
K, HG, KF, SI, fsz: Becsület? ...
- 1117 K: ...becsületteddel. ... [A *becsületteddel* szó második fele piros ceruzával alá van húzva.]
K₁: *Hagy* békét Mózes hát becsületteddel.
GYP: Hagyj békét Mózes hát becsületteddel.
HG, KF, SI, fsz: ...becsületteddel. ...
- 1119 K₁, GYP, HG: Nem mondtam-e mindig,...
K, KF, SI, fsz: Nem mondtam-e mindég,...
- 1120 K, K₁: Magunk ellen, szegény, *rabszolganép*,
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...szegény, rabszolga nép,
- 1132 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: S most is, ki tudja...
GYP, HG: S most is *kitudja*...
- 1133 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Hogy elveszítsen. – Óh...
GYP: Hogy elveszítsen. – *Oh*...
- 1140 K, GYP, fsz: A trón csilláma, mely egy-egy sugárt [A mi fsz-ünk a jambus helyreállítása érdekében a K megoldását követte.]
K₁, HG, KF, SI: ...csilláma, mely egy-egy sugárt
- 1141 K₁, GYP, HG: Alamizsnául a' szolgára *vet*;
K, KF, SI, fsz Alamizsnául a' szolgára *vét*;
- 1142 K, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...nyugodt jászolát,
K₁: *nyugott* jászolát,
- 1144 K₁: [A sor betoldás a pályamű kéziratán.]
- 1153 K: Ha mondom a *koldússág*...
GYP, HG, KF: ...a *koldússág*...
K₁, SI, fsz: ...a *koldusság*...
- 1154 K, GYP: *Kóldús*...
GYP, HG, KF: *Koldús*...
K₁, SI, fsz: *Koldus*...
- 1161 K: E hölgyben *isten* ítél tikteket,
GYP, HG: E hölgyben *Isten* ítél *titek*et,
K₁, KF, SI, fsz: E hölgyben *Isten* ítél tikteket,
- 1164 K, KF, SI, fsz: Elhervad a virág – boszú – boszú –
GYP: Elhervad a virág – boszú – *boszú*.
K₁, HG: Elhervad a virág – *bosszú* – bosszú.
- 1165 K, K₁, GYP, HG, fsz: Óh, népem! E kép...
KF, SI: Óh, népem! *A* kép...
- 1166 K, KF, SI, fsz: Igaz. – Boszú. – ...
K₁, HG: Igaz. – *Bosszú*. – ...
- 1168 K, HG, KF, SI, fsz: ... lármátok nyugalmát...
K₁, GYP: ...lármátok *nyugalmát*...
- 1168 után K: [A jobb oldalon a margón fekete ceruzás szám: 144.]
GYP: MÁSODIK VÁLTOZÁS [Szerzői utasításban:] *nehány*
[Minden további szövegben:] *nehány*
- 1169 HG: ...*virraszt*nom, [Minden további szövegben:] ...*viraszt*-nom,
- 1178 K₁: A rém<*itő*?> *Angyal*, [Máshol mindenütt:] A rém-angyal,
- 1181 GYP: És *elbocsátja*... [Máshol mindenütt:] És *elbocsájtja*...
- 1184 K₁: ...jól figyel<*mezze*>jetek [A másoló javítása áthúzással.]
- 1185 K: Mind *meny*jetek... [Máshol mindenütt:] Mind *menjetek*...
- 1188 K: Pakolva a szekér, – [A *pakolva* szó piros ceruzával alá van húzva.]
- 1189 K, K₁, HG: *Ugy* lesz...
GYP, KF, SI, fsz: *Úgy* lesz...
- 1193 K₁, SI, fsz: Az lesz jeléül a megismerésnek.
K, GYP, HG, KF: Az lesz *jeléül*...
- 1195 GYP: Elköltse estebédül.. [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K, K₁, HG, KF: Elköltse estebédül...
SI, fsz: Elköltse estebédül...

- 1199 HG, SI, fsz: indulhasson útra. –
K₁: indulhasson *utra*. –
K, GYP, KF: indulhasson útra. –
- 1206 GYP: [A sorban a szereplő neve: *Jókhebid*. Sh.]
- 1207 K, K₁: ...*menyj*... [1501, 15216, 1997, 2137, 2147, 2151, 2343, 2359 is.]
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...*menj*...
- 1208 K, GYP: És még te vissza készülsz? –
KF: ...*visszakészülsz*?
SI: ...*visszakészülsz*?
K₁, HG, fsz: És még te vissza készülsz?
- 1209 K, HG, KF: De *hát ha* vissza nyerhetjük kicsiny
GYP: De *hát ha* vissza nyerhetjük kicsiny
SI: De *hát ha* visszanyerhetjük kicsiny
K₁, fsz: De hátha visszanyerhetjük kicsiny
- 1218 K: Fegyverzettel terhelnéd vállainkat, [A *vállainkat* szóba a második *l*-t Madách utólag szúrta be.]
- 1225 K, K₁, GYP, HG: Midőn először mégysz ki...
KF, SI, fsz: Midőn először mégysz ki...
- 1226 K, GYP, HG: De *hát ha* meglesett az áruló, –
K₁, KF, SI, fsz: De hátha meglesett az áruló –
- 1227 K, GYP, KF, SI, fsz: Hol biztos illyentől...
K₁, HG: Hol biztos *ilyentől*...
- 1238 K, K₁, GYP, HG: Társunk egész *nép*, – *védőnk*...
KF, SI, fsz: Társunk egész *nép* – *védőnk*...
- 1245 K, KF: De *bésötétült*...
GYP: *Be* *bésötétült*... [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K₁, HG, SI, fsz: : De *bésötétült*...
- 1269 GYP: Már itt lehetne. – *Oh* ha így...
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...lehetne – *Óh*, ha így...+
- 1272 K, K₁, GYP, HG: ...ne lankadj, *told* meg...
KF, SI, fsz: ...ne lankadj, *toldd* meg...
- 1273 K, GYP, HG, KF, SI, fsz: A várás hosszú, hosszú éveit.
K₁: A várás *hosszú*, *hosszú*...

- 1285 **után** GYP: [A szereplőnévben sh.:] *JOKHEBID*
- 1295 K, K₁, GYP, HG, KF: ...*fenlobogtatom*,
SI, fsz: ...*fennlobogtatom*,
- 1296 K, KF, SI, fsz: Míg messze elzeng a győzelmi ének.
K₁, GYP, HG: ... a *győzelmi* ének.
- 1298 GYP: Hagyjátok e *lyányt*... [Ld.még az 509. sor jegyzetét!]
- 1299 K, K₁, KF, SI, fsz: S utánam. – *Óh*...
GYP, HG: S utánam. – *Oh*...
- 1300 K, K₁, KF, SI, fsz: Kisér. –
GYP, HG: *Kísér*. –
- 1300 **után** K: [A jobb oldalon a margón fekete ceruzás szám: 132.]

HARMADIK FELVONÁS

- 1305 K, K₁: Vagy *széljel* tépték...
GYP: Vagy *széjjel-tépték*...
HG, KF, SI, fsz: Vagy *széjjeltépték*...
- 1306 K, K₁: Hogy mersz *illyet*...
GYP, HG, KF, SI, fsz: Hogy mersz *ilyet*...
- 1317 K, K₁, HG, KF: Vagy, *hogy ha* nem vagyok vak és süket,
GYP: Vagy, *hogy ha* nem vagyok vak és *siket*,
SI, fsz: Vagy, *hogya* nem vagyok vak és süket,
- 1318 K, K₁, GYP: *Még is csak* eltűnt.
HG, KF: *Mégis csak* eltűnt.
SI, fsz: *Mégiscsak* eltűnt.
- 1321 K, K₁: De aki addig, amíg... [Az *addig* és az *amig* szavakban a különírás fekete ceruzás jele látható.]
GYP: De *a ki* addig, *a míg*...
HG, KF, SI, fsz: De aki addig, amíg...
- 1335 K: *Egyiptom* istenét, mely *vissza visz*. [A *vissza visz* szavak között az egybeírás fekete ceruzás jele látható.]
- 1346 HG: S ha egyszer fölkel a hatalmas *úr*,
K, K₁, GYP, KF, SI, fsz: ... a hatalmas *ár*,

- 1348 K: Óh, <m>Mózes! Mért hagyád e súlyt <nekem>reám?
[A Mózes szó M-jét Madách m-ről javította, a reám szót pedig nekem-ről javította vastag átírással.]
- 1350 GYP: Ha nem segítsz, – segítünk...
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Ha nem segítsz, – segítünk...
- 1356 GYP, HG: Majd fogtok-e...
K, K₁, KF, SI, fsz: Majd fogtok-e...
- 1358 GYP: Így mertek-e...
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Így mertek-é...
- 1362 GYP, HG: Oh törpe faj!...
K, K₁, KF, SI, fsz: Óh, törpe faj!
- 1370 K: De én <l> ne lássam... [Az l-t Madách áthúzta.]
- 1375 K₁, HG: Jehova melyet...
K, GYP, KF, SI, fsz: Jehova melyet
- 1380 K: És isten jóvoltából...
K₁, KF, HG, SI, fsz: És Isten jóvoltából...
- 1381 K: A megválasztott, akinek... [Az akinek szóban a különírás fekete ceruzás jele látható.]
- 1392 GYP, HG: De hál Istennek...
K, K₁, KF, SI, fsz: De hálistennek...
- 1399 K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Ah, Mózes! Istent sérték meg...
K: Ah Mózes! istent sérték meg, nem...
- 1405 után K, K₁, fsz: (A zsidók zene kísérettel..... aztán elibek lép.)
GYP, HG, KF, SI: (A zsidók zenekisérettel..... aztán eljökbe lép.) [M szerzői utasítása a régies elibek szót használta, a kiadások a kevésbé szokatlan GYP-megoldást követik, főszövegünk visszatért az eredeti szóalakhoz.]
- 1421 K₁, HG: Ah, ah – oly szép az ilyen...
K, HG, KF, SI, fsz: Ah, ah – oly szép az ilyen...
- 1426 K: Illy nép...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Ily nép...
- 1448 GYP: A bálvány, alkotást is az javaalta.
K: A bálvány alkotást is az javaalta.
K₁: A bálvány <imádást> alkotást is az javaalta. [M jav.]

- HG, KF: ... javaalta.
SI, fsz: ... javallta.
- 1452 K, HG, KF: Tíz áll egy ellen, – s a kétségbesés!
GYP, SI, fsz: Tíz áll egy ellen, – s a kétségbesés!
K₁: ... s a kétségbesés!
- 1453 GYP, HG: Hát a szégyen, s bűnének...
K, K₁, KF, SI, fsz: Hát a szégyen, s bűnének...
- 1460 GYP: *enségeddel*. [Sh., értsd: Ellenségeddel.]
- 1461 K, HG: Fáj a kígyónak is,
K₁, GYP, KF, SI, fsz: Fáj a kígyónak is,
- 1462 K, K₁: Kelevésszel szügyében...
GYP, HG, KF, SI, fsz: Kelevézzel szügyében...
- 1464 K, K₁, HG: Ne higgy, ne higgy! –
GYP: Ne higgy, ne higgy! –
KF, SI, fsz: Ne higgy, ne higgy! –
- 1465 K₁: ...kérlek, hüvelyébe...
K, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...kérlek, hüvelyébe...
- 1466 K, K₁, GYP, KF, SI, fsz: Már a bosszúnak kardját!
HG: Már a bosszúnak kardját!
- 1468 GYP: Míg a mezőt elverte.
Aron. Oh te bírod,
K, K₁, HG: ...Óh te bírod,
KF, SI, fsz: ...Óh, te bírod,
- 1477 K₁: Hah, melyik Úr! – Az-é, kit...
HG: Hah, melyik Úr! – Az-é, kit...
K, GYP, HG, KF, SI, fsz: Hah, melyik Úr! –
[Melyik – melyik: 1590. sor is.]
- 1480 K: ...hólnap...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...holnap... [2099, 2410 is.]
- 1481 K, K₁, GYP: De *hogya ha*...
HG, KF, SI, fsz: : De *hogya ha*...
- 1485 K: [A *nélkül* szó végén Madách egy második *l* írásába kezdett.]
K, GYP, HG, KF, SI, fsz: Ha nép nélkül állsz néhányad magaddal?
K₁: Ha nép nélkül állsz *nehányad* magaddal?

- 1489 K: Ne hidd, ne hidd! – A nép csak dőre...
[A sorban a pontot M vesszőről javította, és ezzel együtt a kisbetűs *a*-t mondatkezdő nagybetűre vastag átírta.]
- 1490 K: Egyes nagyok kezében, akik a... [Az *akik* szóban a különírás fekete ceruzás jele látható.]
- 1504 K₁: [M betoldása a pályamű kéziratán.]
- 1505 K: Mindíg...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Mindég...
- 1522 K: ...mi bóldog a bóldogtalan,
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...mi boldog a boldogtalan,
- 1523 K: – Míg a bóldog...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: – Míg a boldog...
- 1528 K: ...büntetéstöket,
K₁: <*szerved*>büntetéseket.
GYP, HG, KF, SI, fsz: ... büntetéseket.
- 1529 K, GYP, KF, SI, fsz: ...jöjtek,
K₁, HG: ...jöjjetek,
- 1532 K: ...össze vissza törve.
K₁, SI: ...összevisszatörve.
GYP, HG: ...összevissza-törve.
KF: ...összevissza-törve.
fsz: ...összevissza törve
[A helyesírási bizonytalanságok jellemző példája.]
- 1537 K: ...lelketlenül, *iedve*
K₁: ...lelketlenül *ijedve*
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...lelketlenül *ijedve*
- 1544 K, K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Véré^t ohajtják...
GYP: Véré^t óhajtják...
- 1552 K₁: Hogy az végezze<*be*> el, mit...
- 1555 GYP, HG: ...s most *gúnyolva*...
K, K₁, KF, SI, fsz: ...s most *gunyolva*...
- 1558 K: S mostan kacagva sarkalod <*S*>szaladni...
[A *szaladni* szó kezdőbetűjét nagy *s*-ről kicsire javította M.]
- 1559 K, GYP, HG: ...*tanúság*?
K₁: ...*tanuság*?
KF, SI, fsz: ...*tanulság*?

- 1560 GYP: Tán még...
K₁: Tán *míg*...
K, HG, KF, SI, fsz: Tán *míg*...
- 1561 K, GYP, HG: ...*tanúság*, hogy ha...
HG: ...*hogyha*...
K₁: ...*tanuság*...
KF, SI, fsz: ... *tanulság*, hogy ha...
- 1563 K₁, GYP, HG: De most *segits*,
K, KF, SI, fsz: De most *segíts*,
- 1566 K₁: S felelni érték *nem* [A szó betoldás a sorba.] neked <*nem*> fogok
- 1568 K: Hogy *mind azt*, aki *álltalam*... [Az *általam* szó első betűjét *é*-ről javította vastag átírással M.]
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Hogy *mindazt*, aki *általam*...
- 1569 K, K₁: Ha eddig él *vala*, ellen<*ségnek*> vasával
[A *vala* szót M utólag szúrta be a sorba, az *ellenségnek* szó végét (*ségnek*) egyúttal kihúzta.]
GYP, HG, KF, SI, fsz: Ha eddig él *vala*, ellen *vasával*
- 1589 GYP: *Czikkázik*...
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: *Cikázik*...
- 1620 K, GYP, HG: *Moab*
K₁, KF, SI, fsz: *Moáb*
- 1630 K₁, GYP, HG: Kicsinyességünk korlátot...
K, KF, SI, fsz: Kicsinyességünk korlátot...
- 1640 K: *Hálá* neked *uram*...
GYP, HG: Hála neked *uram*.
K₁, KF, SI, fsz: Hála neked, *Uram!*
- 1644 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Csak emberizmok. – Nem *birom*...
GYP: Csak emberizmok. – Nem *bírom*...
- 1646 K, GYP, HG: Hogy *egyenként*...
K₁: Hogy *egyenk<é>int*... [M jav.a betű átírásával.]
KF, SI, fsz: Hogy *egyenkint*...
- 1647 K, HG, KF, SI, fsz: Más tíz nőjön ki...
K₁: Más tíz *nőjön* ki...
GYP: Más tíz *nő jön* ki... [Sh, sic!]

- 1652** K, fsz: Győzelmed kettes...
[A jambus érdekében visszaállítottuk a K eredeti szövegváltozatát.]
K₁, GYP, KF, SI: Győzelmed kettes...
- 1656** GYP: *Moab*
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Moáb
- 1659** után utasításban
K, K₁, fsz: ...*köztük Amrát*...
GYP, HG, KF, SI: ...*köztök Amrát*...
- 1665** K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Ki megbocsájtá...
GYP: *Ki megbocsátja*...
- 1666** K₁, HG: ...*jőjjetek*...
K, GYP, KF, SI, fsz: ...*jőjjetek*...
- 1679** K₁, GYP, HG, fsz: Mindig csak...
K, KF, SI: *Mindíg* csak...
- 1690** GYP: Késértsd... [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Kísértsd...
- 1701** K: Ne zsörtölj... *jőj*, kövess.
GYP: Ne *zsördölj*... – *Jőj*...
HG: ... Ne *zsördölj*... – *Jőjj*...
K₁, KF, SI, fsz: Ne zsörtölj... – *Jőj*...
- 1701** után K: [A jobb oldalon a margón fekete ceruzás szám: 401.]

NEGYEDIK FELVONÁS

- 1701** után K: (*Éj. Mózes sátorának belseje a...* [A *belseje* szót Madách utólag szúrta be a mondatba.] ...*Kanahan*...
K₁, GYP, HG: ...*Kanahán*...
KF, SI, fsz: ...*Kánaán*... [2106, 2164, 2235, 2274, 2297, 2424, 2373, 2391, 2424 is.]
- 1708** K, KF: ...*mindíg* szórnia?
GYP, HG: ...*mindég* szórnia?
K₁, SI, fsz: ...*mindig* szórnia?

- 1713** K: [A *jónapot* szó első betűjét Madách vastag átirással hozta létre, valószínűleg egy *n*-ből.]
- 1714** K, HG, KF, SI, fsz: S *mindég*...
K₁, GYP: S *mindig*...
- 1718** K: ...*vóltakép?* –
K₁, GYP, HG: ...*voltakép?* –
KF, SI, fsz: ...*voltaképp?* –
- 1720** K: ...*bóldogságod*...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...*boldogságod*...
- 1725.** sor után K₁: [A pályamű kéziratában ezután tévesen ismét szerepel az 1723–24. sor és az AMRA szereplőnév, amelyet a másoló áthúzással javított.]
- 1735** GYP, HG: A reg *hűvös*...
K, K₁, KF, SI, fsz: A reg *hüvös*...
- 1737** GYP, HG: *Virradni* fog.
MÓZES *Oh* bár *virradna* már!
K, K₁, KF, SI, fsz: *Viradni* fog.
MÓZES *Óh*, bár *viradna* már!
- 1742** K, HG, KF, SI, fsz: Mi *álmom* *hímezé*...
K₁, GYP: Mi *álmom* *hímezé*...
- 1743** GYP, HG: ...*zöldbabért*...
K, K₁, KF, SI, fsz: ...*zöld babért*...
- 1745** K: Örök *óltárt*...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Örök *oltárt*...
- 1766** GYP, HG: Lánykám is *felkel*...
K, K₁, KF, SI, fsz: Lánykám is *felkél*...
- 1771** GYP, HG: *Szerelmikéj*...
K, K₁, KF, SI, fsz: *Szerelmi kéj*...
- 1780** GYP: – a nő *büvös virág*.
HG: – a nő *büvös virág*.
K, K₁, KF, SI, fsz: – a nő *büvös virág*.
- 1783** K, GYP: Ki volna *bárgyu*,
K₁, HG, KF, SI, fsz: Ki volna *bárgyú*,
- 1785** GYP: Hát még *szívébe*?
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Hát még *szívébe*?

- 1794 K, K₁, GYP, HG: *Egymásután* mind...
KF, SI, fsz: *Egymás után* mind...
- 1805 K: [A sorvégi felkiáltójelet Madách egy kérdőjel vastag átírássával hozta létre.]
- 1811 GYP: ...győzedelmi *ének*: –
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...győzedelmi *ének!* –
- 1814 K₁: ...<fel>helyettünk. – [Átírással jav.]
- 1816 K: *Melly véges végig*...
K₁: *Mely véges végig*...
GYP, HG: *Mely végesvégig*...
KF, SI, fsz: *Mely véges-végig*...
- 1824 K, K₁, GYP, HG: ...*Kánahán*,
KF, SI, fsz: ...*Kánaán*,
- 1829 K, K₁: No hát, – *nohát!*...
GYP, HG, KF, SI, fsz: No hát – no hát!...
- 1834 K: De *illy* népet meg nem...
K₁: De *ily* népet *még* nem...
GYP, HG, KF, SI, fsz: De *ily* népet meg nem...
- 1836 K, K₁, KF, SI, fsz: *Fegyverzetök nyilunk*...
GYP: *Fegyverzetök, nyilok*... [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
HG: *Fegyverzetök, nyilunk*...
- 1837 K: *Mellynek* húrját csak lágy karunk feszít<é>... [A *feszíté* szó *é*-jét M *i*-ből javította.]
K₁: *Melynek húrjá<i>t*... [A másoló törölte az *i* betűt és utólag javította az *a-t á*-ra.]
GYP, HG, KF, SI, fsz: *Melynek* húrját csak lágy karunk feszíté...
- 1838 K, K₁, fsz: *Kopjájuk* árboc, a mienk fűszál.
[Főszövegünk nem követte GYP téves olvasatát – M mindkét kéziratban a *Kopjájuk* szóalakot írta!]
GYP, HG: *Kopjájok* árbocz, a *miénk* fűszál
KF, SI: *Kopjájok* árboc, a mienk fűszál.
- 1839 K: Mind elveszünk, ha *ellenünk* vezetsz... [Az *ellenünk* nyilvánvaló elírás az *ellenük* helyett.]

- GYP, HG: Mind elveszünk, ha *ellenök*...
K₁, KF, SI, fsz: Mind elveszünk, ha *ellenük*...
- 1844 K, K₁, KF, SI, fsz: Egy bús sohajtás...
GYP, HG: Egy bús *sohajtás*...
- 1846 K: [A *vész* szó után fekete ceruzás vessző, a *mellyet* elé beszúrva egy fekete ceruzás *a*, az *a jövő* kifejezésből a névelő fekete ceruzával áthúzva. M jav.]
S a *vész*, *mellyet még jövő takar*,
GYP: S a *vész*, *a mellyet még a*...
HG, KF, SI, fsz: S a *vész*, amelyet még a ...
- 1847 K, K₁, KF, SI, fsz: Órjás...
GYP, HG: *Orjás*...
- 1849 K: *Melly*, a <j> bajoknak *hogy ha* közepette
[M a *bajoknak* szó előtt egy leírt *j*-t kihúzott.]
GYP: *Melly*, a bajoknak *hogyha* közepette
K₁, HG, KF, SI, fsz: *Mely* a bajoknak *hogyha* közepette
- 1855 K, K₁, GYP: Meglátom, Isten népe, *hogy vadabb-é (le ül)*
HG, KF, SI, fsz: ...*hogy vadabb-é. (Leül.)*
- 1855 után utasítás K, K₁, HG, KF, SI, fsz: (*Egy csapat zsidó a bejárathoz*...
GYP: (*Egy csapat zsidó a bejárathoz* ... [GYP téves olvasata.]
- 1868 K, K₁, KF, SI, fsz: Ő a bíró...
HG: Ő a *bíró*...
- 1880 K, GYP, KF: De elmúlt a kor, *dölfös*...
K₁: De <ll> *el mult* a kor, *dölfös*...
HG, SI, fsz: De elmúlt a kor, *dölyfös*...
- 1882 K: Mi itt egyenként...
K₁: Mi itt egyenk<é>*int*... [Átírással jav.]
GYP, HG, KF, SI, fsz: Mi itt egyenkint...
- 1884 GYP, HG: ...*hová leszen*:
K, K₁, KF, SI, fsz: ...*hová leszen*.
- 1896 K: A próféták *neének*.
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...*nejének*.
K, KF, SI, fsz: CIPPORA S mért lön az?
K₁, GYP, HG: CIPPORA S mért *lön* az?

- 1907 K: S boldogságodhoz...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: S boldogságodhoz...
- 1915 K, K₁: A kék pecsét, véres *csik*,...
GYP, HG, KF, SI, fsz: A kék pecsét, véres csík,...
- 1916 K: ...rúgást, pofont. –
[A *botot* szó a betűk átírásával jav.]
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...pofont, botot. –
- 1917 K₁, GYP, HG: Miért is lenne *ilyen* nép szabad,
K, KF, SI, fsz: Miért is lenne ilyen nép szabad,
- 1918 K: ...*sülled* szégyenében;
GYP: ...*sülyed* szégyenében;
K₁, HG, KF, SI, fsz: ...süllyed szégyenében;
- 1931 K: ...*szálva*. [A *szálva* szóalakban fekete ceruzás függőleges vonal jelzi, hogy kell bele még egy *l* betű.]
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...szállva.
- 1936 K, K₁, KF, SI, fsz: S mint számüöttet...
GYP, HG: S mint száműöttet...
- 1938 K: A *frígyszekrények*...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: A frígyszekrények...
- 1940 K: S nem-é tanyázunk *Kánahán* határin? –
GYP: *És nem* tanyázunk *Kánahán* határain? –
HG: *És nem-e* tanyázunk *Kánahán* határain? –
KF, SI: *És nem-e* tanyázunk *Kánaán* határin? –
fsz: S nem-é tanyázunk *Kánaán* határin? –
[A földrajzi név mai helyesírása mellett fsz-ünk visszatért a K eredeti jambikus sorához –: *S nem-é*... –, a régi kiadások ugyanis átírták a sort.]
- 1946 K₁, GYP, HG: A nép *nagylelkű*.
K, KF, SI, fsz: A nép *nagylelkű*.
- 1947 K₁, GYP, HG: Ah, ah, *nagylelkű* nép!
K, KF, SI, fsz: Ah, ah, *nagylelkű* nép!
- 1949 K, GYP, HG, fsz: Választott népe Ábrahám urának.
K₁, KF, SI: Választott népe Ábrahám *Urának*.
[Mivel a modern kiadások téves szövegértelmezésével szemben e sorban az *urának* nem tulajdonnév, hanem köznév, fsz-ünk a régi kiadások és a K szövegváltozatát fogadta el.]

- 1956 K: [A *meg gondolók* szó *ó*-ját Madách *á*-ról átírással javította, de ez így is nyilvánvaló elírás az értelmileg kikövetkeztethető *meggondolánk* alak helyett. **Bárdos J.** A *meggondolók* szó a *meggondolánk* régies, ritkán használt alakja. **Bene K.**]
- 1961 GYP, HG: ...midőn *kilökjük*;
K, K₁, KF, SI, fsz: ...midőn *kilökjük*.
- 1964 K: *Egyenként* elbucúzni holtjaimtól.
GYP, HG: *Egyenként* elbucúzni holtjaimtól.
K₁, KF, SI, fsz: *Egyenkint* elbucúzni holtjaimtól.
- 1966 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Tudunk *becsületet*. –
GYP: Tudunk *becsületet*. –
- 1967 K: Vizontlátás<ra>ig reggel... [A *vizontlátásig* szó utolsó két betűjét Madách valószínűleg a *ra* betűkapcsolat átírásával nyerte.]
- 1979 K, GYP, HG: S felváltva önti *elkábúlt* fejünkre.
K₁, KF, SI, fsz: ...*elkábult* fejünkre.
- 1982 GYP: *Hejh* Józsue!
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Hej, Józsue!
- 1987 K, K₁: *Hólt* emberek. –
GYP, HG, KF, SI, fsz: *Holt* emberek. –
- 1990 K₁, HG: *Elfogja* nyelni a föld...
K, GYP, KF, SI, fsz: *El fogja* nyelni a föld...
- 1995 K: Vonúl*ni*, <és>majd vezérek... [A *majd* szót Madách valószínűleg a megkezdett *mé(g)* szó átírásával hozta létre.]
K₁: Vonul*ni*, *és* vezérek...
GYP: *Vonulni*, *majd* vezérek...
HG, KF, SI, fsz: *Vonulni*, *majd* vezérek...
- 2010 GYP: ...felsőbb *határozat*
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...felsőbb *határozat*
- 2015 K: Uralkodik. Ha el szunnyad, vagy... [Az *el szunnyad* szavak között az egybeírás fekete ceruzás jele látható.]
- 2016 K: Szét tépik őt, vagy... [A *szét tépik* szavak között az egybeírás fekete ceruzás jele látható.]
- 2017 K: ...száz *kicsiny* hiúság,
K₁: ...száz *kicsiny* *hiúság*,
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...száz *kicsiny* hiúság,

- 2020 K: Hány agg szívében gyült... [A *gyült* szó *ű*-jét Madách rövid *ü*-ről javította.]
- 2024 K, GYP, KF, SI, fsz: Nem a múltnak...
K₁: Nem a <régi> *mult*nak...
HG: Nem a *mult*nak...
- 2028 K₁: Minden léptedre *olly szint*...
K: Minden léptedre *olly szint*...
GYP: Minden léptedre *oly szint*...
HG, KF, SI, fsz: ...*oly szint*...
- 2029 HG: Hogy az egész *így*...
K, K₁, GYP, KF, SI, fsz: Hogy az egész *ügy*...
- 2051 K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Mosolygi csak...
GYP: *Mosolyg* csak...
- 2055 K₁, GYP, HG: ...megszállt, mint *megszokta* szállni
K, KF, SI, fsz: ...megszállt, mint meg szokta szállni
- 2062 K₁, GYP: Nem *üzték-e*...
K, HG, KF, SI, fsz: Nem *üzték-é*...
- 2072 K₁: *Nem-e* látjátok...
K, GYP, HG, KF, SI, fsz: Nem-é látjátok...
- 2080 K: Ki szélüzött magból erdőt <nove[?]>keleszték;
[A *keleszték* szó első négy betűjét Madách egy megkezdett szó (valószínűleg *nove*) átírásával hozta létre.]
- 2082 K, HG, KF, SI, fsz: Erőset, újat,
K₁: Erőset, *ujat*,
GYP, HG: *Érőset, ujat*,... [*Érőset* sh.]
- 2083 HG, SI, fsz: Mint elfajult...
K, GYP, KF: Mint *elfajult*...
K₁: Mint *elfásult*...
- 2091 K: Vérdíjúl népemért inkább *uram*!
K₁, KF: Vérdíjúl népemért inkább *Uram*!
GYP, HG: Vérdíjúl népemért inkább *uram*!
SI, fsz: Vérdíjúl népemért inkább, *Uram*!
- 2106 K, K₁, GYP, HG: ...megyen *Kánahánba*
KF, SI, fsz: ...megyen *Kánaánba*.
- 2107 K, K₁, GYP, HG: ...most *lélekenek*.
KF, SI, fsz: ...most *lélegzenek*.

- 2108 K: Hálá legyen ezért is *istenem*!
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Hála legyen ezért is, *Istenem*!
[Noha a K megoldása megőrzi a *jambust*, de a *hálá* oly szokatlan, hogy fsz-ünk is inkább megtörte a ritmust.]
- 2112 K, K₁, KF, SI, fsz: S ha megviradt...
GYP, HG: S ha *megviradt*...
- 2114 K, GYP, KF: ...Nos teljesült-e a parancs?
K₁, HG, SI, fsz: ...Nos teljesült-e a parancs?
- 2123 K₁, GYP, HG: E csók is, *melyet*...
K, KF, SI, fsz: E csók is, *mellyet*...
- 2130 KF: Isten megáldjon! – *Órizd meg, fiam!* [A helyesírási javítás téves szövegeértelmezést hozott létre. A szó jelentése: *Órizd meg fiamat*, s nem Cippórárt szólítja fiamnak Mózes!]
- 2132 K: Mint éles *nyill*...
GYP, HG: Mint *édes* nyíl...
K₁, KF, SI, fsz: Mint éles nyíl...
- 2134 K₁: *Jöjj* l<e>ányom! – Mózes *Istenem megáldjon!*
GYP, HG, KF: *Jőj*, lányom! – Mózes, *Istenem* megáldjon!
K, SI, fsz: *Jőj*, lányom! – Mózes, *istenem* megáldjon!
- 2147 K: ...*menyj* csak, *istenemmel*.
K₁: ...*menyj* csak, *Istenemmel*.
GYP, HG, KF, SI, fsz: *menj* csak *Istenemmel*.
- 2150 K: ...*menjek-é?* *JÓZSUÉ Menyj*, Amra, *menyj*.
K₁: ...*menjek-e?* *JÓZSUÉ Menj*, Amra, *menj*.
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...*menjek-é?* *JÓZSUÉ Menj*, Amra, *menj*.
- 2153 K₁: [A pályamű kéziratában a *hetvenkedném* szó késsel aláhúzva.]
- 2154 K₁: Hogy tőled válni *kiánnék*. [Sic!]
GYP, HG: Hogy tőled válni *kivánnék*.
K, KF, SI, fsz: Hogy tőled válni *kivánnék*.
- 2155 K₁: [A pályamű kéziratában a *felpakolva* szó késsel aláhúzva.]
- 2161 után K: [A lap jobb oldalán fekete ceruzás szám látható: 460.]

ÖTÖDIK FELVONÁS

- 2164 K, K₁, GYP, HG: Előttünk egy lépésre *Kánahán*.
KF, SI, fsz: Előttünk egy lépésre Kánaán.
- 2168 K: Felolvasád-e a népösszeírást? – [A *Felolvasád* szót Madách *Eloolvasád*-ról vastag átírással javította.]
K₁: *Fölolvas*<▷>ád-e a *nép összeírást*?
GYP, HG: ...népösszeírást?
KF, SI, fsz: ...népösszeírást? –
- 2173 K₁, GYP, HG: A volt világból, – *melyet*...
K, KF, SI fsz: A volt világból, – *mellyet*...
- 2175 K₁, GYP: Az *ígért*...
K, HG, KF, SI, fsz: Az *ígért*...
- 2177 K₁: ...nincsen *fölírva*
GYP: ...nincsen *felírva*
K, HG, KF, SI, fsz: ...nincsen *felírva*
- 2192 K, K₁, KF: Rakd ékeid mind a *frígy*...
GYP, HG, SI, fsz: Rakd ékeid mind a *frígy*...
- 2193 K: Az *óltártól*...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Az *oltártól*...
- 2197 fsz: Im, itt van minden. – Tisztán nyújtom át
[Fsz-ünk megőrizte az első jambust a két utolsó kiadással szemben, ugyanakkor elfogadta a versmérték tekintetében indifferens helyesírási javítását – *nyújtom* – e kiadásoknak.]
K, K₁, GYP, HG: Im, itt van minden. – Tisztán nyújtom át
KF, SI: *Ím*, itt van minden. – Tisztán nyújtom át
- 2204 K₁: Ne búcsúzzunk. Követlek <Mária> nemsokára.
GYP: ...Követlek *nem sokára*.
K, HG, KF, SI, fsz: ... Követlek nemsokára.
- 2218 GYP: ...még *ösmerék*. – –
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: még *ösmerik*. – –
- 2228 K, K₁: De mint a *nyill le hull*,
HG: De mint a *nyúl* lehull, [sh]
GYP, HG, KF, SI, fsz: De mint a nyíl lehull,
- 2237 K: ...*bóldogság*unak korát. –
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...*boldogságnak* korát. –

- 2248 K, K₁, fsz: Nem nyomja...
GYP, HG, KF, SI: *Ne* nyomja...
- 2257 K, KF: Előttünk áll a *frígynek*...
K₁, GYP, HG, SI, fsz: Előttünk áll a *frígynek*...
- 2258 K, GYP: Melyben törvényünk s *istenünk* lakik.
K₁, HG, SI, fsz: Melyben törvényünk s *Istenünk* lakik.
- 2260 GYP: Hanyatlott sírba *orjás*...
K, K₁, HG, SI, fsz: Hanyatlott sírba *órjás*...
- 2263 K₁, GYP, HG, KF, SI: Elhagyná a nép, *mely* Isten...
K: Elhagyná a nép, *melly* *isten*...
fsz: Elhagyná a nép, *melly* *Isten*...
- 2264 K: *Olly* annyi nép...
K₁, GYP, HG: *Oly* annyi nép...
KF, SI, fsz: *Olyannyi* nép...
- 2275 K: Népem, ne hidd, hogy *a melly* egyesít,
K₁, GYP, HG: ...*a mely* egyesít.
KF, SI, fsz: ...*amely* egyesít.
- 2277 K: *Melly* nemzetté tesz, a *föld* – a haza;
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: *Mely* nemzetté tesz, a *föld* – a haza;
[A *föld* szót a K-ban Madách aláhúzta, jelezve a kiemelés szükségességét.]
- 2281 K: ...nem *vóltál*-é...
K₁: ...nem *vóltál*-e...
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...nem *vóltál*-é...
- 2282 K: Nem-é maradtál *isten ősi népe*? –
K₁, HG: Nem-*e* maradtál *Isten ősi népe*? –
GYP: *És nem* maradtál *Isten ősi népe*? –
KF, SI, fsz: Nem-é maradtál *Isten ősi népe*? –
- 2289 GYP: [Az errata-lapon hibajelzés: *egy, maga olv. egymaga*.
Nincs hiba! GYP kiadásában is helyesen áll: *egy, maga*.]
- 2291 K, HG, KF, SI, fsz: Egységednek szentelt tanújele.
K₁: ...*tanujele*.
GYP: Egységednek szentelt *tanú jele*.
- 2292 K: ...*óltára*ra hordjon.
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...*oltára*ra hordjon.

- 2298 K: ...egy óltárt...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: ...egy oltárt...
- 2302 K, KF, SI, fsz: A vad pogánynak, melyet...
K₁, GYP, HG: A vad pogánynak, *melyet*...
- 2303 K, K₁: ...ne *vállald*,
GYP, HG, KF, SI, fsz: ...ne vállald,
- 2313 K, K₁: Tarthatja csak *fen* népét Izraelnek...
[Az *Izraelnek* szó első két betűjét Madách egy megkezdett *Je(hovának)* szó vastag átírásával hozta létre a K-ban.]
GYP, HG, KF, SI, fsz: Tarthatja csak fenn...
- 2314 GYP: *Szeretett* csúfosan olvasztaná el. [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Szeretet csúfosan olvasztaná el. –
- 2315 K, GYP: ...*mond* hogyan [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K₁, HG, KF, SI, fsz: mondd, hogyan...
- 2322 GYP, HG: Reájok önti. – Óvjátok *híven*.
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: Reájok önti. – Óvjátok híven.
- 2324 K, K₁: Te Józsué meg, csak *bizzál*...
GYP, HG, KF, SI, fsz: Te Józsué meg, csak bízzál...
- 2233 K: S könnyebben <*szállok*> dülök...
[Madách áthúzta a *szállok* szót.]
K₁, HG, KF, SI, fsz: S könnyebben dülök...
- 2339 GYP, HG: De *ilyen*...
K, K₁, KF, SI, fsz: De ilyen...
- 2340 után K: [A lap jobb oldalán fekete ceruzás szám látható: 179. A szám az V. felvonás első színe sorainak összege.]
- 2348 K, GYP: *Mond* csak, Józsué! [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K₁, HG, KF, SI, fsz: Mondd csak...
- 2352 K, KF, SI, fsz: A sírt is tenni, mellyért...
K₁, GYP, HG: A sírt is tenni, *melyért*...
- 2354 K₁, GYP, HG: Jelt kívánsz...
KF, SI, fsz: Jelt kívánsz...
- 2360 GYP, fsz: Nem lesz-e...
K, K₁: Nem *lesz-e'*...
HG, KF, SI: Nem *lesz-é*...
- 2366 HG, SI, fsz: Hogy indulnom kell már...
K, K₁, GYP, KF: Hogy *indul*nom kell már...
- 2371 K, K₁: Nézd meg minden nap, – s amidőn *ledül* –
GYP: Nézd meg minden nap, – s *a midőn ledül*.
HG, KF, SI, fsz: Nézd meg minden nap, – s amidőn ledül...
- 2373 K, GYP: ...te *Kánahánba indulsz*. –
K₁, HG: ...te *Kánahánba* indulsz. –
KF, SI, fsz: ...te Kánaánba indulsz. –
- 2383 GYP: ...mit várok *továb*? [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K, K₁, HG, KF, SI, fsz: ...mit várok tovább?
- 2385 K: Ki *oly* soká nem-zúgolódva túrtél,
K₁: Ki oly soká *nem zúgolódva* túrtél,
GYP, HG, KF, SI, fsz: Ki oly soká nem-zúgolódva túrtél,
- 2386 K₁, GYP, KF, SI, fsz: Még várhatsz egy kicsinyt...
K, HG: Még várhatsz egy *kicsinyt*...
- 2388 K, GYP, KF: – ...min tudnék még örülni?
K₁, HG, SI, fsz: – ...min tudnék még örülni?
- 2391 K, K₁, GYP, HG: Imé kitarva látod *Kánahánt!*
SI: *Imé*, kitarva...
KF, fsz: Imé kitarva látod Kánaánt! – –
- 2398 K, KF, SI: S *ujult* erőt hozott mindannyiszor. –
K₁, HG, fsz: S ujult erőt hozott mindannyiszor. –
- 2403 K, HG: Száz fényes város kúpjai ragyognak
K₁: Száz <*fényes*> város fényes kúpjai ragyognak
[A *fényes* szó utólag betoldva.]
GYP: Száz fényes város *kúpjai* ragyognak
KF, SI, fsz: Száz város fényes kúpjai ragyognak
- 2411 K, GYP: ...*sion* fokán, [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K₁, HG, KF, SI, fsz: ...Sion fokán,
- 2412 K, KF: Ragyogni látom a *frígy* sátorát.
K₁, GYP, HG, SI, fsz: Ragyogni látom a frígy...

Szövegmagyarázatok

- 2417 K, K₁: Irányau^l szolgálva fél világnak,
KF: Irányau^l szolgálva félvilágnak,
GYP, HG: Irányaul szolgálva félvilágnak,
SI: Irányaul szolgálva a fél világnak,
fsz: Irányaul szolgálva fél világnak,
- 2421 K, GYP: ...mond, uram, [Sh. GYP kiadásának 3. kötete utolsó lapján sajtóhiba-jegyzéket közöl, ezt a hibát jelzi.]
K₁, HG, KF, SI, fsz: ...mondd, uram,
- 2426 GYP: Mint hogyha egy éj volna csak közöttök,
K, K₁: Mint hogyha egy éj volna csak közöttük,
HG, KF, SI, fsz: Mint hogyha egy éj volna csak közöttük,
- 2430 előtt K: [A lap jobb oldalán fekete ceruzás szám látható: 90.]
- 2431 K, K₁, KF: Előre csak. – Itt a frígy...
HG, SI, fsz: Előre csak. – Itt a frigy...
- 2439 K: De buzdító...
K₁, GYP, KF, SI, fsz: De buzdító...
- 2440 K₁: És győzelemre teljes bizalom kell.
K, GYP, HG, KF, SI, fsz: És győzelemre teljes bizalom kell.
- 2443 K: Egyetlen isten ő, ki...
K₁, GYP, HG, KF, SI, fsz: Egyetlen Isten ő, ki...
- 2455 K₁, GYP: Sebez, de ám gyógyíthat...
K, HG, KF, SI, fsz: Sebez, de ám gyógyíthat...
- 2460 K, K₁, GYP: Viszhangot ébreszt...
HG, KF, SI, fsz: Visszhangot ébreszt...
- 2469 K₁, GYP, HG: Bátran, s győzelmi hittel...
K, KF, SI, fsz: Bátran, s győzelmi hittel...
- 2471 K₁: Jerikó kapujához.
K, GYP, HG, KF, SI, fsz: Jeriko kapujához.
- 2473 után K: [A lap jobb oldalán fekete ceruzás szám látható: 43. Az utolsó változás sorösszege ez.]
[A VÉGE felirat és a Gonda-jegyzet alatt a lap jobb oldalán fekete ceruzás szám látható: 2470. Ez a sorok száma, Madách összegzésében.]

ELSŐ FELVONÁS

... országjár, Mózes, Jókhebed sat. [1. sor előtt] – S a többi.

Szegény fiú, s még sajnósabb anya. [36] – Sajnálatosabb.

Te második József, megáldjon Isten! [79] – Utalás a bibliai Józsefre, aki megmentette az egyiptomiakat és a zsidókat az éhhaláltól, s akiknek utódai az egyiptomi Gósen tartományban telepedtek le.

Majd vízbe fojtál egy szak gyermeket, [117] – Rengeteg, sok. Szakasznyi.

Mely Pithomot és Rahamsest emelte, [188]– Pithom: rabszolgákkal építettett város Felső-Egyiptomban; Rahamses: Ramses fáraó síremléke.

Tudd hát zsidó vagy – Lévi sátorából. [348] – A leviták törzséből, akik a zsidók közt a papi méltóságot viselték nemzedékről nemzedékre.

A gyil lakott Nilus sötét vizében, [414]– Krokodil (krokogyil).

S mesterséggel készíték kis tobozt, [435] – Dobozt, kosárkát.

MÁSODIK FELVONÁS

Midianban. A Hóreb hegye tövénél forrás-kút... [728. sor után] – A Sinai-hegy másik elnevezése.

És kész-e a nép áldozatra, mondd, / Szabadságáért s Ábrahám uráért? [910] – Jehováért, aki Ábrahámmal szövetséget kötött, megígérvén neki, hogy utódait nagy néppé teszi és bevezeti Kánaán földjére.

Szemök megigéz, mint a baziliszka. [996] – Baziliszkus, mitológiai koronás sárkánygyík, melynek pillantása halálos. (görög-latin)
Most már kifosztanak vég filléreinkből, [1124] – Végső, utolsó filléreinkből.

Ez éjjel még eljő Aszasziel, / A rém-angyal, [1177] – Gonosz pusztai szellem a Bibliában.

HARMADIK FELVONÁS

Moabiták erős haddal közelgnek, [1539] – Észak-arábiai nép, mely a Holt-tengertől délkeletre élt.
(*Mózes karjait* gyámolítják.) [1651. sor után] – Tartják, támogatják.

NEGYEDIK FELVONÁS

Mózes sátorának belseje a zsidók táborában Kánaán határán. [1701. sor után] – Az ígélet földje, tejjel-mézzel folyó tartomány; a mai Palesztina bibliai elnevezése.
...új rabság toldja *sérveink*. [1905] – Sérelmeink.
A frigysekrénynek fényes sátora / Közöttünk áll... [1938] – A tízparancsolat kőtábláit őrző szentségtartónak, mely a zsidóságnak Jehovával kötött szövetségét szimbolizálja.
Ha nem kiméled, *szinte* gátadul lész. [2018] – Szintén.
S termékeny lett *Sára* egy szavamra, [2079] – Ábrahám felesége.

ÖTÖDIK FELVONÁS

Mely *fű* ugyan még, ámde már nem érez; [2185] – Lélegzik.
Hajkált és üldött, mint veszett kutya; [2270] – Hajszolt és üldözött.
NÉP (*ének**) *Szirt ő... Amit teszen, hibátlan az...* stb. [2241–44 és 2452–56] – Mindkét énekszakasz Mózes egykori énekéből van, Gonda László fordítása szerint. [Madách jegyzete.]
Gonda László (1831–1872) tanár, protestáns egyházi és pedagógiai író volt.

TÜNDÉRALOM

DRÁMAI KÖLTEMÉNY

ELSŐ SZÍN

(Tündérország. Tündérszép Ilona trónon nyugszik. Tündérek.)

TÜNDÉREK KARA

Lágy rezgése nyári légnek,
Gyors felhőnek tünde árnya;
Mely hajnalban zsong, az ének,
Szín, melytől ég pille szárnya,
5 Szűz mosolya hő ajaknak,
A szemérem pirulása;
Semmik ti, mik elragadnak,
Ember lelkesítő álma:

Jöjtek mind, jöjtek mind!
10 Hogyha a tündérparancs int.
Aminek kéj földön árnya,
Testet öltson itt magára.

MÁSIK KAR

Minden édes bűvölet,
Mely a föld rideg porára
15 Fúval érzést, életet,
S elreppen, mint égi pára,
Melyet sejt csak, s kincse bár
A vágyó emberkebelnek:
Durva kart, ha rája tár,
20 Csak rideg valót ölel meg.

Jöjtek mind, jöjtek
Szép nyáréji képletek;
Feretegnek orgonája,
Harmatcsepp, csillag sugára...

ILONA

25 Elég, elég ne is boszantsatok!
Lelkem mind evvel régen jóllakott.

DALÁR *(dal tündére)*

Nem vonz-e hát többé tündérezene,
Küzdő érzések zajgó tengere,
Mely majd csilló habgyönggyé törik,
30 Majd bömböl és zúg rémes mélyeig?
S éppen, mivel nincs megfagyott szava,
Kimondhatlan érzés szól általa?

TÜNDE *(báj tündére)*

Nem nyugtat-é meg többé a varázs,
Melyet kívülünk nem bír semmi más,
35 Hogy ami lelkesítő s szép vagyon,
Tündér csókjának égni kell azon:
A lány arcán, duló villámokon,
A rózsza kelyhén, ostromló habon,
És minden, aki ebben kéjeleg,
40 Az minket áld, minket tündéreket.

CSILLA *(szeszély tündére)*

Nem vidít-é fel a játszó szeszély,
Mely tükröt ingat, ahol árja mély;
Virágocskát teremt a sír felett,
S odáig is mosolygással vezet.

45 A rózsafán maró tövist terem
Virága, hogy még igézőbb legyen,
De a tövisre is virányt lehel,
Hogy elviselje a tépett kebel.

DÉLIBÁB *(képzelet tündére)*

Mi az, mi az, mire vágyad lehet,
50 Midőn szolgál a gazdag képzelet,
Mely bűvös báját ott terjeszti szét,
Hol Istennek világa megszűnék.
Csak egy göröngy – s alapja megvagyon
Egy új csillagnak. –

ILONA

Ah, unatkozom!

TÜNDÉREK

55 Unatkozol? Mi szó tündérajakról!

ILONA

Tündérajaknak egy nőszív parancsol.
Míg a földön vala honos tanyánk,
Ah, addig szép világ volt! Illatos
Berek rezgő árnyában, holdvilág
60 Hullámain tánc és dal oly zajos;
Majd a szikrázó tó gyűrületén
Bolintozó nád suttogása közt
Merengtünk, mint nap útja közepén,
A pusztán, melyet délibáb fűrészt. –

65 Mi szép mulatság volt enyelgeni
A föld fiával, áldást szórva itt,
Amott gyötrelmet; s tünde képzeti
Ajándok volt mindkettő, melybe hitt.
A földi lánnyal versenyezheténk
70 S ha meggyőzhettük, milyen élvezet!
Mert bár a dics mindenkor a miénk,
Előnyben ő van a tündér felett.

CSILLA

Miért, királyné?

ILONA

Óh, ne kérdd, ne kérdd!

Egy kis tündéri van mindannyiban,
75 Míg a föld gyengeségét, mely megért,
Melegjét, mely vonz, vágynunk hasztalan. –
No, de azért nem volt panaszra ok:
Ifjú természet, ifjabb érzelem,
Mindenfelé még hatni, tenni sok...
80 Megértett olykor egy-egy emberem.
S az a sok, sok dicsőséges kaland!
Majd egy királyfi, egy kobor lovag,
Halvány dalnok, kezében játszi lant,
Szerelmes pásztor, ádáz várurak.

85 Elmúlt mind. Most, hogy a vasút robog,
Távirda játszik, gőzkazán füttyöl,
Papírral ölnek a napilapok,
Légszesz lámpák közt a hold elcsücsül,
Várat, zárdát dönt villám, rág a szű,
90 Csak a moslékos gyár büszkélkedik:
Mint teknősbéka önmagába bú
A meghült ember, s ottan vénhedik.
Döngetheti tajkát a szép, – ha vak!
A nagy, – ha más világ neki – nem ő!
95 Hogy érezné meg tündérujjak
Villanyát? Hisz nem tűzdehír, mi jó.
Hiába volna szállanunk közéjek!
Nem sejtve tündért, meg sem értenének.
CSILLA
Bájos királyném hirtelelenkedel,
100 Akad még most is egy-egy hőbb kebel.
Ismérek olyat, aki értene
És sejtésünkkel van már is tele.
Haszontalannak tartja a világ,
Kedvesnek én, – s midőn a gyepre dőlve
105 Néz megvetőn az emberküzdelemre:
Úgy érzi, néki nyíl minden virág;
Azé, kinek terem – csupán a baj.
Mind néki hangicsál a sok madárka;
Majd ráijeszt a népek zsarnokára,
110 Boldog világ lesz, és megszűnt a jaj.
S mind e nagy dolgot fekve végzi el.
Mellette ülök homlokát legyezve,
S mosolygva oly furcsát sugok fülébe,
Hogy szinte önmagából is kikel.
ILONA
115 Mely ország rejti őt? Ez drága kincs!
Nevezd, s hálámnak, tudd, határa nincs.

CSILLA
Talán csak inkább megtartom magamnak.
ILONA
Hűtlen jobbágyok hát itt is akadnak!?
CSILLA
Zsarnok királynék hogyha fosztogatnak...
ILONA
120 Csitt, ez pór bűn, ne mondjad a nagyoknak.
Én csak parancsolhatnék, ámde kérek.
CSILLA
Hát én, a gyöngye, mindig csak kitérjek?
Hadd őt nekem, a hóbortos fiút.
Enyelgve, játszva kísérendem én
125 Ábránd s káprázat közt az életút
Jól elfátyolozott kietlenén.
S ha nem lel is dúsgazdag kincseret,
De tönkre sem jut érzékeny szive,
Melyet, ha útján egy kis rög mered –
130 Vad hangsikoly – halálíg sértene.
Talán nem ismerend fel sírjaig,
Mindegy, azért körében lenghetek,
S boldog vagyok, ha látom: boldogít
A rálehelt szeszélyes képzelet.
ILONA
135 Ah... ah! Van is dicsekvésedre ok;
Én ily balgán szerény már nem vagyok.
Kivánom: ismerjen fel, s tudja azt,
Ki küld reá vést és mosolyg tavaszt.
Fáradjon értem örülten, vadon
140 Szeressen és az édes fájdalom
Egész mennyét és poklát élje át.
CSILLA
Mig eltaszítod majd – ha megunád.
ILONA
Nos aztán, ember mit kívánna még?
Elég: egy percig volt övé az ég. –

145 De jó, ne mondd honát, ugyis tudom
Mi volna más, mint a magyar haza?
Onnan került utolsó bajnokom,
János vitéz is, a szép dalia. –
Csak ott találni még egy-egy zugot,
150 Hol pásztortűznél rólunk szól a dal,
A múlt visszhangja most is suttog ott,
Gyermekregéknek hímes szárnyival;
A honfiszívből tündér álmokat
Repít felénk egy-egy rejtett sohaj,
155 S hahogy szeret, vagy bútól megszakad
Még hisznek benne, s nem veri kacaj. –
Ah, a köszén-civilizáció
Illatja a viráglehelletet
El nem riaszthatá még. – Ámde jó,
160 Ne mondd, azt is tudom, ki embered:
Költő, ki volna más? Nagy léptei
Sohsem tartnak mértéket a tömeggel,
S vagy az utat bolondúl ő töri,
Vagy elkórársz, ha holmi limlomot lel.
CSILLA
165 Jól van tehát, költő, azt is tudod;
De hát hol rímeket ezrek faragnak,
S szárnyas lovak oly bőviben akadnak,
A keresést százszor megátkozod.
Ez jó szerencsének tekint, ha jössz,
170 De illőbb, úgy hiszi, ha tart sub rosa;
Amaz kilesz veled s kiír – mi próza –
Rangodból amit azt, ha felfödöz.
Egyik Maecenásnak késztetve tesz,
S olyan kötet költészetet adand be,
175 Hogy halhatlan tündér természeted se
Emészti el, míg a földön leszesz.
Akkor botolsz majd kedvesemre, s fáradt
Lelkedre többé már öröm nem árad.

ILONA
Igaz, igaz, kérlek, hát add nekem.
CSILLA
180 Elrontanád őt. Százszor újra: nem!
ILONA
Ah, Csilla, Csilla!
TÜNDÉREK
Hallgasd meg, királynénk!
ILONA
Mi új érzés! Eddig nem ismerém még
Az akadályok édes mérgeit;
Ha eddig vágytam, mostan égve égek.
185 Egész világot érte, Csilla, néked.
CSILLA
Nem, nem!
ÁMOR (*bosszúsan fellép*)
Mi felfordult világ ez itt?
TÜNDÉREK
Ah, Ámor a hatalmas! Béke, csend.
ÁMOR
Ilon, az ifju a tiéd leend.
Kis Csilla, nos mit duzzogsz? Látom én jól:
190 Az ős Olympon mily gazdálkodás foly.
Ez asszonynép fellázad untalan.
Alig lopózkodott be hízelegve
Már pusztulás jött az ős istenekre;
Csak én maradtam írmagul magam.
195 Meghagytak, mert lenézték gyermekarcom,
Miattok itt akár szüntelen alszom,
Munkát ugyancsak nem hagynak nekem.
A földön? Arról, ah, mért is beszélek!
Telekkönyvpajzsok, szerződési vérték
200 Felfogják legkeményebb fegyverem.
Helyembe léptek hírlaphirdetések,
Nénék, banyák, kozmétique, üzérek –

Itt meg szeszély, pajzánság, képzelet.
De sok, ami sok! A játékot meguntam,
205 Alattvalóim lesztek, mint a múltban,
S törvényt teszek mindnyájatok felett.
Ilon, az a fiú legyen tiéd,
De élvezvén majd egy tündér kegyét,
Ha üdvét gögje nem birandja el,
210 S dicsekszik véle a rossz porkebel:
Dicsedben többé meg nem lát soha,
Míg érdemesnek nem tartod reá,
Hogy egykor hitvány mezben lépj elé,
S ő benned a tündért felismeré.
215 Ha ellenben te játszanál vele,
Kebledről lábadohoz taszítva le,
S szolgát, nem kedvest óhajtasz csupán,
Gyalázatot hozván eképp reám,
Áldásom átokká fordítva el:
220 Bünöd legádázabb boszúra lel.
S mindaddig ver kérlelhetlen vezeklés,
Míg híveim közt a leg-is hivebb léssz.
S most kis mosolygó Csilla, menj, vezesd
Ilont. No, fel se vedd e kicsi bajt!
225 Hidd el te vagy, ki legkevesbet vesz,
Kisérjen jókedv, míg más tán sohajt.

MÁSODIK SZÍN

(Vadregényes táj. Az előtérben jobbra malom. Messze kastély. Csilla Tündér szép Ilonát vezetve megjelennek.)

CSILLA

Im, itt vagyunk. E helyt szoktam vele

Enyelgni – –

ILONA

Mily alakban?

CSILLA

Láthatatlan.

Elég, hogy engem érezett szive,

230 A föld lányát nyugton csókolni hagytam.

ILONA

Tán kedvesét. S ki az?

CSILLA

Molnárleány.

ILONA

Ah, ah! – –

CSILLA

Várjunk csak kissé, itt az óra,

Hogy láss magad.

ILONA

Csodálatos talány

Költöd s kalandod –

CSILLA

Óh, bár válna jóra!

A KÖLTŐ *(könyvvel kezében jó a háttérből)*

235 Nagy árnyak! Óh, csak lengjetelek körül!

Lelkem megérez és ernyedetlenül

Ontom küzdéstelek, int a nagy idő.

Elesni, győzni – véletek dicső. –

Ti a tömegnél egy fővel nagyobbak,

240 Erényeitek rám is átragyognak.
Achilleus haragját érzem,
Maratonnál kigyújt a győzelem,
Colomboval lángcsillagzat vezet,
Fingálhoz a borongó képzelet.
245 Mi a jelen nekem – ah, el vele,
A kor hitványabb-é vagy embere?
De nem káromlom hát a napsugárt,
Mely végigárjadoz, – az illatárt!
A lány szerelme, a százhangu ének,
250 Nem-e mind szívverése a jelennek.
A képzelet, mely nagysághoz vezet,
Hideg, kábító sírt tár fel nekünk,
Belé csak a honos jelen tehet
254 Egy kis sugárt, melynél melegedünk.

[A kézirat itt megszakad.]

JEGYZETEK

Rövidítések:

K	kézirat. OSZK kéziratára.
Ko	Koszorú. (Arany János hetilapja, második évfolyam, második félév 6. szám. 1864. aug. 7.)
GYP	Gyulai Pál kiadásának szövege.
HG	Halász Gábor kiadásának szövege (<i>Madách Imre Összes Művei. I-II.</i> Szerk: Halász Gábor. Bp. Révai 1942.)
fsz	főszöveg (a dráma általunk gondozott, a kézirat alapján létrehozott új szövege).
szöveg	Olyan szövegváltozat, amely nincs áthúzva, de nem került be a főszövegbe sem.
<nem>	Ha a kéziratban áthúzott, vagy átírt szöveg olvasható, a szavakat dőlt betűvel, ékzárójelben közöljük.
[]	A szövegváltozatok gondozójának [Bene Kálmán] megjegyzése.
5, 25 stb.	A sorok számozása, a példa tehát az 5. és a 25. sorra vonatkozik.

Források

A drámatörredék kézírata az OSZK Kézirattárában a Fol. Hung 1041. szám alatt található. 9 levél. Az első szín másolat, a második színtől Madách kézírása. Javítások a költő kezétől. A drámatörredék első színiét először a *Koszorú*-ban közölte Arany János (1864. II. 123–25. l.) Utána Gyulai Pál *Madách Imre összes művei* c. válogatásában (Bp., Athenaeum 1880, I–II., új lenyomat: 1895) a III. k. 317–328. lapján, majd Halász Gábor szerkesztette *Madách Imre összes művei* (I–II. k., Bp. Révai, 1942) első kötetében (1053–1064. l.) jelent meg. Jelenlegi szövegünk ennek a szövegnek újra ellenőrzött, több helyen javított, kiigazított változata. Modernizáltuk benne a drámatörredék helyesírását, természetesen csak azokon a helyeken, ahol a változtatás nem rontotta el a darab jambikus verselését. Tehát nem változtattuk meg a gyakori, a ma helyestől eltérő hosszúságú magánhangzós (pl. *százhangu, szive, kobor* stb.) szóalakok, továbbá a ma helytelen rövid vagy hosszú mássalhangzós (pl. *boszúmra, léssz*), hibás helyesírását, ha a verselési helyzet úgy kívánta. Nem változtattunk természetesen Madách régies, vagy nyelvjárási szavain, egyéni szóalkotásain (mint pl. *tajkát, kozmetik, kincseret*), a régies ragozáson (mint pl. *birandja, felismeré* stb.).

Arany János a *Koszorú*-ban közölt részlethez a következő szerkesztői megjegyzést fűzte: „E töredék egy készülöben lévő mű darabja, melyet, hogy a szerző bevégezzen, a t. olvasók éppen úgy óhajtani fogják, mint alulírt szerkesztő.” (125. l.)

Madách Imre *feljegyzéseiben*, a színpadi jegyzetek között ezek a vázlatok a szerepeltek:

TÜNDÉRÁLOM
Drámai költemény
1864 jan. 2.

Iső sz. *Tündérország*. Ilona unatkozik, a földre óhajt, hallja a költő hí-rét s hozzá készül.

IIik sz. *A költő otthon*. Apja, anyja szándéka a fiúval, ez készül ki a világba. Ilona megjelen, mint pórleány.

IIIik sz. *Hivatalszoba*, bál, IV. Az összeesküvésnek rejtőzni kell.

Vik sz. *Pokol*. VI. Herkules, VII. Sámson, VIII. Mária.

IXik sz. *Forradalom*, győzelem, csömör.

X. *Bukás*.

XI. *Színház*.

XII. *A költő otthon*.

Tündéráalom.

A hideg világfi kritizálja a színészeket, hogy dühöngnek – mosolygva kell meghalni.

Világszép asszonya: ne dicsekedjél – eltűnt.

Világbíró király, mi lesz utánam, hogy áll meg a világ.

Öreg fiú, fiatal anya a másvilágon.

Szerencsés légy, hogy megúnd a világot.

Disznóképű herceg, egy csepp könnyű esett rá, s elváltozott.

A tündérkorona elvesz s lesz belőle lány – addig kacagott a szerelmen.

Az apa, ki fia törekvéseinek mindég ellene volt, később belátja fia igazát; hogy megcsalatott, melléje áll, de már késő – mond a fiú.

S a megváltó örök üdvében még

Siratja, hogy közénk egykor leszállt,

S minden szív, melyben egy szikrája ég

A szent ügynek, vele könyörg halált,

Hogy látniok ne kelljen sorsukat,

Melyben részes minden kivált kebel,

Miként vérázott bibliájukat,

A bűn átokká magyarázza el. („A Megváltó”-ból)

Az apa fiát jólétre akarja, az anya művészetre, szerencsétlen és művész.

Ha a tengerhez egy században egyszer jő egy madár, s szájában vizet, van remény, hogy elhordja. De –

Achilles és Helene a másvilágon találkozik; mindketten rontottuk az emberiséget.

Végére:

Minden boldogsága (a földieknek)

Égieknek mosolygása

A te hangjaid újak,

Visszatérek hozzád.

Fődarab

Költőileg veszed a nőt – csalódot, prózáilag vedd, élvezni fogsz.

Ha nagyszerű vétkeitek volnának, azok is szépek, de az aprók utálatosak.

Ha nem szerethetek semmit, gyűlöltre keresek tárgyat.

Nem ösmered a világot, ne ösmerd, árnyban nyíló virág lehervadsz.

A lánynak nincs dicsősége, neve, kedvesében éli azt.

Óh, ha a halhatatlanságé léssz, csak félig bírlak.

Egy gazembert sem akasztottak még fel, csak bolondot.

Szövegváltozatok

Alcím K: (Drámai költemény<)> *töredéke.*

[Az utolsó szó utólag, más kézírással beírva.]

Ko: (Drámai költemény.)

GYP: DRÁMAI KÖLTEMÉNY *TÖREDÉKE.*

HG, fsz: DRÁMAI KÖLTEMÉNY

ELSŐ SZÍN

Színhely

K: Tündér <S>szép Ilona [A *Tündér* szó utólag beillesztve.]

Ko, GYP: *Tündér szép Ilona*

HG, fsz: Tündérszép Ilona

2 K, GYP, HG, fsz: Gyors felhőnek

Ko: Gyors felhőknek

4 K, GYP: *Szín,*

Ko, HG, fsz: Szín,

9 K, Ko, fsz: Jöjjetek mind, jöjjetek

GYP: *Jöjjetek mind, jöjjetek*

HG: *Jöjjetek mind, jöjjetek*

10 K, Ko, GYP: *tündér-parancs*

HG, fsz: tündérparancs

18 K, Ko, GYP: *ember kebelnek*

HG, fsz: emberkebelnek

21 K, Ko, fsz: Jöjjetek mind, jöjjetek

GYP: *Jöjjetek mind, jöjjetek*

HG: *Jöjjetek mind, jöjjetek*

24 K, Ko: *Harmat csepp,*

GYP: *Harmat-csepp,*

HG, fsz: Harmatcsepp,

27 K, Ko, GYP: *tündér-zene,*

HG, fsz: tündérezene,

- 30 K: mélyeig<?>? –
GYP: mélyeig,
Ko, HG, fsz: mélyeig?
- 33 K, GYP: nyugtat-e
Ko, HG, fsz: nyugtat-é
- 34 K, Ko: *kivülünk*
GYP: *kivülünk*
HG, fsz: kívülünk
- 35 K, Ko: lelkesítő
GYP, HG, fsz: lelkesítő
- 37 K, Ko, HG, fsz: duló
GYP: *dülő*
- 43 K, Ko, HG, fsz: Virágocskát
GYP: *Virágocskát*
[Kiadásának errata-lapján GYP így javította a sajtóhibát: *Virágocskát* olv. *Virágocskát*.]
- 52 K, Ko, fsz: megszűnnek.
GP, HG: *megszűnnek*.
- 55 K: *tündér ajakról*
Ko, GYP: *tündér-ajakról*
HG, fsz: tündérajakról
- 56 K: *Tündér ajaknak*
Ko, GYP: *Tündér-ajaknak*
HG, fsz: Tündérajaknak
- 61 K, fsz: gyűrűzetén
GYP, HG: *gyűrűzetén*
- 69 K, Ko, HG, fsz: lánnyal
GYP: *lyánnyal*
- 73 K: Oh ne *kérd*, ne *kérd*!
Ko, GYP, HG, fsz: ne *kérdd*, ne *kérdd*!
- 79 K, fsz tenni sok, –
Ko, GYP, HG: tenni *sok*...
- 82 K, HG, fsz: kobor
Ko, GYP: kóbor

- 84 K: *vár urak*. –
GYP: *vár-urak*.
Ko, HG, fsz: várurak.
- 85 K, Ko, GYP, HG: *Elmult vasut*
fsz: *Elmult vasút*
- 92 K, Ko: *meghült*
GYP, HG, fsz: *meghült*
- 94 K: A nagy, ha *<idegen>* más világ neki, – nem ő!
[A más és a neki szó utólagos betoldás.]
- 95 K: *tündér ujak*
GYP: *tündér-ujjak*
Ko, HG, fsz: tündérujjak
- 96 K, GYP, fsz: *Vilanyát?*
Ko, HG: *Villanyát?*
- 102 K, Ko, GYP, HG: *már is*
fsz: *máris*
- 105 K, Ko: *ember küzdelemre*
GYP: *ember-küzdelemre*
HG, fsz: emberküzdelemre
- 107 K, HG: *terem csupán* a baj.
Ko, GYP, fsz: terem – csupán a baj.
- 112 K: *ülök*
Ko, GYP, HG, fsz: *ülök*
- 122 HG: *Hét én* (sh.)
K, Ko, GYP, fsz: *Hát én*
- 125 K: *életut*
Ko, GYP, HG, fsz: *életút*
- 127 K, Ko: *dusgazdag kincs-eret*,
GYP, HG, fsz: *dusgazdag kincseret*,
- 128 K, Ko, fsz: *szive*,
GYP, HG: *szíve*,
- 129 K, Ko, GYP, HG: *utján*
fsz: *útján*
- 130 K, GYP, fsz: *Vad hang sikolt* –
Ko: *Vad hang-sikoj* –
HG: *Vad hangsikoly* –

- 131 K, GYP: *sírjaig*,
Ko, HG, fsz: *sírjaig*
- 135 GYP: *van is*
K, Ko, HG: *van is*
fsz: *Van is*
- 142 GYP: *megunod.*
K, Ko, HG, fsz: *megunád.*
- 145 K: *jó ne mond honát ugyis*
Ko: *jó, ne mondd honát, ugyis*
GYP: *ugy is*
HG: *jó, ne mondd honát, ugyis*
fsz: *jó, ne mondd honát, úgyis*
- 147 K, Ko, HG, fsz: *került*
GYP: *került*
- 150 K, Ko, GYP: *pásztor tüznél*
HG, fsz: *pásztortüznél*
- 151 K, Ko, GYP: *A mult visszhangja*
HG: *A mult visszhangja*
fsz: *A múlt visszhangja*
- 152 K, Ko, GYP: *Gyermek regéknek*
HG, fsz: *Gyermekregéknek*
- 157 K: *Ah, a kőszin-civilisatio <illatja a viráglehelet>*
Ko: *Ah a kőszén-civilisatio*
GYP: *Ah, a kőszin-civilisatio*
[GYP jegyzete az errata-lapon: *kőszin olv. kőszén.*]
HG, fsz: *Ah, a kőszén-civilizáció*
- 160 K: *Ne mond azt is*
Ko, GYP, HG, fsz: *Ne mondd, azt is*
- 169 K, Ko, HG: *jössz*
GYP, fsz: *jössz*
- 170 Ko: *subrosa*
K, GYP, HG, fsz: *sub rosa*
- 171 K, GYP: *prosa*
Ko, HG, fsz: *próza*
- 177 K: *<S a>Akkor Kedvesemre< .>, <S>s*

- 178 K: *<Kedélyre, testre>* *Lelkedre többé már*
Ko, GYP, HG: *Kedélyre, testre* *már*
fsz: *Lelkedre többé már*
[M javítása a két áthúzott szó alá ceruzával írva, amelyet az eddigi kiadások nem vettek figyelembe!]
- 186 K: *Mi felfordúlt világ, <..... itt> ez itt?*
GYP: *felfordúlt*
Ko, HG, fsz: *felfordult*
- 190 K: *<Látom én jól az ős Olympra>* *Az ős Olympon mily gazdálkodás foly.*
- 191 K, GYP, fsz: *Ez asszony nép*
Ko, HG: *Az asszony nép*
- 194 K, Ko, HG: *írmagúl*
GYP: *itt magúl*
fsz: *írmagul*
- 196 K, fsz: *Miattuk*
Ko, GYP, HG: *Miattok*
- 198 K: *arról <ah mért> már nem is beszélek –*
[A K-ban a két szó halványan áthúzva, s ceruzairással fölírva másik két szó: *már nem*. A stiláris javítás Madáché lehet, ezért a kiadásokkal szemben ezt a változatot fogadtuk el főszövegnek.]
Ko, GYP, HG: *ah, mért*
fsz: *már nem*
- 209 K: *gőgje <majd> nem birandja el*
Ko, GYP, HG, fsz: *gőgje nem birandja el*
- 211 K: *<Dicsőségedben elvesznél [?] neki>*
[Az áthúzott sor igen nehezen olvasható, a közölt szöveg a szöveggondozó feltételezése.]
Dicsédben többé meg nem látsz soha,
- 212 K: *<Míg én túrve [?] egykor.....>*
[Olvashatatlan áthúzás.]
fsz: *Míg érdemesnek nem tartod reá,*
- 213 K: *<Ha reá>*
[Olvashatatlan áthúzás.]
fsz: *Hogy egykor hitvány mezben lépj elé,*

- 214 K: <S ha állana! [?]>
[Olvashatatlan áthúzás.]
fsz: S ő benned a tündért felismeré.
- 217 K: S <S>szolgát nem kedvest ohajt<nál>asz
Ko, GYP, HG, fsz: S szolgát, nem kedvest ohajtasz
- 220 K, Ko, fsz: Bűnöd
GYP, HG: Bűnöd
- 222 K: lész. –
Ko, GYP, HG, fsz: lész.

MÁSODIK SZÍN

- 228 K: Enyelg<e>ni
fsz: enyelgni
- 229 K: Elég <volt hogy> hogy <megértett>
[majd ez alatt:]
<teljesen> engem érezett szive
fsz: Elég, hogy engem érezett szive.
- 230 K: <Hogy leányát> A föld lányát
- 231 K: <Mit> [Majd alatta:] <Hogy mondod,> Tán kedvesét
<?>, s ki az?
fsz: Tán kedvesét. S ki az?
- 234 K: <Egész> Költöd s kalandod –
CSILLA Óh bár <fordulna> válna jóra
fsz: Költöd s kalandod –
CSILLA Óh, bár válna jóra!
- 235 K: Nagy árnyak! <lengjete> óh csak lengjete körül.
fsz: Nagy árnyak! Óh, csak lengjete körül!
- 236 K: meg érz<ett> érez
fsz: megérez
- 237 K, fsz: Osztom küzdéstek
HG: Ontom küzdéstek, [sh.]
- 238 K: győzni – <egviránt> véletek dicső. –
fsz: győzni – véletek dicső. –

- 239 K: <Nagyobbak egy fővel t>i M jav.: Ti a tömegnél
fsz: Ti a tömegnél egy fővel nagyobbak,
- 240 K: <Magasb a lélek is ha benned él> Erényeitek ...
fsz: Erényeitek rám is átragyognak.
- 243 K: <Az égen közbe [?]> Colomboval láng csillagzat vezet
[A láng szó Madách későbbi beszúrása.]
- 244 K: <Colombó i.....> Fingálhoz a borongó képzelet.
- 246 K: <A> E kor
- 247 K: De nem káromlo<m>k – hát a <.....a jelen>
napsugár<t>
HG: De nem káromlom hát a napsugárt!
fsz: De nem káromlok – hát a napsugár,
- 248 K: <Sugára-é> Mely végig árjadoz – az illat ár<t>,
HG: Mely végig árjadoz, – az illatár!
fsz: Mely végigárjadoz, – az illatár,
- 249 K: <Örök százhangu ének> A leány szerelme, a százhangu ének
HG, fsz: A leány szerelme, a százhangu ének,
- 250 K: <Zengő zenét mely nem e sziv verése>
Nem-e mind <a jelennek> sziv verése a jelennek
HG, fsz: Nem-e mind szívverése a jelennek.
- 252 K: <Csak a> Hideg kábitó sírt tár<ja nekünk> fel nekünk
HG: [Olvashatatlan szó] sírt tár fel nekünk,
fsz: Hideg, kábitó sírt tár fel nekünk,
[HG kiadásával szemben a hiányzó szavak olvashatóak!]
- 253 K: <A nagyszerű hideg Csak a> Belé<je> csak a honos jelen
tehet
HG: Belé csak a [Olvashatatlan szó] jelen tehet
[Az „olvashatatlan” szó: honos.]
fsz: Belé csak a honos jelen tehet
- 254 K: <Mely elkábít – –g..... mely életet> Egy kis sugárt mely-
nél melegedünk
HG, fsz: Egy kis sugárt, melynél melegedünk.

Szövegmagyarázatok

- tajkát [93]* – Tajok, Ballagi szerint, paizsteknő (eredetileg teknősbéka héja). Arany szerkesztői jegyzete a *Koszorú*-ban.
- sub rosa [170]* – lat. (jelentése: a rózsza alatt), képletesen: bizalmasan vagy titoktartás mellett közölni valamit valakivel.
- Maecenasnak [173]* – Caius Clinius Maecenas (Kr. e. 70–Kr. e. 8) római politikus neve irodalompártoló tevékenysége következtében vált fogalommá az utókor számára (magyarul mint „mecénás”).
- Olympon [190]* – Olümposzon, a görög istenek lakóhelyén.
- kozmetikek [202]* – mai szóval kozmetikusok.
- Achilleus [241]* – Achillész görög hős, Homérosz Iliásának főszereplője.
- Maratonnál [242]* – utalás az ógörög történelmi eseményre, amikor a győzelem hírért egy harcos futva vitte a 42 km-re fekvő Athénbe. (Ld. maratoni futás!)
- Colomboval [243]* – Kolumbusszal, Amerika felfedezőjével.
- Fingálhoz [244]* – Fingál az ossziáni énekek címe. A romantika sokáig a homéroszi világ ellentétéként tartotta számon a kelta bárd, Osszián művét. Később kiderült róla, hogy hamisítvány.

FÜGGELÉK

JÓZSEF CSÁSZÁR

(Egy Madách-apokrif?)

A „Madách-apokrif” elé

A hatvanas évek madáchi drámái, tehát a *Tragédia*, a *Mózes*, a *A civilizátor*, s az átdolgozott *Csák végnapjai* mellett születhetett még más teljes drámája is Madáchnak halála előtt: erre utalt *Az ember komédiája* szívós legendája, továbbá az is, hogy leveleiben említi: dolgozik egy nagy drámán,¹ Erre utal az is, hogy egy 1923. évi interjúban Madách Jolán² a következőket mondta: – *Az én birtokomba az ereklyék közül csak kevés került. Atyám végrendekezése szerint ugyanis mi leányok csak a köteles részt kaptuk az örökségből, mindent Aladár bátyánk örökölt. Ami emlékem volt, mind odaadtam a múzeumnak, csak atyánk aranyórája és egy pár aranyötvözetű párbajpisztoly maradt meg nálam. Az iratokat, könyveket szintén a múzeumnak adtuk. A múzeum igazgatója ugyanis kötelezettséget vállalt, hogy a Petőfi-házban egy Madách-szobát fog berendeztetni az ereklyékből.* Az átadott iratok között volt egy még eddig kiadatlan dráma, és több költemény is. Ezeknek sajtó alá rendezését szintén a múzeum igazgatósága vállalta. Talán most az ünnepségek alkalmából kiadásra is kerülnek.

¹Két Szász Károlyhoz írt levél is tanúsítja: Madách tervezi színrelépését egy nagyobb művel. Sztregován, 1863. február 1-én kelt levelében írja: „egy, most sajtó alá csiszolni kezdett művem is annak idején nyakadra szándékozom küldeni baráti ítéletet s tanácsodat kikérendő”. Szász örömmel nyugtázza válaszában az új munka elküldésének ígérését, s ezen felbátorodva 1863. március 18-ai levelében Madách ismét készülő új művéről ír: „Szíves ígéretedre nézve szavadon foglak, s mihelyt elkészülök most munkában lévő művemmel, rád rontok minden szerénység nélkül, hogy én is igénybe vegyem azon becses időnek egy részét, mellyel te oly bámulatosan tudsz gazdálkodni, hogy mindennek jut belőle.” A két levél dátumából arra lehet következtetni, hogy 63. februárjában és márciusában már „munkában” van a mű, sőt, a második levél mondatából akár arra is, hogy befejezés előtt áll. (In: *Madách Imre válogatott művei*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1989. – 401. és 404.)

²Az interjút közölte a Kassai Színházi Újság XIII. évf. 19. sz. 1923. jan. 6-i száma 10–11. oldalon (Cím: *Januárban ünneplik „Az ember tragédiája” költőjének centenáriumát. Látogatás Madách szülőföldjén – Beszélgetés a költő leányával.*) Köszönöm Enyedi Sándornak, hogy felhívta figyelmemet az interjúra. B. K.

Vajon mi lehetett ennek a kiadatlan drámának a címe? Lehetséges, hogy egy 19. századi pályaműről, az 1863. évi Karácsonyi Guido drámai jutalom megdicsért, a bírálóbizottság szerint is a beküldött munkák közül a kiemelkedően legjobb darabjáról, a *József császárról* van szó. A II. Józsefről szóló ötfelvonásos tragédia 140 évig az Akadémia kéziratárában pihente álmát, s úgy véltem, tetsz–halotti állapotából két ok miatt is fel kell támasztani.

Az első, a fontosabb ok maga a dráma értéke: a József császár, (véleményem szerint) remek(mű), a 19. századi magyar dráma kiemelkedő alkotása. Talán merész minősítés, de helye valahol ott van közvetlenül a *Bánk bán* mögött, Madách *Mózesének* és Teleki *Kegyencének* társaságában. Akárki is legyen a pályázati mű ismeretlen szerzője, ez a tragédia mindenképpen megérdemelte, hogy a művelt olvasóközönség szélesebb rétegei is megismerkedhessenek vele.

A második ok is igen fontos, ha olyannyira nem is egyértelmű és pozitív, mint az első. Ez egy makacs titok megfektetésének kísérlete – azaz: *ki írta a drámát*, a pályázat eredményének kihirdetése után a szerzők nevét tartalmazó borítékokat felfaló lángok kinek a nevét semmisítették meg a József császárhoz tartozó jelíges borítékban?

Az ismeretlen szerzőről az eredményhirdetés után, Bérczy Károly pályázati jelentése nyomán az 1864 tavaszán a hírlapokban megindultak a találgatások. Többször is Madách Imre neve merült fel, a bírálatban közölt idézetek és *Az ember tragédiája* nyelvi, stílári hasonlósága szembetűnő volt. Később egy lap Szász Károly nevét is felvetette. A pályadíjat végül is el nem nyerő, bár nagyon megdicsért mű szerzőségét akkor senki sem vállalta el, egyik hírbe hozott sem elégedett meg a „felsikerrel”. Csak felsiker született ugyanis: a drámát kiemelkedően a legjobbnak ítélte a zsüri, a jelentésüket megfogalmazó Bérczy hosszú laudációt írt róla – de a pályadíjat mégsem ítélték oda. Az öttagú bizottság 3:2 arányban leszavazta a jutalmazást.

1864-ben tehát a vélt szerzők nem fedték fel kilétüket. Madách még az év őszén meghalt, s Szász Károlynak is csak két év múltán jutott eszébe a *József császár*. Beharangozta, hogy megjelenteti, aztán mégsem tette. Lehet, hogy csak örökre akarta fogadni a drámát, azután pedig meggondolta magát? Hogy miért – ennek oka rejtély. Talán érezte: ez a da-

rab nyelvében, jellemeiben feltűnően, olykor már-már kísértetiesen hasonlít Madách Imre műveire? Talán nem akart Madách-epigonná válni? Talán félt attól (okkal, vagy ok nélkül, ne firtassuk most), hogy Madách-plágiummal vádolhatják meg?

Miről szól a *József császár*? Egy szerelmes Habsburgról – akiről ezt a jelzőt sem a történelem, sem a róla szóló szépirodalom szinte soha nem írta le. Mi, magyarok többnyire kalapos királynak csúfoltuk (holott inkább mi voltunk vaskalaposok), s ha a nőkhöz fűződő kapcsolata egyáltalán szóba került, akkor inkább az uralkodásának utolsó éveire jellemző fanyar románcát az „öthercegnő”-vel említik, miképp két kitűnő 20. századi drámánkban, Szomory Dezső és Németh László *II. József*-ében láttuk ezt.

Ez a *József császár* nem csak élete utolsó éveiben lép elénk. Mint a mesék Mátyás királya, álruhásan járja országát, mikor egy felvidéki kastélyban épp apja ravatalánál talál rá arra a nőre, akiről évek óta ábrándozott, akibe Rómában, egy karneváli éjszakán beleszeretett. Most tudja meg nevét a magyar lánynak: Szécsy Ilona grófnő az (tán a legendás szépségű Szécsy Mária családjából), de ez az új találkozás is gyors elváláshoz vezet: a lány apját gyászolja, Józsefhez pedig futár érkezik Mária Terézia halálhírével.

A továbbiakban megismerjük a trónra lépő József uralkodását. Egy korszerű, modern birodalmat akar építeni, s úgy tűnik: törekvéseinek legfőbb gátja a kiváltságait, hagyományait – s egyúttal önállóságát, nemzeti karakterét is megtartani kívánó Magyarország lesz. Mintha egy új, anti-Mózes született volna: nem egy a zsidó népből tűzzel-vasal a szolgaságot kiirtó, azt a Kánaánra érdemessé tevő próféta, hanem egy új, korszerűbb birodalom, egy új Egyiptom megteremtője. Itt most József-Mózes maga lett a fáraó, akinek egy harmincmillió, egységes, felvilágosult Ausztria lebeg szeme előtt, s aki ezért konok következetességgel mindent megtesz. Még a magyarokkal szemben is – holott szerelmes egy szép magyar grófnőbe, aki azzal a nem titkolt céllal költözött Bécsbe, hogy a szerelmes Habsburgot szerelme által térítse el céljaitól. A magyar nemesi-rendi ellenállást tehát egy udvari intrikákat is vállaló, a császár iránta érzett szerelmét politikai, hazafias célokra is kihasználni igyekvő honleány képviseli ebben a mesében a legmélyebben.

És József a magyargyűlölő udvar szeme előtt, Ilona szalonjában tagadja meg szerelmüket és taszítja el magától a grófnőt, száműzvé az azt magyarországi birtokaira. Szécsy Ilona erdélyi Zaránd megyei birtokára vonul vissza, ahol áldozatául esik Hóra martalócainak. A császár által megmentésére küldött Günther titkár (aki természetesen titokban és reménytelenül szintén szerelmes belé), mint az ilyen romantikus drámákban szokás, későn érkezik. A védíratot Hóra széttépi („...nem jó a népnek kegyelemre adni / Példát”), s miután Ilona öngyilkos lesz, az ifjú titkár ugyanazon szavakkal borul imádottja holttestére, miképp *Az ember tragédiája* Évája a halott rabszolgára.

Az utolsó felvonásban a hősnő után a címszereplőtől is elbúcsúzunk. József visszavonja rendeleteit a halálos ágyán. Ez a bizonyos nevezetes tollvonás, ami a történelemkönyvekből is közismert, a drámában inkább elégikus, mintsem tragikus. József hosszú búcsújában bocsánatot kér halott szerelmétől, s így összegzi törekvéseit a politikáját mindig is elhibázottnak tartó minisztere, Kaunitz előtt:

Én nem cserélek, most se, senkivel;
Eszméim élnek; – századév, amíg
Érvényre jutnak. Megtisztulva, mert
Sokban hibáztam, vétkezém. Talán
Kiengesztelve bennök, amit én
Nem bírtam egyeztetni: nemzetek
S emberiség joga; most ismerem,
Hogy mind a kettő szent;

Hogy ki írhatta a *József császár* c. tragédiát, azt a Madáchot ismerő olvasó is megsejtheti, ha figyelmesen elolvassa a drámát. Kiadásunk, mivel nem dőlt el végérvényesen a szerzőség kérdése, közli a pályamű szövegét a *Függelékben*³ és két részlettel szeretné itt felhívni a

³A FÜGGELÉKben közlünk még a pályamű szövege mellett két hosszabb szemelvényt az 1866-os Szász-változat 2. és 4. felvonásából. Azért, hogy jelezzük: mennyire jellegzetesen madáchi a pályamű szövege, s mennyire eltérő stílusában, felfogásában, eszmeiségében egyaránt a Szász Károly által átdolgozott 1866-os szöveg.

figyelmet arra is, hogy mennyire más az 1866-ban keletkezett, Szász Károly által átírt változat. Az első a császári audiencia jelenete, melyben József határozottan a falanszter tudósát idézi⁴ A második kiválasztott jelenet Ilona halála, melyben Szász a pályamű utalásaiból létrehoz egy teljesen felesleges „hős” magyar szereplőt, Ilona bátyját. Az átdolgozásra itt is egy madáchos fordulat készíthette. Günther ezt mondja Ilona holtteste felett: – *Halva is mi szép! / Szebb mintsem élve! Mert el nem taszít!* Mintha a madáchi remimeszcenciákat akarta volna eltüntetni Szász...⁵

Ahhoz a kérdéshez, hogy végülis ki írta az apokrif drámát, részletes argumentácót csatolt az erről szóló tanulmány szerzője.⁶ A Madách mellett szóló legfontosabb érvek (melyek egyúttal a Szász Károly szerzőségét feltételező hipotézisek cáfolatai is):

1. A dráma szókinccse

A *József császárban* és a *Tragédiában* – kissé önkényesen – 1100 olyan szócsoportot formáltunk, amelyekben 89% bizonyult azonosnak a másik dráma szavaival. A *Heródesben* – egy korabeli Szász-drámában – az ezerszáz szócsoportból csak 890-ben szerepeltek ezek közül,

⁴A 2. felvonás audiencia jelenetében a pályamű óhatatlanul eszébe juttatja az olvasónak a Tragédia falanszteréből a "pályaválasztási" jelenetet, a 2. változatban a szerző kiiktatja ezt a jelenetet, de a történetet Lascy tábornok meséli el. De hogyan!

⁵A 4. felvonásban Ilona halálának bemutatása válik Szász változatában egy bő lére eresztett, fecsegő, izléstelen, ostobán hazafiaszkodó, a románságot megvető, nacionalista eszmeiségű gyenge jelenetté. Noha a pályaműben is ki van téve az erőszaknak a hősnő – de ezt nem tetézi Hóra azzal, hogy még halálában is meg akarja gyalázní. A változtatás másik oka itt is a nagyfokú Tragédia-hasonlóság elkerülése lehetett (ld. a Tragédia rab-szolganő-Évjának férje holttestéről mondott szavait és Günther búcsúját Ilonától a pályaműben!)

⁶Bene Kálmán: *Ki írta a József császár című drámát?* – In: Ismeretlen szerző: *József császár*. (Madách Imre utolsó drámája?) Lazy Könyvkiadó, Szeged, 2003. – 117–177., valamint a Madách Irodalmi Társaság honlapjának (www.madach.hu) *Tanulmányok* rovata.

s „azonos” szó a *Heródes* szókinccsének 84%-a volt. A *Mózes* esetében a *József császár*-ral a szókinccs 90%-a volt azonos, a *Heródes*szel viszont csak alig haladta meg a 80%-ot.

Az ilyen szóstatistika persze meglehetősen nagy szóródást mutat, alig találhatunk „arányos” szócsoportot a Szász-féle *Heródes* és a Madách drámák közt, míg a József császár szóarányai megegyeznek a Madách drámákkal. Egy példa: az indulatszavak közül az *óh* a *Tragédiában* 81-szer, a *József császárban* 79-szer, a *Mózesben* 82-szer, a *Heródesben* több, mint kétszeresen, 192-szer szerepel, míg az *ah* esetében az első háromban 63, 44 illetve 47 előfordulást számolhatunk meg a *Heródes* 8 *ah* alakjával szemben.

2. A motívumok összevetése, stílus

Ha a szókinccs helyett a teljes mondatokat vesszük górcső alá, számtalan *motivikus egyezést, hasonlóságot* lelünk a *József császár* és a *Tragédia*, vagy Madách más művei között. A *Heródes*t viszont szinte *eredmény nélkül* fésültem át e tekintetben: azonos képeket, hasonló fordulatokat nem nagyon találtam. (A Madách Társaság honlapján és a Digitális Madách Archívumban megtekinthető mintegy 300 motívum összehasonlító táblázata.) Ismerjük meg néhány jellegzetes típusát a motivikus egyezéseknek:

Felséges úr! Ne! – Mért e küzdelem
Mely célra nem, – csak sírhoz vezet?

Eszméim élnek; – századév, amíg
Érvényre jutnak. Megtisztulva...
(József császár)

*A cél halál, az élet küzdelem,
Az ember célja e küzdés maga.*

*S fejlődni látom szent eszméimet,
Tisztulva mindig,*

(Az ember tragédiája)

A Tragédia nyelve híres a tömör, szentencia-szerű megfogalmazásokról, e műből idézzük talán a legtöbb szállóigét. Ha megismeri a közönség a József császárt, számos részlet pályázhat ebből is az ilyen megbecsülésre. Pl.:

Volt-é sziv oly nagy, mint övé vala:
Egész világ szerelme fért belé!

Ő

Jó volt, nyugodjék! – Én igaz vagyok.

Nő nem szerethet semmit jobban a
Becsületénél!

A macska játszik az egérrel így,
Játék egyiknek, a másnak halál.

Mindegy: ma, bármikor,
A válasz egy, – nem engedek. Nem egy
Vonást! Hajoljanak, vagy törjenek. –

Madách stílusának egyik jellemzője a szóismétléseken és töismétléseken alapuló, gyakran ellentétpárokat felvonultató hatásos megfogalmazások. Pl.

Azt már tudom: *szeretél, megcsalódtál,*
Szeretél újra, s akkor már te *csaltál.*
Ismét *szeretél* – hőszódet meguntad;

Nem, nem, fiam, atyád hős, *győzni fog,*
Csak egy van, amitől őt féltethem,
Hogy önmagát *nem győzi meg.*

Láttatni volt ott, s *látni* is talán.

(Az ember tragédiája)

Énvelem

Jól *bánt* az úr, a tisztartó se *bántott,*
Mért *bántanám* én!

Reményit, mit diéta s úr
Megcsalt ezerszer, nem *csalod* te meg;
Imáit, az istentül annyiszor *meg-*
Vetteteket, te vissza nem veted!

(József császár)

3. A dráma grammatikai sajátosságai

Talán még erősebb érvekkel szolgálhat a *grammatikai jegyek összevetése* a József császár, illetve Madách Imre és Szász Károly drámaszövegeiben. Egy példa: Madách hasonlataiban feltűnően gyakran jelenik meg a *gyanánt* névutó hasonlító határozói funkcióban, mintegy a *-ként* ragot helyettesítve – miként a József Császárban is.

Tündér gyanánt,
– *Álom gyanánt tűnnek el.*

(József császár)

Nem is tudom, kívánjam-é, hogy ébredj:
Hát hogyha elhagysz, álmkép gyanánt?

(Az ember tragédiája)

De ilyen érv lehet az *-and, -end* jeles régies jövő idő (mint pl. *törvényt alkotand, azaz fog alkotni*) igen gyakori alkalmazása Madách és a *József császár* dialógusaiban, és ugyanennek szinte teljes hiánya Szász drámáiban. (Az arányok: *József császár*: 18, *Az ember tragédiája*: 34, Mózes: 20 – Szász Károly *Heródese*: 4 előfordulás.)

4. A József császár hősei

A pályázati dráma *jellemeit*, hőseit ismét a Madách-hősökhöz látjuk közelállónak. Különösen a főhősnő tekintetében... A szeretett, valaha szinte álomszerű körülmények közt megismert nő megtalálása, felismerése a Tragédia álmjeleneteinek Éva alakjait idézi, s a szerelmes, de egyúttal hazáját még jobban szerető honleány alakja is Madách ismert jellemképlete. A megalázott, eltaszított, becsületében kikezdett szerelmes asszony alakja is ismerős Madáchnál. A végső megoldásként, becsülete megvédéséért még öngyilkosságra is képes, önfeláldozó nő Madách drámáinak gyakori figurája szintúgy.

A pályamű címszereplőjének határozott céltudatosságát, kitartását eszméinek megvalósításában, a való világ és a főhős által elképzelt, „megreformált” világ közti szakadékot, a kudarcok sorozatát Ádámnál is láthattuk, tapasztalhattuk; az „erőszakos népboldogító”, terveit mindenki ellenében is véghezvivő, fanatikus vezetőt pedig Mózes figurájában ismerhettük meg Madáchnál. Nem találunk ilyen rokonságot a József császár alakjai és Szász Károlynak a korban írt darabjainak hősei között.

5. Életrajzi párhuzamok

A szakirodalomban nagyon sokan írtak Ádám, Éva és Lucifer *életrajzi forrásairól*, de az egész életművel kapcsolatban is párhuzamokat derítenek fel. Az 1. felvonásban József így vall anyja iránti ambivalens érzéseiről:

Nem, nem, Rosenberg, császár nem vagyok!
Anyám a császár. Óh, volnék csak az:
Nem volna így sok! Ám a bécsi Burgban
Mindenki jobban császár, mint magam.
Kaunitz: – az! Anyámnak gyóntatója,
Komorna, udvarmester, — mind lehet
Császár, nem én!

ROSENBERG

Felség! Igaztalan

Szavak, miket hevében ejt.

JÓZSEF

Hevemben?

Nem, istenemre! Százszor gondolám,

S meggondolám, s meghánytam és vetettem!

Úgy van! – De jól van! A császár: anyám,

És annak adhat befolyást, kinek

Akarja, az se kérdés: fáj-e vagy

Nem fáj, fiának, hogy csak másnak ad!

A bécsi lány, akit apja, vőlegénye és a császár mindig Eliznek szólít, Güntherrel folytatott párbeszédében váratlanul, többször Erzsikédnek, Erzsikéjének nevezi magát. Mintha Madách feleségének, Fráter Erzsébet leveleinek zárlatát olvasnánk...

A magyar nemesi ellenállás vezetőjét Ghymes grófnak nevezi el a szerző – Madách nógrádi barátai közt találjuk a ghymes Forgách grófi családot.

A főhősnő Zaránd megyébe vonul vissza a megalázó elutasítás után – Madách első kötetében, a *Lantvirágok*-ban a szerző álneve a Zaránd; a szabadságharc bukása idején nővérét, Madách Máriát és férjét, Balogh Károlyt 1849-ben oláh útonállókonkolják fel ugyanolyan kegyetlenül, miképp Szécsy Ilonát Hóra martalócai. A Madách-életrajz és a II. József című dráma e meglepő összecsengései szolgáltatták talán a legerősebb érvet a dráma madáchi szerzőségének alátámasztására.

6. Végkövetkeztetések

Ha az eddig leírtak valamennyi elemét újra sorra vesszük, a következő területeken inkább Madách szerzőségére szavaznánk: az addigi életműhöz tartalmilag kapcsolható cselekmény-mozzanatok, jellemek, eszmék; a Madách-életrajz ihletését sejtető elemek, a „kulcsdráma-jelleg”; a dráma szókincse, grammatikai és stílári hasonlósága Madách

műveihez; a nagy motívum-azonosság és a dráma (a pályamű) magas színvonala. (Tehát *ha a Madách-életmű darabjaival hasonlítjuk össze a drámát, akkor Madách a szerző.*)

Szász Károlyt igazolná a második, saját kézirat és az, hogy 1866-ban sajátjaként beszél a műről és felolvas belőle a Kisfaludy Társaságban; továbbá ebben az évben közli kiadatási és színházi előadatási szándékát. (Tehát *ha az írói vallomások tartanánk perdöntőnek, úgy csakis Szász Károly műve lehet a József császár.*)

Ez utóbbi el is döntené a kérdést – ám inkább tovább bonyolítja. Miért nem adta ki és adatta elő végül Szász a drámát? Miért annyira eltérő, más stílusú, gyakorlatilag a drámát csak felhígító az a néhány jelenet, amelyet a második változatban hozzátett? Sőt, ha csak az egymásnak megfelelő, de alaposabban átdolgozott jeleneteket hasonlítjuk össze, ott is azt látjuk: a pályamű stílusa, vilászemlélete egészen más, mint a Szász-kéziraté. Hol van a *pályamű* Szász által írt kézirata? Miért kellett a József császárt lemásoltatnia 1866-ban?⁷

Ez egy kilencéves történet: kilenc éve jelentettem meg az ismeretlen szerző pályázati drámáját, amelyről rögtön a pályaművek bírálata után is felmerült már a gyanú: lehet, hogy a *József császár* Madách hatyúdala. A könyvben hosszan bizonyítottam: ez a gyanú igen alapos, szinte minden Madáchra utal benne. Vártam a részletes bírálatokat, a cáfolatokat – ám kilenc év alatt csak néhány udvarias ismertető és egy felületes, fölényeskedő, az érvelést nélkülöző "ledorongolás" született. Ezért ma már kijelenthetem: hitem szerint Madách Imrének a Tragédia után szinte legtöbbre értékelt műve, a Mózes mellett *lehetett még* egy kiváló drámája, az említett apokrif.

Bene Kálmán

⁷A *József császár* lemásoltatásáról Szásznak feleségéhez írt 1866. febr. 15-ei leveléből értesültem: A másoló egy „megtévedt” ismerős vagy rokon, H. D. (Hunyadi Domokos), aki Szász kabátját és ingeit korábban zálogba tette, s az írónak nagy bajába került azt kiváltani. Kérdésem: ha volt egy saját kézirat, akkor miért volt szükség a dráma lemásoltatására?

JÓZSEF CSÁSZÁR

TRAGOEDIA ÖT FELVONÁSBAN

Jelige: Ah sors! lábad alatt a szegény halandó
Olyan mint egy féreg!

Tompa.

SZEMÉLYEK

II. JÓZSEF császár. Előbb gróf Falkenstein név alatt.

KAUNITZ herceg, első minisztere.

LASCY tábornagy.

GHYMES MIKLÓS gróf, magyar főúr.

ROSENBERG gróf

DALLER báró

MEERSTROM báró

} udvaroncok.

GUARIN, a császár háziorvosa.

GÜNTHER, a császár magántitkára.

ELSŐ TITKÁR.

MÁSODIK TITKÁR.

SONNENTHAL, kérelmező.

HÓRA, oláh jobbágy, utóbb lázadó főnök.

SZALISZ. Kicsapott katonatiszt, Hóra cimborája.

UDVARMESTER,

KOMORNYIK,

HAJDÚ,

JUON, vén oláh cseléd

VADÁSZ gróf Falkenstein kíséretében.

FUTÁR.

SZÉCSY ILONA grófnő.

THURN grófné.

KHEVENHÜLLER grófné.

ELIZ, a Lascy húga.

VINTERNÉ, kérelmező.

KOMORNA Szécsy grófnőnél.

EGY HÖLGY.

Magyar urak, mint követség.

Vendég urak és hölgyek.

Parasztok.

Oláh lázadók.

ELSŐ FELVONÁS

Első jelenés: *Magyarország egyik felső megyéjében.*

(Erdőszél. A háttérben főúri kastély látszik. Oldalt szántó-földek. Munkások. Hajdú, a munkásokra felügyelve, kövön ül s pipázik. – József, mint gróf Falkenstein, vadászházában jó. Vele gróf Rosenberg. Vadász.)

JÓZSEF

Ki é vár?

VADÁSZ

A Szécsy grófoké,

Felséges úr.

JÓZSEF *(a hajdú felé célzással intve)*

Ügyetlen!

VADÁSZ

Jaj, bocsánat,

Nagyságos úr! – Tán nem hallotta meg –

JÓZSEF

Igaz, hogy annak kisebb gondja is

5 Nagyobb. Mi göggel ül s pipázgat itt!

Királynak, – mit! Királynál is nagyobbnak

Vélvén magát: hogy egy csoport szegény

Parasztnak ő parancsol, s hátaikból

Akár szíjat hasíthat! – Nyomorult

10 Nép nyomorultabb öre! *(hozzálép)*

Földi, hej!

HAJDÚ *(félvállról)*

Mi tetszik – ?

ROSENBERG

Állj föl legalább, paraszt!

– Úrral beszélsz.

HAJDÚ

A nagyméltóságú gróf

Az én uram. A német urakat

Nem ismerem.

ROSENBERG

Goromba pór!

JÓZSEF

Ne bánts.

15 S honnan tudod, hogy németek vagyunk?

Nem jól beszélek magyarul?

HAJDÚ

Elég

Jól, én megértem.

JÓZSEF

Mégis, mely okon

Vélsz németeknek?

HAJDÚ *(bajuszát kedvteléssel pödörve)*

Hát, csak gondolom.

JÓZSEF

Bajuszra nézsz, s amért az nincs nekünk,

20 Németnek állítsz? – Ám elég magyar

Főúrt találsz az udvarnál s a honban,

Ki szintoly síma ajku, mint magam.

HAJDÚ

Én nem tudom, van-é? De szent igaz,

Hogy síma száj csak németnek való.

25 A magyar ajka durvább, jó uram.

Bajusz alól másképp esik ki a szó!

Plundrához illik a bajusztalan száj.

Az én uram, a nagyméltóságú gróf

Bajusszal alszik a ravatalon;

30 Az ifju úr, – ejh, arról ne beszéljünk!

Az én uram: a koporsóban is,

Halva is, csak a nagyméltóságú gróf! *(szemét törli)*

JÓZSEF
Gyászravatal –, koporsóról beszélsz
Jó ember és könyűt törölsz szemedből?
35 Ki a halott?
HAJDÚ
A nagyméltóságú gróf,
Az öreg Szécsy gróf. Tegnap hunyá
Be a szemét. Csak tegnap, – ámde rég
Már nem tud a világról. Hallom, azt
Mondják: be jól járt! – S én is azt hiszem.
JÓZSEF
40 S miért?
HAJDÚ
Ne lássa ezt a rossz világot,
Isten nyugossa! Jobb fekünni most
Az oly magyarnak! Mert a holt szemet húny,
Mire az élő nem húnyhat szemet.
JÓZSEF (*magában*)
Hát Szécsy halva? Nagy magyar, kemény
45 Nyakú volt, hallom. A végső magyar
Talán! S ha végső volna, úgy amint
Én értem azt: nem bánám! Büszke nép,
De büszkesége nem tart jó irányt,
Magosra tör, mig elfelejti, hogy
50 Nagysága lenn van, önmagában. Így
Nagy is, – kicsiny is. (*Fenn.*)
S Szécsy hát halott?
Hej, hallod-é? Övé volt mind e föld.
S a pórserég, mely ott szánt?
HAJDÚ
Mind? – De még
Száz ennyi! A nagyméltóságú gróf
55 Sok földnek volt ura.
JÓZSEF
Most néki is

Hatlábnyi jut; – elég, hogy eltemessék!
Nagy, büszke úr volt, s oly lett, mint a pór.
Az úr s a pór – por volt s porrá leszen.
S ti, míg uratok halva fekszik a
60 Ravatalon, ti szánttok, vettek itt?
Gyászünnepet nem szentel-é a nép
S a föld is, annyi nép és föld urának?
HAJDÚ
Uram, a munka sürgős. Az uraság
Meghalni ráért; a paraszt nem ér rá
65 Pihenni. Jobbágy s marha, egyiránt
Húzzák a jármot víg- vagy gyász- napon.
JÓZSEF
Lám, ez a jó rend, gróf ur! – A világrend!
Melyet, megszokva oly jónak talál
Az úri ember! – S igazán, mi más
70 A nép, a jobbágy: mint barom; melyen
Ha rest, ha fáradt, vagy nem bírja már
A bús ígát: segít az ösztöke!
Jöjön barátom, kísértük meg egyszer
Nehéz-e az az eke szarva –?
ROSENBERG
De –
JÓZSEF
75 Ej, semmi de! – Kinában, minden évben
Nagy ünnepnap van egyszer, és a császár,
A menny fia, saját magos kezével
Fogván az ekeszarvát, szánt; ha csak
Egy félborozdát is – de szánt. Van-é
80 Valami tisztosb, mint az ekevas?
Van egy; a munkás veritéke! – Jöjön. (*indul*)
HAJDÚ
Hová, uram?
JÓZSEF (*kalapját leveszi*)
Engedd meg, nemzetes

Hajdú, nekünk: hogy egy borozda hosszant
Az eke szarvát tartjuk.
HAJDÚ

Ej, nem ért

85 Az úr ahoz!
JÓZSEF

Oly nagy nem lesz a kár,
Hogy meg ne téríthessem. – Fogd! (*József hirtelen el.*)
HAJDÚ (*lekapja kalapját*)

– Arany!

Miféle úr ez: hogy ilyesmiben
Teljék a kedve, s arannyal fizessen?
Úgy látszik több a pénze, mint esze.

ROSENBERG

90 Hallgass, goromba.
HAJDÚ

Már miért? Hiszen

Csak az igazat beszéltem, – hát az úrnak
Nincs kedve egy borozdát szántani
Ily taksa mellett? – Én megengedem,
Akár egész dülőt! – A társa, lám
Már a borozda végén jár. Pedig

95

Jól áll kezében az eke, ugyancsak!
Merő nevetség!
ROSENBERG

Hallgass, vakmerő!

Eh! – Nem tudod, ki az!
HAJDÚ

Egy német úr

Kinek szántáshoz kedve jött, mivel
Ilyet se látott még soha. Nos aztán?
ROSENBERG

100

Te! Jaj! –
HAJDÚ

Mi lelte? Kólikája van,
Hogy úgy tipeg, s fogát csikarja? Mi?

291

JÓZSEF (*A színpalak mögül.*)

Gróf úr! Kegyedre várok. Nézze csak,
Már második borozdán fordulok.

105 Nem jő?

ROSENBERG

Poros lesz, félek, a cipóm.

JÓZSEF (*nevetve*)

Sőt, a tenyere is. Igaz! Maradjon. (*El.*)

ROSENBERG

Mit ér meg ember! Egy hét óta ennyi
Csodás kalandot! Amióta áll

– Vagy forog a világ: ember nem ért

110 Ilyesmit! – Végre is terhemre van.

Jó, ízeltíni – mint a kaviárt!

De – rendes étkül! Szörnyiség: – gyalog

Naponta öt-hat órát; – éjszaka

Rossz szalmazsákon hálni, mely zörög

115 S mindenfelől szúr (s hogy tud rajta mégis

Alunni! Meg se fordul reggelig!)

S az ételek: – reggelre tej, belé

Aprítani rozskenyér! Ebédre hús,

Bab, kása, néha – pfüj! – turóscsusza,

120 Rántotta; hol, – minőt találni; nincs

Egy kis gelée, vagy dessert, semmi crème.

Ki látta ezt? – Hej, Antal, tetszik-é

Néked ez élet?

VADÁSZ

Jaj, gróf úr, ha szólni

Mernék. –

ROSENBERG

Na szólj csak.

VADÁSZ

Otthon a kapus

125 S a kályhafűtő sokkal jobban él

Mint most a felsé –

292

ROSENBERG

Csitt. Ámbár való!

De önagysága így akarja.

HAJDÚ

No –

Talán kifáradt már a német úr,

Mert erre tart. Mi az? Jobbágyaim

130 Csoportosan kísérik! Hé, paraszt!

Munkára vissza! Meglátnám, ki mer

Távozni fogatától. *(József a parasztoktól kísérve jő.)*

JÓZSEF

Ej, barátom,

Ne tiltsd meg őket, hadd kövessenek,

A megszokott dolog nem oly nehéz bár

135 Nekik, miképp szokatlannak, nekem –

Hadd nyerjenek pár percnyi szünetet.

– Barátim, e kéz gyöngye, feltöré

Az ekeszarva; nektek, boldogok! –

Jó s szép a munka, s majd habzó vetés,

140 Aranykalász, s dús szem mutatja, mit

Dolgoztatok; s az ország s népe áld!

Csak rossz, s rideg szív költi a kenyért

Anélkül: hogy munkátok áldaná,

De áldásban s kenyérben nékem is

145 Lesz egy parányi részem köztetek, most,

S ha majd jövőre szegtek a kenyérből

Kicsinyeiteknek, mondjátok nekik:

„Tudd meg, fiacskám: e kenyér alá

A császár is segíté szántani!”

MIND *(bámulattal)*

150 A császár!

JÓZSEF

Psz! A szó kimondva van

És meg se bánom. Másnak ismeretlen:

Bajtársaimnak fölfedém magam!

Hajdú, te vedd ez erszényt s oszd ki úgy,

Hogy jusson mindeniknek; amelyik

155 Sokgyermekű: hát kettesével is –

Marad belőle néked is; s ha majd

Eszedbe jut, hogy a pálcád alatt

Császár is állt egykor, jusson az is

Eszedbe: hogy a jobbágy sem barom,

160 És bánj szelíden embertársaiddal –

Fiaim, menjetek, a munka vár.

MIND

Éljen a császár! A mi jó atyánk!

JÓZSEF

Csak menjetek.

MIND

Éljen kegyes atyánk! *(Hajdú, nép, el.)*

ROSENBERG

Felség!

JÓZSEF

Hibáztam? Szidjon meg, Rosenberg!

165 De nem bírtam magammal. E szegény

Nép sorsa meghatott. Nekik soká

Vigasztalás lesz rá gondolni, hogy

Munkájokat a császár is megosztá,

Mivel nemes, s dicsőnek tartja azt,

170 Mi sok szemében megalázza őket,

S barmok sorába helyzi. Az barom,

Ki készből él, ki munkát nem becsül,

S vagy kényszerítve húz csak bús igát, vagy

Harapja ingyen, mi előtte áll.

175 Szegény, szegény nép! Én vigasztalást

Akartam adni nekik; elhíttetni,

Hogy szebb a munka, mint amily sulyos;

Habár hazudtam, ég bocsássa meg!

De csak legyek valóban, ami most

180 Névvel vagyok csak: császár, – fogadom,

Országainkban nem leend tovább
Barom gyanánt a munkás nép. Szabad
S ember legyen, mint mind a többi nép!
– Erről elég; – gróf Falkenstein vagyok
185 Megint. S most merre tartunk? – Tudja mit?
Itt a paraszttal dolgozám, de fenn
Egyébre van most, a kastélyba', szükség:
Vigaszra; mert a grófi vár ura
Ravatalon van. Nem mennék-e föl,
190 A keresztyéni részvét egy szavát,
Könnyét, ne vinnők gyászravatalához?
Hej, hajdu! – *(Hajdú jó.)*
A nagyméltóságú gróf
Ravatalánál kik a gyászolók?
Van-é fia, leánya, özvegye?
HAJDÚ
195 Grófnénk, sok éve elhalt; – egy fia
– Az ifjú gróf, – megkövetem, – a császár
Szolgája, májor. A halott fölött
Csak egy leánya gyászol, a kegyelmes
Ilona grófné.
JÓZSEF
Hallja ezt, Rosenberg!
200 Egy elhagyott lány, kinek senkije,
Vigasztalója nincs, mivel nekünk
Szolgál a bátyja. Vigasztalni őt:
Ránk vár a kötelesség. Föl, hamar!
Percet se késsünk.
ROSENBERG *(félre)*
Szívesen! Talán
205 Vár jobb ebéd, a grófné asztalán. *(Mind el.)*

Második jelenés: *Ugyanott.*

*(Terem a Szécsy-kastélyban, képek, tükrök stb. gyásszal be-
vonva. József, gróf Rosenberg jönnek. Háttul utánok az ud-
varmester.)*

JÓZSEF

Minden sötét itt, s gyászol. A fal is
Fölvette, ím, lakói bánatát,
S ha nem csalódom, mind valódi bú,
Nem csak csinált gyász. A vén Szécsynek
210 Ez szép sir-írat. – Nos, mit mond Rosenberg,
Mitévők legyünk?

ROSENBERG

Ha szólanom szabad:

Itt nincs is miért maradjunk. Láttuk a
Ravatalon a holtat, gyászoló
Lányát, cselédit, a száz fáklya-fényt
215 És füstí fátylát, mindent, ami csak
Volt látható. De egy hangot se hallánk,
Mely üdvözölne vagy marasztana.

JÓZSEF

S ez sérti önt? Ah, előzékenyebb
Udvariságra számolt? A valódi
220 Bútól ne várjon azt. A ravatalnál
Földig borulva, mély, nehéz imában,
Arcát a gyászfödött lépcsőre nyomva:
Látá a hölgyet? – A holt lánya az,
A vár úrnője most. Azt várja ön,
225 Hogy fölugorjék apja teste mellől
S vidám mosollyal, mint jó házi nőhez
Illik: siessen üdvözölni önt?

ROSENBERG

Óh, mentsen ég! Ellenkezőleg, azt
Mondom, ne is zavarjuk bánatát!

230 Menjünk tovább egy házzal!
JÓZSEF

Látta-é

Mily lábhegyen simultam én is át
A termen, és egy szót sem engedék
Se másnak, se magamnak, – nehogy e
Keserved fölriasszam, aki mint

235 Viharban eltépett felhő-darab,
Leejtve, buba mártva lenni látszék.
Ki akarná zavarni őt? – Ki merné?
Fájdalma szent. – De várjuk el, ha majd
Könyázott néma arcát fölemeli,

240 S a reszkető ajk s mély érzelmű szem
Vigasztalást kér – (szót se szólva bár –)
Legyünk közel. – A szenvedés, alant
A föld porában s fenn a csarnokokban
Csak szenvedés; a fájdalom sehol

245 Meg nem tagadja szent jogát. Mi boldog:
Vigaszt ki *adhat*, s nem kell *kérmie*!
Talán ma e szerencse vár reánk,
Tehát maradjunk.
(*Rosenberg némán meghajol.*)
– Udvarmester úr!

UDVARMESTER
Tessék.
JÓZSEF

Hívatlan, ám nem szívtelen

250 Vendégekül jövünk e gyász lakába,
Az ifjú gróf baráti, kik vele
Szolgáltuk a császárt. – Mivel pedig
Távol van ő, s nem ejthet egy könyűt
Hunyt atyja felett: helyette hát legyen

255 Szabad nekünk megtenni, amit ő,
Ha itt lehetne, tenne; gyászoló
Testvére lelkét, nyájas részvevés

Szelid szavával, mint hűs esti szél
Bágyadt virágot, fölfrisíteni. –

260 Nyisson nekünk egy egyszerű szobát,
S ha majd a grófnő, végezvén imáit,
Otthagyja gyásza helyét: ön be fog
Jelentni nála minket –
UDVARMESTER

De, uram –

JÓZSEF
Gróf Falkenstein az én nevem,
265 S gróf Rosenberg, barátomé.
UDVARMESTER

Elég;

Ha nem borult voln' ily gyász napja ránk,
Örülne házunk és az uraság,
Nagyságtok érkezésén. Egy kevés
Türelmet esdek – míg rendelkezem. (*Udvarmester el.*)

ROSENBERG

270 Felség, bocsánat, – kellemetlenül
Szorong szívem. Nem vendégnek való
Hely most e gyászlak. Felsőgedre is
– Ugyan gondolja meg – mi kényelem
Vár itt? –
JÓZSEF

Ugyan, Rosenberg, mit beszél

275 Örökké kényelemről? – Hát mikor
Sziklák között, erdön lepett az éj?
S éjféltre villám s záporár szakadt?
Volt ott külön szobánk? Jó vacsora?
Vagy pelyhes ágy? S emlékszik, mégis én

280 Mily jól aludtam! – Ön követelőbb,
De megbocsátom – nem volt katona.
ROSENBERG
S felséged az? A császár! – Bár egész
Utunk mi más: mint feledése annak
Hogy felséged a császár –?

JÓZSEF *(hívvel)*

S nem vagyok!

285 Nem, nem, Rosenberg, császár nem vagyok!
Anyám a császár. Óh, volnék csak az:
Nem volna így sok! Ám a bécsi Burgban
Mindenki jobban császár, mint magam.
Kaunitz: – az! Anyámnak gyóntatója,
290 Komorna, udvarmester, — mind lehet
Császár, nem én!
ROSENBERG

Felség! Igaztalan

Szavak, miket hevében ejt.

JÓZSEF

Hevemben?

Nem, istenemre! Százszor gondolám,
S meggondolám, s meghánytam és vetettem!
295 Úgy van! – De jól van! A császár: anyám,
És annak adhat befolyást, kinek
Akarja, az se kérdés: fáj-e vagy
Nem fáj, fiának, hogy csak másnak ad!
De miről is beszéltünk? Úgy, igen!
300 Ön nem katona, én meg az vagyok:
Az anyám katonája! No, de jó –
A legjobb értelemben! A sereg s az
Egész hadügy van bízva rám. S minél
Magosb a tisztünk: annál hasznosabb
305 Ismerni mindazt, mit a legutolsó
Közember ismer. – Csöndesen! Ki jó a
Csarnok felől? – Ah, e dicső alak,
A földig érő gyászban, fátyolos
Szépsége fődve naptól és szemektől:
310 Kit látni vágyok, s nem tudom, miért,
Csodás szorongás-fogva rettegek:
Ilona grófné lesz kétség kívül!
Megrövidítem útját. *(elébe siet)*
(Ilona teljes gyászban, fátyolozott arccal jő.)

Drága grófnő,

Bocsássa meg két idegennek e
315 Tolakodást. A bú nem zárja ki
A szív kegyelmét, sőt lágyítja még
A ridegebb kebelét is; – bánata
Tegye mihozzánk kegyesbbé szivét.
Testvére helytt', ki távol jár, jövénk
320 Osztozni szíve s háza bánatán. –
ILONA *(magában)*
Óh, jaj nekem: a császár! – Mit tegyek?
Mit mondjak? – Óh! – De bátorság, szivem,
Hisz ő nem ismer...
JÓZSEF

Grófnő, gyásza szent,

Nem háborítjuk azt. Fogadja csak
325 Részvét szavunkat.
ILONA

Gróf úr, mert ha nem

Csalódom, így jelenték, grófokul
Vendégimet: – köszönöm részvevő
Szavát.
JÓZSEF *(magában)*
Mi hang? Hallottam valahol?
Ez a szeráfok hangja! – Vagy azé
330 Kit évek óta hasztalan kerestem! *(fenn)*
Grófnő, valami sűgja úgy nekem, hogy
A szellemeknek országába' sokszor
Az idegen is ismerős. Talán
(Óh, mert ki tudja sorsa titkait?)
335 Ily ismerősre lelhetünk mi is
Egymásban.
ILONA *(hidegen)*

Gróf, atyám ravatala

Nem az a hely: hol elfogult szivem
Talányokat kívánna hüvelyezni.

JÓZSEF *(félre)*
Ez ő! Mi rejtély! Erről ismerek rá! *(fenn)*
340 Grófné, de mégis, ismerős legyen
Vagy ismeretlen, arcunk és nevünk:
E bánat által szentelt helyre kérem,
Engedje látnom: – nincsen-é harag
Szelid szemében ellenünk?
ILONA *(küzdelem után)*
Legyen! *(fölfedi arcát)*
345 S most, gróf ur, isten önnel. – Várlakom
Az önöké. – Engedjék eltemetnem
Szegény atyámat! *(sietve el)*
JÓZSEF
Ő az! Óh, egek,
Mi szép! – Vakon születni, – és e kép
Fényére nyerni szemvilágot: – óh,
350 Mily üdv!
ROSENBERG
Egy szót sem értek az egész
Találkozásból.
JÓZSEF
Hallgasson reám,
Különben attól félek, a szívem
Reped meg. Ön nem érti? Óh, szegény,
Szegény Rosenberg! Azt csak érti tán,
355 Hogy Szécsy grófnő bájoló! A föld,
Az ég teremt-e szebbet? Ezt ön is
Megérti ügye? De hogy József, ezt
Rideg szívével érezhesse és
Ledobja róla jégkérget: úgy-é
360 Ezt már nem érti?
ROSENBERG
Felség, igazán
Megszoktuk önt a női báj előtt
Hidegen állva látni. Egy szobor

A Belvédérben, egy képzelt alak
A hitregékből – önnek annyi, mint
365 A legüdébb való.
JÓZSEF
Mindig, csak itt nem!
Szokott hideg valóm, földél csupán
A lángra, mit régen rejtve tartok. Egy, –
Egy szikra csak, de oly szemből, minő
Imént lövellt ránk: s lángban áll szívem.
370 De ily szem egy van; az egész világ
Azon kívül rideg s világtalan.
Hallgassa meg, Rosenberg. –Tudja még:
Hogy harmadéve Rómában valánk
(Kiséretemhez tartozott ön is)
375 Midőn a város talpon állt s nyitott
Kocsim begördült, ember emberen,
Utcán s a háztetőkön; ablakok,
Megannyi ráma, legszebb képek által
Betöltve –, merre nézni: sem tudám!
380 Egyszerre át a légen, jó magos
Pontról hajítva, egy bokréta, épp
Ölembe hullott –
ROSENBERG
Emlékszem, s egész
Hajtóvadászat állt három napig:
Ki dobhatá?
JÓZSEF
Én láttam –
ROSENBERG
385 És miről
Tudhatta meg felséged, hogy melyik
Volt, akitől jött, annyi sok közül?
JÓZSEF
Hogy' tudni meg, melyik fa vagy bokor
Hullat virágot? Gyöngye ága is

390 Utána hajlik, megrázkódva, mintha
Sajnáláná. – Fölnéztem hirtelen,
S látám a legszebb rózsátót, amely
Ölembe hullatá virágit. Ah,
Legszebb virága – ajkán ége – s azt
Nem adta! – Este ünnepély, ezer
395 Szépség, megannyi Vénusz és Junó;
Párizs közöttük bambán áll vala –
De egy sem ő volt!
ROSENBERG
Jaj, ki tudja, tán
Nem tartozott a haute-crème közé!
JÓZSEF *(megvetőleg)*
Igaz, ki tudja! Mégis hallja csak:
400 Éjfél felé, fáradtan, bosszusan
Hevertem egy pamlagra. Jobb kezem
A rózsacsokrot, akaratlanul
– Kivonva rejtekéből – emelé
Ajkamhoz. És jó, hogy szemem előtt
405 Volt. Hallja csak, Rosenberg, egy setét
Álarcos állt előttem. Egyszerű
Ruhája, mint a fecske, fekete.
Csak kis keze fehérlett s abban, ah,
Az én virágom társa: éppen az;
410 Ha magamét nem látom: azt hívém,
Hogy elrabolta. Felszökém. Kezét
Mohón fogám meg. Lágyan engedett.
„Ki vagy?” kiáltám, esdve, „Mért kívánsz
Ismerni?” kérdé. – „Még kérdezheted?
415 Mikor szeretlek.” – „Engem? Óh, szeresd
Hazámat egykor!” – Édes hangja, mint
Ezüstharang csendült fülembe, és
A második bokrétát hullatá
Ölembe. Csókjaimmal halmozám,
420 De észre sem vevém, hogy érte – a

Kezét szalasztom el. Tündér gyanánt,
– Álom gyanánt tűnnek el. Hasztalan
Futék be minden termet. Ő sehol.
S azóta is sehol, sehol — maig!
425 De én megértem a virág szavát,
Színét. Magyar leány volt. Zöld levél
Fogá körül a rózsát, mely piros
S fehér volt. Magyarország színei.
És magyarul szólt ő is: „Óh, szeresd
430 Egykor hazámat!” Égi hang! Minőt
Álomban hall a lélek. Azt hívém
Három nagy évig: álom volt csupán
A lény, a hang... Ma megtudám: való.
Ő volt, a Szécsy lánya – Ilona.
ROSENBERG
435 Felséged, e dologból eddig azt,
Mi a magyar szót s szint illette volt,
Nem emlité; pedig talán e nyom
Vezette volna kereséseinket
Célhoz.
JÓZSEF
Való; azokról hallgaték.
440 Volt rá okom, körünkben a magyar
Név, szó, színek, nyelv oly baljóslatú,
Hogy jobbra véltem azt titkolni. Most
Örülök is, hogy hallgaték. Magam
Találtam így fel, akit úgy – talán más
445 Lelt volna meg. Az őt sérté vala,
Rendőri vizsgaságnak vélheté. –
S hogy én, hevemben azt feledhetém!
ROSENBERG
S felséged örvend most, hogy föllelé
A római titok hölgyét?
JÓZSEF
Igen.

450 S ezt ön csodálja? –

ROSENBERG

És azon, hogy egy

Magyar leányban lelte föl: örül?

JÓZSEF

Eh! Kérdi-é a szív a nemzetet,

Fajt, nyelvet?

ROSENBERG

A felséged szíve tán

Nem kérdené. A felséged magos

455 Elméje tán fölülemelkedett

Minden különbség-, s régi válfalon,

Mi ember és ember közt, Babel óta

Magoslik, ámbár felséged se lesz

Elég erős, mindazt avult romok

460 Gyanánt halomba döntögetni és

Por-törmelékin, diadalmasan

Hatolva át, trónjáról az utolsó

Jobbágnak adni jóltevő kezét –

JÓZSEF

Ej, ön próféta is? Ki hitte volna!

465 No majd, no majd elválnak! És ha nem, –

Hová jut azzal? –

ROSENBERG

Én megfordítom:

S ha úgy lehetne is, – ha minden

Túl tudja tenni felséged magát:

Azt véli: e magyar lány is úgy?

470 Ez is feledni fogja: hogy magyar?

Nem jút eszébe: mit is monda csak,

Rómában: „Óh, szeresd hazámat.” – Ezt

Feledheti felséged, ő soha

Nem fogja elfeledni.

JÓZSEF

Én sem, óh,

475 Én sem! – Én ne szeretném a magyart?

E szép országot, ősi koronánk

Gyémántkövét? E zöld bérc, völgy, halom

Dicső smaragdját? Annyi drága vér

Piros rubinját? – E nagy nemzetet,

480 Mely önmagának töredéke még csak

S így is nagyobb egy fővel a többinél!

Melyet egészszé tenni, legjavát,

Mi most a porba van ledobva, új

Életre szülni hivatásom? – Én,

485 Én ne szeretném a magyart! Igen,

Szeretem és nagy- s boldoggá teendem:

Csak legyek én a császár! (*künn trombitaszó*)

– Ha! Mi az?

Szívem dobog. Valami vár reám.

ROSENBERG

Gyorsposta érkezik. Tajtékba vert

490 Lováról most szökik le.

JÓZSEF

Nem tudom

Mi ér? Anyámtól, úgy sejtem, nehéz

Hír érkezik. Hamar! Elébe.

ROSENBERG

Már

Itt jő az udvarmester. (*Udvarmester jő.*)

UDVARMESTER

Gróf urak,

E gyorsfutár e percben érkezik

495 S gróf Falkensteinnak – (*Futár belép, kezében levél.*)

JÓZSEF (*türelmetlenül*)

Add hamar, fiú!

Jó-é, ros-é?

FUTÁR

Felséges úr –

JÓZSEF

Csak add!

(*Elveszi s félrevonul. Nagy megindulással olvassa.*)

ROSENBERG

Te, szólj! Mi történt?

FUTÁR

Óh, nagyságos úr!

ROSENBERG

Ne szólj! Szemedből olvasom! Dicső

Császár-anyánk –

FUTÁR

Meghalt! A Mária

500 Terézia!

ROSENBERG

De hogy történt?

FUTÁR

Szegény

Régóta már alélt. De titkolá,

Nagy szívvel hordta kínait. Sokára

Vették reá, hogy orvosságot is

Vegyen. Hiába! Nem segíthetett

505 Csupán a jó isten. Mondják igen

Buzgón ohajtá, kérve a halált,

S mindig a meghalt felséges Ferenc

Császárt, a férjét emlegette.

ROSENBERG

Csitt.

JÓZSEF

Meghalt,– Rosenberg –, nem az én anyám,

510 De harmincmilliónak anyja halt meg!

Volt-é sziv oly nagy, mint övé vala:

Egész világ szerelme fért belé!

Akarat oly erős, – önnön magát

A szívbe tört keserv nyilával is

515 Meggyőzni képes! Asszony, oly nemes –

És férfi, oly dicső! Soha, soha!

S most én e ponton, (melyre bűnösen

Oly vágyva vártam türelmetlenül) –

Látván az úrt, amely helyén maradt,

520 Reszketve állok. Óh, csak még ne, még

Egy darabig ne! – Késő. Jer, Rosenberg

Nem késhetünk. Egy könnyet még anyám

Emlékinek! — S aztán császár vagyok.

Annak kell lennem! – Udvarmester úr,

525 Jelentse asszonyának részvevő

Szavunkat. Ő apját siratja, én

Anyámat. Ím ezért nem adhatá

Meg az utolsó tisztességet a

Gróf Szécsy Péter tetemének – a

530 Császár! (*Sietve el. Rosenberg, futár utána.*)

UDVARMESTER

A császár!

(*A függöny legördül.*)

MÁSODIK FELVONÁS

Első jelenés: *Bécs. A császári várakban.*

(Egyszerűen bútorzott terem, a császár kabinetje mellett. A háttérben hosszú íróasztal irományokkal rakva. Oldalt egyszerű írotámla, a császár számára. Mindössze három szék: kettő az íróasztal mellett, egy a kandalló előtt. – Az íróasztalnál Günther dolgozik, – Lascy tábornagy, Rosenberg grófjőnek.)

LASCY

Elfogadó nap van ma?

ROSENBERG

Az, kedd. Nem látta ön, a Controlorgangon már gyülekeznek az emberek. Azok nagyobb része vigasztalanul fog haza menni.

LASCY

535 Igen, ha nagyobb részük igaztalan dolgot kér. Józsefnél az igaztalan mindég vigasztalan. Az a sok nyugdíjas, pótdíjas és kegyelemdíjas, kikkel öfelsége, az anyacsászárné, kegyes szíve jóvoltában elárasztá az államot, s megterhelé a kincstárt,
540 hogy szinte nyögött bele – az most, napról napra mind a Controlorgang fekete kövezetét koptatja. Az a kő nem oly hideg s megindíthatlan irántuk, mint a császár szíve.

ROSENBERG

Ki különben oly érzékeny –

LASCY

545 Ahol helye van. A vén katonához, aki rossbachi vagy collini sebét mutatja, pecsétes ajánlólevelek helyett, vagy a hatgyermekű özvegyhez, kinek férje az állam szolgálatában halt meg, falat kenyér nélkül

550 hagyva családját. – Hát nem irgalom-é a „türelem” azok iránt, kik kétszáz évig folyvást üldöztettek, a szegény protestánsok iránt? Nem irgalom-é a jobbágy szabad költözködése, bár a földesúr jog-sérelmével, no, de arról ne szóljunk! – Sőt, nem irgalmas-é a császár még a főben járó bűnösökhez
555 is, kiknek nyakáról levette a bárd és kötél félelmét? Mi? – Irgalmas a császár, óh, nagyon is irgalmas és jószívű ott, ahol kell. – De ezekhez! Jól teszi, ha irgalmatlan!

ROSENBERG

Hát a tisztelet, anyja emléke iránt?

LASCY

560 Abban álljon, hogy kincstárát léhűtők zsebébe ürítse?

ROSENBERG

De annyi embert egyszerre megfosztani élvezett javadalmától? Mégis nagy dolog.

LASCY

565 Menjen, menjen, gróf úr. Ön is azok visszhangja, kik az én Józsefemmel elégedetlenek, s mert őket nem kíméli – semmi tette nincs ínyökre.

ROSENBERG

De kérem –

LASCY

570 Ismerem! Ezek: a megdíjtalanított mindenféle díjasok, akikről szóltunk, ezek a tisztelendő atyák és nénék, kik fölött ég a klastrom, ezek a szintoly tisztelendő tintafalók, kik azt keserülik, hogy nincs mit cenzurálniok, ezek a nagy méltóságú és kegyelmes grófok és hercegek, kik oly irtóztató fáradtságosan henye cerimónia-
575 napjaikat sajnálják. Ezek a – pokkollba velők!

GÜNTHER *(ki a bejöttekét eddig észre sem látszott venni, a nagy kiáltásra felüti a fejét)*
Á! Atyám! – El nem tudtam gondolni, ki mer ilyent kiáltani a császár előszobájában?
LASCY
Ki mer? Hát Lascy tábornagy mer, aki a hangos vezényszóhoz van szokva.
GÜNTHER
580 Igaz, atyám! Önnek több szabad, mint másnak.
LASCY
Több szabad? Meghiszem azt. Szabadjon is. – Mert különben, míg hát megett mindenki suttog, ki mondaná meg szemébe a császárnak, mikor oly igen nagyot hibázik, mint –
ROSENBERG
585 Hogyan? Tábornagy úr! Ön is talál hibát a császár tetteiben?
LASCY
Ha találok-é? Persze hogy találok.
ROSENBERG
S ugyan mit?
LASCY
Azt a császár előtt fogom megmondani. –
590 Hát mögött senkit sem szeretek bántani.
ROSENBERG
Csak azokat a tisztelendő –
LASCY
Az más. Legkevésbé pedig az én Józsefemet, aki megérdemli tőlem, meg is várja tőlem, hogy zsákmacskát ne áruljak. Nos, Günther? Te, látom, mindig dolgozol.
595 GÜNTHER
Dolog van elég, hál’istennek.
LASCY
Erzsike ugyan nem bánná, ha kevesebb volna is. Mi? Hehehe!

GÜNTHER
600 Igaz, néhány nap óta estéim sem voltak szabadok, s alig –
LASCY
De ez, remélem, nem csak kifogás? Remélem, nem másfelé –
GÜNTHER
Ah, atyám! Mit gondol, az istenért? –
LASCY
No, ne is. Ezer ágyú! Azt a leányt, Günther, azt a leányt megbecsüld! Mert, ha valamit tapasztalnék –
605 GÜNTHER
Óh, atyám, mily gyanú!
LASCY
No, fiam, nem gyanú, nem gyanú. Csak jó tanács, az pedig mindég ráfér a fiatalságra. – Én is voltam fiatal, azért, hogy most öreg vagyok és – podagrás!
610 No, semmi, nem gondolok én rólad semmi rosszat. Mikor jó ki a császár? Benn van?
GÜNTHER
Már rég itt kellene lennie, de kilovagolt, korán kelt föl és igen kedvetlennek látszott. De talán haza is jött már. Mintha szobájában járását hallanám. Hihetőleg a hátulsó lépcsőn jött fel.
615 ROSENBERG
Hátulsó lépcsőn, – a császár!
GÜNTHER
Úgy szokott pedig.
ROSENBERG
Ah! Aki csak néhány év előtt látta – be nem ismerne most a jó bécsi Burgra! *(József jő.)*
JÓZSEF
620 Álmatlan éjem volt, roszul vagyok
A reggeli lég fuvalma nem sokat
Használt szegény fejemnek. Eh, se baj.

– Te vagy, Rosenberg? – Lascy, jó napot!
 No, hát mi újság? – Günther, jó fiú,
 625 Te dolgozol? Csak írj helyettem is, ma
 Nem jól aludtam. Nincs helyén fejem.
 Bágyadt vagyok ma.
 ROSENBERG
 Felséged magát
 Egészen elcsigázza.
 JÓZSEF
 Már mivel?
 A sok dologgal? Óh, bizony, nem érünk,
 630 Mint hajdanában, könnyen élni, rá!
 Mikor vidáman, ágról ágra, mint
 Füttyös madár, szökelltünk! Jut eszedbe,
 Mi boldogok valánk! Azaz, te nem,
 Te zsémbelődöttél akkor is, neked
 635 Friss hegyi lég, s a hús forrás vize
 Nem volt inyedre. Most meg a szoba,
 S a porlepett akták nem tetszenek?
 Csak tessenek, titkos tanácsos úr!
 Te, Lascy, más vagy! Hányszor háltam egy
 640 Köpönyegen veled, egy takaró
 Alatt! Te vagy csak az én emberem,
 Te soh'se zúgolódtál. Neked a-
 Mit József tett: mind jó volt. Ugy-é?
 Csak jőj segítségemre most is! E
 645 Töméntelen gáncs, a kartács s golyó
 Vad záporánál sűrűbben füttyöl
 Fülelem körül. Zúg a fejem belé!
 Te védj, te ments!
 LASCY
 Felséged, én bizony most
 Se védhetem, se menthetem. Nekem
 650 Magamnak is van panaszom.

JÓZSEF
 Neked?
 No, azt szeretném! Hadd hallom hamar.
 LASCY
 Nem oly rövid az. Nem is oly kevés
 Szóból telik ki. Aztán tudja jól
 Felséged, én csak katonás modorban
 655 Tudok beszélni; a politika
 S az udvaronc-finésse, nem kenyerem.
 JÓZSEF
 Tudom, tudom, mi a te kenyered:
 Mindég a prófunt! Jó öreg, ne bánd.
 Beszélj, s csak úgy, mint a táborban. Ej,
 660 Ha most volnék katonád: ugyan
 Mit mondanál? Hadd hallom a vezényszót.
 LASCY
 Azt mondanám, felség: „Halt! Lábhoz a
 Fegyvert! Pihenj!”
 JÓZSEF
 S miért?
 LASCY
 S miért e hév?
 665 Én kérdezem: mért e mohó sietség,
 Egy messzi cél felé? Egy éve sincs
 Felség, hogy ön a császár: s nézze, mint
 Áll fenekestől minden, ég felé!
 Az állam épületje össze lesz
 Maholnap ontva; kő nem áll kövön,
 670 Mindenfelé rom.
 JÓZSEF
 Mert építkezem.
 LASCY
 Az okos építő széthordja, szép
 Lassan, ha mit leszéd: válik talán
 Használható is; tiszta helyre is van

Szüksége, hol jöhet, mehet s szabad
 675 Mozgása van kezének; József, így
 Nem építünk, csak rombolunk.
 JÓZSEF
 S te, Lascy,
 Te vén roham-hős szólasz így? Ki máskor
 „Szuronyt szegezz!” kiáltád és ezer
 Ágyúra, hajrá! Szembeugratál!
 680 Te?
 LASCY
 Én, s csak éppen én is szólhatok,
 Mert más, ha szólna, – teljes életét
 Ki pennarágva tölté, – jól tudom,
 A neve gyáva volna. Lascynak
 Azt nem mondhatja senki. Aki őt
 685 Hochkirch alatt is látta: legkevésbé!
 JÓZSEF
 Az úgy igaz. No hát?
 LASCY
 Én mondom azt:
 Mért e mohó sietség? Minden őt
 Egyszerre mért rombolni szét? Tüzet
 Mért szítani minden oldalon? Magunkra
 690 Uszítani minden érdeket, s akár
 Szent volt, akár nem, feltaszítani? Mért?
 Mindjő talán felséged célja (bár
 Én nem tudom, de annyi újítás közt
 Selejtes is lehet): de sorban, és
 695 Nem rögtönözve, jó uram! Előbb
 Vetés, az is módjával, jó időt
 Várván reá; aztán napfény, eső,
 – Meg türelem! – s még úgy az aratás!
 Felséged erre nem gondol, mohón
 700 S mindent akar!

JÓZSEF
 De édes Lascy, nézd
 Már negyvenéves a te Józsefed –
 S ki tudja, éri-é az ötvenet?
 LASCY
 Ah, ah! Haszontalanság –
 JÓZSEF
 Az, talán,
 S talán nem az? – S ugyebár: türelem!
 705 Nem türtem én tizenhat éven át,
 Apám halála óta? Név szerént
 Császár, valóban pusztá báb! Ezer
 Eszmétől égő fővel, terveim
 Bősz táborával! Tűzkatlan, melyet
 710 Lefojtanak, – a vasfedél alatt, nem
 Zubogna jobban, mint agyam s szivem, –
 Egy éjen át-é? Nem! Tizenhat évig!
 Akarva tenni mindent – s nem tehetve
 Semmit! S mikor föl pattan a zsilip,
 715 Ti rá akartok parancsolni, hogy
 Ne zúgjon az ár!
 LASCY
 De csak ne menjen a
 Sziklának! Ott porrá törik, s fehér
 Szikrákba párolog fel. Istenem, –
 Tegyen felséged! Hivatása szent,
 720 Dicső, magos! De várjon rá időt,
 Szép sorba!
 JÓZSEF
 Mondtam, várni nincs időm.
 Aratni akarok, nem vetni csak!
 S a palotában, melyet építetek:
 Még lakni is kívánok. Nézd, van-é
 725 Európában ország, szebb, a mi
 Ausztriánknál! Harmincmillió!

Dús földü! Gazdag! Múltja nagy, dicső! –
Habsburg Rudolfot a történelem
Örökre fogja emlegetni. Nézd,
730 Mégis hová maradtunk! A világ
Rohanva megy, de minket fogva tart
A régi jó setéség! Nemzetek
Riadva kelnek, s mint egy férfi, állnak
A vész csatáin; minket annyi kis
735 Darabra szaggat, ahányan vagyunk,
Minden vihar; szomszéd nem érti a
Szomszédot; ellenségnek nézi és
Egymásra tör; német, magyar, cseh, tót,
Horvát, olasz, szerb – úgy vagyok velök,
740 Mint a tömérdek gyermekű apa,
Már nevöket se tudja, – annyi van!
Nem Lascy, itt fontolni sincs idő –
Annál kevésbé várni!
LASCY

Tudja-é

Felséged azt: hogy akikért magát
745 Eképp emészti, ellenségi mind?
Kik lesve várják, hol botol, bukik!
JÓZSEF
Kik ellenségeim? Egyig ismerem;
Azok: a vakság baglyai; kik egy
Sugárra már visítanak; és azok:
750 Az érdekek hernyói, kik mohón
Falják a zöld levélt, míg benne tart,
S ha nincs, rakásra hullnak, még előbb
Irtóztató görcsökbe vonva rút
Testök gyűrűit! Azok az ószerűség
755 Nehéz elefántjai, kik csak egy helyen
Tudnak taposni – és elbukva ott
Soha föl se kelnek... Ezek ellenim?

LASCY
Ne volna más bár! Ezek is – s bizony
Méltán! A császár nem kiméli – és
760 Ne is kimélje őket, jól teszi!
JÓZSEF
Mi hát a baj?
LASCY
Mi? Az, hogy nem csak ők
Felséged ellenségi. Nem csupán
Rossz kelevény az állam teste; nem!
Van ép tag is; s felséged arra is
765 Irtó vasat fen. A sok dudva közt
A cédrus is ledőljön? Vesszen el
Száz visszaélés; rendén van; de a
Szent jog maradjon! Felséged pedig,
Mi nagy tervébe bé nem illik, azt
770 Jog, nem jog, eltiporja. Példa rá: –
JÓZSEF
Tudom – ne mondd! A magyar korona.
LASCY
Az is. De máson kezdem. Ami nem
Felségedé: a földesúr jogát
Jobbágya testén, telkén: – elvévé! –
JÓZSEF
775 S te véded a rabszolgaságot?
LASCY
Én nem;
De védem a tulajdon szent jogát!
S akartam volna, hogy magunk, ha kell
Mondjunk le róla, és ne más vegye el, –
Mit nem adott; mert bár nekem a felség
780 Adá, idegennek; hány van, aki azt
Előbb bírá, mint őseid a trónt,
Felséges úr!

JÓZSEF
S hát még a korona!
Hibám, úgy-é? E régi kalpagot
Hogy nem tevém fejemre?
LASCY
Semmi gúnyt,
785 Felség! Királynak lenni szép dolog.
S oly koronát, mit István óta nagy,
Nemes fejek viseltek, bírni még
Felséged is büszkén örülhet.
JÓZSEF
Ej,
Mióta lettél ily erős magyar?
LASCY
790 Ott voltam, apród-siheder, mikor
Pozsonyba, negyvenegyben, a magyar
A „moriamurt” zúgta. Ott valék
Minden csatában. És ha tisztelem:
– Ne is csodálja, felség! – a magyart.
JÓZSEF
795 Másnak nem is felelnék: Lascy, – te
Érdemlesz egy szót. Elhatározám
Széttörni, s aztán összeönteni
Országaim’. S ez elhatározás
Erősb magamnál; mindennél, mi azt
800 Gátolni kelhet. Széteső tömeg
Császára lenni nem kívánok; egy
– Vagy semmi lesz Ausztriám! Ha bérc áll
Utamba: légbe hányom; nincs időm
Azt megkerülni. Népeim talán
805 Megértik egykor, hogy javokra volt
Mind, mit tevék. – Megértik, hogy dicső
Jövőt teremték, néma múltjokat
Áldozva csak s avult jogcímek árán
A nagysághoz veszek jogot nekik.

810 Ha meg: poromban is megáldanak.
Ha nem: silány s szűkkeblű érdekek
Tőlem hiába vár, – s nem érdemel
Kiméltetést. Elég. Nem akarok
E tárgyra visszatérni. – Ah, ma kedd,
815 S tiz óra, Günther, kérlek, nyisd ki már
A csarnok ajtaját. Jöhetnek a
Kérelmezők.
*(Günther a háttéri ajtóhoz megy, s azt kinyitja, kérelmezők
nagy tömege látszik.)*
Maradhatok csak itt,
Te, Lascy, ülj le. Egy székem van, az
Szolgálatodra áll. Öreg legény
820 Mit állna órahosszat? – Ülj le csak.
*(Lascy vonakodás után leül a kandalló előtti székre. Rosen-
berg mellette áll. József a nyitott ajtó felé megy, melyen ép-
pen Sonnenthal jő. Kezében kérelemlevél. Mélyen meghajtja
magát. A császár elveszi kérelevelét, s az aláírást megnézi.)*
Sonnenthal? Bányügyi referens?
Nos, mit kíván?
SONNENTHAL
Felség, a legnagyobb
Méltatlanság esett személyemen.
JÓZSEF
Az istenért –?
SONNENTHAL
Elmozdítottam és
825 Megtudható ok nélkül.
JÓZSEF
Várjon ön.
(Az asztalhoz megy s egy nagy könyvet fölüt.)
Sonnenthal. Itt van. Képtelen, merő
Tudatlan –
SONNENTHAL
Óh, felséges úr –

JÓZSEF

Soha

Egy bányahelytt se volt –

SONNENTHAL (*zavarral*)

Igaz.

JÓZSEF

Nem is

Végezte iskoláit. Nem tanult

830 Bölcsészetet – no, az nem volna baj! –

Se szám-, se természettant. – Már a baj!

(*A könyvet becsapja s Sonnenthal elébe áll.*)

S való-e?

SONNENTHAL

Felség, nem tagadhatom –

JÓZSEF

S személyeden méltatlanság esett?

Nem volt-e méltatlanság: annyi évig

835 Bért húznod, azt nem érdemelve? – Menj.

SONNENTHAL

Felséges úr, felséges anyja –

JÓZSEF

Ő

Jó volt, nyugodjék! – Én igaz vagyok.

Mehetsz. (*Sonnenthal, zavarodtan el. Vinterné jő.*)

Ki jó? – Mi tetszik, asszonyom?

VINTERNÉ

Kegyelmes úr, felséges úr, dicső

840 Császár, kegyelmét térdemen –

JÓZSEF

Ne, ne –

Keljen föl, asszonyom, s csak röviden.

VINTERNÉ

Felség, a férjem, már csak néhai

Vinter tanácsos úr, felségedet

Tizenhat évig hűn szolgálta és

845 Halála által, ah, segélytelen

Hagyá családját.

JÓZSEF

Úgy? – Hány gyermeke

Van, asszonyom?

VINTERNÉ

Két úrficskám, meg egy

Kisasszonyom.

JÓZSEF

Ah úgy, kisasszonya?

Volt egy leánykám nékem is; de már

850 Meghalt szegény. És úrficskái, mily

Idősek?

VINTERNÉ

Húsz, s tizenhat évesek.

JÓZSEF

Azt katonának íratom. Emezt

Az ipariskolába.

VINTERNÉ

Óh, de felség,

Családom ősnemes.

JÓZSEF

Van birtokuk?

VINTERNÉ

855 Nincs, fájdalom – de rangunk –

JÓZSEF

Titulus

Sine vitulo. Leánya mit tanult?

VINTERNÉ

Tanulni? – Semmit –

JÓZSEF

Dugja össze hát

Kezét, ha úgy megélhet, a kisasszony.

Bocsánat, asszonyom; időm rövid.

VINTERNÉ

860 Felség, s vigasztalan bocsát el?

JÓZSEF
 Óh,
 Már szinte félek ily nagy rangu nőt
 Valami csekélységgel megsérteni.
 Móját fogom találni. – Más jöhet.
*(A császár int. Vinterné bámulva el. Hóra jó. Magos, piros,
 fiatal arcú, őszhajú ember, oláh ruhában.)*
 Günther! – Ne hagyj felednem. Húsz forintot e
 865 Nagyságos asszonynak. – Ki e derék
 Alak? Ki vagy? Hogy hínak? Nemzeted?
 HÓRA
 A nevem Hóra. Én oláh vagyok.
 JÓZSEF
 Nagy messziről jössz?
 HÓRA
 Húsz nap járti földről,
 Zaránd megyéből.
 JÓZSEF
 S mit kívánsz?
 HÓRA
 Csupán
 870 Meglátni tégedet, felséges úr,
 Ki a szegény nép megváltója vagy,
 S ha lábadat csókoltam, és a port
 Lecsókolám sarudról, visszatérni
 Jármomba.
 JÓZSEF
 Szólj, nehéz-e sorsotok?
 HÓRA
 875 Nehéz-e? Négy nap a robot; egyet
 A pápa kíván; egy az istené.
 A hetedik nekünk marad, s ha tán
 Beteg gyerek, vagy más miatt, vagy egy
 Nap elmaradt: a bőrünk bánja meg.
 880 De nem panaszlunk; a szegény oláh

Tud várni még; az Imperatu majd
 Segít. S jön egy nap, melyen gyilkosink
 Reszketni fognak, lobbot vét az ég
 S kastélyok árnya füstben reszket. Azt
 885 Megérem én még.
 JÓZSEF
 Mit beszélsz?
 HÓRA
 Kegyes
 Császár, bocsáss meg. A jobbágy csak egy
 Nevet áld: tiédet. A szegény oláh
 Egy szentre néz, míg böjtöl s dolgozik:
 Reád. Reményit, mit diéta s úr
 890 Megcsalt ezerszer, nem csalod te meg;
 Imáit, az istentül annyiszor meg-
 Vetteteket, te vissza nem veted!
(Földre veti magát, s József lábait átfogja.)
 JÓZSEF
 Elég, elég, kelj föl.
 HÓRA
 Boldog vagyok!
 S egész falúmat boldoggá teszem!
 895 Csókoltam a császár sarúit. Óh,
 Egy óriás támadt e láb nyomán
 Szivemben! Egy forrás fakadt fel itt:
 Oly enyhítő – s oly égető! *(Hóra hirtelen el.)*
 JÓZSEF *(Lascy és Rosenberg felé.)*
 Minő
 Ember! Mi őserő! Látjátok ezt!
 900 Jobbágy, s oláh pedig! Van-é nemes,
 Nemesb e pórnál? Majd egykor, ha tán
 Fegyverre lesz szükségem – *(Elmerül.)*
 LASCY *(Rosenberghez)*
 Hátam is
 Borsószik ez oláhtól! Mily setét
 Boszú! Minő rajongás!

JÓZSEF *(fölrriad)*

Isten óvjon

905 Az iszonyú szükségétől! – Más jöhet!

(Az ajtó nyílik. Egy agg vitéz jelenik meg; falákkal s mankóval. József elébe siet.)

Második jelenet. *Magyarország egyik felső megyéjében.*

(Őszerű palotaterem. A falakon ős-képek, címerek, fegyverek stb. Ghymes Miklós gróf, Ilonát kézen fogva vezeti be.)

GHYMES

Isten hozott, hugom; gyászod letelt;

Enyém pedig kezdődik. Jó apát

Gyászol szived; de az én gyászom nagyobb:

Anyát, a legjobb, a legédesebb

910 Anyát kesergi szívem, – a hazát.

Kit annyi hű fiának gyásza nem

Bír fölüdíteni. – Özvegy házamat

Vedd pártfogásba, kérlek; nincs a nő,

Ki hű szívével bölcsen örködött

915 Tűzhelyemen, s úgy ment a sírba, hogy

Nem hagyva magzatot, vigasztalan

Hagyott a földön engem. Téged ő,

Testvére gyermekét, saját anyád

Gyanánt ölelt szeretve. Légy, apátlan

920 Leány, nekem, gyermektelen apának,

Légy gyermekem! S megint, isten hozott!

ILONA

Bátyám, ha van, mi árvaságomat

Enyhíteni bírja, csak jóságod az.

Légy áldva érte. Ámde nem soká

925 Leszek vendéged. Engem int a sors,

S búcsúzni jöttem.

GHYMES

És hová sietsz?

ILONA

Az udvarhoz.

GHYMES

Mit hallok?

ILONA

Bécsbe.

GHYMES

Mit!

930 A Szodomába, mely előbb-utóbb
El fog sülyedni, mert a büntetés
Nem késhtetik; s isten haragja majd
Eléri mind, ki ott lesz!

ILONA

Csöndesedj!

935 Talán az isten még nem adta ki
Ítéletét, másíthatatlanul,
Láng-angyalának. Tán lehet menekvés!
Öt igazért talán megtartja még
Ez elveszendő városát az Úr!

GHYMES

Öt igazért? De léssz-e annyi bár?

ILONA

940 Az Úr irgalmas. Benne bízom én.
S mint Jefte lánya, kész szívvel megyek
Az áldozatra.

GHYMES

Megrémítsz.

ILONA

Atyám! –

945 Mert szívem így nevez – nem tudtam úgy
Elmenni, hogy ne hagyjam senkinél
Kulcsát jövőmnek, mellyel, hogyha majd
Alázva, rágalom-borítva állok,
Kinyissa titkom tiszta csarnokát,
S benézzzen a szent elhatározás
Rejtett helyébe, hol oltárom áll – s rajt:
Én, vérbefúlt, de tiszta áldozat.

GHYMES

Nem értelek, – de reszketek.

ILONA

S talán

950 Jobb, hogy nem értesz. Férfi vagy, s a nőt
Mely férfi érti? Nektek kard s paizs, –
Nekünk mi fegyverünk van? – S mint mi nem
Bírjuk föl gyöngé kézzel kardotok’,
Ti sem bírjátok a mi fegyverinket!

955 De tudj meg annyit, hogy bármit beszélend
Felőlem a világ, sőt nem csak az,
De önnön éltém s tetteim... – hazug,
Mindaz hazug lesz; annyi lesz csupán
Való alatta, mennyi halkán, a

960 Végdobbanásban így susog: hazám!

GHYMES

Mi név, melyet kiejtél! Gyöngé lány!

Ki fegyverekről szóltál, melyeket

Nem bír a nő-kéz: tedd le szent nevét

A honnak; e paizst, a fátyolos

965 Címerrel! Azt te nem bírod.

ILONA

Ne bánts!

Nem szennyezem be féltett címered.

Szent az, előttem is.

GHYMES

Nem akarám

Kérdezni célod’. Megbíznam szived

Érzületében; bár nem tudva, mit

970 Akarsz, megáldanálak. Most, mikor

A hon nevét emlited: féltve kell

Számon kívánnom: mit akarsz? A hon

Magos neve játékra nem való!

S minden fiának azt örizni kell;

975 Kivált, mikor nem örzi az, ki fõnn

Védpallosát kezében tartja. – Szólj,

Én hallgatom.

ILONA
 Bátyám, ha bús hazád
 Kétségbesett sorsát megváltanod
 – Bár gyér reménnyel – egy parányi kis
 980 Sugár csillanna: mit tennél? Nem-é
 Érette adnál mindent, önmagad?!
 Élted', szived'! S ha e reménysugár
 Futó lidércnek bizonyulna is:
 Vádolni fognád-é hited, hogy érte
 985 Áldozni mindent kész valál?
 GHYMES
 Nem én.

ILONA
 S ha ismernéd a bűv-igét, amely
 A szörnyü bóát kényszerítené,
 Hogy martalékát, a gyűrűibe
 Tekert oroszlányt elbocsássa; vagy
 990 Mely elrabolt kincsedre rávezetvén
 A ráverett zárt föl pattantaná:
 Kimondanád-e azt a szót? Habár
 Nyelved szakadna azzal el? –
 GHYMES
 Ki én!

ILONA
 S ha kebleden hótiszta liljomot
 995 Mocsoktól óva ápolnál – s a szfinx,
 Mely szörnyü gonddal ül dicső jövőd
 Rejtett szaván, azt kérné zálogul:
 Szólj, odadobnád-é azt?
 GHYMES
 Oda én!

ILONA
 S ha nem te volnál, akitől a sors
 1000 Mindezt kívánná, szólj, megáldanád-e,
 Ki arra elszánná magát?

GHYMES
 Meg én!

ILONA
 S ha önleányod volna éppen az:
 Szólj, elbocsátanád-e őt?
 GHYMES
 El én!

ILONA (*letérdel*)
 Úgy áldj meg engem, – és bocsáss el!
 GHYMES
 Óh!

1005 Te vagy ez a merész zarándok? – Gyöngye lány!
 ILONA
 Mért mondasz annak? Én magyar leány
 S azon fajbul való vagyok, mely a
 Rozgonyinékat s egri hölgyeket
 Szülé. Csak áldj meg.
 GHYMES
 Kelj föl.

ILONA
 Akarom,

1010 Hogy áldj meg.
 GHYMES
 Én, ki szent s pap nem vagyok?
 Az isten áldjon meg! A magyarok
 Nagy istene. (*kezét fején tartja*)
 ILONA (*fölkel*)
 Elég. Isten veled.
 GHYMES
 Megállj. Mi célod? Tudni akarom.
 Atyád vagyok; s követelem.
 ILONA
 Ne kérdj.

GHYMES
 1015 Felelj.

ILONA

Elég volt annyit mondanom,
Mint mondtam, hogy megérts.

GHYMES

Elég? Amit

Megértheték, inkább aggályt szülő,
Mint nyugtató.

ILONA

Halld hát –

GHYMES

Üljünk le addig,

Foglalj helyet.

ILONA

Fél lábam útba van,

1020 S rövid leszek. – Remélhető-e még,
Hogy József enged, és hazánk jogát
Elismerendi?

GHYMES

Nem. Vak és makaacs.

Vak, szent jogunk fényét nem látja, önn'
Agyrémitől; s makaacs, míg csak kezét

1025 S eszét birandja: visszalépni nem fog.

ILONA

S nincs mód szivére hatni?

GHYMES

Nem tudom;

Nem is hiszem. Hol csont az agyvelő:

A szív vagy elvérzik, vagy érzeni

Megszűn.

ILONA

De szíve képes, végtelen

1030 Nagyon szeretni.

GHYMES

Terveit? Magát?

ILONA

Nem azt. Az embert.

GHYMES (*keserű gúnnyal*)

Úgy van; azt az embert,

Kit úgynevezett bölcsészetők alkotott;
Embert, ki nem hús, csont, se vér, se szív,
Sem pór, sem úr, se gyáva, sem nemes,

1035 Se nemzetnek, se honnak nem fia,

Múltért se lelkesül; jogért se vív;

Kin semmi sincs, mi minket alkot: a

Név, nyelv, ruha, emlék, ősbú, remény; –

Csak pusztá ember: eszme, gép, alany, –

1040 Ez a Voltaire s a Rousseau embere,

Üresb, s roszzabb a Pláto emberénél.

Ez ember az, kit József is szeret,

Ez, akiért hó szíve lelkesül!

ILONA

Nem! Ő az embert, a valódit, és

1045 A szenvedőt (vagy nem szenvedő-

E a valódi ember) szereti!

Tud ő szeretni aggot, gyermeket,

Sebzettet és vigasztalant. Tud ő

Szeretni nőt! – Te kétkedel? Kivánsz

1050 Bizonyítékot? Példát arra? – Jó!

Ím lángban álló arccal mondom: ő

Engem szeret!

GHYMES

Honnan tudod? Talán

Ő maga mondta?

ILONA

Nem. De én tudom,

Mert minden asszony tudja, érzi, hogy

1055 Szeretve van. Tudom, hogy ő szeret.

S ha ő szeret, az nem mindennapi

Lánglobbanás. Szerelme egy világ;

Központtalan: szétáradó – s talán
 Árjával a nagy milliókat a
 1060 Mélységbe sodró – önn' mélységibe!
 De megtalálva célját: lángsugarít
 Mind összegyűjti. Úgy, setétes éj;
 Így, üdvadó fény; úgy, sivár nagy úr;
 Így, dús tenyészet. – Én e szerelem
 1065 Nevébe' kérem tőle, szent hazám
 Üdvét, jogát.
 GHYMES
 S egy ábrándért, hideg
 Kiszámítással, szív nélkül, magad'
 Karjába vetnéd?
 ILONA
 Szív nélkül? Ki mondja?
 Szeretem én is!
 GHYMES
 Szereted? Szegény!
 1070 Úgy veszve vagy.
 ILONA
 Ne félts. Mert nála még
 Százszorta jobban a becsületet!
 S a becsületnél jobban –
 GHYMES
 Ki se mondd!
 Nő nem szerethet semmit jobban a
 Becsületénél!
 ILONA
 A hazát sem?
 (Ghymes hallgatva rázza fejét.)
 Ah!
 1075 Nem szólsz? Ne félj! Gróf Szécsy Ilona
 Szeretni tud – de tud meghalni is!
 Te azt nem érted, amit itt e lágy
 Nőszív dobog. S bánom, hogy engedék

Kérdéseidnek. – Ám, isten veled. (Ghymes megfogja kezét.)
 1080 Bocsass!
 GHYMES
 Ez örült tervről mondj le.
 ILONA
 Nem,
 Nem!
 GHYMES
 Egyezésem nem birod.
 ILONA
 Birom
 Áldásodat már. Hagyj! Isten veled!
 (Kiragadja magát s gyorsan el.)
 GHYMES
 Szegény leány! Mit ér az áldozat,
 1084 Ha vére árán sincs engesztelés?
 (A függöny legördül.)

HARMADIK FELVONÁS

Első jelenés: *Bécs. Szécsy Ilona palotája.*

(Nagy fényvel s kacér izléssel bútorzott elfogadó terem. Ilona, pompás öltözékben, kereveten ül. Előtte Eliz szerényen áll.)

ILONA

1085 Köszönöm, édesem. S nem csak kegyed
Kötelez így le, bátyja, a vitéz
Tábornok úr, a császár kardja, – így
Nevezhetem, – hálámra érdemes,
Hogy önt, magányom viditójaul
1090 Átengedé, szelíd gyermek, nekem.

ELIZ

Nagysádnak arra nincs szüksége; s ily
Szegény leányka képes sem lehetne
Hogy fölvidítsa. Bácsikám talán
Táborba megy, s örül, hogy gyermekét
1095 Ily drága úrhölgy védőszárnya alatt
Hagyhatja. Őfelsége oly kegyes volt,
Maga kívánta –

ILONA

S én még boldogabb
Vagyok, hogy azzal teljesíthetém
Az őfelsége kedvét. (*Csönget. Komorna jő.*)

Gyermekem!

1100 Nálam ma társaság lesz. Akarom,
Hogy kegyed abba' részt vegyen. – Szeráf,
Mutasd meg a kisasszony lakhelyét. –
– Szobái készek és minden be van
Rendezve; ízlését, szokásait,
1105 Remélem, eltaláltuk, édesem.

ELIZ

Óh, drága grófné, bátyám egyszerű
Lakában én nem voltam szokva ily
Fényhez! Kevéssel oly boldog valék –
Nagysád, kegyével megbüvöl.

ILONA

Szerény,

1110 Jó gyermek! – Isten önnel, csak siessen,
És térjen vissza gyorsan. Még ma látni
Kívánja önt a császár.

ELIZ (*magában*)

Ah! Szegény

Günther! Te nem látsz! Én pedig csupán
Rád gondolok! (*Meghajtja magát. El a komornával.*)

ILONA

Jó gyermek! S érte a

1115 Császár is érdeklődik. Érdemes
Rokonszenvére. S ő mindenkihez
Kegyes. Minő szív! Mily nemes kedély!
S minő rideg, hol eszme s akarat
Vezérli tetteit! Bátyám, te jól

1120 Ismered őt. Elméje csont, s meleg
Szívének az van gátul. Áldozat,
Mint szívemé, nem nyerhet egy mosolyt
Ajkarul ott, hol a makacs velő
Meghidegíti lángját. – Mert szeret, nem

1125 Csak mondja; és szerelme mély és igaz.
Jól látom én; de mélyebb és erősb
Határozása. Ím, kockára tettem
Miatta mindent. A magyar leány
Ki negyven ösre büszke, s szent hagyomány

1130 Gyanánt öröklé szűz nevök' – merész
Játékba dobta kincsét. Bűnösen,
Ha nem nyer; áldva, hogyha nyer. – Nevem
Bécs ajkain forog; becsületemre

1135 Otthon keresztet róttak; s mit nyerék,
 Ártatlanul, sőt önként eldobott
 Nevem díjába? Semmit. Míg ügyünk,
 Mint gálya, melyet száz kötél, csiga
 Vonszol, taszít s a tengerre húzni nem bír,
 Mert a homokban súlya megragadt: –
 1140 Egyet se mozdult. Tán ma! Óh, remény,
 Te napról napra csalsz, hizelgsz, hitetsz,
 De csalsz megint! Ha most egy szál szakad:
 Mást kötsz, bogozsz, míg azt is szertetépi
 A holnap. Óh, ma is van egy remény-
 1145 Szálacska. Günther... Eljön-é? Hoz-é
 Jobb hírt ügyünkről? És ha nem? – Ha nem,
 Enyém lesz a végpróba. Most! S ha még
 Most sem hajol; ha szívéből szerelmem
 Az elme jégkérgét föloldani
 1150 Nem volna képes; elhatározása
 Ha még ma is, ha végre is dacol
 Szerelmem s szerelme lángival:
 Örökre vége, – megadom magam'
 S megyek, magammal víve szégyenem'.
 1155 Hazám! Az áldozat kész! A vitéz
 A harcmezőn nem vérzik jobban el,
 Nem örömebb – s ah, nem oly hiába!
 – El, kishitőség! Veszve semmi sincs,
 Még a remény sincs. – Jönek; – istenem!
*(Thurn grófné, Khevenhüller grófné, Rosenberg gróf,
 Meerstrom báró; vendég urak és hölgyek jönnek, Ilona
 fogadja. Általános üdvözlések.)*
 THURN
 1160 Kegyed fölötte szives.
 ILONA
 Drága grófné,
 Lekötelez. Alig remélhetém.
*(Leülnek. Thurn grófné Ilona mellé a főhelyre. Khevenhül-
 ler grófné mellettök. A többiek társalgó csoportozatokban.)*

THURN *(az előbbire felelve)*
 Mindenki csak kegyed felé siet:
 Dús palotája példány Bécsbe' most.
 Estélyein minden, mi ritka, szép,
 1165 Vagy keresett, együtt van.
 KHEVENHÜLLER
 Óh, igaz!
 Már azt elismerem. Mi Bécsben egy,
 Sőt, a világban páratlan, s amit
 Csak ritka helytt találni: – itt az is
 Föllelhető!
 ILONA
 A grófné magamat
 1170 Kiváncsivá tesz; ily kincsekről én
 Mit sem tudok. S mi volna az?
 KHEVENHÜLLER
 Kegyed
 Nagyon szerény! Titkolja kincseit
 Mikért egész világ irigyli.
 ILONA
 Ej,
 Mégis, mi az?
 KHEVENHÜLLER
 A császár! Kit csupán a
 1175 Szép Szécsy grófné nyert meg ékkövíül
 Estélyihez.
 ILONA
 A grófné, igazán
 Fölötte elmés! *(félre)* A kigyó! *(fenn)* S kegyed
 Reméli: hogy ma öfelségihez
 Lehet szerencsénk?
 KHEVENHÜLLER *(gúnyval)*
 S ön nem bizonyos
 1180 Egészen abban?

ILONA

Hogy volnék? Hisz ő-

Felsége ritkán és váratlanul

Lep meg, – nem engem, mert magamnak azt

Tulajdonítani nem merném, – hanem

A társaságot, mely szerény lakom'

1185 S estélyim' olykor szerencséteti.

THURN

Ha meg kell vallanom, grófné, *magam*

Is oly reményben éltem s jöttem el:

Hogy őfelsége itt lesz.

ILONA (*gúnnyal*)

Ah, a grófné

Igen lekötelez.

THURN (*zavartan*)

Azaz, – bocsánat –

ILONA

1190 Nem, nem, – valóban itt nincs semmi más

Inger, csupán ha őfelsége ide-

Alázza meg magát. (*Megvetőleg elfordul. – Rosenberghez.*)

Gróf úr, kegyed

Fölötte ritka nálunk. Egy idő –

– S rég! – óta csak panaszra ad okot.

ROSENBERG

1195 Vigasztalan volnék –

ILONA

Hát illik így

Elhanyagolni régi ismerőit?

Az udvar összes urai s hölgyei közt

Ön volt legelső ismerőm. – Ugy-é

Emlékezik még: – Őfelsége s ön

1200 Váramba jöttek.

(*Halkan beszélgetnek tovább.*)

KHEVENHÜLLER (*titkon Thurn grófnéhez*)

Vette észre, grófné

Mily kényes!

339

THURN (*szintúgy*)

És csíp, mint a méh! Gonosz

Fullánkja bennszakadt, de fogadom,

Nem az én, – az ő vesztére lesz!

KHEVENHÜLLER (*szintúgy*)

Hogy is

Mer szólni egy ilyen! – Ma kell, ma még

1205 Őt megaláznunk.

(*A szárnyajtókat egyszerre kifelé tárják. Mindenki arra fordul. Várakozás.*)

THURN (*fölugrik*)

A császár!

KHEVENHÜLLER (*szintén*)

Valóban?

(*Két komornyik az ajtón kétfelől áll.*)

ELSŐ KOMORNYIK (*jelent*)

Őkegyelmessége herceg Kaunitz! (*Kaunitz belép.*)

ILONA (*Nagy tisztelettel siet elébe.*)

Kegyelmes úr, mi nagy szerencse!

KAUNITZ (*A köszöntést alig fogadva.*)

– Itt

Van-é a császár?

ILONA

Őfelsége még

Nem érkezett meg.

KAUNITZ (*visszafordul*)

– Várjon a kocsim!

1210 – Még? Mondta, grófné? Biztosíthat-é

Hogy itt lesz őfelsége?

ILONA (*halkan*)

Szavát bírom.

KAUNITZ

Kocsim mehet.

(*Mialatt az ajtók becsukatnak: előbbre jő, körülnéz a társaságon.*)

Igen szép társaság!

340

Grófné, kegyed varázsló. Hol vevé
Bű-vesszejét: hogy ezeket ide
1215 Idézni bírta?
ILONA
Ez titkom. Szabad
Megtartanom?
KAUNITZ
Csak tartsa meg! Titok, mit
Mindenki sejt, engem nem ingerel.
Hol van helyem? Kérem, mutassa meg,
Mert nem szeretnék állni láb alatt.
ILONA *(Azon helyre mutat, hol maga ült, Thurn grófné
mellett.)*
1220 Ha úgy tetszik, kegyelmes úr.
KAUNITZ
Köszönöm!
Soha nem ülök más mellé. Velem
Se üljön egy lócára senki.
THURN *(sértődve fölkel)*
Ah!
KAUNITZ
Így jó. *(Leül.)*
Ha tetszik, édesem – *(Egy székre mutat.)*
THURN
Minő
Kiállhatatlan.
KHEVENHÜLLER
Ezt csak tűrni kell.
1225 Jerünk. *(félre)*
Úgy látom, itt ma napi rend
A megalázás.
*(A két grófné egy más pamlaghoz megy, s ott helyet foglal-
va beszélgetnek.)*
KAUNITZ *(Ilonához)*
Ah, grófné, csak ezt
A két selyemhernyót akartam el-

Kergetni. Üljön mellém; nem vagyok
Olyan goromba én mindenkihez!
1230 S beszédem is van a grófnéval. – Így.
Hallott ma már újságot? Ugye nem?
Futáraink megjöttek. Jó hírek!
A belgaság zajong. – A háború
A török ellen elkerülhetetlen. –
1235 A muszka cárné, kinek érdeke
A háború, személyesen kíván
– S e tavaszon még – összejöni a
Császárral. Ez ha sikerül: ügyünk
Megnyerve; – ott baj, itt veszély: – az ily
1240 Idők nem éppen kedvezőek a
Reformnak.
ILONA
Ah! Ily áron?
KAUNITZ
Hát nagy ár
Egy kis zavargás? Egy kis háború?
Nagy, egy kevés polgári vér, meg egy
Kevés török vér? – Ez nagy ár? Hiszen
1245 Ha nem csalódom, a grófné maga
Nem kérdezé oly szűkkezűn az árt,
Mikor magáról volt a szó? – Elég,
Hogy a siker mienk, – s ő, kénytelen
Reformjait, bár kis időre is,
1250 Pihenni hagyni.
ILONA
Kis időre csak?
Mit ér, ha nem örökre?
KAUNITZ
Ah! Aki
Időt, az életet nyert!
ILONA
Az idő,
Bizonytalanban, új halál nekem;

1255 Csak szenvedésim haladéka; minél
Tovább halálom: annál hosszabb
A haldoklási készüllet!
KAUNITZ
Miért
E rémes eszmék? Ily szép viador
Mosolygva öl, mosolygva vérzik el.
– Szabad lesz egy kérdést merészlenem?
1260 Grófné, kegyed nem csak politikát,
De mást is üz?
ILONA
Kegyelmességedet
Mi érdekelné más? Nem. *Önnel* én csak
Politikát üzök.
KAUNITZ
És Günther úrral?
Az öfelsége titkárával?
ILONA
Ej,
1265 Már tudja azt is?
KAUNITZ
Én mindent tudok.
ILONA
Mért kérdi hát? – Különben, véle is csak
Politikát. Mit is lehetne mást?
KAUNITZ
Grófné, kegyed rideg, gonosz szívű;
Csak célt hogy érjen, másra nem tekint.
1270 Mit gondol ön Güntherrel? Ki az a
Günther, kegyednek? Egy titkárné csak,
Ki egy sohajt sem érdemel. Való! –
A macska játszik az egérrel így,
Játék egyiknek, a másnak halál.
ILONA
1275 Mit gondol ön rólam, kegyelmes úr?

KAUNITZ
S ön azt nem vette észre? Günther e
Játékon elkockázza mindenét:
Császára szent bizalmát, önjövőjét,
Becsületét. Oly ember, milyen ő
1280 Nem fogja a pénzért tenni ezt. Mi lesz
A fizetése? Ah, szegény, maga
Fog ráfizetni! S tudja mit? – Szívét!
ILONA
Kegyelmességed elrémít.
KAUNITZ
Valóban?
S ön ezt nem vette észre? Jó szívét
1285 Inkább dicséri ez, mint elmeélet.
No, csak figyelje meg! – De folytatom
Kérdésimet nagysád üzelmiről,
Ha megbocsátja, – s a császárral? (*Az ajtók kinyitattak.*)
ILONA
Ah!
Ki jő? Nem a császár? (*József, Lascy, Günther jönnek.*)
KAUNITZ
De ő maga!
1290 Szerencse önnek, szép ellenfelem.
(*Mindenki fölállt s a császár felé tekint, ki előre jő, s nyájasan üdvözli a társaságot.*)
ILONA
Felséges úr, hálám –
KAUNITZ (*ki egyedül maradt helyén. Magában.*)
Ellenfelem? – Hisz
Egy kézre dolgozunk. Eh, mégis az!
Kölcsönbe' csaljuk egymást.
JÓZSEF
Drága grófné,
1295 Késön jövünk. *Jövünk*, mert társakat
Hoztam magammal, engedelimből –

Vén Lascymat, ki holnap indul, – és
Bucsúzni jött. S Günthert, titkáromat,
Kit van szerencsém bemutatni.

ILONA

Már

Ismerjük egymást.

JÓZSEF *(félre)*

Jól tudom! *(Meglepetést színlelve.)*

Hogyan?

GÜNTHER *(zavartan)*

1300 Felség –

ILONA *(hirtelen)*

Minap a Glacis-n elragadt

Tüzes fogatom; tán veszve is valék,

Midőn önáldozással egy merész

Ifjú a gyeplőt megragadta –

JÓZSEF

S az

Günther, te voltál? *(félre)*

Nem ügyetlenül

1305 Találta föl magát –

GÜNTHER

Felséges úr –

THURN *(Titkon Khevenhüller grófnőhez)*

Minő regényes! Ez a kis lovag

Fülig szerelmes.

KHEVENHÜLLER

Szinte látom a

Kezén a tintafoltot.

THURN

Csak nehogy

Vér mossa el.

KHEVENHÜLLER

Ne féltse, édesem,

1310 Nem a lovagregény-kor e miénk!

Meg, érdemes is volna, ilyenért?

345

JÓZSEF

Szép, Güntherem; szintoly derék lovag,

Amily derék titkár vagy! És miért

Nem mondtad el vitézi tetteted?

(Merőn néz Gütherre, ki zavarodottan s szemlesütve áll előtte – célzással.)

1315 Lám, én jutalmul, még nem tudva is,

Egy drága meglepést szántam neked.

GÜNTHER

Felség –

ILONA *(félre)*

Mi volna az?

JÓZSEF

Csak várj reá,

Ma megkapod még. – Grófnő, itt-e kis

Védence már?

ILONA

Remélem, nemsokára

1320 Be is mutathatom.

GÜNTHER *(magában)*

Védence? Hah!

JÓZSEF

Bocsánat a szép társaságtul! Itt

– Mint mindig – annyi szép van egy bokorban,

Hogy lepke, méh zavarba jőne: mely

Virágra szálljon? Csak mulassanak

1325 Szép hölgyeim! – Á, Kaunitz! Ön is?

MEERSTROM *(halkan egy hölgyhöz)*

Nézze csak, nagysád, mily kevély, hogy ő

Az egy, kit őfelsége nem tegez

A férfiak közt.

HÖLGY

Méltán! S olyan is

Mint egy öreg Madám! Nem?

MEERSTROM

Ah, süperb!

346

JÓZSEF (*Kaunitz mellé ül.*)
 1330 No, hogy vagyunk?
 KAUNITZ
 Jól.
 JÓZSEF
 S a grófné?
 KAUNITZ
 Szegény,
 Fél is, remél is.
 JÓZSEF
 És ábrándozik
 Magyar honával? Úgy-e?
 KAUNITZ
 S a magyar
 Királlyal is.
 JÓZSEF
 Velem?
 KAUNITZ
 Felség, ki nincs
 Megkoronázva: nem magyar király.
 JÓZSEF
 1335 Úgy hát a bájos grófné: Senkivel
 Ábrándozik –?
 KAUNITZ
Azért ábrándozik,
 Mert gondolatja tárgya *nem való.*
 JÓZSEF
 Szók, szók!
 KAUNITZ
 De minden, szó s üres beszéd!
 Szó a török viszály; szó Katalin
 1340 Cárnő haragja; szó a belga hév;
 Szó a magyar kérdés. Csak egy tény: –
 JÓZSEF
 S mi az?

KAUNITZ
 Hogy felséged csalódni fog.
 JÓZSEF
 S miben?
 KAUNITZ
 Mindenben és mindenki-
 ben: A szókban, a dolgokban s emberekben.
 1345 A cárnőben: hogy hű *szövetkező,*
 Pedig magáért *sző* cselet; s érdekért:
 Hitet, becsületet *levetkez ő.*
 Szegény *törökben:* hogy könnyen *török;*
 Belgába': hogy parázsba hull tüze;
 1350 Magyarba': hogy közönyje nem csaló,
 S örvénye nem mély, csöndes szín alatt!
 És végre a grófnőben is: –
 JÓZSEF
 Tovább!
 KAUNITZ
 Eddig van.
 JÓZSEF
 Ön rejtélyekben beszél.
 KAUNITZ
 Mikor beszéltem én világosan?
 1355 Nekem csupán szemem világos, – oly
 Világos, mint a napvilág; szavam
 Felhős örökké!
 JÓZSEF
 Van villáma is?
 KAUNITZ
 Csupán az állam ellenségire.
 JÓZSEF
 Csak szórja rájuk bátran!
 KAUNITZ
 Nem merem.
 JÓZSEF
 1360 Miért?

KAUNITZ
 Először is felségedet
 Érném velök.
 JÓZSEF
 Hogyan?
 KAUNITZ
 Felséged első
 És legveszélyesebb ellensége az
 Államnak és magának.
 JÓZSEF
 Így magam
 Leszek az állam, – mint Lajos? –
 KAUNITZ
 Lehet, –
 1365 De akkor öngyilkos.
 JÓZSEF *(fölkél)*
 Kaunitz, vigyázz!
 Neked se szabad minden!
 KAUNITZ *(is fölkél)*
 Ausztriát
 Megmentenem se?
(Ismét leülnek, s halkan folytatják beszélgetésüket.)
 ILONA *(Eddig halk beszélgetést folytatva, Güntherhez.)*
 Így alig lehet
 Fordulatot remélnem!
 GÜNTHER
 Ma jönnek
 Az elmaradt föliratok. Kemény
 1370 Hangan beszélnek. Őfelsége nagy
 Haragra gyúlt és rendelést adott:
 Hogy a megyék föloszlattassanak.
 „Meguntam, –” így kiálta bosszusan, –
 „Ötven megyétől, mindeniktől ismét
 1375 Ötvenszer, egy leckét hallgatni, a
 Magyar közjogbul. Most rájok csapom

Ajtómat: ott kinn kiabáljanak.”
 Nagysád, bocsánat, önnön szavait
 Idézem. –
 ILONA
 Őfelsége azt hiszi:
 1380 Ha *künn* kiálnak: itt *benn* érzeni
 Nem fognak! *(magában)*
 Rajtam most a sor! A vég-
 Erőfeszítés! Nem riadhatok
 Attól se vissza! *(fenn)*
 Günther úr, nagyon
 Sokkal vagyok adósa, nagy becsű
 1385 Közlésiért. Kegyed biztos lehet:
 Nem pazarolta hálátlanra, jó
 Szolgálatit.
 GÜNTHER
 Nagysád! Hálája, egy
 Rövidke szóval dúsan, pazarul
 Van lefizetve. Én nem várom azt –
 1390 S megérdemelni sem tudám! *(Halkan folytatják.)*
 JÓZSEF *(Kaunitzhoz)*
 Tehát
 Ön azt javallja: engedjek?
 KAUNITZ
 Ha *el-*
Veszíteni nem fél Belgiumot, Magyar-
 Ország felét, a pápa szent kegyét,
 S grófnéja szívét: – úgy csak rajta, Sire,
 1395 Alljon keményen. Ez végső szavam.
(Fölláll s mélyen meghajlik.)
 JÓZSEF *(fölláll)*
 Enyém pedig: Si fractus illabatur!
*(A társaság többi része felé indul, Kaunitz nyugodtan
 visszaül helyére.)*

KAUNITZ

Ily szellem! Ily sziv! Ily szent akarat!
S miért emészti mind fel önmagát!

JÓZSEF

Szép háziasszony, megbocsáthat-e

1400 Illem-feledt vendégének? Jerünk,

Üljünk zenéhez. Eddig untató

S unott valék. Vidítsuk, kölcsönös

Igyekezettel egymást. – Hölgyeim

S urak! A grófnő engedelmivel

1405 A háziúr szakába vágok.

ILONA

Óh!

Felséged itt és mindenütt az úr! *(titkon)*

Felség, beszélnem kell ma önnel.

JÓZSEF *(szintúgy)*

Én

Is akarom. Csak helyeztessük el

E csöcseléket. *(fenn)*

Tetszik, asszonyom?

(Karját nyújtja Ilonának. Indulnak. Utánok az egész társaság, részint csoportokban, részint – mint Kaunitz is – egyenként. Lascy Güntherrel leghátul. Mikor József és Ilona éppen a jobboldali ajtóhoz érnek, Eliz lép ki pompás öltözékben, s szemközt találja őket.)

ELIZ

1410 Nagysád kegyesb, mint érdemelhetném.

Gondoskodása árva szívemet

Meghatja, jobban, mint pazar kegye. *(Kezet csókol.)*

ILONA

Szép gyermekem, nincs mit köszönnie.

JÓZSEF

Valóba', nincs. Nem őt a dús ruha,

1415 Ő teszi széppé a szegény ruhát.

Gyönyörű gyermek! – Egy kis meglepés

Vár még kegyedre. –

ILONA

Ez már második, mit

Felséged ígér. És mi lesz –?

JÓZSEF

Nohát,

Egymásnak ők: Günther s Eliz.

ILONA

Ah, úgy?

JÓZSEF

1420 Ezt tán nem is tudá? Óh, hallja csak –

(József s Ilona beszélgetve el. Utánok sorban a többiek. Eliz szerényen félreáll. Csak Eliz, Lascy és Günther maradnak a színen.)

ELIZ *(magában)*

Ah! Günther e ruhába' meg se lát,

Vagy rám nem ismer! – Óh, mi jobb valál,

S most hogy sajnállak, egyszerű ruhám! *(Fenn, zavartan.)*

Atyám! Mi jó, hogy – – – Günther, istenem –

LASCY

1425 Nézd, nézd, Elizke! Majd nem ismerek

Rád!

ELIZ

S Günther, ön sem?

GÜNTHER

Én? Dehogynem, óh,

Kedves kisasszony! –

ELIZ

Ah! Kisasszony, – úgy! *(Sírva fakad.)*

Valóba' – Günther úr, – nem is tudom

Mit mondok – Óh, ez iszonyú ruha!

1430 Páncél gyanánt szorít!

LASCY

Na, gyermekek,

Hát mi bajunk van? Itt hagylak, hamar

Béküljete ki! Ezer ágyu, azt

Nem tűröm el, hogy még duzzogjatok!
Csak mondjátok ki egymásnak: mi bánt,
1435 És azzal vége. – Meg ne lássam aztán,
Hogy sírsz, Eliz. Te, Günther, légy okosb. (*Lascy el.*)
GÜNTHER
Mért sír?
ELIZ
De szép is volt az öntül, úgy
Szólítani engem?
GÜNTHER
Tévedés –
ELIZ
Nem az!
Ne mondja! Látom én. Talán ruhám
1440 Miatt? – Tehettem arrul én? Atyám
Küldött ide, – s a császár akará –
GÜNTHER
Mit hallok? A császár? – Nagy ég, Eliz,
Való-e? Önt a császár rendelé
E házhoz? – Ő mindent tud! Mély szeme
1445 Tekintetét most értem! Most: miért
Hozott magával, épp ma! – Így akar
Büntetni engem!
ELIZ
Günther, szóljon, az
Egekre kérem! Bűnös ön? S a császár
Büntette önt? – Óh, jőjön! Ő kegyes!
1450 Én lába elé borulok! Értem ő
Meg fog bocsátni önnek.
GÜNTHER
Azt hiszi?
Nem, nem!
ELIZ
Mi történt? Óh, az istenért,
Günther, beszéljen.

GÜNTHER
Óh, ne kérd, Eliz.
Bűnöm nagyobb, mint megbocsátható
1455 Lehetne! Őfelsége ellen, – és –
És ellened! Nem érted? Ellened!
ELIZ
Csak ellenem? Én megbocsátom azt.
GÜNTHER (*magában*)
Angyal! Ha tudná: hogy ez áruló
Szív vétkezett! Ah, mindent megbocsát
1460 A nő, csak egyet – ezt nem!
ELIZ
Günther! Ön
Hallgat? Nem is néz Erzsikére?
GÜNTHER
Óh!
Hagyjon magamra! Útáljon meg és
Vessen meg engem! Óh, nem is vagyok
Egyébre méltó. Én is gyűlölöm
1465 Magam – magam! Mert nem tudok, nem is
Akarok én megtérni!
ELIZ
Mily beszéd!
Ez már igen rossz, bűnös egy beszéd!
GÜNTHER
S hogy úgy van!
ELIZ
Úgy-e nincs úgy? Güntherem,
Te nem lehetsz átalkodott! Talán
1470 Tévedtél! De megtérsz, látom én,
Bánod te azt! Beteg vagy, Güntherem.
Szólj, mi bajod? Jój, nyisd ki szívedet,
Hadd látom a sebét! Talán nem is
Lesz oly veszélyes. Erzsikéd pedig
1475 Ért ám sebekhez; óh, már sok sebet

Meggyógyított ő; árvák, özvegyek
Jöttek, míg falun lakánk; talán
Meggyógyítandja a tiédet is!
GÜNTHER *(szemeit elfedi)*
Soha! Soha! Nekem nincs gyógyulás!
1480 Óh, hagyj el engem! Veszni hagyj! Minél
Jobb vagy te: én annál rosszabb vagyok;
Mikor te angyal: ördög akkor én;
Ha vádra nyílnak ajkaid: megölsz;
S ha megbocsátasz: én elkárhozom!
ELIZ
1485 Rémulve várom, mit fogsz mondani.
GÜNTHER
Óh, mondjam-é? S megöljelek vele?
Érts meg: szeretni nem tudlak; szívem
Máshoz hajolt; le van bűvölve; láz,
Igézet, óh, vagy bájjital fogott meg:
1490 Mert én – a császár kedvesét –
ELIZ
Nagy ég!
Günther, segíts! *(Elájul.)*
GÜNTHER *(csönget)*
Nagy isten, mit tegyek?
(Komorna jő.)
KOMORNA
Ah!
GÜNTHER
A kisasszony rosszul lett; vigyék
Ágyába; – orvosért futok. *(Günther el.)*
ELIZ *(felocsúdik)*
Mi az?
Jobban vagyok. Szeráf, segítsen a
1495 Szobámba!
KOMORNA
Jó kisasszony, tán szoros
Volt a ruhája?

ELIZ
Meglehet! Az, az!
Vessük le, jöjön, ezt a csúf ruhát!
*(Eliz, komornától vezetve, el. Mindjárt: József, Ilona
jönnek.)*
JÓZSEF
Mi az tehát, mi engem kötve tart: e
Póráz, körültekerve szívemen,
1500 Az életérrel egybeforrva: mi?
Ez a tekintet, mely biztat, s tagad?
E kéz, amely von s mindig eltaszít?
Ez elmebontó, lélekvesztő mosoly? –
Nem, nem tovább! Ma vagy még zsarnokom,
1505 Holnap lerázom láncodat! – S e szív,
Mely, mint mimóza, félve zárkozik
– Mióta Máriája sírkövén
Halálfagy ujjá érte, – újra zárt
Virág leend, boszúsan önmagára,
1510 Hogy egy csalárd sugárra megnyilék!
ILONA
Felség –
JÓZSEF
Ne szólj így! Egy szót várok én,
De azt nem így, nem így kell kezdeni.
Mily tömkelegbe vittél? Könnyedén
– Mint a lidérc az éjben – szökve, szállva
1515 Elöttem: el nem érhető, talán
Nem is létező, csalárd, hazug világ!
Mi vagy? Erény-e lényed, vagy szeszély?
Bűn lánya vagy, – ki öl, midőn ölel, –
Vagy Vesta-szűz, – ki virraszt s áldozik?
1520 Kít csalsz meg: engem? Önmagad? Vagy a
Világot? Ennyi kérdés, – s egyre sincs
Válasz! Hiába szedtem szét agyam
Minden redőjét, – ah, mi kinosan! –
Nincs semmi válasz!

ILONA
 Nincsen? – Én adok.
 1525 Hallgass ki, József; mit régóta kérsz,
 Ím felnyitom szivemnek mind a két
 Kamrája zárát. Nézz örvényibe!
 Szeretlek. – Ez kevés. Miért riadsz
 Örömrre? Óh, a lángoló napot
 1530 Ki nem szeretné? – A te lelked az:
 Hő és világos! – S a tengerszemet,
 Mély kék vizével, síma szín alatt
 Tölcséresen sodort örvényivel,
 Ki nem szeretné? Kit ne fogna egy
 1535 Varázsos örült vágy: belémetetni
 Magát örökre! – A te szíved az!
 S te is tudod rég, hogy szeretlek; azt
 Ez ajk, e kéz, szem, mind elárulák –
 Szeretlek, József, és tiéd vagyok:
 1540 Tiéd szivem, lelkem, reményeim,
 Imám, – s az üdvöből ami rész enyém:
 Mind a tiéd, mind! Így szeretlek!
(Egyszerre más hangot váltva:) – Így,
 S ezerszer inkább gyűlöllek! – Te vagy,
 Ki elkoboztad szent jogát hazámnak?
 1545 Ki koronáját becsmérléd? – Te vagy
 Ki eltiportad nyelvét? Vakmerőn
 Kitörlöd őstörténetét? Ki meg-
 Bontod határit? – Mondd: ha nem te vagy!
 S imádni foglak ez egy szóért! – De nem;
 1550 Te vagy, te vagy – s gyűlöllek!
 JÓZSEF
 Ilonám,
 Őrjöngsz!
 ILONA
 S csodálsz? Hisz természetes,
 Midőn egy agy szűk ketrecében, ily

Nagy szerelem s bösz gyűlölet vivódnak!
 Hajíts be tigris és párduc közé
 1555 Galambot és csodáld, ha szertetépik!
 JÓZSEF
 Szegény, te mindig csak hazád ügyén
 Csüngsz, tépelődöl. Hagyd azt férfiaknak.
 Szeretni, ez az asszony végzete.
 Gyülni, vívni, férfi dolga. S ők
 1560 Nélküled is, ne aggódj, szorgosan
 Beteljesítik ezt a hivatást!
 ILONA
 Nem szólok én hazám törvényiről,
 Nem védem én tiport jogát; ahoz
 Zord férfiszó kell; igazad van; én
 1565 Leány vagyok; de jól jegyezd meg ezt:
 Magyar leány; ki bár tudatlan, – egyet
 Tud, hogy honát szeretni kell. S ha még
 Jobban szeretne téged, mint szeret
 E szív. Kitépném, hogyha nem gyülnö;e;
 1570 És volna rá okom, – van rá jogom.
 Nézd csak: mit áldozék szerelmemért,
 Szerelmedért! Szeplőtelen nevem’!
 Nem láttad itt e grófnék megvető
 Fintorjait? – De úgy akartam. Ők
 1575 Hiszik s higgyék, hogy ágyasod vagyok,
 Egy Szécsy grófné, császár ágyasa!
 Mert akarám, hogy oldhatatlanul
 Legyen csatolva énhozzám neved,
 S ismertelek, hogy azt, kit a világ,
 1580 Habár balul, tiédnek vél, s akit
 Szeretsz is: eltaszítani nem fogod.
 JÓZSEF *(keserűn)*
 Te azt hívéd? S hitted, hogy ismerél?
 ILONA
 Tudtam: szeretsz, akartam lángoló

Szíved tüzére, kénzapor gyanánt
 1585 Olajt zudítani. Bécsbe feljövök:
 Itt közeledben élni, égni, és
 Lángomba bésodorni téged is.
 – Otthon gyűlölt, itt megvetett teremtés,
 Kétértelmű talán előtted is: –
 1590 De szívem elzárt könyve eddig egy
 Angyal kezében állt, az olvasá;
 Mosolygva helybehagyta. Most neked
 Nyitám föl azt. Tekints belé! – S imádkozz’
 Belőle, vagy dobd sárba!
 JÓZSEF
*(kin Ilona beszédei alatt nagy küzdés és szembeötlő
 változás ment át)*
 Mit kívánsz?
 1595 Boldogtalan, mily árt: szerelmedért?
 Egy életet? – Kevés! S mi könnyü és
 Mily édes volna odadobnom azt:
 Ölelni téged s együtt halni meg!
 De nem, te nemcsak életet kívánsz:
 1600 Lelket kívánsz, mely istentől magos,
 Nagy küldetést nyert: – hogy most ejtse el azt;
 Reményeket: hogy zúzza szét maga;
 Nagy terveket: hogy mondja, kártyavár;
 Húsz néma évnek minden gondolatját,
 1605 Vágyát, vetését, amikor megért:
 Hogy vesse tűzbe s mondja – polyva volt!
 S még ez se volna sok! Gyöngysor gyanánt
 Talán nyakadba fűzném, – hadd örülj,
 Játssz véle egy percig, aztán összetörd!
 1610 De óh, neked mindez kevés! Te ily
 Olcsón nem adhatod szerelmedet!
 Többet, te milliók üdvét, javát,
 Nagy léte szent jogát, mi mind reám
 Van bízva: – ezt kívánod! – Asszonyom, *ezt*

1615 Nem adhatom, mert nem enyém. – Hanem
 Hogy lásd, miképp mindent, mi magamé
 Kész néked adni szívem: – ím, amim
 Nagy drágaságom, legszebb koronám,
 Fő kincsem, átadom: szerelmemet.
 1620 Szerelmemet, tehozzád. Vidd, tiéd!
 Törd össze. Nem tartok reá jogot.
 Mindent odadtam. *Én* koldus levék;
 De élni fognak népeim s virul
 Hazám! – Az én hazám! Mert nekem is van
 1625 Hazám, azért, hogy én császár vagyok!
 ILONA
 Óh, József! Ez tehát végső szavad?
 JÓZSEF
 Ez. Nem szeretlek. Odadobtam e
 Gyémántomat. Meg vagy fizetve véle
 Feláldozásodért?
 ILONA
 Mi szörnyü szók!
 JÓZSEF
 1630 A szerelem sok esdeklő szavát
 Ilyenre váltja át a megvetés.
 ILONA
 S én megvetést érdelek? –
 JÓZSEF
 Vajh mi mást?
 Güntherre gondolj –, kit hűségiben
 Megtántorita csalfa szód, szemed!
 1635 Nem szégyeléd: a szolgát, ura ellen
 Használni föl? Nem irtozál, szívet –
 E tiszta, csak hogy gyöngé, lágy szívet –
 – De óh! Ki tudna néked ellenállni? –
 Oly nyomorulttá tenned!
 ILONA
 József! Óh,
 1640 Óh, ölj meg inkább!

JÓZSEF

Legjobb volna, mind

Rád, mind magamra. Mégis, nem teszem,

Csak eltaszítlak és – megbélyegezlek;

Hogy meg ne lepje többé szívemet

Oly gyöngeség, mely újra lábaid

1645 Elé vihetne. Biztosítanom kell

E drága, – óh, mi drága! – diadalt!

ILONA

Mit vagy teendő – mit? Az istenért!

JÓZSEF

Megládd azonnal.

(Azon ajtóhoz megy, hol a társaság van.)

ILONA

Hah! Dúlt arca, – bal-

Sejtelmeket költ. Reszketek... Soha

1650 Nem láttam őt így. Átlátszó nagy ég-

Szinű szemében a tengerszemek

Viharja csapkod. Szédület fog el...

JÓZSEF *(bekiált a társaság közé:)*

Hölgyek s urak! Csak kérem, jöjjenek ki!

Szép háziasszonyunk valamivel

1655 Meglepni készül. Jöjjenek hamar.

ILONA

Az égre! (nem! – hisz istent ő nem ismer –)

Nemes szivedre kérlek! Könyörülj –

JÓZSEF

Nemes szívemre? Azt kigyógyítottad!

ILONA

Tégy, mit akarsz hát! Kész az áldozat, –

1660 És mozdulatlan várja a csapást.

(A vendégek ez alatt rendetlenül tolongnak elé.)

KHEVENHÜLLER

Meglássa, kész a botrány!

THURN

Meglehet!

KHEVENHÜLLER

Már szinte bánom, hogy nem általunk

Történt! Miért nem is siettem!

KAUNITZ *(Lascyhoz)*

Ohó!

Mi készül itt? Félek, nehéz idő!

LASCY

1665 De hol maradnak Erzsi s Günther is?

JÓZSEF

Na, drága grófné, – várjuk szép szavát.

Nem szól? Ah, értem! Engem lesz kegyes

Megbízni. Azt akarta mondani:

Hogy társaságunk már terhére van,

1670 S hogy elbocsátja –? Úgy-e azt?

ILONA *(gépileg)*

Igen.

JÓZSEF

S hogy ezutánra zárvak termei

Mindenkinek s örökre. Azt?

ILONA *(növekedő fásultsággal)*

Igen.

JÓZSEF

S hogy sem ön az udvarnál soha többé

Meg nem jelen, – sem a császár soha

1675 Nem, ön lakában és egymást ezentúl

Nem ismerendik. – Úgy-e azt?

ILONA *(végerőfeszítéssel)*

Igen. *(Ájultan összerogy.)*

THURN

El van taszítva.

KHEVENHÜLLER

Meg van ölve!

JÓZSEF

Menjünk,

Nincs több helyünk itt. Ne legyünk tovább

Terhére háziasszonyunknak.

(Indul. Utána a többiek. Az ájultnak, ki a szőnyegen fekszik, senki sem megy segítségére.)

KAUNITZ

– Óh,

1680 Felség, de mégis – ez sok.

LASCY

Könyörülj!

JÓZSEF

Féljobb! Előre! Menj! – Parancsolom.

(Kaunitz és Lascy némán meghajolnak s el. Utánok József. Utána mind el. Ilona a szőnyegen fekszik. Pár percig a színpad néma. Akkor Günther jó. Nem lát senkit, bemegy azon terembe, hol a társaság volt. Visszajő.)

GÜNTHER

Nincs senki! S ily hamar? – Éjfél se múlt!

De még világ van – minden lámpa ég.

(A színpad elejére jöttében meglátja az ájult Ilonát.)

1684 Az istenért, ez ő! Nagy ég, mi történt!

(Térdre borul mellette, s kezeit hévvel megragadja.)

(A függöny legördül.)

NEGYEDIK FELVONÁS

Első jelenés: *Bécs. A császári várakban.*

(A második felvonás első jelenetbeli terem. – Günther jó, iratokkal.)

GÜNTHER

1685 Nem állhatom tovább! Minek nekem

Ez a szolgálat! Nincs szüksége már

Günthernek e világon semmire,

Még életére sincs. Az is teher.

S ha nem volnék keresztyén: könnyen el-

1690 Dobnám magamtól. Úgy csak hurcolom,

Mint gályarab a rákötött golyót,

Amíg leroskad – s a porondba sírt

Ásna, vagy elnyeli az óceán.

Mindegy neki; – bizony, mindegy nekem is.

1695 – Ő nincs! Letűnt az égről, mint lidérc

A ködben: az volt! – Erzsi, az szegény

Zárdába ment. Óh, fátyla könnyüded

Szövetje mily nehéz vasüng nekem,

Mely szívemen nyom és agyonszorít.

1700 – Mind oda vannak! Mit keressz *te* még,

Te Günther itt? *(József merengve jó.)*

– Csitt. Őfelsége jó.

JÓZSEF

Tehettem-é más? Minden ellenem,

Kezemből már-már kifacsarva volt

A diadal. S a célhoz ily közel!

1705 Magyar nemesség, magad vagy oka!

Én fölvevém a kesztyűt, mit élém

Oly vakmerőn dobál! – Nem akarad

Szent célzatim gyümölcsét szeretet

1710 Árán: – fogadd most láng és gyűlölet
 Árán el azt! Három Szibilla-könyv –
 S immár utolsók! – Óra! Ég-e már?
 Világosúl az ég? – Hah, lobban-é
 A nyugtalan vér, mely nem engedett,
 S most tűzbe feccsen? – Mégis... iszonyú!
 1715 Halál fut át, borzongva, testemen.
 Nem élhetek soká... Hah, akarom
 – Bár e setét világitásban is –
 Míg sirba mennék, látni művemet!
 S mit, iszonyú? Nem volt-e iszonyúbb,
 1720 Mit eddig áldozék? –
 GÜNTHER *(félénken közelít)*
 Felséges úr –
 JÓZSEF
 Ki az? Ki mer? Ha!
 GÜNTHER
 Óh, felséges úr –
 JÓZSEF
 Te vagy? Mi kell? Csak ülj le s írd tovább –
 Hagyj engemet.
 GÜNTHER *(félre)*
 Erőt kell vennem. *(fenn)* Én,
 Felséged, – elbocsáttatásomért
 1725 Könyörgök.
 JÓZSEF
 És mért? Nem vagy jól fizetve?
 Sok a dolog?
 GÜNTHER
 Nem az, felség! – Csupán
 Beteg vagyok, – s valami félreeső
 Helyt keresek: meghalni!
 JÓZSEF
 Jó fiú,
 Értem bajod! Ne hagyd el engemet.

GÜNTHER
 1730 Felséged immár hasznom nem veszi.
 JÓZSEF
 Ki tudja? Csak maradj. Jól értem én
 A te bajod'. Jobban talán magadnál!
 Óh, tudtam én, hogy Szécsy Ilonát
 Te is szeretted.
 GÜNTHER
 Óh, felséges úr!
 1735 Óh, könyörüljön!
 JÓZSEF
 Hallgass csak reám.
 Azt is tudom, hogy érte engem is
 Elárulál. De nem haraghatám:
 Bodult valál csak, – s én nem voltam-é az?
 Sőt, akkor is csak jót akartam én!
 1740 Tudtod kívül azért küldém oda
 A Lascy hűgát, hogy meglátva ott:
 Parázsban alvó érzeted megint
 Fölgyúljon érte; szende képítő
 Tanulj megint mosolygni; – egy mosoly
 1745 Virága többet ér a szenvedély
 Egész tüzénél, melyben olvadó
 Gyémántok sustorognak! – Jót akartam;
 Hogy célt nem értem: arról ki tehet?
 De ládd, amit József kezébe vesz:
 1750 Az mind török! Átok-fogott e kéz!
 Bocsáss meg, jót akartam! Óh, hogy a
 Pokolban annyi jó szándékú sül,
 Ki a világot, ostobán, merő
 Jó indulatból, vérbe, lángba dönté!
 GÜNTHER
 1755 Felséges úr –
 JÓZSEF
 S te mégis menni váagsz?
 Kérésem meg nem indít? Nézd szegény

Császárodat: – kivel fog olykor ő
 Arról beszélni, kit – De csitt! Mehetsz,
 Nem is akar, nem is fog ő soha! (*Rosenberg jó.*)
 ROSENBERG
 1760 Felség –
 JÓZSEF
 Te vagy, Rosenberg? Nos, mi hír?
 ROSENBERG
 Amit reám egy hét előtt bizott
 Felséged, azt csak most tudám meg.
 JÓZSEF
 Én?
 Bíztram reád? Nem is tudom – Mi volt?
 ROSENBERG
 Kipuhatolnom: Szécsy Ilona
 1765 Grófné hová vonult?
 JÓZSEF (*közönyt mutatva*)
 Vagy úgy! No hát – ?
 ROSENBERG
 Titokba’ ment, – erdélyi birtokára.
 JÓZSEF
 Erdélybe? Ha! Van ott is birtoka?
 Mi?
 ROSENBERG
 Van, Zarándban.
 JÓZSEF (*megragadja*)
 Ember! Mit beszélsz!
 Zarándban?
 ROSENBERG
 Ott, valóba’, – nem tudom
 1770 Felséges úr, – ha vétettem – ?
 JÓZSEF
 Talán
 Nem jól tudod? Vagy én hallám balul?
 Zarándba, mondtad –? Nem, ne ints! – Hazudsz –

Vagy úgy! Igaz! Mit bánom, – *mi közöm*
Nekem vele? – Ha! Hóra! Lángol-é
 1775 Az esti ég már? Lobban-é a vér,
 Az ő szív-vére?... Nem, ezt nem akartam!
 Ah, sors! Irtóztató vagy! Lábadat
 Miért teszed rám? Itt vergődöm, itt
 Vonaglok ím, sarkad nyomása alatt!
 ROSENBERG
 1780 Mi lelte őfelségét, Günther?
 GÜNTHER
 Én
 Semmit sem értek.
 JÓZSEF (*fölrriad*)
 Günther, azt hívéd:
 Élted haszontalan már? – Óh, nem az!
 Pókszál, melyen egy élet függ, – az ő –
 Halld! – az Ilona élte.
 (*Az írotámlához megy s gyorsan ír néhány sort.*)
 Nem akarom,
 1785 Hogy ő meghaljon. Így? Óh, nem, ne így!
 Vidd e levélt! – Hórának! Egyenest!
 Vidd! Menj! Repülj! Légy a vihar, – ez a
 Száraz levél, szárnyadra! Nem! Mag ez,
 Mely életet visz, messzi tájra! – Tedd
 1790 Nappá az éjt. S ha majd, közelgve, az
 Eget keletre pirosollni látod:
 Tedd lehetővé ott a képtelent!
 (*Bizalmas suttogással:*)
 Ládd, másra ezt nem bízhatom!
 Mert a madár is vánszorgó csigává
 1795 Válnék nekem... Te meg röpülni fogsz.
 Óh, csak röpülj; Hórának add. Eredj! (*Günther el.*)
 ROSENBERG
 Felség –?

JÓZSEF
 Rosenberg, egy kérdést se! Egy
 Hangot se! Légy vak, néma és siket!
(Rosenberg némán meghajol.)
 Ki jó – ? *(Kaunitz jó.)*
 Ön az, jó Kaunitzom? Mi hír?
 KAUNITZ
 1800 Felséged, a magyar követség –
 JÓZSEF
 Ah,
 Éppen ma, – éppen most! – Lehetne még
 El nem fogadnom?
 KAUNITZ
 Azt alig lehet.
 Kitűzve volt az óra, – s pontosak.
 JÓZSEF
 Hát jöjjenek! Mindegy: ma, bármikor,
 1805 A válasz egy, – nem engedek. Nem egy
 Vonást! Hajoljanak, vagy törjenek.
 KAUNITZ
 Felség, de én még egyszer térdimen – *(letérdel)*
 JÓZSEF
 Keljen föl! Úgyis mind hiába.
 KAUNITZ *(folyvást térden)*
 Felség,
 Kaunitz egyszer, most áll térden, egyszer
 1810 S többé soha. Hallgassa meg szavam!
 – Ma még lehet engedni, még szabad.
 Mert hogyha most nem, nincs többé visszalépés;
 S aztán – a felséged becsületéért
 Én nem fogom engedni, bár egész
 1815 Ausztriánk utána omlik is!
 Egy óra van még, e jelenvaló;
 Ha ez lefut, örökre folyt le, – s a
 Klepsidra vissza nem fordul; habár

Jövend idő, midőn minden kicsiny
 1820 Homokszemét gyönggyel beváltanók.
 Most Belgium lecsendesült, s talán
 Holnap megint zajg. – A török vizsály
 Egy percre szűnyad; – Hóra most, setéten –
 JÓZSEF
 Mit tudsz te arról?
 KAUNITZ *(utóbbi szavait ismételve)*
 Hóra most, setéten
 1825 Csóválja véres fáklóját, s talán
 Holnap leerve: – újra szabadon
 Lélegzik, a csak egy pillanatig
 Megfélemlült nemesség; – ébredése
 Harag, s boszútól üzve, szörnyü lesz.
 1830 – Felség! Nem enged egy vonást? Ne is!
 Mindannak, amit ön célul tűzött,
 Valósulást ígérek. Én, Kaunitz –
 Egy percnyi tartalék csupán, amit
 Követelek. Egy szó, egy biztatás:
 1835 Lecsöndesíteni a magyart. Csak egy
 Kézlendület, mely a nemes – de most
 Morgó oroszlánt végigsímogassa!
 JÓZSEF
 Hallgass! – Igérni, amit nem lehet,
 S nem akarok megadni: József ezt
 1840 Nem tette még, nem is teszi soha!
 Mért nem tevém fejemre koronájuk?
 S mért sürgetik, hogy fölvegyem? – Mivel
 Tudják, s tudom: hogy a korona csak
 Egy hiu ékszer, ám ötven király
 1845 Esküje zsibong a keretében: – és
 József, ha esküszik: megtartja; vagy
 Nem esküszik. – Egy percnyi visszalépés,
 Mondottad: egy kis tartalék? – Kaunitz,
 Hol a fejed? Egy percnyi gyöngesség

1850 Örökre elveszít! – S hogy lesz jogom
 Sürgetni újra, mit magam adék
 Föl egyszer?! – Állj föl, jöjjenek.
 KAUNITZ *(föláll)*

Ide?

A trónteremben –
 JÓZSEF

Nincs kedvem parádét
 Csinálni. Menj, Rosenberg; jöjjenek,
 1855 Itt várom őket. *(Rosenberg el.)*
 KAUNITZ *(gúnnyal)*

Nincs itt könnyü helytt
 Egy kis melegvíz?
 JÓZSEF

Tán a kezedet
 Mosnád, te új Pilátus?
 KAUNITZ

Azt, uram.
*(Ajtó nyílik. Tizenkét magyar főúr, gróf Ghymes Miklós ve-
 zérlete alatt jő. – József irótiámlájához dülve, mozdulatlan
 várja be őket. Kaunitz mellette áll balról.)*
 JÓZSEF
 Beszéljenek.
 GHYMES

Felség. Magyar hazánk
 Nevébe' szólunk. Bátor, a magyar
 1860 Nemzet jogát csupán országgyűlés
 Tarthatja fönn; s azt védni: megbizást
 Csupán ez adhat. Ám, kéréseink
 Országgyűlés iránt nem nyertenek
 Meghallgatást; megyéinket, melyek
 1865 Szólhattak és szóltak: felsőbb parancs
 Feloszlata. S most mélyen sújtva, csak
 Mint egyesek, – bár tudva, hogy szavunk
 A hallgató hazáé, állunk itt: – atyánk,

Királyaink utóda színe előtt;
 1870 – Törvényeink nehéz sérelmeit
 Hozzuk panasszal a felség elé,
 Ki azok óréül hivatva, most
 Saját jogát tapodja bennök el.
 – Nyelvünk panaszát, mely tördelve rezg,
 1875 Hogy számüzötten kell bolyongnia
 A Kárpát alján, hol sok századig
 Virult s a törvényt zengte hangjain.
 – Személyeink panaszait, nemes
 Létünkre, kik már-már odajutánk,
 1880 Hogy házaikat – a nemes telek
 Dicső jogát gunyolva, – szám alá,
 Földünk határit holdak s *lánc* szerint
 (Óh, a valódi jelkép!) – íraták.
 De, óh, mi ez mind, minden bánatunk
 1885 Fő kútfejéhez? – A felség feje
 Még koronátlan, – őstörvényeinket
 Esküje még meg nem pecsételé!
 Sőt, koronánkat, István szent jelét,
 Mely annyi vészben óvta, mint ereklye
 1890 Hazánkat: azt is elvivék hazúl;
 Jelül, hogy a jog, – melyet képvisel, –
 Nincs honn a honban s rejtve bujdoskol!
 – De mit beszélek? Sérelmink kinél
 Lehetnek ismerősbek, mint királyunk
 1895 Előtt: ki őket egyedül adá,
 S vonhatja vissza. – Felség, nem valánk
 Keserüek. A gyermek, atyja előtt
 Szelíden és bizalmasan beszél. *(Meghajtja magát.)*
 JÓZSEF
 Végezted? – Én még rövidebb leszek
 1900 S kezdem a végén. Hiú ékszer a
 Korona soknak; – tört eskük felől
 Szintannyi példa, mint ellenkező;

Én koronámat, mely jegygyűrűként
 Köt össze népeimmel, szívemen
 1905 Hordom, s csak akkor ejtem el, mikor
 E szív megszűn dobogni – értetek!
 – Minden panasztok, ötvenkét megye
 Még annyi iratában állt előttünk;
 Megfontolók. De mit mi népeink
 1910 Javára tenni vélünk: semmi abban
 Nem tántorít meg. – Nyelvetek becsülöm;
 Otthon jeles, szerelmet édesen vall,
 De nem való igazgatásra. – Még
 A lánc, a hold, meg a házszaám felől.
 1915 Nem szégyenelnéd, büszke főnemes,
 Hazád javára nem adózni, míg
 Szegény parasztod dolgozik *neked*,
 S fizet *helyetted!* Eszterházy herceg,
 Hallom, saját kezével írta föl
 1920 – Példát, hogy adjon – ős kastély-falára
 A számot; és *neki* nem sérelem?
 – Országgyűlést fölösleg volna most,
 (Mert csak panasz zajogna) tartanunk.
 De majd ha szent szándékaink előtt
 1925 Hátrál az önzés, s mint hisszük: nemes
 Szivek hálája fogja atyai
 Szivünk könyét szemünkbe csalni: akkor
 Meghallgatandjuk a *hű* Magyarország
 Kivánatit.
 GHYMES (*térden*)
 Felség! Egy ősz magyar,
 1930 Ki istenén kül senkinek se térdelt,
 Kér, esdekel: csak most, a hű magyart,
 Most ne taszítsd el! Óh, keserviben
 Ki tudja, mit tesz? – Ősöd, Leopold – –
 JÓZSEF
 Hallgass. Ti a történetből nagyon

1935 Tudtok leckéket adni. – Egy idő
 A másnak ellensége, két hasonló
 Nap nincs a történetben. – Állj föl, és (*Ghymes föláll.*)
 Mehettek. – Ezt vigyétek még haza:
 József kegyelmes, megbocsátni kész.
 1940 De a makacsra kérlelhetlenül sújt.
 Kezem szelíd, baráti kézfogásban,
 De vasbilincs, ha ellenkézt szorít.
 Mehettek. (*Int.*)
 GHYMES
 Óh, király! Imádkozunk
 Hogy sohse jöjjön *nálunk* zordonabb
 1945 Hírnök tehozzád.
 (*A magyar urak meghajtják magokat s – el.*)
 JÓZSEF
 Hah! Mi volt e végszó?
 Fenyegetés?
 KAUNITZ
 A hírharang csupán,
 Mely azt jelenti, másíthatlanul,
 Hogy vagy felséged, vagy Ausztria
 1949 E pillanattól fogva veszve van!

Második jelenés: *Erdély szélén. Szécsy Ilona kastélya.*

(A grófné szobája. Egyszerű bútorzat. Az ablaknál imázsámoly; a kandallóban tűz. Ilona teljes gyászban asztalnál ül. Udvarmester mellette áll.)

UDVARMESTER

1950 Kisasszonyom, hajh, várni nincs idő.
Már lángban áll a két szomszéd falu
S leölt lakókkal ős kastélyaik.
Rajtunk a sor, s a Hóra bűsz csoportja
Tréfát nem ért. Az égre kérem –
ILONA

Óh,

1955 Jó Péterem, te csak menj. Régi hű
Szolgánk valál; megáldjon érte ég!
Én nem megyek.

UDVARMESTER

S én nem hagyandom el

Úrnőmet.

ILONA

Azt nem engedem. Siess,
S hagyj engemet sorsomra! Életem

1960 Nem jut kezökbe. Arról biztosítlak.
Cselédeink –?

UDVARMESTER

Az udvari cselédség
– Hogy mind oláh volt, – elszökött; talán
Hórához át. Csupán a vén Juont
Látám ma is még; lenn a csűr körül

1965 Ólálkodott. – A nagysád Trézije
– Szegényt, hideg kirázta féltiben –
A konyhapadlón ül, imádkozik s sir;

De esküszik, hogy nagysád nélkül ő sem
Megy innen! –

ILONA

A szegény jó, hű leány!

1970 Nem! Azt nem engedem. Csak érte is,
Péter, neked futnod kell. Menj hamar,
Kötözd csak össze legszükségesebb
Batyútokat – menj! Hagyj magamra; míg
Imádkozom.

UDVARMESTER *(félre)*

Jó, elmegyek. De csak

1975 Közelre, itt várom be, bármi ér. *(Udvarmester el.)*
ILONA

Jó emberek, kik még az életen
Aggódni tudtok. Nektek az becses.
Nekem csak a halál kívánatos!

1980 Ő akará! – Ah! Tudta-é, hogy itt
Rejtőztem el, mint lomb alá a *meg-*
Sebzett madár: hogy éppen így, reám
Küldé boszúja véres eszközt?

1985 Ő akará! – S lehajtott fejjel én
Bárdját nyugodtan várom; már előbb

Éré csapása szívemet, s mi benne
A legmagosb oltáron állt: hazám!
Csak sújts, erősben nem sújthatsz! – Talán
Lesz annyi időm, amíg imádkozom.

(Imázsámolya felé megy. Az ablakon kitekint.)
Hah! Itt e látománnyal szembe? – Nem!

1990 Itt vérbe és iszonyba fül imám,
S átokra válna!.... Mít is kérjek én
Istentül? – Életemmel kértem őt,
Nem pusztá szóval; mégse hallgatott meg.
Nem fogadalmat, szívet áldozék

1995 Érted, hazám, az égnek! S mégis, ah,
Üres kezekkel tére vissza hozzám

Az áldozatnak, onnan, angyala!
– De mégis, érte! Néki tán imámra
Szüksége lesz. S hazámért? – Óh, szegény
2000 Hazám, ha téged megválthatna egy
Imám, ha éltem meg nem válthatott!
Nem, nem tudok.
(Visszamegy az asztalához. Levélcsomagot vesz fel arról.)
Ezek levélkéi!
Csak egynehány, de, óh, mi kincs! Futó,
Papírra hányt sorok: – de mélyen a
2005 Szívembe vésvé.
(A kandalló elébe ül s míg beszél, egyenként dobálja bele a leveleket.)
Nemsokára el-
Hamvad szívem. Előzzetek ti meg!
– Te a legelső! Csak maradj utól!
– Te kis dalocska, melyet énekelt,
S kértemre átírt! – Óh, bohó lapocska,
2010 Talán mosolyja rád ragadt, hogy így
Nevetsz reám? – Ah, esdeklő szavak!
Akkor se, most sem irgalmazhatok!
– Te is! – Te is! – Ez egy maradjon itt
Vánkosnak elhaló szívem, neked!
2015 Nem, nem! – Ne légy elárulója! – Menj!
– Ah, mint lobognak. Aztán hamv, – egy-egy
Kis szikra még szaladgál, mintha vissza-
Kérné az elvett lángot, életet...
Késő! Örökre elmúlt! S hamva sincs!
(Elmereng. – Juon berohan.)
JUON
2020 Kegyelmes asszony! Fusson! Itt van az
Oláh sereg.
ILONA
Hogyan, Juon, te itt?
Hiszen te is oláh vagy!

JUON
A' biz én,
De a kegyelmes uraság nekem
Csak uraságom. Vén Juon, kinek
2025 Sok éven által csókolá kezét:
Megölni azt nem tudná! Énvelem
Jól bánt az úr, a tisztartó se bántott,
Mért bánthanám én!
ILONA
Menj csak, jó Juon;
Én is megyek, majd.
JUON
Jaj, de Hóra már
2030 Benn a falúban; éppen erre tart
Sergével.
ILONA
Úgy csak menj ki, jó Juon,
Már készülök. *(Juon fejrázva el.)*
Hah! Itt az óra hát!
Jőj, jó üveg: tartalmad üdv.
*(Kis üvegcsét vesz föl asztaláról. Hirtelen kiüríti. Künn egy-
re növekedő zaj.)*
Elég
Volt már az élet. Óh, ne késs, halál!
(Imazsámolyára térdel.)
2035 Isten, haragszol-é reám? Szegény,
Szegény leányra, hajh, ki nem tudá
Mit tesz! Ki önként törte meg szívét
Nagy díjra várva – és mit sem nyere:
Csak nagy csalódást s örök éltü kint!
2040 Óh, balga én! Ki elvetém a bölcs
Tanácsot: „Asszony semmit sem szerethet
Jobban becsületénél.” Balga és
Bűnös szívem! Magadba' bűnhődöl.
Könyörgj helyettem, áldott Szűzanya!
2045 S te, üdvözítő Krisztusom, te légy

Hív közbe'járóm. – Óh, légy érte is,
A bűnösebbért! Nem, nem; – én vagyok
A bűnösebb: ki meg nem szüntem őt
Szeretni, – s áldom, ah, gyilkos kezét!
*(Az imázsámoly fölébe hajolva némán imádkozik. A zajt künn
egykes kiáltások szakítják meg. Dulakodás hallatszik. Majd si-
koltás, mint mikor valakit megölnék. – Akkor Hóra /gazdagon
ékített nemzeti öltözetében/ – és Szalisz /félcsászári egyenru-
hában/ rohannak be fegyveres oláh csoport élén.)*

HÓRA

2050 Halálra vélök! Senkit sem szabad
Kimélni. – Azt az áruló oláht,
Ki még uráért esdekelnit mert,
A legmagosbik fára!
SZALISZ

Mégis, azt

2055 A mindenest addig kimélni kell,
Míg kincseiket elé nem adja. Mert
Fogadni mernék: arany és ezüst
Mind el van ásva.

HÓRA *(a még térdelő Ilonához megy s megragadja.)*

Föl, cudar!

ILONA

Ne bánts!

Imádkozom.

HÓRA

Volt rá időd elég;

2060 Nappá tevők az éjt is, templomod
Nem oly világos a magos misén,
Mint volt a környék általunk. Siess!
Halnod kell.

ILONA

Arra kész vagyok. *(fönláll)*

SZALISZ

Ni! Szép!

Ezt a lányt elkérem, Hóra. Hadd

379

Legyen enyém.

HÓRA

Előbb enyém. Neked

2065 Jó azután is.

SZALISZ *(félre)*

A kevély oláh!

De ellenkezni véle nem merek.

ILONA

Hiába versenytetek: kié legyenek?

Mert élve nem lesz testem egyiké is.

Van már nekem, ki engem elvigyen:

2070 A jó halál!

HÓRA

Az is reád talál!

Vigyétek addig.

*(Néhányan Ilonához közelednek. Günther, kezében iratot
tartva magosra, jó, s erővel utat tör magának.)*

GÜNTHER

Hó! Megálljatok!

Hol Hóra!

HÓRA

Itt vagyok, ki vagy, mi kell?

GÜNTHER *(Ilonát meglátja, örömmel)*

Nem késtem el! Nagy ég, hálát adok:

Jókor jövék.

ILONA

Szegény Günther, te vagy!

2075 S értem jövék? Ki küldte? József –?

GÜNTHER

A

Császár!

NÉP

Az Imperátu! Szetreászke!

HÓRA

Ki mondja itt ki a császár nevét?

380

GÜNTHER *(átadja a császár iratát)*
Olvasd!
HÓRA
 Mi ez? *(Elolvassa s széttépi.)*
 Hazudsz. Ez nem a császár
Írása volt. *(félre)* – A lánykát nem hagyom
2080 S nem jó a népnek kegyelemre adni
Példát. *(fenn)* Vigyétek.
GÜNTHER
 Vakmerő! Te a
Császár parancsát gúnyolod?
HÓRA
 Kölyök! –
Vigyétek ezt is. Ágra véle! Majd
Onnan vicsorgasd a fogad!
ILONA
 Szegény
2085 Günther, te is vesztedre jössz. S miattam!
Miért jövel? Engem veszély nem ér.
Én boldogan látom meg a halált.
– Vad Hóra! Nézd ez üveget. Üres!
S szivemben érzem már erős tüzét. Nincs
2090 Rajtam hatalmad.
HÓRA
 Óh, az átkozott!
De nem hagyom magam kijátszani.
Még élsz! – Szíved piheg még, véred ég,
S enyém lehetsz!
(Ilonát akarja ölelni.)
ILONA
 Megállj, ne közelíts!
GÜNTHER
El, vakmerő! Akit császára véd,
2095 Annak személye szent. Ne merje őt
Érinteni senki!

HÓRA
 Haha! Nyomorult
Eb! Még csaholsz? – Csak jersze, gerlicém!
(Erőszakkal átkarolja Ilonát, kinek Günther segítségére akar sietni, de hátulról oláhok által lefogva tartatik. Ilona küzdés közben kiragadja Hóra kését tüszője mellől s önszívébe üti.)
ILONA
Késett a méreg! Késed olda föl! *(Lerogy.)*
József! Hazám! Holtig szerettelek! *(Meghal.)*
HÓRA
2100 Meghalt! Mi kár! Szép volt, s a vágy tüzét
Egy csókja sok lett volna oltani.
Tüzet lakának! Máglyán égjen el
Szép teste, hogyha itt nem éghetett
Hő keblemen! – Azonkül gyújtsatok
2105 Három falut föl érte. Hadd legyen
Szép temetése!
GÜNTHER *(A halottra borulva.)*
 – Halva is mi szép!
Szebb mintsem élve! Mert el nem taszít!
HÓRA
Hát ez mit örjög? Kergessétek el!
GÜNTHER
Óh, öljetek meg, irgalom ha van
2110 Még szívetekben!
HÓRA *(Vad gúnnyal.)*
 Nem kívánsz-e mást?
GÜNTHER
Csak a halált.
HÓRA
 Adjátok meg neki,
Amit kíván. A haldoklók utolsó
Kérése szent a keresztyén előtt.
2114 Pedig hisz az oláh is csak keresztyén!
(Ilona hulláját és Günthert kiviszik.)

(A függöny legördül.)

ÖTÖDIK FELVONÁS

Első jelenés: *Bécs. A császári várpalota.*

(A második és negyedik felv. első jeleneti terem, azon különbséggel, hogy a kandalló mellett kényelmes támlás szék áll, a beteg császár számára. – Rosenberg és Daller jőnek.)

ROSENBERG

2115 Hogy végre látunk! Egy egész öröklét,
Mióta nélkülöztünk.

DALLER

Persze, te

A kabinetben, – én a harcmezőn
Kerestem azt, mi céломhoz vezet.

ROSENBERG

S azt el is érted. Hadnagyból –

DALLER

Maga

2120 Nagy Józsefünk tett, s épp a harc színén
Főszázadossá!

ROSENBERG

Szép. S hogy ment különben

A háború?

DALLER

Előbb ugyan roszul!

Míg Lascy, – mint a vén cigány, ki egy
Nótát feled naponta, – volt vezérünk:

2125 Vertek szünetlen!

ROSENBERG

A szegény öreg!

Mióta hűgán az a gyász esék,
Nem ismerünk rá! Kár, hogy oly nagyon
Szivére vette.

DALLER

Nem volt jobb sorunk

A vén Hadikkal, – Nyolcvan éves! És

2130 Merő podágra! S slendrián! – Hiába! –
Következett! Előre tolt az

Áldott idő! – E nálunk így szokás!

De végre József, – az lángész! – belátta,

Hogy nem megyünk így semmire, – s dicsőn

2135 Lemondatott Hadikkal! – Laudon

Lett a vezérünk. Attól fogva más

Világ köszönte táborunkba. – Majd

Kétszáz mérföldre terjedő csatár-

Láncunkat összehúztuk, s egynehány

2140 Ponthoz szorítók. Nándor ostromát,

A legdicsőbbet, néztem végig én;

S hogy nem henyén: mutatja homlokom.

Dicső napok! – De félek: iszonyú

Drágán fizetve!

ROSENBERG

Hogyhogy?

DALLER

Láttad a

2145 Császárt, mióta visszatért?

ROSENBERG

Igen.

Nos?

DALLER

Összetörve! Árnya önmagának!

De nem csodálom: – annyi baj, veszély,

Álmatlan éj, rosz ét, jó-rossz idő,

Aggály, bosszúság: amit ő kiállt!

2150 – S magát kímélni? – Nincs oly százados,

Söt, őrmester, – mit! – nincs a közlegény,

Ki azt ki túrte!

ROSENBERG

És te azt hiszed:

Ez törte őt meg? Ez csak élteté!
 Hogy ilyenekben ő gyönyört talál:
 2155 Azt én tudom csak. – Más az ő baja.
 DALLER
 S mi volna? Ej!
 ROSENBERG
 Mi itt rág! Nem a test
 Szenvedt s merült ki. Ott a szív beteg.
 De nem csodálom. Minden lépten új
 S új akadály; azokkal küzdeni;
 2160 A küzdelemben egyre bukni, – és
 Nem unni meg; a Sysiphus kövét
 S a Danaidák hordaját lehet
 Csak mérni hozzá! – Kezdet óta én
 Fejrázva néztem a sok újjítást,
 2165 Nem helyesltem a mohó hevet,
 Mely tűrhetetlen összedönte mindent,
 Mi útban állt. De most én mondom: ezt
 Nem érdemelte. Tíz nagy év nemes
 Munkája, – semmi! Képzeld: küzdj te tíz
 2170 Hadjáraton, hozz száz sebet haza,
 S ne légy egyéb hadnagynál! (*Első titkár jó.*) Jó napot,
 Titkár úr! Ófelsége tán nem is jó
 Elé ma –?
 ELSŐ TITKÁR
 Hátha itt meghalna! – Hajh,
 Pedig bizony beteg! De nem hiszi.
 DALLER
 2175 Szerencse még.
 ELSŐ TITKÁR
 Abban van élete,
 Hogy dolgozik.
 DALLER
 Míg bírja!

ROSENBERG
 Igazán!
 Meglássá bárki: tollal a kezében
 Hal meg!
 ELSŐ TITKÁR
 S azonnal itt lesz. Egynehány
 Írást szedek csak össze, mik felől
 2180 Kérdezkedett. Bizony nem örömet
 Láthatja őket. (*Írásokat szed össze.*)
 JÓZSEF
 (*Betegen megtörve, – Lascy vállára támaszkodva jó. – Második titkár utána írásokkal. – Rosenberg és Daller távozni akarnak.*)
 Csak maradjatok.
 Daller, te vagy? Bajtárs, Belgrád alatt
 Szép egy napunk volt. A jövő tavasz –
 Ha érzük – annál szebbeket ígér még.
 2185 Ha ezredes lész, csak jelentsd magad;
 Jutalmat is szántam neked. – Te Lascy: –
 – Előbb leülök! Ah, régen, nem ily
 Puhán valék szoktatva; szalmaszék is
 Megtette; most bágyadt, beteg vagyok. –
 2190 Te Lascy, – Dallert szántam én Eliz
 Húgodnak. – Ej, ne sírj, te lágyszívű!
 Elmúlt, mi volt! Günthert feledni kell,
 S mindent, tudod, mindent: mi véle egy
 Korbul való! – De hol van a húgod?
 LASCY
 2195 Felség, apáca lett –
 JÓZSEF
 Mit? Fölvevé
 A fátylat? Azt nem is tudám.
 LASCY
 De föl!
 És elhagyott örökre!

JÓZSEF

Megbocsáss,
Hős Dallerem. Csak így van! Amit én
Terveztem: az még mind dugába dőlt!
2200 Ez is. Nyugodjék. – Titkár úr, vegyük
Írásaink'! Ma tán gyöngébb leszek,
Mintsem soká kibírjam. Csak siessünk.
ELSŐ TITKÁR
Felség, emitt van a tudósítás,
Hogy Belgium nyugodt már.
JÓZSEF (*keserűn*)

Az lehet!
2205 Mindent megadtam, mit legvérmesebb
Kivánatuk kért. Visszavontam azt,
Amit tevék, mind. El, ad acta! –
ELSŐ TITKÁR

Itt
A fővezér és Suwarow között
Azóta váltott két levél. Egész
2210 Hadjáratunk előnyit az orosz
Venné magának.
JÓZSEF

Eh! Belgrád enyém,
S a bosznia szélek. Írd meg Katalin
Cárnőnek ezt: József semmit se kér,
Semmit sem ad. – Hogy is van az? – Tudom:
2215 „Szegődött bér, osztott konc.” – ennyit a
Magyartul is tanultam. – A jövő
Tavasza majd meglátjuk. Háborúnk
Magát kinövi majd akkorra. – Nos?
ELSŐ TITKÁR

A fővezér itt közli, pontosan,
2220 A megapadt létszámot. A sereg
Egyharmadát veszíté; a ragály
Vivé nagyobb részt sírba.

JÓZSEF

Tedd külön,
Majd áttekintem. – Ez nem gátoland.
Jövő tavaszra majd újoncozunk.
2225 Most Magyarország kissé lanyha volt;
Jövőre, azt remélem, csak ki fog
Pótolni némit. Folytasd.
(*Észrevéve, hogy a második titkár állt az első titkár helyére.*)
Vagy te? Jó.

MÁSODIK TITKÁR
Felséged, a megyék, – a gabna- és
Ujoncadás miatt gyűléseket
2230 Tartván felséged engedelmeiből,
Nagyobb felök a tárgytól eltekintve
Nehéz panasszal áll elő.
JÓZSEF

Tudám,
Hogy így lesz! Ez a hála! Engedék,
Ez egyben engedék: – s ím, így fizetnek.
2235 – Írnak?

MÁSODIK TITKÁR
Tekintse meg felséged, ím
Egész csomag fölirat.
JÓZSEF

És mit írnak?
MÁSODIK TITKÁR
Egy rész a régi dalt, az annyiszor
Lantoltat! – Elvett alkotmány, tiport
Nemzeti nyelv, sértett nemes-jogok,
2240 S a többiről. Felséged ismeri –
JÓZSEF
Csak igen is jól. Nincs egyéb?
MÁSODIK TITKÁR

Emitt
Egy gúnyirat, mely vakmerőn veszi

A háborút, s felséged célzatit
Sértő s a vérig metsző kés alá!
JÓZSEF
2245 Ha! – Mit beszél?
MÁSODIK TITKÁR
Hogy háborúnk merő
Haszontalan, s legjobb esetben is,
Több veszteség, mint nyerhetünk vele.
Hogy e töröktül elzsarolt, kiélt
Szerb, s bosznia földért ínséget, ragályt,
2250 Szükölködést és döghalált hozunk
Különben is két rossztermésű év
Alatt nyögő egyéb országainkra.
JÓZSEF
– Azt mondja? Hajh! Hát így veszik fel ők?
MÁSODIK TITKÁR
Sőt, többre megy: „Talán ez épp a cél”
2255 – Úgymond merészen ez: „nem bírva már
A magyarokkal, elcsigázni, és
Úgy kényszeríteni őket megadásra.
Ha Hóra nem segíté, majd segít
Ez a nagyobb érvágás!” – így beszél.
JÓZSEF
2260 Hah!
MÁSODIK TITKÁR
A szabadsajtó gyümölcse!
JÓZSEF
Hallgass!
Bár, hogy kegyetlenül törettem a
Kerékbe Hórát: vád s gyanú alól
Nem old föl engem: el nem ijedek!
Firkáljanak csak! Az nekem nem árt.
2265 Más, azt remélem, a közvélemény
E háborúmról!

MÁSODIK TITKÁR

Felség, fájdalom,
Nem azt mutatják e föliratok;
Legtöbb megyéből épp e vád esik
Felséged célzatára. Mindenik
2270 A háborút haszontalan, – ha nem
Vészesnek írja; s a kivítt sikert
Hiú csalétek és maszlag gyanánt
Nézik.
JÓZSEF
Mi szűk keblük! Mi szűk agyuk!
Ők koronájuk szent jogát szünetlen
2275 Pengetve hordják ajkukon, – s midőn
E koronám jogáért Bosznia-, Szerb-
Országban én kardot vonok, s igényt
Formálok épp magyar szent koronám
E jogcíméhez: nem tetszik nekik!
2280 Nem esküvének-é meg őseim,
Hogy visszafoglalandják a magyar
Korona tartományit? S ők szünetlen
Nem sürgetének-é letennem ezt
Az esküt? – És ha esküvés ne'kül
2285 Akként teszek, mint sok nem, esküvel:
Ők zúgolódnak! – Szóval, óh, igen!
Szeretnek ők szent koronát, hazát,
Meg ős-jogot! – De hogyha áldozat,
Pénz, vér kell érte: – nem tetszik nekik!
LASCY
2290 Felség, igaztalan léssz. Csöndesülj!
JÓZSEF
Nem! Visszaírtok: hogyha a megyék
Így visszaéltek célzatinkkal, – *el-*
Oszlatjuk újra. S mint ez évben, úgy
Szedünk ujoncot és élelmiszert.
2295 Írd ezt. S azonnal. (*első titkárhoz:*) – Ment-e rendelet,

Amint parancsolám: a hiteles
 Helyek megszüntetése, és *telek-
 Könyvek* felől? Megírtad-é, miképp
 Elődbe adtam, minden érveim'
 2300 És célzatom' –?
 ELSŐ TITKÁR
 Felséges úr, emitt
 A teljes ügymenet. De –
 JÓZSEF
 Mit? Talán
 Fönnakadás van ebben is? Hisz ez
 Nem ütközik közjogba! Célszerű
 Voltát belátja még a gyermek is.
 ELSŐ TITKÁR
 2305 Itt a nemesség fölírása, mit
 Kisbirtokos részről is számtalan
 Sok írt alá.
 JÓZSEF
 S miért?
 ELSŐ TITKÁR
 Birtokjoguk
 S okmányaik veszélyes bolygatását
 Látják a rendeletben.
 JÓZSEF
 Majd utóbb
 2310 Megismerendik s megnyugosznak.
 ELSŐ TITKÁR
 Itt
 Nyolc káptalan s a premontréi rend
 Tiltakozása oly sok százados
 Joguknak érdekébe'.
 JÓZSEF
 Vártam e
 Papoktól és csak meg sem ütközöm.
 2315 Nem is adok rá semmit.

ELSŐ TITKÁR
 Itt –
 JÓZSEF
 Mi még?
 ELSŐ TITKÁR
 Itt még a hétszemélyű főtörvényszék
 Alázatos fölterjesztése, mely
 Szerint: e fölséges rendelkezést
 Jobbnak találták, – a közhangulat
 2320 Miatt – eladdig fölfüggeszteni,
 Míg véleményöket felőle, a
 Felség kihallgatandja.
 JÓZSEF
 Tőlük ezt!
 Mily vakmerőség!
 (*Kaunitz sietve jó, kezében irományokkal.*)
 KAUNITZ
 Felség, nem szives
 Fülekre számított hir, amelyet
 2325 Hozok.
 JÓZSEF
 Mi az?
 KAUNITZ
 Felséged izgatott –
 JÓZSEF
 Mint rendesen, nem inkább. Szólj, mi az? (*Guarin jó.*)
 GUARIN
 Ah, ah! S megint dologban! Megbocsát
 Felséged! Ez tilalmam ellen, – és
 Önn' drága élte ellen van.
 JÓZSEF
 Ne bánts,
 2330 Ne, jó Guarin. Tudod, hogy engemet
 A munka éltet. Tétlenség – halál:
 Elöttem egy. Szólj, Kaunitz!

GUARIN

Miről

Van szó? Egy kellemes hír? Azt szabad!

Az gyógyszerül lesz a beteg kedélynek.

KAUNITZ

2335 De fájdalom, hogy épp ellenkező.

GUARIN

Pokolba véle! Felséged magát

Mért háborítná azzal?

JÓZSEF

Akarok

Megtudni mindent. Míg császár vagyok:

Titkolni tőlem semmit sem szabad.

2340 – Miféle iratok? Nem szólsz? – Kaunitz,

Ne ingerelj! *(Kaunitz kérdőleg tekint az orvosra.)*

GUARIN *(vállat vonít)*

Tessék, kegyelmes úr.

KAUNITZ

Felség! Kilenc megyében megtagadva

A hódolat. Tettleg szegülnek ellent,

Nyílt lázadással. Elfoglalva már

2345 A megyeházak, – a császári biztos

Elűzve, – a pecsét kezökben, – és

Tisztújítás megtartva.

JÓZSEF

Jaj! Szivem –

(Melléhez kap, székében ájulva esik hátra.)

GUARIN

Mondtam! – Elájult! *(Körüle sürgölődnek.)*

KAUNITZ *(magában)*

Prófétának, óh,

Mért kelle lennem! – Ő – vagy Ausztria!

2350 Ő, ő!

GUARIN

Magához tér. – Felséges úr,

Mit érez itt –?

393

JÓZSEF

Mit érezek? – Pokolt!

Az angyalok bukását! A nemes

Szándék egéből félreismerés

Poklába! – Ez is már Belgium

2355 Útjára lépett. – Kaunitz, van-é egyéb?

KAUNITZ

Nincs, – semmi sincs, felséges úr –

JÓZSEF

Hazudsz

Te most? – De szólj bátran, hisz átesém

Immár a válság percein. – Mi még?

KAUNITZ

Felség, csak –

JÓZSEF

Ej, téged se láttalak

2360 Habozni még! Én adjak, a beteg,

Példát neked! – Szólj!

KAUNITZ

A magyar urak –

JÓZSEF

Megint?

KAUNITZ

Esengni jöttek.

JÓZSEF

Ők? Esengni?

Nincs arra szükség, – hisz parancsolás

Most már a tisztök.

KAUNITZ

Épp azért jön ily

2365 Népes követség, hogy felségedet

Atyai szíve gyöngé oldalán

Birják reá: ne kényszerítse népét

A lázadásra, melytől idegen

Még s visszaborzad hű szivök; legyen

2370 Irgalmas és hallgassa meg.

394

JÓZSEF
 Tehát
 Népes követség? Azt mondád?
 KAUNITZ
 Igen.
 Százötvenen vannak, felséges úr.
 Három, megyéknént.
 GUARIN
 Azt nem engedem!
 Ily zaj, ily izgatottság! – Megölője
 2375 Lehetne.
 JÓZSEF
 Annyian! – Tehát egész
 Országom egyaránt – s így érez? Óh,
 A Szécsy hullájánál azt hívém: a
 Végső magyar! – De látom, a magyar,
 – Míg egy marad belőle – nem szünik
 2380 Jogát keresni rajtam – óh, szivem,
 Szivem! Kemény próbán vagy! Isten, ember
 Nem várja tőled, hogy még győzni tudj.
 – Vagy győzz, de győzd magad’ meg! – Menjetek:
 Mindannyiat most nem fogadhatom,
 2385 De küldjete be hármat: meg fogom
 Hallgatni úgy. (*Kaunitz el.*) Ti meg vonuljatok
 Mind félre; – csak Guarinnal akarok
 Beszélni! (*Guarinnal kívül mind a háttérbe vonulnak.*)
 GUARIN
 Felség –
 JÓZSEF
 Röviden, Guarin.
 Igérd s fogadd föl: hogy mit kérdezek,
 2390 Öszinte választ adsz reá.
 GUARIN
 Ha csak
 Tudok.

JÓZSEF
 Amint tudsz. Esküdjél reá!
 GUARIN
 Felség –
 JÓZSEF
 Tehát halld: meddig élhetek?
 Nem szólsz? – Egy évig? – Azt sem? A tavaszt
 Megérem-é? – Guarin, te sírsz? – Nemes
 2395 Barátom, értem. Megvan válaszod!
 – Annyit se hát? Nem biztos egy napom?
 GUARIN
 Felség, egy ily roham, mint az iménti –
 JÓZSEF
 Pedig hasonló vár reám.
 GUARIN (*térden*)
 Ne! Óh,
 Felséges úr! Ne! – Mért e küzdelem,
 2400 Mely célra nem, – csak sírhoz vezet?
 JÓZSEF
 Igaz! S ha messze már a’ sines: – miért!
 Kelj föl, Guarin, te győztél meg: miért!
 – Titkár! (*Első titkár előre jő.*)
 Míg ők beszélni fognak, – ah
 Úgyis tudom, mit! – Addig írd te meg:
 2405 Hogy visszahúszok mindent; – érted-é;
 Mindent! Amit tiz év alatt tevék!
 Csupán a „Türelem –” s jobbágyaik
 Szabad költözése, – e kettő maradjon.
 – Tán Magyarország ős-törvényivel
 2410 Csak összeférhet ennyi emberiség!
 Írd meg: szivem csak jót akart nekik,
 De ők nem érték tiszta célzatim!
 Legyen, miképp akarták. Jöni fog,
 Mert jöni kell, a boldogabb idő,
 2415 Midőn az ember ember lesz; jogát

El nem homályosítja jog gyanánt
 Árult kiváltság! Akkor, mit ma *el-*
Dobnak, magok teendik. József akkor
 Rég porladoz már ősei közt...
 2420 De lelke égből majd lenéz, – mosolyg,
 S megáldja őket! – Áldja mostan is.
 Írd meg. – Te másik! (*Második titkár előre jő.*)
 Írd. A koronát
 Ismét kezökbe tészem. Ezzel is
 Megnyugtatómuk' célzom. Addig is, míg
 2425 Jövő tavasszal, elhatározott
 Szándékom azt fejemre tenni; és
 Királyi esküvel pecsételendem
 Törvényük', – alkotmányukat. Csak írd.
 (*Az ajtó kétfelé nyílik. Kaunitz, utána Ghymes gróf két ma-*
gyar főúrral belép. Az ajtó nyitva marad s a magyar követ-
ség nagyszámú tagjait engedi látni.)
 KAUNITZ
 Felsőleges úr. Ghymes gróf –
 JÓZSEF
 Ismerem.
 KAUNITZ
 2430 Lesz a követség szószólója; kinn
 Maradt, – felségedet kimélni vágyván –
 A többi.
 JÓZSEF
 Jól van. Megbocsássatok,
 Beteg vagyok. De hallom; szóljatok.
 GHYMES
 Felsőleges úr. Fájdalmasan jövünk,
 2435 Mert gyász s szorongás, ami kényszerít
 Szólnunk. – Az ország annyi bú alatt
 Leverve, most a hosszas háború
 Költségétől sanyarva, szent jogát
 Folyvást siratva, nélkülözve, – már

2440 Türelme véghatáraig jutott.
 S bár a királynak szent személye által
 Mély hódolatra készítve, másfelől
 Törvényihez törhetlenül hiven:
 Tíz évi hasztalan próbák után
 2445 Esengve kéri, ősi jog szerint
 Bírhatni alkotmánya üdveit.
 Ország gyűlésén; – nem kételkedünk –
 Legtöbbeket felséged oly magos
 Elméjü céljaiból, önszánta szerint
 2450 Nemzet s király közegyezésével
 Törvényül alkotand. – Anélkül, óh,
 Felsőleges úr! Az örvény széléhez jutánk,
 S szédelgve néz szemünk belé. Csak egy kéz
 Ránthatja vissza onnan a magyart,
 2455 És véle, felség, ősi trónodat,
 Egy kéz: – a felséged keze. – Óh, nyújtsd ki azt,
 Felsőleges úr! (*Elhallgat.*)
 JÓZSEF (*az első titkárhoz:*)
 Megírtad? (*Átveszi a kész iratot*)
 Óh, saját
 Halálitéletem! – Óh, hát ezért
 Élttem, viraszték, küszködém; – tíz év
 2460 Munkája – s egy lehellet fűjja el!
 Saját lehem! Szerelmem, óh, ezért
 Áldoztalak fel? Ilonám az égből
 Látsz-é reám? Nézd, Józsefed magát
 Áldozza fel, mint téged áldozott, –
 2465 Őli meg, amint tégedet megölt!
 Mindezt a népei javára. Óh,
 Hálátlanok! – Lángolsz szegény szivem?
 Mindjárt letépek kötelékedet. (*Aláírja.*)
 Megvan. Jöhetsz, halál. (*Második titkárhoz:*)
 Készen vagy-é?
 (*Azt is aláírja, s kezébe fogja mindkettőt, – Ghymeshez.*)

2470 Itt válaszom. Vidd. Olvassátok el.
A koronát vigyétek. Átadom.
Mondjátok otthon: József szeretett
Végperceig.
GHYMES *(A császár kezét megragadni akarva.)*
Felség!
JÓZSEF
Hagyd el, ne bánts!d!
E kézre annyi átkot szórtatok:
2475 Hogy már nem is fér áldástok reá!
– Mégis, jövel! Fogd e hideg kezét:
A szív meleg volt mindig. Áldva mondok
Végbúcsút magyarimnak. Vidd nekik
Megtört szívem szerelmét.
(Ghymes megcsókolja a császár kezét, s indul. – Akkor a császár, mint kinek valami hirtelen jut eszébe, őt visszainti, egyszersmind a többieknek int, kik félrevonulnak.)
Csak jövel,
2480 Add kezedet. Még egy bocsánatot
Kell tőled esdenem.
GHYMES
Felséges úr! –
JÓZSEF
Igen. Te voltál, Szécsy Ilona
Atyai szívü bátyja? Tudd meg, én
Öltem meg őt. Pedig hogy' szeretém!
2485 De jobban nála – százszor jobban, ah –
Ez álmokat. S szívét feláldozám!
A tiszta gyémántot izzó tűzön
Elpárologtatám s árán – e szép, de
Tünő szivárvány csalképét vevém!
2490 – Ő tiszta volt s meg kelle halnia!
Ő tiszta volt! Ez egy szó nyomta még
A szívemet. Bocsáss meg! – Most nyugodtan

Meghalhatok... Menj!
(Ghymes két társával el. Az ajtó bezárul.)
Jöjtek! – Guarin,
Adj csöppjeidből – Hah, mi lárma?
(Kiáltás künn: Éljen a császár!) Menj!
2495 Menj! Kérd meg őket, ne gunyoljanak; *(első titkár el)*
Hisz meghalok! – Jó Lascy, jer közelb,
Fogd meg kezem. Mit érzesz? Ujjaim
Kissé meredtek. Nem bírnák talán
Mefogni már a kardot. Csak szorítsd,
2500 Bátran szorítsd; nem viszonozza bár
A szoritásod? Ím, e kézfogás
Hü sergemé! Add át áldásomat,
A legnagyobbtól – legkisebbikig!
Laudon, – és a közlegény! – Ne sírj,
2505 Jó Lascy! Nem halok meg; én örök
Életre számítok.
GUARIN
Felséged így ki-
Fárasztja mellét.
JÓZSEF
Már úgy sem veszem
Hasznát tovább. – Kaunitz, politikád
Most igazolva! Te s anyám, együtt
2510 Egy cél, s nyomon menétek. Csöppre csöpp,
– Így szóltatok, – követ váj. És igaz.
De jöszte csak; sűgjam füledbe, hogy
Politikáddal én még sem cserélek;
S bukásomat se bánom, tiszta volt
2515 Lelkem csalástól. Titkos célzatok
Nem éltek abban. Nyíltan estem el
Népeim javáért: újra kezdve, ez voln'
Írányom újra, tán nem oly mohón;
Tanácsot értve, tán erőszakot

2520 Kerülve, mert az célra nem vezet,
S csak visszatörést szül... De végre is ez!
Én nem cserélek, most se, senkivel;
Eszméim élnek; – századév, amíg
Érvényre jutnak. Megtisztulva, mert
2525 Sokban hibáztam, vétkezém. Talán
Kiengesztelve bennök, amit én
Nem bírtam egyeztetni: nemzetek
S emberiség joga; most ismerem,
Hogy mind a kettő szent; s egyoldalú
2530 Volt harcom, ezt amannak szembevéve;
Ezért bukom; nem mert gonosz valék,
Csak mert a jót nem jól akartam. Az,
Mi céljaimnak magva volt: megél
S kihajt, gyümölcsét meghozandja még.
2535 Most várni is tudok; van már időm!
Hisz századév: egy Józsefnek mi az!
Ki örök életet kér: a jelen
Azt nem szorítja. – Jaj, szívem, – de mégis,
Mégis szorít! – Adj egy csöppet, Guarin! –
2540 Ha meghalok, szeretném, sírkövemre
Írjátok ezt: „Itt nyugszik egy nemes
Szándéku fejdelem, ki céljai
Hajótörését látta, – és együtt
Vesztett velök.” – Ne sírjátok! Talán
2545 Azt vélitek: a költő igazat
Mondott? – „A trónról rettentő lelépni
A sírba.” Óh, könnyü nekem. Mi jó
Lesz ott nyugodni! Ah, Guarin, segíts.
Ne! Mért segítnél? Jobb pihenni, – az
2550 Ilona keblén! – Hagyjatok! Megyek. – *(Meghal.)*
GUARIN
Meghalt.

KAUNITZ

E szív, mely oly magosra tört,
Megtörve most! – Örök törvény: – igaz,
2553 S könyörtelen vagy!
LASCY *(a halott kezére borul)*
Édes, jó uram!
(Csoportozás.)
(A függöny legördül.)

JEGYZETEK

A dráma történelmi alakjairól

II. JÓZSEF (1741–1790) – Az egyik legtehetségesebb Habsburg uralkodó. Apja, Lotharingiai Ferenc halála után, 1765-től (1780-ig) mint német-római (társ)császár uralkodott, anyja, Mária Terézia halála után, 1780 és 1790 között lett egyeduralkodóként a Habsburgok területeinek (osztrák tartományok, Csehország, Magyarország, Erdély, Galicia, Bukovina, Toscana, Lombardia, Osztrák Németalföld – Belgium és Luxemburg –, Krajna, Horvátország stb.) tényleges ura. A felvilágosult abszolutizmus kiemelkedő alakja, gazdasági-, egyházi- és társadalmi reformjai korszerűsíthették volna a birodalmat. Fő célja az egységes, német nyelvű állam megteremtése, ennek érdekében adja ki 1784-ben nyelvrendeletét, amely a németet teszi kötelező, hivatalos nyelvvé az egész birodalomban. Ennek érdekében jelentős oktatási reformokat vezetett be, felszámolja a magyar megyerendszert és az országot tíz kerületre osztja. Polgári törvénykönyvet alkotott, javított a közegészségügyön, megszilárdította a pénzügyeket, feloszlatta a dologtalan (nem tanító vagy nem a földet művelő) szerzetesrendeket. Személyükben szabadnak nyilvánította a jobbágyokat, szabad vallásgyakorlatot vezetett be. Halála előtt, főként a magyar nemesi, rendi ellenállás eredményeképpen, e két utóbbi rendelet kivételével összes reformintézkedését visszavonta. Aláírása, a „nevezetes tollvonás” 1790. január 26-án este került a visszavonó rendeletre, szövege a császár halálának napján (február 20-án) jelent meg a *Magyar Kurir*ban és a *Wiener Zeitung*ban. Magánélete legendásan szerencsétlenül alakult, mindkét felesége (az első, a pármái Mária Izabella, a második Mária Jozefa bajor hercegnő) egy-két éves házasság után himlő áldozata lett. Utolsó éveiben gyakran megfordult a híres „öt hercegnő” szalonjaiban (különösen Liechtenstein Eleonóra hercegnőhöz fűzték bensőséges szálak), ám magyarországi szerelmi kalandjáról nem tud a fáma. (A dráma szempontjából fontos történelmi háttérrel pontosan összefoglalja *ifj. Bartha János: A nevezetes tollvonás* c. munkája, *Sorsdöntő történelmi napok* sorozat. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978., vagy *Molitor Ferenc: II. József, a császári Don Quijote* című életrajzi műve, Gondolat, Bp. 1987.)

KAUNITZ-RIETBERG, WENZEL ANTON herceg (1711–1794) csehországi grófi családból származó osztrák államférfi. 1737-től a regensburgi birodalmi gyűlés tagja, majd Mária Terézia vezető diplomataja. Előbb Rómában és Toscanában képviseli az uralkodót, majd 1750–53 közt párizsi követ. Itt sikerül (madame Pompadour hathatós támogatásával) rávennie a Bourbonokat a Nagy Frigyes elleni szövetségre. 1756-ban lett osztrák udvari és államkancellár (gyakorlatilag külügyminiszter), s e tisztét közel 40 éven át betöltötte. Évtizedeken át tagja az államtanácsnak is, így véleményének belpolitikai kérdésekben is súlya volt, mind Mária Terézia, mind József alatt. II. József uralkodása idején már veszített befolyásából, hiszen a császár nem mindig fogadta meg tanácsait, amelyek megfontolt, józan körültekintő szelleme gyakran szembekerült József türelmetlenségével, gyors, határozott döntéseivel. Vitáik dacára kapcsolatukat a kölcsönös tisztelet jellemezte.

LASCY (LACY), FRANZ MORITZ gróf (1725–1801). A szentpétervári születésű (apja még Nagy Péter tábornoka volt), ír származású tábornagy 19 évesen lépett osztrák szolgálatba, s az osztrák örökösödési háborúban tűnt fel. A hétéves háborúban már tábornok, aki diadalt arat Olmütz felmentésével (1758), s 1760-ban Berlinig nyomul előre. 1766-ban a haditanács elnöke, a hadsereg újjászervezője. Sikeres hadvezér az 1788-i bajor örökösödési háborúban is, a tescheni békét követően hadügyminiszter. II. József nagyon szerette, hadügyekben elsősorban az ő tanácsaira támaszkodott. 1788-ban a török háborúban nagyot hibázott, túl hosszú vonalban állította fel seregét, s a törökök könnyen áttörtek. Ezután vonult vissza, miként erre a dráma 5. felvonásának első jelenete is utal.

ROSENBERG, FRANZ XAVER WOLFGANG gróf (1723–1796) 1766–72 között Lipót toscanai nagyherceg (József öccse és utóda a trónon) főudvarmestere, 1777-től főkamrás. Mint államminiszter és a visszaállított miniszteri konferencia tagja nagy befolyással bírt II. József és II. Lipót uralkodása idején.

THURN és KHEVENHÜLLER grófnők. A két bécsi grófné neve konkrét bécsi arisztokrata családoktól kölcsönzött (a Thurn und Taxis, illetve Khevenhüller családoknak magyar nemesi águk is volt. Khevenhüller-Metsch gróf 30 éven át volt Mária Terézia főudvarmestere,

éven keresztül vezetett aprólékos naplót a korról. Thurn gróf Lipót toscanai nagyherceg – József öccse és utóda – nevelője és mentora volt. Az itt szereplő grófnők akár az ő leszármazottaik – lányuk vagy menyük is lehetnek.). Megjegyzendő, hogy a grófnék egyike sem tartozott a Németh László és Szomory Dezső József-drámáiban is szerepet kapó híres „öthercegnő” társaságához. *Meerstrom és Daller* bárók nevének eredetét nem sikerült megtalálnunk.

HÓRA (HORIA v. URSU, NICOLAE, 1730–1785) topánfalvi oláh jobbágy, aki 1780-tól többször vezetett panaszos küldöttséget Bécsbe a zalatnai kincstári uradalom ellen. 1782-től a helyi hatóságok már körözték, mert fiával faluról falura járva lázította a népet. Az oláh jobbágyságok nyílt elégedetlenkedése 1784. júl. 27-én a Zaránd megyei Ribicén kezdődött, miután kikényszerítették a jobbágyság szolgálatból való elbocsátásukat, és a katonai összeírásba való felvételüket. Ezzel azt remélték, hogy határőrökként a jobbágyság terheitől megszabadulnak. Ezért az úrbéri munkát több megyében megtagadták, gyűjtogatással, gyilkolással fenyegetőzve ellenszegültek földesuraiknak. Október 31-én a kuretyi népgyűlésen elhatározták, hogy Krizsán (Criseanu) nevű kiszolgált határőr vezetésével a „császár katonáinak” állnak. Krizsán elfogatása váltotta ki a nyílt lázadást, kiszabadították, majd az őt elfogó szolgabírókat agyonverve a nép megindult a magyarok és a nemesek ellen. Krizsán emberei egyesültek Hóra és Kloska csapataival, s nov. 10-ig 80 helységet, 232 nemesi udvarházat és számos katolikus templomot dúltak fel, több száz nemeset mészároltak le. Hóra 30 ezer lázadóját azután november végére sikerült megfékezni, ám a meghirdetett közkegyelmet csak kevesen vették igénybe. Hóra ugyanis üzent Csáky Zsigmond gróf kolozsvári főispánnak, hogy nemcsak békét köt vele, de a császár ellen is szövetségre lépne a magyarokkal. Választ nem kapott, s miután megértette reménytelen helyzetét, vezéreivel bujdosásnak indult. Horát, Kloskát és Krizsánt dec. 27-én maguk az oláhok fogták el és adták át a katonai hatóságoknak. Krizsán a börtönben öngyilkos lett, Horát és Kloskát 1785. febr. 28-án kerékbe törték. A felkelésnek mintegy 4000 magyar és 1500 oláh halálos áldozata volt.

SALIS (SZALISZ), Hóra egyik alvezére, a lázadás jelentős figurája. Mint egy korabeli dokumentumból (Kornis Zsigmond 1784. nov.

24-ei leveléből) tudjuk, amikor Hóra fejére 300, az ő fejére 100 arany vérdíj volt kitűzve.

A magyar szereplők (Ghymes Miklós és Szécsy Ilona) nem történelmi személyek, bár nevüket magyar főnemesi családoktól kölcsönözte a szerző.

SZÉCSY ILONA neve valószínűleg a József korára már kihalt rima-széchi és felső-lindvai Széchy családra utal, amelynek tagja volt a híres murányi Vénusz, *Szécsy Mária* is.

GHYMES MIKLÓS mintája a József-ellenes rendi erők egyik legismertebb vezéralakja, *ghymes Forgách Miklós* gróf (1731–1795) lehetett. Nem tudatlan, maradi nemes, hanem kiművelt író, közigazdász, államférfi, nagy irodalombarát s a felvilágosodás híve. 1774-től az a Hajnóczy József a titkára, aki a Martinovics mozgalom egyik legjelentősebb vezetője lett később. Kezdetben a királynő híve, részt vállalt a közigazgatásban, Debrecen királyi biztosa, majd 1777-től nyitrai főispán. A vele azonos világnézetű uralkodóval 1784-ben kerül szembe, amikor is vezetésével Nyitra megye keményen szembeszegül az összeírásnak. A tárgyban a császárhoz küldött tiltakozó felirat lelke a nemesi ellenállás élére álló Forgách, ezért József leváltotta tisztéből, s bolondnak nevezte. Ezzel nemzeti hőst teremtett, Rájnis és Batsányi is versben ünnepelte a grófot. 1788-ban egy névtelen német röpiratban a nemzet elvesztett szabadságát követelte vissza a császártól. A császár, aki a cenzúrát eltörölte, sem a pamfletet elkobozni, sem szerzőjét megbüntetni nem engedte, noha ismételten az őrteltek házával fenyegette meg ellenfelét. Forgách részt vett a porosz kapcsolatot kereső szervezkedésben is. Miután József visszavonta rendeleteit, Forgách visszakapta főispáni tisztét, sőt az 1790–91-es országgyűlésen az ellenzék népszerű vezéréként még nádorjelöltként is szóba került. Még a Martinovics-összeesküvésben való részvétellel is meggyanúsították, de csak annyi kapcsolata volt velük, hogy a nála meghúzódó Batsányit rábeszélte: adja fel magát, s érdekében ajánlólevelet írt a nádorhoz. (Az ennek ellenére tüstént lefogatta és Bécsbe vitette a költőt.)

A darabban csak *megemlített* történelmi alakokról lásd a szövegmagyarázatokat!

Szövegmagyarázatok

József mint gróf Falkenstein [1. sor előtt] – József 1765-től incognito-ban, gróf Falkenstein álnéven többször beutazta birodalma tartományait.

Nem jól beszélek magyarul? [16] – József birodalmának szinte minden nyelvén elfogadható szinten beszélt.

Plundra [27] – német, jelentése ócska, rossz ruha. Itt német ruhadarab.

ösztoke [72] – Vasvégű bot, amellyel az eke kormánylemezt tisztították meg a szántás közben, de az ökrök nógatasára, bökődésére is használták.

Egy német úr / Kinek szántáshoz kedve jött [73–106] – A jelenet nem fikció, mint ifj. Bartha János írja: „Nem maradhatott hatástalan a nép körében, hogy a császár nemegyszer lováról leszállva kivette az eke szarvát a földművesek kezéből, hogy maga szántson néhány percig.” (BARTHA János: *Az a nevezetes tollvonás*, Akadémiai Kiadó, Bp. 1978.) A legtöbb forrás egy 1769. aug. 19-ei eseményt emel ki, amely a morvaországi Slavikovicében Andreas Trnka paraszt földjén történt. Ezt az ott emelt emlékoszlopon meg is örökítették.

S a kályhafűtő sokkal jobban él / Mint most a felsé... [125] – József puritán életmódja, egyszerű étkezése, öltözködése gyakran témája a róla szóló írásoknak, ez nemcsak országjáró útjain s a katonai táborokban, de palotáiban is jellemző volt rá.

Major [197] – német Major, azaz őrnagy.

a bécsi Burgban [287] – A Burg-ot, a császári székhelyet 1215-ben VI. Lipót babenbergi herceg kezdte építeni, amit II. Ottokár cseh király bővített ki, majd Habsburg Rudolf fejezett be 1278-ban.

Belvedérben [363] – A szó helyesen Belvedere. Olasz szó magaslaton épült palotát, kilátót jelent. Bécs barokk stílusú palotái a Felső és Alsó B., melyekben múzeumok és műgyűjtemények találhatóak ma is.

harmadéve Rómában valánk [373] – A drámaíró kissé önkényesen bánik az idővel: József magyarországi áruház utazásai 1768 és 1773 közt, az itt említett római út 1769 tavaszán történt. Anyja halála idején Bécsben tartózkodott.

Vénusz, Junó, Párizs [395] – a híres görög mitológiai „szépségverseny” résztvevőinek latin megfelelői. Görög neveken Aphrodité, Héra és az itt nem említett Pallasz Athéné közül kellett választani Párizs trójai királyfinak.

Haute-crème [397] – francia (ejtsd: ot krem), jelentése a társaság színe-java, a „felső tízezer”.

Meghalt! A Mária / Terézia! [500] – Felvilágosult abszolutista uralkodó, Lotharingiai Ferenc, 1745 és 1765 közt német-római császár felesége, II. József anyja. A Habsburg-ház férfiágának kihalása után (III. Károly halála), a Pragmatica Sanctio értelmében lépett trónra. Emiatt robbant ki az osztrák örökösödési háború, amelyben a magyar nemesi haderőnek köszönhetően őrizte meg trónját. Budán felépítette a királyi palotát, nevezetes úrbérrendezése (1767) és oktatási reformja, a Ratio Educationis (1777). Halála 1780. november 29-én következett be.

a meghalt felséges Ferenc / Császárt, a férjét emlegette. [502] – Lotharingiai Ferenc, 1745 és 1765 között német-római császár, Mária Terézia férje, II. József és II. Lipót atyja.

Controlorgang [532] – német szó, jelentése ellenőrző folyosó. Itt volt az audienciára várakozók gyülekező helye, ahol az instanciázó parasztoktól és kérelmezőktől József gyakran maga vette át kérvényeiket.

A vén katonához, aki rossbachi / vagy collin sebét [540] – Mindkét jelző a hétéves háború egy-egy ütközetére utal. A collini (kolini) csatát 1756. június 18-án vívták az osztrák csapatok Csehországban II. Frigyes porosz király ellen, és győzelmet arattak. A rossbachi csatában viszont, 1757. június 18-án II. Frigyes legyőzte az osztrák–francia–oros–szász egyesült seregeket.

podagrás [609] – Görög-latin eredetű szó, jelentése: köszvényes lábú.

Finèsse [656] – francia, ejtsd: finesz. Jelentése: finomság, finom árnyalat.

prófunt [658] – A katonaságnál a legénység számára készült barna kenyér.

Halt! [662] – Állj! (Német vezényszó.)

Hochkirch alatt [685] – Lascy hadtervei alapján folyt a győztes hochkirchi csata (1758-ban) a szászországi Bautzen közelében Frigyes porosz király ellen.

Habsburg Rudolfot [728] a német választófejedelmek császárrá választják, aki 1276-ban elfoglalja Ausztriát és Stájerországot, megszerezve ezzel a Habsburg birodalom magját.

E régi kalpagot / Hogy nem tevém fejemre [783] – Mivel József nem volt hajlandó magát magyar királlyá koronáztatni (ezzel is hangsúlyozandó a Birodalom egységét), ráadásul a polgári fejlődést és eszméket is preferálta, elnevezték kalapos királynak.

Ott voltam, apród-siheder, mikor / Pozsonyba, negyvenegyben, a magyar / A „moriamur”... [790–792] – Lascy, néhány évvel idősbnek van, történeti koránál véve. 1735-ben született, s így Józsefnél csak hat évvel volt korosb. – A színész idősbnek ábrázolhatja. – (Szerző.) *Moriamur*: utalás a magyar nemesség nagylelkű leborulására Mária Terézia előtt („moriamur pro rege nostro Maria Theresia” = meghalunk királynőnkért, Mária Teréziáért), amikor Pozsonyban a magyar rendek felajánlották neki életüket és vérüket (vitam et sanguinem), hogy megmentsék a trónját.

Volt egy leánykám nekem is [849] – Józsefnek csak első házasságából, a rajongva szeretett, de korán elhunyt Izabellától született egy kislánya, aki még gyermekként elhunyt.

Titulus sine vitulo [855] – Latin, jelentése: cím borjú nélkül, tehát a mondás javadalom nélküli, üres rangot jelent.

A nevem Hóra. [867] – A híres parasztvezér 1780 és 83 között több alkalommal járt Bécsben, hogy a zalatnai kincstári uradalom elleni sérelmeiket a császár elé terjessze.

Zaránd megyéből [869] – Az egykori megye Erdély nyugati részén terült el. Nagy része a Zarándi-hegység, mely kiváló borvidék és az Erdélyi-érchegységnek az Alföld felé kinyúló, fűlszigetszerű folytatása.

Imperatu [881] – román szó, jelentése: császár.
diéta [889] – Országgyűlés, rendi országgyűlés, tehát a nemesi kizsákmányolásról van szó.
Szodoma [928] – Kánaáni város, Lót lakhelye. Lót két angyal kereste fel harcosok képében, de Szodoma lakói fajtalanokdni akartak velük (innen ered a homoszexualitás egészen az újkor végéig használt szodómia elnevezése!), erre az angyalok elhatározták, hogy elpusztítják a települést. Csak Lótot és családját kímélték meg, ám Lót felesége, a tilalom ellenére menekülés közben hátratekintett és sóbálvánnyá vált. Az Úr Szodomát bűnei miatt a szomszédos Gomoráival egyetemben tüzese által elpusztította. (Mózes 13, 14, 19)
Őt igazért talán megtartja még / Ez elveszendő városát az Úr [936] – Ld. Mózes I. könyve, 18. f. A Szodoma elpusztítását tervező Úrnak Ábrahám könyörög, hogy az a várost 50 igazért kímélje meg, majd az alku végén már tíz igazért is megkegyelmezze az Úr. A 19. fejezetben a két angyal már csak Lótot és családját tartja megmenthetőnek és a város elpusztul.
mint Jefte lánya [939] – Ld. Bírák könyve, 11. f. A gileádbeli Jefte, Izrael bírása az Ammon elleni harc sikere érdekében égő áldozatul az Úrnak felajánlja azt, ami hazaérkezésekor először eléjön. Jefte ártatlan leánya így válik áldozattá. A Szász-féle szövegben ezen a helyen Isten lánya szerepel.
Bóát [987] – boa constrictor, az óriáskígyót. Ez a kígyó áldozatait összeroppantja.
szfinx [995] – Emberfejű, oroszlántestű mitológiai alak. Ténylegesen a mai napig is létezik egy Szfinx, amely Egyiptomban a gizai (gizehi) nagy piramisokat őrzi.
Rozgonyinékat s egri hölgyeket [1008] – Rozgonyi István pozsonyi és temesi ispán felesége, született Szentgyörgyi Cecília. Galambóc várát védelmezte a török támadása ellen. Egri hölgyek: utalás az Eger 1552-es ostromakor hősiessé harcoló asszonyokra.
Ez a Voltaire s a Rousseau embere, / Üresb, s rosabb a Pláto emberénél [1040–41] – Voltaire (eredeti nevén Francois-Marie Arout, 1694–1778) és Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), a

francia felvilágosodás legnagyobb hatású alakjai, legismertebb filozófusai, írói. Platón (Kr. e. 428–348), az ókor egyik legjelentősebb filozófusa.

A belgaság zajong... [1233–35] – Az 1784-es nyelvrendelet Magyarországon mellett Belgiumban okozott komoly feszültségeket és váltott ki ellenállást. 1787 és 1792 között orosz–török háború dúlt, melybe II. József 1788-ban orosz oldalon bekapcsolódott, de a hadjárat kudarcra végződött. Mindeközben párhuzamosan nőttön nő az ellenállás mind Belgiumban, mind pedig Magyarországon.

viador [1257] – Küzdő, harcoló férfi, vitéz, katona.

süperb [1329] – francia, jelentése: nagyszerű, fenséges.

...magam / Leszek az állam, – mint Lajos? [1364] – Utalás XIV. Lajos francia király híres-hírhedt mondására: „Az állam én vagyok!”, mely az abszolút uralkodói hatalom jelképévé vált.

Ma jönnek / Az elmaradt föliratok. [1369] – A rendek javaslatai a király felé.

Sire [1394] – Fenség (francia).

si fractus illabatur [1396] – A teljes latin idézet: *si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae* (Horatius: Ódák 3.3.). Jelentése: Ha a világ összeomolva rászakad is, ő akkor is rendíthetetlenül áll a romok felett.

Mióta Máriája sírkövén / Halálfagy ujjá ért [1507] – József második feleségével, a bajor Mária Jozefával is csak néhány évet élt együtt, miként első feleségével, Izabellával. Mária 1767-ben hunyt el, a drámának ez a jelenete pedig valamikor 1783–84-ben játszódik.

Vesta-szűz [1519] – A Vesta-szűzek a római mitológiában Vestának, a házi tüzhely és a családi élet tisztaságát védő istennőnek nagy tiszteletben álló papnői.

Szibilla-könyv [1710] – Szibilla jósnő a görög-római mitológiában. A Szibilla-jóskönyvek Tarquinius Superbus király idején kerültek Rómába, papjaik külön templomban őrizték őket.

Klepszidra [1818] – görög szó, jelentése vízióra.

Most Belgium lecsendesült [1821] – 1790 januárjában francia segítséggel kikiáltották a Belga Egyesült Államokat, és nemzeti kormány alakult.

Hóra most, setéten... – [1823–29] A Horia-féle felkeléstől való félelem, a zendülés és a vérengzés okozta megrendülés (mely teljes mértékben igazolható történelmileg!) sugárzik ezekből a sorokból. Tény, hogy József a Horia-lázadás okozta megrendülést kihasználva érvényesítette jobbágyrendeletét a magyar nemesség körében.

új Pilátus [1857] – Pontius Pilátus Júdea római provincia procurator a Kr. u. 26–tól 36-ig. Jézust először felmentette, majd a zsidó vallási vezetők nyomására halálra ítélte, de a felelősséget rituális kézmosással elhárította magáról.

a magyar / Nemzet jogát csupán országgyűlés / Tarthatja fönn [1860] – Egészen 1825-ig, az első rendi országgyűlésig a magyar nemesi rendek elsőszámú sérelme, hogy a Habsburgok nélkülük, azaz országgyűlés nélkül kormányoztak.

ötvenkét megye [1907] – József korában Magyarországot és Erdélyt külön tartományként kormányozták, így ezidőtájt Magyarországnak 52 megyéje volt.

Esterházy herceg [1918] – Esterházy Miklós József (1714–1790), aki 1762-ben hitbizományként örökölte hercegi címét. Mária Terézia tábornoka, utóbb fényűző életmódjáról vált nevezetessé. Ő építtette Versailles mintájára a fertői kastélyt (1764–69), ahová zenekarának vezetőjéül Haydnt szerződtette.

Ősöd, Leopold [1933] – I. Lipót császár (1657–1705 magyar király, 1658-tól német-római császár), aki 1691-ben a Diploma Leopoldinummal a Habsburg területekhez csatolta Erdélyt (nem Magyarországhoz, hanem a császár személyes irányítása alá tartozó területekhez!), és akit II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelem nevében Magyarország rendjei 1705-ben trónfosztottak.

Az Imperátu! Szetreászke! [2076] – Román szavak, jelentésük: A császár! Éljen!

Nótát feled naponta [2124] – Az anekdotikus eredetű hasonlat talán leghíresebb megfogalmazása Arany János versében, *A világ-*

ban olvasható: *A világ egy vén muzsikás,
Nem tud ő már kezdeni mást;
Minden hangból húz csak felet,
Minden nap egy nótát feled.*

A vén Hadikkal [2129] – Hadik András tábornok (1710–1790). Köz-nemesi család sarja, huszártiszt, a hétéves háborúban tűnt ki, midőn Berlint megsarcolta. 1774-től gróf, a haditanács elnöke.

Podágra (görög-latin) [2130] – köszvény. *Slendrián* (német), jelentése: felületes, rendetlen, hanyag.

Laudon [2135] – Gideon Ernst von Laudon báró (1719–1790). Osztrák tábornok, a hétéves háború vitéz katonája, a kunersdorfi győző. Az említett osztrák-török háborúban is nagy szerepet játszott.

a Sysiphus követ / S a Danaidák hordaját [2161] – Mindkét görög mitológiai történetben a hiábavaló munkával büntettek az istenek. Sziszüphosznak az idők végezetéig egy sziklatömböt kell felgörgetnie egy hegyoldalon, s mikor felér, a szikla visszagurul, ily módon Sziszüphosz kezdheti előlről az egészet (→ sziszifuszi munka). Danaosz ötven amazon leányát Aigüptosz sötét fiai vették feleségül, ám a danaidák a nászéjszakán meggyilkolták férjeiket. Bünhődésül az Alvilágban repedt korszokban hordoztak vizet egy lyukas amphorába a világ végéig.

ELSŐ TITKÁR [2202 után] – Az itt következő jelenetek történelmileg is hitelesek: József munkarendjéhez tartozott, hogy reggelente 5–6 órától kezdve 3–4 óra hosszat rendszeresen a titkáraival végzett munkában töltött.

Ad acta [2208] – latin, véglegesen félre tesz valamit. (Szó szerint: ak-tához.)

Suwarow [2208] – Alekszandr Vasziljevics Szuvorov (1729–1800) kiemelkedő orosz hadvezér, Katalin cárnő katonai parancsnoka a törökellenes háborúban.

Írd meg Katalin cárnőnek... [2213–18] – Az osztrák-török háború idején az osztrák csapatok rövid időre elfoglalták Belgrádot. – *bosznya szélek*: utalás a Török Birodalommal Boszniáért vívott háborúskodásra. – *Nagy (II.) Katalin* orosz cárnő (uralkodott

1762–96), a felvilágosult abszolútizmus híve. Rettegett Iván és Nagy Péter mellett a harmadik legjelentősebb orosz uralkodó.

A szabadsajtó gyümölcse [2260] – II. József 1781. június 11-én adott ki rendeletet a cenzúra enyhítéséről, amelyet 1782. április 8-án terjesztett ki Magyarországra. A jozefinista sajtó jelentős korszaka a magyar sajtótörténetnek

hétszemélyű főtörvényszék [2318] – A hétszemélyes tábla, azaz Tabula Septemviralis. Mátyás királynak a királyi személyes jelenlét bíróságát a XVI. században a Habsburgok a nádor fennhatósága alá rendelték, illetőleg az ő vezetése alatt álló helytartóbíróságra ruházták. Ennek hét tagja (tanácsosa) volt. III. Károly 1723-ban újjászervezte az intézményt, 15 tagúvá tette, és a királyi ítélőtáblával együtt megalkotta belőle a Curia Regiát. Ez egész 1949-ig fennállt.

JÓZSEF Tehát halld: meddig élhetek? / Nem szólsz? [2392–2402] – A jelenet történelmileg hiteles, II. József őszinteségéért bárói rangra emelte orvosát.

Két szemelvény a József császár Szász Károly
által újraírt 1866-os kéziratából

1. szemelvény a II. felvonásból – császári audiencia

(Vesd össze: a pályamű 664–865. sorával!)

LASCY

Elfogadó nap van ma?

ROSENBERG

Az, kedd. Nem látta ön, a Controlorganon már gyülekeznek az emberek. Azok nagyobb része vigasztalanul fog haza menni.

LASCY

Igen, ha nagyobb részük igaztalan kéréssel jött ide. József-nél az igaztalan mindég vigasztalan. Az a sok nyugdíjas, pótdíjas, meg kegyelemdíjas, kikkel öfelsége, az anyacsászárné, kegyes szíve jóvoltában elárasztá az államot, s megterhelé a kincstárt, hogy szinte nyögött bele – az most, napról napra mind a Controlorgang fekete kövezetét koptatja. Az a kő nem oly hideg s megindíthatlan irántuk, mint a császár szíve. –

MEERSTROM

Ki különben oly érzékeny!

LASCY

Ahol helye van. A vén katonához, aki rossbachi vagy collini sebét mutatja, pecsétes ajánlólevél helyett; vagy a hatgyermekű özvegyhez, kinek férje az állam szolgálatában halt meg, falat kenyér nélkül hagyva családját. De ezekhez jól teszi, ha irgalmatlan! – Hahaha!

ROSENBERG

Mi jut eszébe, tábornagy. Ily kitörő nevetés –

LASCY

De ki ne nevetne! Mi jut eszébe? hát az jut eszembe, minek ma egy hete tanuja valék. Hahaha, most is nevethetném, ha rágondolok arra a pitoyable képre, amit Sonenthal bányaügyi referens ur vágott, kit a császár egyszerűen elcsapott,

igen, elcsapott – mert kisült róla, hogy iskoláit sem végzé,
filosofiát sem tanult (nohisz, isten bocsássa meg! az nem
lett volna még baj), de mértant és ásványtant sem, és az már
baj! és soha életében, bányauyi referens létére, egy bányát
sem látott. Hahaha. Elcsapta biz' azt az én Józsefem.

MEERSTROM

Szörnyűség!

LASCY

Mi? Hogy elcsapta? Hát még Winterné asszony öngyása!
Akinek, mint maga mondta, egy Urficskája és két kisasz-
szonykája van, kiknek kegyelempénzt kért. Urficskája!
meg kisasszonykái! Nevethettem, mikor a császár azt
mondta: nekem is volt leányom, de meghalt szegény.
Hahaha!

2. szemelvény a IV. felvonásból – Ilona halála

(Vesd össze: a pályamű 2057–2114. sorával!)

*(Az imázsámoly fölébe hajolva némán imádkozik. A zajt
künn egyes kiáltások szakítják meg. Dulakodás hallatszik.
Majd sikoltás, mint mikor valakit megölnék. – Akkor Hóra,
gazdagon ékített, nemzeti öltözetében és Szalisz félcsászári
egyenruhában, rohannak be, fegyveres oláh csoport élén.)*

HÓRA

Halálra velök! Senkit sem szabad
Kímélni! Azt az áruló oláht,
Ki még uráért esdekelné mert,
A legmagosbik fára!
SZALISZ

Mégis, azt

A mindenest addig kímélni kell,
Míg kincseiket elé nem adja. Mert
Fogadni mernék: arany és ezüst
Mind el van ásva.

HÓRA *(a még térdelő Ilonához megy s megragadja.)*

Föl, cudar!

ILONA

Ne bánts!

Imádkozom.

HÓRA

Volt rá időd elég;

Nappá tevők az éjt is; templomod
Nem oly világos a magos misén,
Mint volt a környék általunk. Siess!
Halnod kell.

ILONA

Arra kész vagyok. *(fölkáll)*

SZALISZ

Ni! Szép!

Ezt a lányt elkérem, Hóra. Hadd

Legyen enyém.

HÓRA

Előbb enyém. Neked

Jó azután is.

SZALISZ *(félre)*

A kevély oláh!

De ellenkezni véle nem merek.

ILONA

Hiába versengtek: kié legyenek?

Mert élve nem lesz testem egyiké is.

Van már nekem, ki engem elvigyen,

A jó halál!

HÓRA

Az is reád talál!

Vigyétek addig.

(Néhányan Ilonához közelednek. Günther, kezében iratot tartva magosra, jó, s erővel utat törve magának.)

GÜNTHER

Hó! megálljatok!

Hol Hóra!

HÓRA

Itt vagyok. Ki vagy? Mi kell?

GÜNTHER *(Ilonát meglátja, örömmel)*

Nem késtem el! Nagy ég, hálát adok!

Jókor jövök.

ILONA

Szegény Günther, te vagy?

S értem jövé! Ki küldte? József –?

GÜNTHER

A

Császár!

NÉP

Az Impetáru! Szetreaszke!

HÓRA

Ki mondja itt ki a császár nevét?

GÜNTHER *(átadja a császár iratát)*

Olvasd!

HÓRA

Mi ez? *(Elolvassa s széttépi.)*

Hazudsz! ez nem a császár

Írása volt. *(félre)* – A lánykát nem hagyom

S nem jó a népnek kegyelemre adni

Példát. *(fenn)* Vigyétek.

GÜNTHER

Vakmerő! Te a

Császár parancsát gunyolod?

HÓRA

Kölyök! –

Vigyétek ezt is. Ágra véle! Majd

Onnan vicsorgasd a fogad!

ILONA

Gyalázatos

Zsivány! A császár kézírata volt,

Mit szertetéptél! Számot adsz ezért!

HÓRA

Hallgass – *(késével leszúrja Günthert. Az összerogy.)*

Igy elhallgatsz.

ILONA

Szegény, szegény

Günther! te is veszélybe jössz. S miattam!

Miért jövé! Engem veszély nem ér.

Én boldogan látom meg a halált.

– Vad Hóra! nézd ez üveget. Üres!

S szivemben érzem már erős tüzét. Nincs

Rajtam hatalmad.

GÜNTHER

Hála! ég, neked,
Hogy ezt tudom! Most boldogan halok meg,
Mert a halál csak egyesít veled,
Kitől az élet elszakasztá! *(meghal)*
HÓRA

Óh!
Az átkozott leány! De nem hagyom
Magam kijátszni! Még szived piheg,
Még véred ég s enyém lehetsz! *(Ilonát át akarja ölelni.)*
ILONA

Megállj,
Ne közelíts! *(egy oláh ijedten berohan)*
OLÁH

Jaj! domnu, a magyar
Világ közelget. Már itt vannak a
Falú alatt.
SZALISZ

Hah! Nagy sereg?
OLÁH

Tömérdék,
Van legalább is tizezer!
HÓRA

Nyomorult
Százat lát egy helyett! Eredj Szalisz!
Tekints körül, szedd össze népemet.
Mindjárt jövök.
SZALISZ *(félre)*

De én szököm, ha úgy van.
(El. Az oláh csoport nagyobb része követi.)
HÓRA *(Günther hullájára mutat)*
Vigyétek ezt is. Menjetek.
(Elviszik a testet; Hóra csak maga marad Ilonával, ki ezalatt ismét térdeplőjére borult.)

Magunk

Vagyunk csak itt. Szép gerlicém, jövel!
(Ilona felugrik. Hóra erőszakkal átkarolja.)
Hiába küzdesz. A galambka szárnyát
Könnyen lefogja ám a saskarom.
(Ilona küzdés közben kiragadja Hóra kését tüszője mellől, s önszívébe üti.)

ILONA
Késett a méreg! késed olda föl! *(lerogy.)*
HÓRA

Hah! e kevély leány.
(kivül erős zaj hallszik) Hallga! Magyarok,
Hallom szavok! *(körülnéz)* Csak enmagam vagyok.
Hol meneküljek? *(kinyitja az ablakot)* Erre még szabad
A tér! Sajnálom e leányt! De már
Késő.
(Kiugrik az ablakon. Az ajtó ugyanakkor nyílik meg. Gróf Szécsy Péter, magyarok tolnak be rajta.)

ILONA
Miért nem hagynak engemet
Meghalni nyugton?
SZÉCSY

Hah! későn jövök!
– Ilona, rám nem ismeresz?
ILONA

Ah, ön az
Gróf ur?
SZÉCSY

Ne mondd így! Éltedet jövék
Megmenteni s ha azt már nem lehet:
Magamnak legalább – bocsánatod!
Én küldtelek e szörnyű helyre! Óh
De Ő – reád ez iszonyú halált.
ILONA
Mért vádlod őt? Hisz én mindenkinek
Már megbocsáték!

SZÉCSY

Nékem is?

ILONA

Neked

Még legkönnyebben, hisz te nem tudád

Mit téssz.

SZÉCSY

Szemem kinyílt azóta! Át-

Láttam: mily áldozat volt, amelyet

Tevél hazánkért!

ILONA (*kezét nyújtja*)

Péter! köszönöm, hogy

Hazám' te is hazádnak nevezed.

Légy hú fia!

SZÉCSY

Vedd arra eskümet.

ILONA

Jó. Már megyek. Isten veled. Sebem

Csöppet se fáj... Holtig szerettelek

József! Hazám! (*meghal*)

SZÉCSY

Oh elhaló ajak!

E két nevet hogy összekötheted! (*a halottra borul.*)

Válogatott bibliográfia

(A bevezetés jegyzeteiben szereplő tételeken kívül)

Kiadások:

HALÁSZ Gábor (szerk.): *Madách Imre összes művei I-II.* Bp. Révai, 1942.

HORVÁTH Károly és KERÉNYI Ferenc (szerk.): *Madách Imre válogatott művei.* Bp. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989.

MADARÁSZ Imre (szerk.) *Madách Imre összes drámái.* Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó 1994.

SIRATÓ Ildikó (szerk.): *Madách Imre válogatott drámái.* A Magyar dráma gyöngyszemei sorozat 3. kötete, Bp. Unikornis 1995.

MADÁCH Imre: *A civilizátor.* Bevezető: Voinovich Géza. Magyar munkaközösség kiadása a Független Színpad számára. 1938.

MADÁCH Imre: *Mózes.* Újraformálta KERESZTURY Dezső. Bp. Magvető, 1966.

MADÁCH Imre: *Tündérálom.* In: Koszorú, szerk. Arany János. 1864. II. k. 123–125. l.

MADÁCH Imre és/vagy SZÁSZ Károly: *József császár.* In: *Ismeretlen szerző: József császár. Madách Imre utolsó drámája?* Szerk., sajtó alá r. Bene Kálmán. Lazi Kiadó, Szeged, 2003.

A drámákról:

HORVÁTH Károly: *Madách esztétikai elvei és drámáinak felépítése.* ItK 1974.

SÖTÉR István: *Romantika és realizmus.* Bp., 1956.

PALÁGYI Menyhért: *Madách Imre élete és költészete.* Bp., 1900.

VOINOVICH Géza: *Madách Imre és Az ember tragédiája.* Bp., 1914., 1922. [II. kiad.]

RIEDL Frigyes: *Madách.* Bp., 1935.

ANDOR Csaba: *A siker éve: 1861. Madách élete.* Bp. Madách Irodalmi Társaság, 2007.

426

- BARTA János: *Madách Imre*. Bp., 1943.
- HORVÁTH Károly: *Madách Imre*. Bp., Gondolat Kiadó, 1984.
- MEZEI József: *Madách*. Bp., Magvető, 1977.
- RADÓ György: *Madách Imre életrajzi krónika*. Salgótarján, 1987.
- SÓTÉR István: *Álom a történelemről*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1965.
- HORVÁTH Károly (szerk.): *Madách-tanulmányok*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1978.
- KERÉNYI Ferenc: *Madách Imre*. Pozsony, Kalligram, 2006.
- KERÉNYI Ferenc: *Madách szépirodalmi hagyatékának filológiai problémái*. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve IX. Salgótarján 1983.
- NÉMETH G. Béla: *Madách Imre*. In: NGB: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Bp., 1971.
- WALDAPFEL József: *Madách Imre*. It. 1952. 1.
- ÁRPÁS Károly: *A Madách-filológia kételyei*. Tiszatáj 2004. jún.
- ÁRPÁS Károly: *Egy lehetetlen reKONstrukció kísérlete [Tündéralom]*. Madách Könyvtár 16.
- BALGA László ism.: *Ismeretlen szerző: József császár*. Irodalmi Szemle, 2004/9.
- MÁTÉ Zsuzsanna ism.: *Bene K. József császár. Madách I. utolsó drámája?* Vigilia 2004/6.
- I–XIX. Madách Szimpózium tanulmányai. ANDOR Csaba–BENE Kálmán–TARJÁNYI Eszter–MÁTÉ Zsuzsanna (szerk.) Bp.–Salgótarján–Balassagyarmat–Szeged, 1995–2012 között. [Részletes tartalomjegyzéket ld. www.madach.hu!]

TARTALOM

BEVEZETÉS	5
A CIVILIZÁTOR	27
JEGYZETEK	67
Források	69
Szövegváltozatok	71
Szó- és szövegmagyarázatok	
83	
MÓZES	
87	
ELSŐ FELVONÁS	89
MÁSODIK FELVONÁS	116
HARMADIK FELVONÁS	141
NEGYEDIK FELVONÁS	159
ÖTÖDIK FELVONÁS	
180	
JEGYZETEK	193
Források	195
Szövegváltozatok	197
Szövegmagyarázatok	
242	
TÜNDÉRALOM (Drámatörödékek)	245
JEGYZETEK	257
Források	259
Szövegváltozatok	262
Szövegmagyarázatok	
269	
FÜGGELÉK. JÓZSEF CSÁSZÁR (Egy Madách-apokrif?)	
271	
A „Madách-apokrif” elé	
273	
JÓZSEF CSÁSZÁR	
285	
ELSŐ FELVONÁS	287
MÁSODIK FELVONÁS	309
HARMADIK FELVONÁS	335
NEGYEDIK FELVONÁS	364

ÖTÖDIK FELVONÁS	
383	
JEGYZETEK	403
428	

A dráma történelmi alakjairól	
404	
Szövegmagyarázatok	
408	
Két szemelvény a <i>József császár Szász</i>	
Károly által újraírt 1866-os kéziratából	
417	
Válogatott bibliográfia	426